

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
FILOZOFIJAS UN SOCILOĢIJAS INSTITŪTS
NACIONĀLĀS MUTVĀRDU VĒSTURES PROJEKTS

RĪGA
2001

Krājums tapis ar
PBLA Kultūras fonda
un
Latvijas Zinātnes padomes
atbalstu

Māras Zirnītes
sakārtojums un redakcija

Redaktors
Indulis Leinerts

Mākslinieks
Visvaldis Asaris

ISBN 9984-624-14-5

¹ Māra Zirnīte, sakārtojums, 2001

¹ Visvaldis Asaris, noformējums, 2001

¹ LU Filozofijas un socioloģijas institūts, izdevums, 2001

Saturs

Ievads: no „Cilvēkarhīva“ līdz Nacionālās
mutvārdu vēstures projektam

Māra Zirnīte. Dzīvesstāstu liecinājums9

Maija Hinkle. Talcinieki mutvārdu vēstures projektos
Latvijā un trimdā18

I. Modelis: avoti un interpretācija

Augusts Milts. Tautas izziņa mutvārdu vēsturē33

Māra Lazda. Sievietes dzīvesstāsts un vēsture40

Vieda Skultāne. Liktenis un biogrāfiju veidošana46

Līva Emma Torsena. Biogrāfiskā metode Norvēģijas
lauku sieviešu dzīves interpretācijā70

Arta Savdona. Norvēģijas latvieši dzīvesstāstos75

Ginta Elksne. Brīvības apliecinājums nebrīvē86

II. Metode: kā tuvoties dzīvesstāstu analīzei

Paulis Lazda. Vēsture, atmiņa, tauta un demokrātiska sabiedrība115

Dace K. Bormane. Vārda dzīve cilvēka dzīves vēstījumā120

Baiba Bela-Krūmiņa. Patība un sociāli kulturālais konteksts125

Andrejs Urdze. Par kvalitatīvajām metodēm socioloģijā145

Inta Gāle-Kārpentere. Mutvārdu intervija: teorija un prakse162

Maruta Pranka. Mutvārdu vēsture kā izziņas metode socioloģijā178

Nikola Nau. Mutvārdu teksti — lingvistiskās analīzes avots186

III. Izziņa: perspektīvas pēc mutvārdu vēstures semināra Mazīrbē

Rūta Kibelka-Leizeroviča. Kā lietot biogrāfiskos avotus —
tendenciozi vai nopietni?193

Roberts Ķīlis. Sociālās un kultūras antropoloģijas perspektīvas198

Sandra Sebre. Psihoanalītiskie un hermeneitiskie principi
dzīvesstāstu analīzē208

Pēteris Dajevskis. Mutvārdu vēsture un muzejs223

Guntis Pakalns. Folklorā un dzīvesstāstu pētniecībā229

IV. Neuzrakstītās vēstures avoti: intervijas, atmiņas, komentāri

Ko sieviete pastāsta, kad viņa stāsta par savu dzīvi237

Dagmāras Beitneres saruna ar *Agati Nesauli*

Ieva Marga Markausa. Mana tēva mājas248

Juris Zalāns. Lejasbulāna Sibīrijā: latviešu kolonijas
izveidošanās mutvārdu tradīcijā255

Aleksandra Eihe. Sibīrija. Latvija. Zviedrija258

Juris Zalāns. Sibīrija Aleksandras Eihes dzīvesstāstā277

Dzīvesstāsta turpinājums Stokholmā279
Māras Zirnītes saruna ar Aleksandru Eihi

Par autoriem290

levads:
no „Cilvēkarhīva“ līdz
Nacionālās mutvārdu vēstures projektam

Dzīvesstāstu liecinājums

Māra Zirnīte

Kā nevar divreiz iekāpt vienā un tanī pašā upē, nevar otrreiz atgriezties tanī pašā laikā. Klausoties dzīvesstāstos, viena no īpatnējākām izjūtām pārņem tad, kad dažādi laikā attāli notikumi nokļūst uz vienas ass, skar mūsu sirdi, apziņu, prātu vienlaicīgi. Cilvēks jau dzīvo jaunā gadsimtā, bet atmiņa pāri laika bezdibēnim viņu savieno ar iepriekšējo. Dzīves laika realitāte pārtop pieredzes un atmiņas laika realitātē.

Cilvēks atver savu iekšējo logu uz ārējās pasaules parādībām emocionālās pieredzes tēlos un līdzībās. Ja tie atbalsojas klausītājā, tiek atpazīta pati pieredze. Mainoties ārējās pasaules parādībām, mainās arī izteiksmes līdzekļi. Pieredzes attālinās, ja tās nesaista emocionālā pārdzīvojuma tilts. Atklāts stāsts par dzīvi ierosina līdzī dzīvošanai un jušanai daudz personiskāk nekā skaitļi un fakti.

Dzīvesstāstu pasaulē gribam jūs ievadīt no vairākām skatu perspektīvām. Vēlamies parādīt, kā dzīvesstāsti paplašina pieredzes telpu, maina skatu uz dzīvi, apkārtni, visu, kas notiek ar cilvēku šodien. Dažādās vietās un par dažādiem laikiem stāstīti, dzīvesstāsti atklāj sakritības, kas liek pārvērtēt agrākos priekšstatus, izgaismo to, kas palicis ēnā. Dzīves fakta un atmiņu attiecības ir pastarpinātas. Dzīvesstāstiem ir sava loģika, kas iesaista un pakārto sev ar ticamības koeficientu, kura pamatojums ir cilvēka sirds. Dzīvesstāsti ir tik patiesi, cik patiesas ir attieksmes, kas tos izraisa, pamudinādamas cilvēku stāstīt par savu dzīvi. Pārējais ir ieklausīšanās un izpratne.

Ar dzīvesstāstu starpniecību var uzklaut un pētīt pieredzes, sadarboties, izprast problēmas. Dzīvesstāstiem ir īpaša nozīme vēsturiskajā situācijā, kad liela tautas daļa pusgadsimtu nav savā zemē dzīvojusi, bet tā, kas dzīvoja, nesa aizliegtas patiesības slogu dvēselē. Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) projekts radīts vardarbīgi sašķeltās tautas pieredzes apvienošanai. Nacionālā apzīmējums projekta nosaukumā apliecina piederību Latvijas valstij, neatkarīgi no tā, kurā zemē dzīvesstāsts ierakstīts un kādas tautības Latvijas iedzīvotājs to stāstījis.

Projekta priekšvēsture sākās ar „Cilvēkarhīva” programmu Latvijas Kultūras fondā. Aicinājums sūtīt personīgos vēstures avotus 1988. gadā izraisīja autoru plašu atsaucību. Cilvēki iesniedza savas rakstītās atmiņas, vēstules, dienasgrāmatas, tēva māju un novadu hronikas, stāstījumus par traģiskiem un anekdotiskiem atgadījumiem, leģendas, dzimtu pētījumus. Daļa apkopota grāmatās*. Pārējais krājās „Cilvēkarhīvā” un atgādināja, ka cilvēki ar saviem dzīvesstāstiem vairs nedrīkst tikt izstumti no vēstures.

Kopš 1992. gada Nacionālās mutvārdu vēstures projekts attīstās LU Filozofijas un socioloģijas institūtā. Apgūstot kvalitatīvo pētījumu metodes, projekts soli pa solim virzījies dziļāk dzīves vēstījuma izpratnē, radījis arhīvu un modeli dzīvesstāstu interpretācijai. Institūtā NMV projektam ir labvēlīga radoša vide, iespēja vienmēr rast atsaucīgus un domā elastīgus sarunu partnerus.

Mūsu pētniecības prakse attīstās socioloģijas laukā, balstoties mūsdienu filozofu uzskatos par vēstures radīšanu kā tagadnes un pagātnes horizontu saplūšanu. Esam pateicīgi institūta direktorei filozofei Maijai Kūlei un filozofei Elgai Freibergai par pavērto skatu uz mutvārdu vēsturi fenomenoloģijas un hermeneitikas perspektīvā:

Divdesmitā gadsimta filozofu darbos valoda iznāk priekšplānā. Vēsture nepastāv ārpus valodiskās interpretācijas. Vēstures radīšana tiek aplūkota kā tagadnes un pagātnes horizontu sakausesšanās, uz kā fona rodas saprašana. Saprašana ir vēsture, un vēsture ir saprašanas process. Ar pagātnes liecībām tiekamies it kā vēsturiskā ceļa vidū. Mūsu un pagātnes cilvēku dzīvespasauļu horizonti panākas viens otram pretī, sakausesjas un savijas vienotā saprašanas veselumā. Nebūtu pareizi domāt, ka varam neitrāli, pilnīgi objektīvi, it kā no malas tvert pagātnes liecības. Mēs paši piedalāmies šajā tvērumā ar savu mūsdienīgo skatījumu. Tāpat nebūtu pareizi uzskatīt, ka visas interpretācijas ir vienīgi mūsu pašu radītas, ka pagātne runā mūsu balsis, ka tai nav savas balss. Mūsdienu filozofiskā hermeneitika uzskata, ka saprašana norit kā pagātnes un tagadnes balsu savijums, kur laiciskā distance nevis traucē, bet tikai pastiprina šo savijumu. Mūsu metode ir hermeneitiska, tā ļauj atklāties,

runāt, parādīties savā citādībā. Tā ir visaktuālākā mūsdienu filozofijas metode, aplūkojot garīgās dzīves parādības. Hermeneitikas skola vēlas, lai tam, kas ir, ļauj parādīties, nevis uzbāžas ar savu konstrukciju, savu sacerējumu. Arhīvs ir moderns ne tikai tehnoloģiski, bet arī garīgā un metodoloģiskā ziņā.*

Sacensībā ar laiku top kolekcija, kurā arī pēc daudziem gadiem Latvija varēs ieraudzīt savu cilvēku sejas dzīvesstāstu spoguļos. Respektējot pētījuma priekšvēsturi Latvijas Kultūras fondā, Nacionālās mutvārdu vēstures kolekcijai dots cilvēkarhīva apzīmējums, kas norāda uz paša cilvēka lomu savas pieredzes dokumentēšanā.

Lai nostiprinātu sabiedrības līdzdalību savas pieredzes apkopošanā, izveidota Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija „Dzīvesstāsts”. Pakāpeniski attīstās un vēršas plašumā programma „Dzīvesstāsts trimdā”, kas turpina kolekcijas veidošanu ASV.

Lai otrreiz nebūtu jāmēro ceļš, kuru esam gājuši, ļaujam to piedzīvot līdzīgā veidā — Latvijas mutvārdu vēstures „Spogulī”. Rakstu krājums sakārtots, lai sniegtu priekšstatu par pētījuma modeli, avotiem, tēmām, par to, uz kādiem pamatiem balstīta mūsu pieeja un pētniecības metode.

Līdz pirmajam rakstu krājumam veda vairāki soļi. Pirmais — bija jānosaka metodes pielietojuma mērķi un robežas.

Kvalitatīvā metode atrada savu vietu institūtā izvērstajos socioloģiskajos pētījumos. Pateicoties kolēģu iniciatīvai, mutvārdu vēsture iekļāvās socioloģiskajos pētījumos par sievieti pārmaiņu laika sabiedrībā. Pētnieku iemaņas veidojās sadarbībā ar pieredzējušām socioloģēm Dainu Fišmeisteri, Ritmu Runguli, Ilzi Trapencieri, psihiatri un sociālo zinātnieku studentu Anitu Tīmans-Kalns no Anglijas. Līdzdalība viņas doktorantūras studiju pētījumā par sievieti uz Latvijas sarežģītā vēstures fona iepazīstināja ar sociālās vēstures profesora Pola Tomsona metodi un Mutvārdu vēstures arhīvu Britu bibliotēkā Londonā.

Mutvārdu vēsturei Latvijā pavērās plašs darbalauks. Dzīvesstāstos ietvertais cilvēka pārdzīvojums vispārīgo patiesību izlīdzinātajā ainavā ienesa dzīves krāsas un samērus. Vēsture ieguva jaunas dimensijas — tā atbrīvojās, sāka elpot, kustēties, mainīt skata punktus, radīt jaunas nozīmes. Atsevišķo dzīvju kāpumi un kritumi, šķautnes, iemirdzējumi un aptumsumi neizsmēla dzīves variāciju robežas, bet norādīja uz sakarībām.

Sekoja otrais solis — raudzīšanās pēc šīm sakarībām stāstā un dzīvē.

Uzdevums izrādījās sarežģītāks, nekā sākumā likās. Dzīvesstāsti nepakļāvās vairākuma hegemonijai — katrs no tiem sekoja saviem nerakstītiem likumiem, tajos sadarbojās apzinātie un neapzinātie spēki visciešākā apziņas saitē ar zemapziņu. Mūs, pētnieku kolektīvu, ieinteresēja cilvēka iedabas un dzīves sakarības, notikuma, pieredzes un stāstījuma, vārda spēka savstarpējās attiecības. Ne mazāk saistīja atmiņu sižeti, kuros Latvijai piederīgie dzīvesstāsti tik krasi atšķīrās no līdzcilvēku pieredzes Rietumu pasaulē.

Nākamais solis — pētnieciskā uzdevuma aprises.

Intuīcija norādīja virzienu, bet turpmākais prasīja radošu prātu, apdomu un zināšanas. Zināšanas, kuru Latvijā vēl nebija, taču tās jau bija kļuvušas pieejamas. Sekoja tikšanās ar radniecīgo pētījumu pārstāvjiem, Latvijas un ārzemju kolēģu vadībā notika semināri un lekcijas, ar kuru pārstāstiem šeit varēsīt iepazīties.

Savu pieredzi kvalitatīvo pētījumu metodēs snieguši sociologs Andrejs Urdze no Vācijas, psiholoģe Sandra Sebre, folkloriste Inta Gāle-Kārpentere un vēsturnieki Māra Lazda un Paulis Lazda no ASV, antropoloģe Vieda Skultāne un psihiatre Anita Tīmans-Kalns no Anglijas, sociālā darba speciālists Andrejs Ozoliņš no Zviedrijas. Maija Hinkle (ASV) iepazīstināja ar metodiskas pieejas paraugu darbietilpīgu mutvārdu vēstures uzdevumu risināšanai no eksakto zinātnu pieredzes. Dzīvojot un strādājot dažādās valstīs, viņi palīdzēja NMV projektam veidot savu seju un izstrādāt darba metodes.

Izveidojās sadarbība ar antropoloģi Viedu Skultāni no Bristoles universitātes Anglijā, ar Līvu Emmu Torsenu, etnoloģi no Etnoloģisko pētījumu centra Oslo universitātē Norvēģijā. Krājumā ievietoti viņu veikto pētījumu paraugi.

Ķīles universitātes docente Nikola Nau NMV arhīvā atrada nemākslotus runātās valodas piemērus valodniecības pētījumam. Publikācijai sagatavota daļa no viņas referāta, kas tika nolasīts III Baltijas pētījumiem veltītajā konferencē Stokholmā 1999. gadā.

Lai netirāžētu aizgūtas atziņas un citu jau sasniegtas patiesības, bija svarīgi iepazīt ārzemju pētnieku pieredzi, bet nepieņemt to, kas nav pašu izprasts un novērtēts. Krājumā varēsīt lasīt

projekta jaunākās paaudzes līdzstrādnieču Gintas Elksnes un Baibas Belas-Krūmiņas zinātnisko pētījumu fragmentus.

Vispusīgu paraugu metodes pielietojumā sniedza nedēļas treniņseminārs „Izziņas perspektīvas mutvārdu vēsturē”. Pateicoties Andrejam Urdzem, to varējām sarīkot ar Heinriha Bella fonda (Vācija) atbalstu 1995. gada vasarā Mazirbē. Krājumā ievietoti materiāli no nodarbībām, kuras vadīja mutvārdu vēstures pētniece Ruta Kibelka-Leizeroviča no Vācijas, antropologs un muzeju plānošanas speciālists Pēteris Dajevskis no ASV, psiholoģe Sandra Sebre, kas Latvijā ienesa Amerikas augstskolās smeltās zināšanas, antropologs no Latvijas Roberts Kļiis un Latviešu folkloras krātuves līdzstrādnieks Guntis Pakalns.

Katra speciālista sniegtā izpratne ved soli pa soli dziļāk pētījumā, kurā atbildes rodas, zinātņu nozarēm sadarbojoties. Mazirbes ierosmē dzima vairākas projekta attīstības pamatnostādnes. Viena no tām — dzīvesstāstu vākšanas ekspedīcija ar ārzemju talcinieku piedalīšanos Latvijā.

Kopš piekto vasaru ar Latviešu fonda (ASV) un atsevišķu entuziastu atbalstu notiek apvienotās ekspedīcijas „Dzīvesstāsts Latvijā”, jaunu avotu apzināšana kļuvusi par pieredzes atkalapvienošanu. Kad ekspedīcijas gaitā pirmos pārsteigumus, jautājumus un izbrīnu nomaina kopīgi skaidrojumi un jaundarināti vārdi, tā ir zīme, ka atdalītās tautas daļas pamazām, taču noteikti tuvojas viena otrai, — nevis svētkos vai atpūtā, bet kopīgā atbildībā par pieredzi, bez kuras tēvu zeme nav pieejama un izprotama.

Atgūstot kopīgo atmiņu, atjaunojas kopīga darba iemaņas. Par trimdas un Latvijas sadarbības kopīgo mērķi, kas rasts dzīvesstāstu pētījumos, par priekšdarbiem ekspedīciju sagatavošanā un jauno projektu, kas izaudzis ASV, stāsta Maija Hinkle. Pamatojumu vārda jēgai dzīvesstāstu valodas kontekstā sniedz projekta līdzstrādniece Dace Bormane.

Latvijas vēstures pārdzīvojums un trimda, patība un sevis apzināšanās, sievietes un vīrietis, etniskā un dzimuma, paaudzes un pieredzes identitāte, vērtības, kurām pakārtota dzīve un stāsts, — tās ir tikai dažas tēmas, kas sniedz ieskatu projekta pētījumos. Zinātniskā vadītāja Augusta Milta izvirzītie ētiskie kritēriji un zinātniskās nostādnes piedāvā plašu spektru empīriskajos avotos balstītiem vērtību pētījumiem.

Dzīvesstāstu intervijas ir intīma saruna, kurā pētnieka un stāstītāja uzticēšanās ir abpusēja. Personīga attieksme un priekšzināšanas veido pētnieku redzesloku. Juris Zalāns, strādādamas par skolotāju Sibīrijas latviešu ciemā, un Arta Savdona, studēdama Tautas augstskolā Norvēģijā, paši iepazīnuši vidi, par kuru runā savās publikācijās.

To, kā personīgi pārdzīvotā vēsture atbalsojas citos cilvēkos, parādīja Latvijas Kultūras fonda „Cilvēkarhīva” aptauja „Manas tēva mājas”. Tās iespaidā lewa Marga Markausa pierakstījusi savu māsu atmiņas. Rakstā ietverts jautājums un reizē koncepcija — par vienas vēstures, vienādas uzveres un atmiņu neiespējamību.

Pētnieku pašu pieredzē balstīts arī kāda Rīgas dzīvojamā nama ilgtermiņa pētījums. Par to, kā atsevišķajā atklājas veselais un vienā mājā — visai Latvijai raksturīgie sociālie konflikti, stāsta projekta līdzstrādnieces Marutas Prankas sagatavotā publikācija. Mutvārdu vēsture atklāj savu seju Latvijas tagadnes pārmaiņu spogulī.

Tāpat kā nezūd cietumnieka psiholoģija, atveroties cietuma vārtiem, arī brīva cilvēka apziņa nerodas, no totalitārās sistēmas izejot atvērtā sabiedrībā. Paradumi neizzūd, iekams savu spēku nav zaudējuši vecās sistēmas priekšstati. Kamēr materiālo nepārspēj garīgais un vērtības nekļūst stiprākas par antivērtībām, vecā sistēma prasa aizvien jaunus upurus. Valstij nav jēgas, ja tās augstākā vērtība nav cilvēks un galvenās prioritātes — veselība, izglītība, bērni. Dzīvesstāsti aicina redzēt sakarības un ietekmēt cēloņus. Tāpēc dzīvesstāstus uzlūkojam gan kā izziņas, gan arī kā sabiedrības dzīvībai svarīgu atjaunojamo vērtību avotu.

Rakstu krājuma pirmā nodaļa parāda dažādus modeļus avotu interpretācijā, otrā aplūko mutvārdu vēsturi kā pētījumu metodi, trešā iezīmē projekta attīstībā iekļautās Mazirbes treniņseminārā apzinātās perspektīvas. Pēdējā nodaļa veidota, lai parādītu mutvārdu vēstures avotu dažādību, pasniegšanas veidus, tēmas un problēmas. Tajā lasāma Dagmāras Beitneres saruna ar Agati Nesauli par abām zinātniecēm nozīmīgu tēmu — sievietes vietu dzīvē un zinātnē. Otru sarunu ierosinājušas Aleksandras Eihe (Eiches) Zviedrijā rakstītās atmiņas par savu dzīvi Sibīrijā. Laikam un tēlumam nav varas pār cilvēkā iekšēji dziļi ieslēgtām vērtībām. A. Eihe atmiņas

rāda, kā svešās zemēs latvieši var dzīvot iekšēji dziļi latvisku dzīvi. Lasītājam rodas iespēja salīdzināt autores rakstu un sarunvalodas izteiksmes veidu.

Dzīvesstāsta radītais dokuments kā savdabīgs kultūras paraugs var tikt aktualizēts citā kontekstā un atkal piedalīties aktīvā kultūras procesā, kļūstot par cilvēku savstarpējās uzmanības un saprašanās tiltu. Dzīvesstāsts ir kultūras spogulis un tās avots — radītājs, tas ir radoša procesa auglis, kas iedvesmo ar realitātes sugestējošo spēku. Arī kvalitatīvajai analīzei tas pakļaujas tikai tad, kad saprasts un pārņemts viss tajā izteiktais saturs kopumā. Saprātne — tas ir galvenais kolekcijas radīšanas un arī izmantošanas priekšnoteikums. Šo rakstu krājumu novietojam kā spoguļi mūsu ceļā uz sevi, citiem un vienam pie otra.

Krājums veidots pateicībā visiem autoriem, kas savu pieredzi uzticējuši dzīvesstāstu kolekcijai, izjutot visu to cilvēku atbalstu, kuri dažādās zemeslodes vietās veicinājuši projekta attīstību. Ja 2000. gadā NMV „Cilvēkarhīvā” ir vairāk nekā 1000 cilvēku dzīvesstāstu, tas ir latviešu sadarbības spēju apliecinājums.

Paldies Intai Rūtiņai, Maijai Hinklei, Edītei un Ivaram Irbēm, Ritai un Jurim Petričeki, Inesei un Tālvāldim Bērziņiem, Ģīrtam Zeidenbergam, Raimondam Slaidiņam, Ingrīdai un Ansim Muižniekiem, Margaritai Kreišmanei, Martai Šēferei, Ernai Aizkalnei, Dagmārai Vallenai, Lilitai Bergs, Sandrai Sebrei, Pēterim Dajevskim, Guntim Šmidhenam, Maijai Meirānei-Šleserei, Ilzei Raudsepai, Rutai Sniķerei, Mairai Bundžai, Auseklim Zalinskim, Birutai un Alfrēdam Straumanim, Inai un Elmāram Priedītēm, Laurim Kalniņam, Andrim Straumanim, Ārijai Kalpakai-Grundmanei, Solveigai Miežītei, Tadeušam Puisānam, Elzai Zīvertei, Valentīnai un Jānim Ābols, Anitai Tīmans-Kalns, Viedai Skultānei, Inesei Auziņai-Smits, Zigrīdai Daškevicai, Veltai Sniķerei, Arvīdam Brencim, Edītei Mellakaulai, Audai un Bruno Brunovski, Mirdzai un Finnam Andersoniem, Bordam Latveitam (*Bārdlōtveit*), Edītei Stramsvēgai (*Strōmsvāg*), Leifam Brinildsenam (*Leif Brynildsen*), Verai Ozerei-Pukītei, Veltai Lasmanei, Vitautam Līdumam un visiem citiem, kas veicināja dzīvesstāstu ekspedīciju norisi ārpus Latvijas un dalījās dzīvesstāstos ASV, Kanādā, Anglijā, Norvēģijā, Zviedrijā.

Paldies Dagmārai Vallenai par radio „Brīvā Eiropa” apjomīgās ierakstu kolekcijas veltījumu un Ligitai Zandovskai — par kolekcijas sakārtošanu un pārvešanu no ASV.

Paldies Mārai un Paulim Lazdām, Intai Gālei-Kārpenterei, Guntai Hārvejai, Inārai Reinei, Birutai Abuls, Ainai Zemzars, Ilgai Strazdiņai, Rūtai un Helmutam Eihenfeldiem, Marijai Lidijai Donahjū, Hugo Miķelsonam, Gatim Plūmem, Guntrai Aistarei, Ilzei Akerbergai, Ancei Gobiņai, Laurai Beldavai, Sandrai Staklei, Dzidrai J. Smits, Ainai Bigestānei, Valborai Jorgensenai — visiem, kas mērojuši ceļu no ASV, Kanādas, Vācijas, Zviedrijas, Norvēģijas, lai piedalītos ekspedīcijās „Dzīvesstāsts Latvijā”, un tiem daudzajiem, kuri turpina dokumentēt savu novadnieku dzīvesstāstus mītnes zemē.

Paldies par sadarbību un atbalstu Latvijā — Vairai Strautniecei, Ingrīdai Štrumfai, Marutai Dzērvei, Jānim Sietiņsonam, Marutai Jurjānei, Mārai Brašmanei, Laimai Līvenai, Beatrisei Garjānei, Jānim Garjānim, Inesei Keirei, Intai Tuzai, Alīnai Dvarišķei, Līvijai Volkovai, Līgai Jēgerei, Vijai Mūrniecei, Gunai Robertai, Inetai Butānei, Irēnei Butkus, Inai Celitānei, Airai Dzelmei, Mārai Strautai, Irēnei Junkerei, Annai Stafeckai, Lidijai Leikumai, Rutai Šenbergai, Intai Rozenvaldei, Dainim Grīnvaldam, Līgai Balodei, Dacei Nebarei, Gaidai Ziedai, Jānim Platacim, Leontīnei Raudivei, Kristīnei Krēsliņai, Janīnai Krutckihai, Lāsmāi Lāčbergai, Agitai Lūsei, Inārai Kaijai Eglītei, Nellijai Nurmikai, Janīnai Kursītei, Lūcijai Ķuzānei, Jānim Dimitrijevam, Ilmai Svilānei, Jānim Grandānam, Laimonim Medveckim, Larisai Dinvaldei, Spodrai Purviņai, Aijai Rutkai, Gunāram Spīdaiņim un visiem citiem, kas veicināja ekspedīciju norisi un dalījās dzīvesstāstos.

Paldies visiem privātajiem ziedotājiem, Latviešu fondam ASV, PBLA KF, Daugavas vanagiem ASV, Daugavas vanadžu Ņujorkas grupai, Sirakūzu Latviešu tautas atbalsta kopai, Latvijas tautas atbalsta grupai Sanfrancisko, LNP Izglītības padomei Lielbritānijā, Latvijas Kultūrkapitāla fondam, Nīderlandes Karalistes vēstniecībai Latvijā, Letonikas programmai, Sociālās attīstības un sociālās drošības programmai, Latvijas Zinātnes padomei — par finansiālo atbalstu un doto iespēju strādāt.

Paldies visiem, kas piedalījušies intervijās un to organizēšanā. Paldies tiem, kuri nav pieminēti, taču atbalsta un uztur dzīvesstāstu krāšanai labvēlīgu gaisotni.

Vēres

- Bārs A. *Mani skaistākie gadi Latvijā. Likteņarhīvs.* Rīga: LKF, 1992.
- Ciemiņš O. J. *Midziņu ciema Jūlijs Rīgā un Vorkutā. Likteņarhīvs.* Rīga: LKF, 1993.
- Dīriņa A. *Velna karuselis. Likteņarhīvs.* Rīga: LKF, 1992.
- Dravniece S. *Atmiņas. Kubalu skolas-muzeja raksti.* 1. burtn. Mežaustere, 1995.
- Janševskis A. *Dzīvotgriba. Likteņarhīvs.* Rīga: LKF, 1992.
- Krastiņš P. *Andriņi. Likteņarhīvs.* Rīga: LKF, Preses nams, 1994.
- Līce A. [sast.] *Via dolorosa: staļinisma upuru liecības.* Rīga, 1990—1995.
- LKF gaduraksti. 1987—1988.* [Sast. Zirnīte M.] Rīga: Avots, 1991.
- Plezere-Eglīte B. *Ar bērna acīm.* [Sast. Zirnīte M.] Rīga, 1996.
- Šķēle A. *Dzimtas hronika. Likteņarhīvs.* Rīga: LKF, 1992.
- Timze V. *Dzīves atmiņu spogulis. Likteņarhīvs.* Rīga: LKF, 1992.
- Upītis P. *Par dienām senajām. Likteņarhīvs.* Rīga: LKF, 1995.

Talcinieki mutvārdu vēstures projektos Latvijā un trimdā

Maija Hinkle

Jau piekto vasaru talcinieki no Latvijas, Amerikas un mazākā skaitā arī no citām rietumvalstīm pavada vienu nedēļu Latvijas laukos, uzklusot un ierakstot audiolentēs Latvijas cilvēku dzīvesstāstus. Ekspedīcijas „Dzīvesstāsts Latvijā” notiek Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) projekta pārraudzībā, ar ārzemju latviešu finansiālo atbalstu, Māras Zirniķes, prof. Pauļa Lazdas un šo rindu autore vadībā. Kopš 1996. gada beigām līdzīgs projekts „Dzīvesstāsti trimdā” darbojas arī Amerikā, Amerikas Latviešu apvienības (ALA) Kultūras nozares paspārnē. Ir pienācis laiks īsam pārskatam par abiem projektiem. Vispirms nedaudz pieskaršos Latvijas programmas pirmsākumiem, struktūrai un rezultātiem, galveno uzmanību veltot Amerikas projektam.

Latvijas projekta pirmsākumi. Līdz 1995. gadam Nacionālās mutvārdu vēstures kolekcijā bija apzināti apmēram 350 dzīvesstāstu audioieraksti — gan no Latvijas, gan trimdas.

1995. gadā pēc mutvārdu vēstures semināra nedēļas Mazirbē tā dalībnieki viesojās Latvijas Okupācijas muzejā. Tāpat kā NMV projekta ietvaros Filozofijas un socioloģijas institūtā, arī muzejā tiek krāti bijušo represēto dzīvesstāsti. Šie materiāli bija ļoti vērtīgi, unikāli, taču, visas Latvijas mērogā vērtējot, vienalga — ļoti maz. Sanāksmē ieteicu daļēju risinājumu darbaspēka un līdzekļu trūcumam — dzīvesstāstu vākšanā kā talciniekus iesaistīt ārzemju latviešus. Talcinieku iesaistīšanai bija reāls pamats. Pirmkārt, no citu mutvārdu vēstures projektu pieredzes mēs zinājām, ka gandrīz ikviens cilvēks, pienācīgi apmācīts, ir spējīgs iegūt lietojamu interviju. Amerikā pat lielie muzeji un tādas mutvārdu vēstures programmas kā, piemēram, Holokausta muzejs Vašingtonā un Kultūras mantojuma programma Klīvlendā plaši izmanto talcinieku darbaspēku intervijām. Otrkārt, bija skaidrs, ka trimdas sabiedrībā ir cilvēki, kas labprāt iesaistītos Latvijā notiekošajos procesos arī ar savu darbu, nevis tikai ar naudu vai citiem materiālajiem līdzekļiem. Dzīvesstāstu uzklaušošana ļauj iepazīt kādu vēstures posmu, sabiedrību un tās cilvēkus dziļāk, nekā tas ir iespējams parastā ikdienas saskarsmē.

Okupācijas muzeja fonda priekšsēdim profesoram Paulim Lazdam talcinieku ideja ļoti patika. Nākamās nedēļas laikā viņš, Nacionālās mutvārdu vēstures programmas koordinatore Māra Zirniķe un šā raksta autore kopīgi izstrādāja programmas struktūru, un varēja sākties līdzekļu un talcinieku meklēšana. Sadalījām arī pienākumus. Māra Zirniķe bija atbildīga par talcinieku apmācīšanai domāto semināru organizēšanu un ekspedīciju norisi Latvijā, bet prof. Paulis Lazda un es — par līdzekļu sagādi un talcinieku iesaistīšanu. Idejiskais projekta vadītājs bija prof. Augusts Milts, jautājumus represētajiem sagatavoja Paulis Lazda.

Projektu struktūra un finanses. Ekspedīcijas „Dzīvesstāsts Latvijā” un „Dzīvesstāsti trimdā” ir organizētas pēc vieniem un tiem pašiem principiem. Algas talciniekiem nemaksā, taču projekta ietvaros tiek gādāts par transportu, tehniku (audiolentēm, baterijām, aparatūru) un sadzīves apstākļiem Latvijā, kā arī tiek atmaksāti Amerikas projekta talcinieku tiešie izdevumi.

Pirms talcinieks var sākt strādāt, viņam nepieciešams iziet apmācības kursu, izņemot, protams, gadījumus, kad jau ir pieredze intervēšanā un mutvārdu vēstures vākšanā. Apmācības notiek dažādos veidos. Projekta „Dzīvesstāsts Latvijā” ietvaros pirms ekspedīcijām notiek 2—3 dienas ilgs mācību seminārs. Amerikā nepieciešamās iemaņas var apgūt mutvārdu vēstures ievirzēs 3 x 3 nometnēs vai speciāli organizētos vienas dienas semināros dažādās vietās.

Pēc ievadsemināra un apmācībām ekspedīcijas dalībnieki sadalās grupās un pavada vienu nedēļu, intervējot cilvēkus dažādās Latvijas vietās, laukos un mazpilsētās. Vietas izvēli

visbiežāk nosaka vietējo arhīvu, bibliotēku, muzeju vai citu kultūras iestāžu darbinieku atsaukšanās Māras Zirņītes aicinājumam sagādāt intervēšanai piemērotus darba un sadzīves apstākļus. Dažreiz talcinieki intervē savus radus un draugus. Pēc interviju nedēļas ekspedīcijas dalībnieki sapulcējas pārskata sarīkojumā un dalās pieredzē par pirmajām analīzēm, pārdomām, vērtējumiem.

Ekspedīcijas „Dzīvesstāsts Latvijā” varējušas notikt, pateicoties Latviešu fonda, Daugavas vanagu ASV, Daugavas vanadžu Ņujorkas grupas, Sirakūzu Latviešu tautas atbalsta kopas, Latvijas Tautas atbalsta grupas Sanfrancisko un privātziedotāju atbalstam. No Latvijas ekspedīcijas saņēmušas Latvijas Zinātnes padomes un Letonikas programmas atbalstu. Amerikas projekta izdevumus sedz Amerikas Latviešu apvienības Kultūras nozare.

Pārskats par padarīto Latvijā. Piecās vasarās ekspedīcijās ieskaņoti vairāk nekā 500 dzīvesstāstu divu vai pat vairāku stundu garumā, intervēti ne tikai bijušie represētie, leģionāri, mežabrāļi un viņu radinieki, bet arī cilvēki ar visdažādāko dzīves pieredzi — bijušie sarkanās armijas karavīri, komunistu partijas biedri un aktīvisti, kolhoznieki, katoļu priesteris, bērū vainagu vijēja un daudzi citi. Vairums intervēto ir latviešu tautības, bet ir arī krievi, poļi, ebreji, ukraiņi u. c. Dažkārt intervējam vairākus vienas ģimenes locekļus.

Pateicoties projekta līdzstrādnieku un talcinieku darbam, pašlaik NMV kolekcijā pieejami vairāk nekā 1000 dzīvesstāstu audioierakstu.

No Amerikas pirmajos trijos gados ieradās 12—14 talcinieku, pārējie nāca galvenokārt no Latvijas. Bijuši arī talcinieki no Kanādas, Vācijas, Zviedrijas, Norvēģijas. Pirmajā gadā organizēti braucām uz Vadaksti Zemgalē, Kuldīgu un tās apkaimi Kurzemē, Ērgļu apkārtni Vidzemē, bet nākamajos divos gados uzklaušījām dzīvesstāstus Latgalē — Daugavpilī, Krāslavā, Dagdā, Izvaltā, Viļakā, Šķaunē, Ezerniekos, Andrupenē, Rēzeknē, Ludzā, Andzeļos. Pērn strādājām Mazsalacā, Rūjienā, Valmierā, bet šovasar Sēlijā — Neretā, Sunākstē, Ritē, Viesītē, Saukā, Aknīstē, Gārsenē, Jēkabpilī. Individuāli talcinieki ir intervējuši cilvēkus Staicelē, Gārsenē, Rucavā, Cēsu apkārtnē, Liezeres pagastā, Rendā, Madonas apkārtnē, Jelgavā, Ventspilī.

Mērķi un materiālu izlietošana. Galvenais mērķis ir uzkrāt pēc iespējas vairāk dažādu dzīvesstāstu, kas paliks kā liecība par to, kas šajā gadsimtā noticis ar latviešiem un citām Latvijas tautām. Katra cilvēka stāsts ne tikai pienes jaunus faktus, bet arī parāda vēstures norises atsevišķa indivīda skatījumā, piešķir faktiem noteiktu kolorītu, padara notikumus dzīvus, reālus, mums saprotamus, atklāj motivāciju, kādēļ kaut kas noticis tā un ne citādāk. Lai izprastu kādas sabiedrības būtību, nepietiek ar dokumentiem un protokoliem, vajag iepazīt arī individuālo cilvēku.

Ar autora atļauju ieraksti ir pieejami ikvienam interesentam — pētniekam, māksliniekam — un var tikt lietoti kā vēstures avots un izejmateriāls visdažādākajos pētījumos un projektos.

Latvijas projekta ieraksti glabājas Nacionālās mutvārdu vēstures kolekcijā Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtā Rīgā; Amerikas projekta oriģināli glabājas Minesotas universitātes Imigrācijas vēstures dokumentācijas centrā, to kopijas tiek sūtītas NMV kolekcijai Rīgā.

Tomēr ar krāšanu un glabāšanu vien nepietiek. Mēs mēģinām atrast veidus, kā atdot atpakaļ tautai vismaz daļu no savāktajām bagātībām, lai tas, kas ir noticis ar dažādām mūsu tautas daļām, iekļautos visas nācijas vēsturiskajā apziņā. Līdz šim to esam darījuši ar sekojošiem paņēmieniem: 1) ar pētniecību un profesionālām publikācijām, piemēram, izdevumos „Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis”, „Akadēmiskā Dzīve”; 2) ar rakstiem populāros preses izdevumos („Rīgas Laiks”, „Rīgas Balss”); 3) ar semināriem un regulāriem plašākai publikai paredzētiem sarīkojumiem Rīgas Latviešu biedrībā; 4) Amerikā — ar referātiem latviešu sabiedrībā, rakstiem populāros preses izdevumos, izstādēm un plakātiem.

Mums ir arī vairāki nākotnes projekti un ieceres: 1) grāmata par XX gadsimta latviešu un Latvijas iedzīvotāju garīgajām vērtībām un to, kā tās parādās dzīvesstāstos (redaktors — ētikas profesors, NMV projekta zinātniskais vadītājs Augusts Milts); 2) datu bāzes izveidošana un kolekcijas apraksta ievietošana interneta mājas lapā; 3) latviešu pieredzei Latvijā un ārpus tās veltīts starptautisks seminārs un konference 2002. gadā; 4) individuālie pētījumi vai grāmatas par tādām tēmām kā sievietes pieredze karā, bēgļu laiks bērnu un pusaudžu atmiņās, vardarbības ietekme atmiņās par bērnību, Latvijas novadu, Amerikas un citu zemju latviešu identitāte.

„Dzīvesstāsti trimdā“. Šogad apīrit 55 gadi kopš laika, kad Otrā pasaules kara beigu posmā ap 200 000 latviešu devās uz rietumiem, lai izbēgtu no padomju armijas. Viņi izveidoja organizētu, gan kulturāli, gan politiski rosīgu latviešu sabiedrību rietumos, t. s. latviešu trimdu, ko tagad precīzāk būtu dēvēt par diasporu. Tā ir dzīva joprojām, un tās locekļi vairāk vai mazāk mēģina piedalīties jaunās neatkarīgās Latvijas veidošanā.

Ko mēs zinām par šo latviešu daļu, viņu dzīvi un vēsturi? Ne visai daudz, un Latvijā — pat pārsteidzoši maz! Viscītīgāk trimdas dzīves dokumentāciju ir vākušas dažādas organizācijas. Ir dokumentēti kultūras notikumi, laika gaitā sakrājušies arī vairāki simti interviju ar cilvēkiem. Šie materiāli gandrīz vienmēr glabājas organizācijas vai vācēja arhīvā un nav pieejami plašākam interesentu lokam. Bieži šo materiālu eksistence nekur nav dokumentēta, un, krājējam aizejot mūžībā, materiāli tiek aizvesti projām. Dažas organizācijas un vietējās sabiedrības ir izdevušas grāmatas par savu vēsturi — piemēram, ir publicēta Amerikas Latviešu apvienības vēsture un Vašingtonas draudzes vēsture —, tomēr šādu izdevumu ir samērā maz. Klīvlendas latvieši strādā pie plašas grāmatas par latviešiem Klīvlendā pēdējos 100 gados.

Tā kā paaudze, kas atstāja Latviju jau kā pieauguši cilvēki un izveidoja trimdas sabiedrību, diezgan strauji aiziet mūžībā, 1996. gada beigās Amerikas Latviešu apvienības Kultūras nozare uzsāka plašu trimdas vēstures apzināšanas un dokumentēšanas projektu. Programmas ietvaros — arī mutvārdu vēstures vākšanas projekts profesores Intas Gāles-Kārpenteres un šā raksta autores vadībā.

Mutvārdu vēstures vākšana. „Dzīvesstāsti trimdā“ — tā nosaucām mutvārdu vēstures vākšanas projektu, lai uzsvērtu saistību ar pētniecības ekspedīcijām „Dzīvesstāsts Latvijā“, jo mūs vieno gan mērķi un metodika, gan darbinieki un dokumentēšanas formas.

Projektam „Dzīvesstāsti trimdā“ ir četri galvenie mērķi:

- 1) savākt pēc iespējas vairāk dažādu liecību gan no sabiedrībā pazīstamām personām, gan „parastiem“ cilvēkiem par to, ko viņi piedzīvojuši un pārdzīvojuši laikā, kad latviešu tautu skārušas tiešām fundamentālas pārmaiņas;
- 2) palīdzēt trimdas latviešu pieredzētajam un pārdzīvotajam kļūt par daļu no visas latviešu tautas vēsturiskās apziņas, jo arī trimdas latvieši ir daļa no latviešu tautas un viņu dzīvesstāsti — daļa no latviešu vēstures;
- 3) pievienot latviešu pieredzi Amerikas imigrācijas vēsturei (šā iemesla dēļ mēs uzklaušām dzīvesstāstus gan latviešu, gan angļu valodā);
- 4) apmācīt interesentus un talcīniekus mutvārdu vēstures vākšanā.

Krātuvju reģistrēšana. Viena mutvārdu vēstures projekta daļa ir jau eksistējošo kolekciju apzināšana un reģistrēšana. Līdz šim ir pieteikts ap 20 skaņu ierakstu kolekciju ar vairāk nekā 300 ierakstiem. Daži ieraksti ir literatūras lasījumi, citos atspoguļoti dažādi kultūras notikumi, bet lielāko daļu veido individuālas intervijas, piemēram, Dagmaras Vallenas gatavotās sarunas radoraidījumam „Brīvā Eiropa“. Starp intervijām ir arī Jāzepa Vītola atraitnes Annijas Vītolas atmiņas, kurās viņa, starp citu, arī pastāsta, kā Jāzeps pie viņas jājis precībās. Pieminēšanas vērta ir arī Gunta Šmidhena daudzu stundu saruna ar tautas deju kopas „Dzelmieši“ dibinātājiem un ilggadējiem vadītājiem. Turpmāk šo interviju kopijas līdz ar atbilstošu dokumentāciju vajadzētu pievienot kopējai krātuvei.

Jaunu dzīvesstāstu ieskaņošana. Galveno enerģiju un laiku veltām jaunu dzīvesstāstu ierakstīšanai. Parasti dzīvesstāsts tiek iegūts, ieskaņojot interviju audiolentē, bet pieņemam arī rakstītas autobiogrāfijas.

Intervējamā izvēli visbiežāk atstājam intervētāja ziņā, taču ar dažiem ieteikumiem: sākt ar vecāka gadagājuma labiem stāstītājiem, kam ir īpaša pieredze, dzīvesziņa vai kas sevišķi vēlas savu dzīvesstāstu izstāstīt; ar cilvēkiem, kuru sakarā var teikt, ka būtu žēl, ja viņu pieredze paliktu nepierakstīta. Mums ir arī potenciālu intervējamo saraksti, ko esam ieguvuši visdažādākajos forumos (ALA kongresos, Dziesmu svētkos, 3 x 3 nometnēs u. tml.), kuros aicināti pieteikties stāstītāji.

Līdz šim projekta ietvaros audiolentēs un vairākos gadījumos arī videolentēs esam ieskaņojuši pāri par 100 dzīvesstāstu, dažus — daudzu stundu garumā. Videolentē ierakstīts 102 gadus vecās Sietlā dzīvojošās Kronvalda Ata mazmeitas dzīvesstāsts. Audiolentēs ierakstīti rakstnieka Jāņa Klīdzēja, viņa sievas Emīlijas, rakstnieces un sabiedriskās darbinieces Valijas Ruņģes, dievturu vadoņa, rotkaļa, jaunatnes audzinātāja kara invalīda Kļaviņu Jura (17 stundas!), 94 gadus vecā jūrnika Voldemāra Ploša (20 stundas!), rakstnieka Nikolaja Kalniņa (8 stundas), mūziķa Andreja Jansona (7 stundas), sabiedrisko darbinieku Miervalža Janševica, Maijas Mednes, Maijas Laiviņas, Staņislava Dulevska, Arvīda Bolšteina, rotkaļa Aleksandra Pariņa un daudzu citu cilvēku dzīvesstāsti. Mičiganā pie latviešu centra „Garezers“ atrodas ciems „Latvija“, kura iedzīvotājus intervē Biruta Abuls.

Tā kā potenciālu intervējamo vēl ir ļoti daudz un laika — maz, tad, tāpat kā projektā „Dzīvesstāsts Latvijā“, mēs lūdzam palīgā apmācītos talcīniekus. Galveno talcīniekiem nepieciešamo informāciju apkopojām „Rokasgrāmatā intervētājiem“.

Mūsu pirmie talcīnieki bija pirmā Latvijas projekta „absolventi“, kas gandrīz visi turpināja intervētāja darbu arī savās mītnes pilsētās Amerikā. Latvijas projekts joprojām kalpo mūsu projekta jauno talcīnieku apmācībai un pirmajai praksei. Pārējie talcīnieki iziet apmācības kursu mutvārdu vēstures ievirzēs 3 x 3 nometnēs un speciālos vienas dienas mācību semināros. Pēdējos gados mums ir bijušas MV ievirzes 3 x 3 nometnēs Garezerā (vadīja Biruta Abuls un Inta Gāle-Kārpentere), Katskilos (vadīja Maija Hinkle) un Mazsalacā (vadīja Māra Zirniņa un Ginta Elksne), kā arī speciāli sestdienas apmācību semināri Rietumkrasta latviešu izglītības centrā „Kursa“ Klīvlendā, Vašingtonā (DC), Bostonā. Tādējādi apmācīti 70 talcīnieki, no kuriem katrs ir pilnvarots strādāt ALA projektā, taču tikai kādi 19 no viņiem ir turpinājuši intervētāja darbu, turklāt daži — ļoti sporādiski.

Domāju, galvenais iemesls tik lielam „nobirumam“ ir tas, ka intervēšana un ar to saistītie pienākumi pirms un pēc intervijas ir liels, laikietilpīgs darbs. Mēs esam talcīnieki un gandrīz visi strādājam samērā izolēti, katrs savā pilsētā. Lai uzturētu talcīniekus motivāciju un interesi, ceru, ka būs iespējams izveidot mutvārdu vēstures vācēju diskusiju lapu internetā, kā arī izdrukātu apkārtrakstu, kur katrs varētu parunāties ar saviem kolēģiem, iesūtīt komentārus, jaunumus, jautājumus, pārrunāt sevišķi labi izdevušos vai interesantu interviju.

Lai ieinteresētu talcīniekus, potenciālos stāstītājus un sabiedrību, esam izdalījuši brošūras un izvietojusi projektam veltītus plakātus visos lielākajos latviešu saietos, kas pāris pēdējo gadu laikā notikuši Amerikā.

Sabiedrības iepazīstināšana ar rezultātiem ir bijis komplicētāks process. Ir bijuši raksti Amerikas latviešu presē, ir izvietoti informatīvi plakāti ALA kongresos, Dziesmu svētkos Amerikā un Kanādā, 3 x 3 nometnēs un lielākos saietos.

Līdz šim viena no svarīgākajām atdeves formām bijuši projektam veltītie referāti. Es pati pēdējo trīs gadu laikā esmu nolasījusi 22 referātus, kas izpelnījušies klausītāju atzinību ar to, ka apmēram trešā daļa referāta veltīta atsevišķu cilvēku dzīvesstāstiem. Bieži esmu dzirdējusi atsauksmes, ka cilvēki šādus stāstus gribētu dzirdēt vairāk, ka tie ir interesanti, aizkustinoši un vērtīgi, kas man liek domāt, ka sabiedrībā par mūsu sakrātajām bagātībām būtu interese; mums tikai jāizstrādā veidi, kā klausītājiem un skatītājiem dzīvesstāstus vislabāk pasniegt. Tie varētu būt jau minētie referāti, kā arī regulāras radio un televīzijas programmas.

„Dzīvesstāsti trimdā“: tēmas un daži stāstījumi. Lai gan ļauijam autoram stāstīt par savu dzīvi, ko un kā viņš vēlas, tomēr ir tēmas un jautājumi, kas mūs sevišķi interesē.

Protams, mēs vēlamies iegūt ziņas par autora bērnību, vecākiem, vecvecākiem, ģimeni, skolu, darbu, dzīvi jaunajā mītnes zemē, pensiju. Taču daudzi jautājumi skar plašākas tēmas. Tādi, piemēram, ir jautājumi par latvietību, latviešu sabiedrību un Latvijas neseno vēsturi.

- Par latvisko identitāti — kā tā izpaužas, kā to izveido, kā saglabā? Kāpēc autors palika (vai nepalika) latvietis, un, ja darbojas (vai darbojies) latviešu sabiedrībā, tad kāpēc?
- Par latviešu tautas garīgajām vērtībām — kādas garīgās vērtības raksturīgas latviešu tautai, salīdzinot ar citām tautām? Kas, par spīti visām pārmaiņām, palicis nemainīgs un kas bijis jāatmet? Saskaņā ar kādām garīgajām vērtībām dzīvojis pats autors, kā tās mainījušās?
- Par politiskiem un vēsturiskiem notikumiem — ko atceras, kā vērtē Ulmaņa apvērsumu, vadonību, patriotismu? Pieredze pirmajā padomju un pēc tam vācu okupācijā, karalaika un pēckara pieredze, gūsts, bēgļu nometnes.

- Par Latvijas atstāšanu — kāpēc autors atstāja Latviju, ar kādām cerībām, kādām bailēm? Un — lai atklātu tā brīža izjūtas — ko darīja ar mājas atslēgām? Ierosme pēdējam jautājumam nāca no Agates Nesaules grāmatas „Sieviete dzintarā“, kurā autore apraksta, kā viņas ģimene atstāj Latviju un kā viens radnieks cieši noslēdz māju un atslēgas paņem līdzī, jo „mēs drīz nāksim atpakaļ“, bet cits atstāj durvis vaļā, lai tie, kas ienāks pēc saimnieku aizbraukšanas, durvis neizlauztu.
- Par attieksmi pret tagadējo Latviju: ko domā par pārcelšanos uz Latviju, kāpēc to darītu? Kas mēs tādi esam? Vai mēs esam trimdinieki, emigranti vai diasporas latvieši, un ko tas nozīmē?
- Kāda attieksme pret Latviju ir nākamajām paaudzēm un ko autors par to domā?
- Un jautājums, kas interviju gaitā kļuvis par vienu no interesantākajiem un izraisījis daudz dziļu pārdomu: kur autoram ir māju sajūta, kur viņš jūtas piederīgs?

Šie jautājumi sniedz ieskatu Amerikas latviešu sabiedrības būtībā: kas mēs esam, kā paši sevi izjūtam, kas mums ir vērtīgs un nozīmīgs.

Pēdējo jautājumu vēlos ilustrēt ar diviem dzīvesstāstiem, kuros spilgti iezīmējas trimdas problemātika. Abi šie stāsti rāda, kāpēc cilvēki darbojas latviešu lietās un nebrauc dzīvot atpakaļ uz Latviju, ko tas nozīmē — būt „trimdiniekam“ mūsu situācijā.

Jautājums pirmo reizi pacēlās pirms apmēram trim gadiem, intervijā ar Staņislavu Dulevski, 75 gadus vecu Amerikas latvieti, bijušo leģionāru, divu bērnu tēvu, pēc profesijas inženieri, kas ar lielu atdevi un enerģiju visu savu mūžu strādājis latviešu sabiedrībā un politikā.

Sarunas gaitā Staņislavs kritizēja lauksaimniecības politikas īstenošanu šodienas Latvijā. Starp citu, lai uzsvertu savu piederību Latgalei, viņš runā bieži iesprauda latgaliešu vārdus.

— Ir latviešu tautai cauri „savs kaktiņš, savs stūrītis zemes“, un to ir grūši pārvareit. Un .. var teikt, ka varbūt arī manās asinīs ir... Tas nav tikai emocionāli, te ir mūsu tautas ētosa lieta. Tā piederība pie zemes, tas iet cauri. Vai te ir Latgale, vai te ir Vidzeme vai Zemgale.

— Cik jūs pats esat pieķēries zemei?

— Pats? Tikko mēs ieobraucām Savienotās Valstīs, pirmā un lielākā vēlēšanās bija būt .. ģimenei. Un pusotra gada laikā, nu, drusku ilgāk, piecdesmit piektā gada augustā, mēs jau bijām nopirkuši Miles pilsētiņā četrarpus akru .. un tur mēs vēl šodien dzeivojam. Nu, es nezinu .. mums tur pateik, mēs esam nošķirti no porējiem, no kaimiņiem, mums ir tā, kā saka, viņains uzkalniņš un leja, un pat grantsbedres ir tajā depresijas laikā bijušas, un mežs. Mēs pat vienu laiku sadēstījām, ko sauc *Norway spruce*, pat pa divi lāgi, piecdesmit devītā gadā. .. Tā ka tei pieķeršanās zemei ir.

— Jums tagad ir tik jauki iestrādāti lauki un meži, un pakalni šeit, Amerikā. Bet pēc savas pārliecības un aktīvās darbības jūs esat izteikts latvietis. Kā jūs to apvienojat? Kur jums ir māju sajūta — Latvijā vai šeit?

— Man... ek, ja man tā teiktu: „tūliņ atbildi!“, es teiktu — man nav tādas vairs sajūtas. Es esu pazaudējis to, to...

— To Latvijas mājas sajūtu?

— Nei. Jebkādu mojas sajūtu... Jo man tagad jau ir divas mojas... Man arī sava zeme tur [Latvijā] ir. Es esu izrunājies ar abiem dēliem .. un es tam jaunajam dēlam saku: „Nu, vai tu kaut ko tur padareitu?“ Un viņš saka: „Tēti, tu jau zini, es tak esmu amerikānis. Man tač te ir visi draugi, te ir man visi pazīstami. Šeit es esmu būvniecībā, te es nodarbojos ar visiem paņēmieniem. Ko es tur iesāksu?“ Nu, tā ka tā ir. Tā ir... „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes“ ir šeit, ir tur, un ies jau tajā jau metafiziskā nozīmē tas jautājums. Arī, jau cilvēkam paliekot vecākam, — ek, kas ir, kas ir tās savas mojas, vai ne? Tad jāņem tikai, kur mēs ar sievu gribam, lai mēs... ka mūsu [kapos gulda] .. Mēs vēl neesam izdomājuši...

Stāstot par paša pieķeršanos zemei, autors vispirms iedomājas un gleznaini apraksta savas ģimenes īpašumu Amerikā, bet, taujāts par to, kur viņam ir māju sajūta, atzīst, ka māju sajūtas nav nekur, lai gan pieder īpašumi tiklab Amerikā, kā Latvijā. Zemtekstā nojaušams, ka, pēc autora domām, var būt tikai viena vieta, kur ir māju sajūta, un, ja viņš nespēj izšķirties par primāro, tad tās nav nekur. Tā ir diezgan tipiska atbilde šai paaudzei — ieskaitot arī to, ko autors dēvē par jautājuma „metafizisko nozīmi“.

Interesanta un samērā bieži sastopama ir arī dēla attieksme pret darbību Latvijā un tēva vēlme dēlu iesaistīt. Lai šo tēmu turpinātu, vajadzētu runāt ar nākamo, vairāk vai mazāk amerikanizēto paaudzi.

Jaunāka gadagājuma cilvēki jautājumu par piederības sajūtu bieži uztver citādāk. Piemēram, Miervaldis Janševskis — 66 gadus vecs, dzimis Jaunaucē, triju bērnu tēvs, pēc profesijas

uzņēmumu vadītājs, kopš 1991. gada pats savas firmas īpašnieks, ļoti aktīvs latviešu sabiedrībā gan Amerikā, gan Latvijā.

Viņa vislielākais darbs un sasniegums latviešu sabiedrībā ir Rietumkrasta izglītības centra „Kursa” izveidošana Vašingtonas štatā. Lai dotu latviešu jauniešiem iespēju mācīties arī rietumu krastā, turienes latvieši ar Miervaldi priekšgalā septiņdesmitajos gados nopirka zemes gabalu daudzu hektāru platībā un pāris gadus, galvenokārt ar talcinieku un pašu skolēnu darbaspēku, uzbūvēja modernu, skaistu, lielu nometni ar labi iekārtotām sabiedriskām telpām un ēdamzāli, vairākām internāta ēkām, klašu telpām, bibliotēku, podnieka un rotkaļu darbnīcām, stiklotu āra baznīciņu, tenisa laukumu un peldbaseinu. „Kursas” vasaras vidusskolu ir absolvējuši ne tikai Amerikas jaunieši; vairākus gadus tur darbojās arī plaša Latvijas skolēnu apmaiņas programma. Arī šis projekts bija galvenokārt Miervalža uzsākts un izkārtots.

Es vēlējos uzzināt, kā viņš to visu paveicis un kāda ir viņa motivācija, kāpēc viņš tik daudz laika, līdzekļu un enerģijas veltī latviešiem.

Vispirms viņš stāstīja par savu pašreizējo saistību ar „Kursu”. Viņš pats ir Rietumkrasta Latviešu izglītības centra padomes priekšsēdis kopš 1982. gada; arī tas ir brīvprātīgs darbs.

— Nē, mums [padomē] nav algoti darbinieki .. Nu, es viņu uzsāku, to projektu, es nevienam nevaru viņu dot (*smejas*). Es nevaru teikt: „Nu, izdari tu!” Tas neiet cauri, vienkārši tie darbi visi jāizdara vienādi vai otrādi. Es pārcēlos uz šejieni, nopirku vienu apdrošināšanas aģentūru... Nav tas, kas man tieši vislabāk patiktos darīt, bet ir OK. Man ir pašam sava firma. Es varu atļauties tās latviešu lietas darīt. Man ir viss birojs kādreiz aizņemts latviešu lietās. Ne tikvien es personīgi, bet arī mani darbinieki. Mēs milzīgu laiku .. ziedojam. Parasti .. tādos gadījumos vajag vienu, kas turas tā stingri, tad pārējie nāk līdzi. Ja neviens tā stingri neturas, tad tie pārējie nenāk līdzi. Bet tas strādā. ..

— Bet kas jums ir dzinulis, kāpēc jūs esat tik aktīvs latviešu lietās?

— Mani ļoti uztrauca rusifikācija, kas notika Latvijā. .. Ideja bija tāda, ka mēs izaudzināsim jaunus spēkus un tad viņi var iet tālāk. Un es domāju, ka te tiešām arī ir izauguši... Mums ir daudzi, kas ir jau lielās pozīcijās arī Latvijā, kas te nāk no „Kursas”. Ir daudzi. Mēs nezinām, kas vēl te šodien būs, kas no viņiem vēl iznāks. Te jau viņi vesela čupa ir. Viens raks grāvjus, otrs būs prezidents, mēs nezinām, kurš no viņiem būs kurš. ..

Kad arī tie Latvijas apmaiņas skolnieki bija šeit, mēs domājām, ka mums te vienu vajag no visiem. Vienu vadītāju, mums vairāk nevajag. Ja viens vadītājs ir, tad pārējie nāk līdzi, bet mums to vienu vajag kaut kur dabūt. Tas personīgi ir, uz ko es mērķēju, to dabūt cauri. .. Te kādreiz saka: „Jūs izlietojat naudu, un nekas no tā neiznāks.” Dabīgi, mēs nezinām. Bet, ja pietiekoši daudz dara, tad kaut kas kaut kur iznāk.

Es esmu dārznieks. Lai stāds augtu, tam vajag trīs lietas — ūdeni, zemi un gaisu. Lai kaut kas notiktu, vajag dot to iespēju. Lai būtu dievkalpojumi, vajag uzbūvēt dievnamu; lai būtu latvieši, vajag uzbūvēt skolu. Redz, tā!

Miervaldis uzsver tāda vadītāja lomu, kurš pārējos rosinātu ar paša priekšzīmi un darbu. Viņš pats ir tāds vadītājs un, lai gan ir ļoti daudz paveicis, vairākas reizes atkārtoja: „Es darīju tikai to, kas bija jādara, es nedomāju, ka es kaut ko speciālu esmu darījis...” Un vienmēr uzsvēra citu veikumu, piebilstams: „Ja pietiekoši daudz dara, tad kaut kas kaut kur iznāk.”

Tālāk es gribēju zināt par viņa piederības sajūtu, par māju sajūtu.

— Jums ir tik daudz projektu Latvijā tagad un projektu šeit. Kas jūs īsti esat — šeltonietis vai aucenieks?

— Hm. (*Smejas*.) Nu, tāds maisījums, vai ne.

— Kur jums ir māju sajūta?

— Jā. Es nezinu, man tā māju sajūta... Tas ir ļoti labs jautājums. Man liekas, ka manai paaudzei māju sajūta nav... Es varētu dzīvot Jaunaucē, Aucē aizbrauktu, bet man tur trūktu visa ģimene. Tā ka es nevarētu to. Tas vienkārši neiet cauri. Ja es dzīvoju šeit, es tomēr braucu uz Latviju. Es ļoti labi jūtos Latvijā, divu nedēļu laikā man nekādu problēmu nav. Viss ir ļoti normāli. Es ātri iejūtos; es daudz ko varu darīt. Bet, kā es saku, man arī šeit ir daudz ko darīt. Es nevaru visu to uzdot... Kur man ir mājas? Man mājas ir tur, kur es esmu. Man arī ģimene svarīga. Man ir trīs mazbērni.

— Vai viņi runās latviski?

— Es domāju, ka ne. Otrā pusē ir dāņi, viens ebrejs... Visi ļoti izglītoti. Visi ar doktora grādiem.

— Kā jūs skatāties uz to, ka viņi nav tik latviski?

— Es domāju, ka tur daudz nav ko. Vienīgais ir, ka, ja viņi tiks kaut kādā politiskā vietā iekšā, viņi latviešus atbalstīs, jo viņi latviešus pazīst, viņi zina, kas ir pareizi un kas nav pareizi. Un tas arī ir svarīgi.

Lai gan arī šis autors pirmajā brīdī atbild, ka viņam nav māju sajūtas, tomēr vēlāk viņš atzīst, ka jūtas mājās tur, kur atrodas. Arī viņš nevarētu pārcelties uz Latviju, jo Amerikā ir ne tikai ģimene, bet arī daudzi pienākumi un paša izauklēti projekti, ko negribētos pamest. Viņam ir bagāta, rosīga, aktīva dzīve.

Interesants ir arī jautājums par nākamajām paaudzēm, jo abiem autoriem bērni un mazbērni vairs nav cieši saistīti ar latviešu sabiedrību. Tomēr arī šie cilvēki ir Latvijai vajadzīgi, jo tad, ja tie nonāks kādā vietā, kur var iespaidot politiku vai kādu citu darbības sfēru, viņi Latviju atbalstīs. Arī tas ir Latvijas valsts interesēs.

Šie ir tikai divi stāsti, bet tādi jau mums tagad krājas daudzus desmitus. Visi kopā tie veido mūsu tautas portretu, neatkārtojamu un vērtīgu latviešu tautas vēstures mozaīku.

Ceru, ka nākotnē mums izdosies vismaz daļu šo stāstu pārtulkot angļiski, jo tie uzskatāmi rāda, kas noticis ar latviešu tautu, tieši tie veido tā dēvēto Latvijas tēlu.

Dzīvesstāstu uzklauššana, ierakstīšana un pierakstīšana ir darbs, kas prasa lielu radošu enerģiju gan no autora un intervētāja, gan no mutvārdu vēstures projektu organizētājiem.

Taču katrs dzīvesstāsts bagātina arī intervētāju, kas stāstu uzklausa. Esmu ļoti pateicīga visiem, kas man ir uzticējuši savus stāstus. Šie stāsti nāk man līdzī un ir kļuvuši par daļu no manas dzīves. Ar katru interviju es arvien vairāk mācos tā īsti saprast, ko latvieši un Latvijas cilvēki lielajos pārmaiņu laikos ir pieredzējuši, ko nozīmē būt latvietim Latvijā un trimdā. Tas taču ir brīnums, ka pēc tā visa, ko latvieši un Latvija šajā gadsimtā ir pārdzīvojuši, mēs vispār vēl eksistējam — turklāt kā brīva valsts!

Modelis: avoti un interpretācija

Tautas izziņa mutvārdu vēsturē

Augusts Milts

Kāpēc šīs dzīves pagājušas, neieklausoties tajās?

M. Fuko [1, 89]

Zināt, cilvēkiem pietiek pacietības meklēt smiltīs dimantus vai jūrā pērles, bet meklēt citos cilvēkos pašas dabas dotas dāvanas un spējas, lai tās neietu zudumā, — tas nevienam nenāk prātā. Un tā ir liela kļūda.

K. Čapeks [2, 208]

Es katrā ieklausos, pierakstu, rakstu un nebeidzami brīnos, kādi noslēpumaini dziļumi slēpjas katrā cilvēkā... Tas ir mans pienākums pret savu tautu, tuviniekiem, saviem tālsenčiem...

M. Vanaga [3, 57]

Straujais progress zinātnē un tās sasniegumu iemiesošanās brīnumainā tehnikā dažkārt pastiprina nihilistisku attieksmi gan pret tautas tradicionālo gara mantojumu, gan pret ikdienišķā cilvēka dzīves gudrību. Bet... vai tautā vienmēr neslēpjas ģeniālas nojausmas, ko, vērīgi ieklausoties, izmantojuši un izmanto zinātnieki, politiķi, mākslinieki? No tautas atziņām radīta ne tikai 2500 gadu vecā un savu aktualitāti nezaudējusi Konfūcija mācība. Sokrāts ir domātājs no tautas, kas neprata ne lasīt, ne rakstīt, bet spēja radīt nemirstīgu mācību, iedvesmot daudzus dažādos pētnieciskos virzienos. Bet Sokrāts bez Platona rakstiem un citiem saviem skolniekiem, kuri atzīmēja Sokrāta domas, būtu sociāli miris reizē ar viņa nāves sprieduma fizisko izpildi. Cik tūkstoši ar sokrātisku gudrību apveltītu domātāju mums ir zuduši! Cik pateicīgi mēs esam rakstniekiem, kas snieguši daudzveidīgus tautā vērotus un savas fantāzijas papildinātus tēlus — kaut vai tikai brāļu Kaudzīšu „Mērnieku laikos“, Rūdolfā Blaumaņa, Annas Brigaderes darbos. Bet kāda nebeidzama ar īpatnēju runas veidu apveltītu tēlu galerija atrodama mutvārdu vēsturē, cilvēku dzīvesstāstos!

Vai, cenšoties turēties zinātnes, tehnikas, mākslas jaunāko sasniegumu līmenī, mēs nezaudējam spēju mācīties to dzīves gudrību, kas vairāk vai mazāk uzkrāta katra cilvēka neatkārtojamā dzīves pieredzē? Vai dzīves māksla nav augstākā un radošākā no visām mākslām? Gēte par vienīgo patieso mākslu uzskata rakstura mākslu, kas uz apkārtni iedarbojas no iekšienes, ar individuālām, oriģinālām, neatkārtojamām jūtām, ar dzīvīgu veselumu.

Agrāk garajos ziemas vakaros bērni un mazbērni ieklausījās savu vecāku, vecvecāku, kaimiņu, arī svešinieku dzīvesstāstos, atziņās, pasakās (nereti pašsacerētās), kopīgi dziedāja dziesmas. Tagad to vietā ir televizora piedāvātie seriāli, pasaules ikdienas notikumi, visdažādākās grāmatas, datoru spēles. Zūd cilvēka dzīvē stāstījuma neatkārtojamā vērtība. Mazinās iespējas mācīties no vecākās paaudzes cilvēkiem.

Kultūra un tautas apziņa ierakstītās augstākās garīgās vērtības, ideju spēks nezaudē nozīmi. Vienlaikus ekonomisko un ekoloģisko krīžu cēlonību sākam saistīt ar sabiedrības morāli. Tautas tikumības saglabāšana ir līdzvērtīga tautas nemirstības saglabāšanai. Kāpēc Austrumu tautu (japāņu, ķīniešu, indiešu u. c.) mentalitāte cenšas tā mācīties no Rietumu zinātnes un tehnikas, bet ne no tās morāles? Ir tautas, kas spēj saglabāt cieņu pret senām tradīcijām, savas zemes vēsturi, senčiem, stiprināt ģimenes un dzimtas saiknes, vienlaikus pārsteidzot pasauli ar sasniegumiem gan zinātnē, gan tehnikā, gan kultūrā.

Nepārtraukti sekojot ikdienas aktualitātēm, taču nepadarot aktuālu arī pagātni, ilglaicīgo atmiņu, cilvēks sadrumstalojas, nespēj veidot dzīves mozaīku, iegūt stabilitāti. Ilglaicīgā atmiņa, dzīves stratēģiskais skatījums ir sirdsapziņas, dzīves jēgas un stabila pamatu pastāvēšanas nosacījums gan cilvēkā, gan tautā. Mutvārdu vēsture, cilvēku dzīvesstāstu pētīšana ļauj paildzināt tautas atmiņu, pietuvoties to pamatvērtību atklāsmei, bez kurām garīgā dzīve degradējas.

Tautas izziņai mutvārdu vēsturē ir savas specifiskas iezīmes, kas to atšķir no akadēmiskās, vairāk vai mazāk oficiāli valstiskās vēstures.

Pirmkārt, mutvārdu vēsture demokrātiskā sabiedrībā var būt lieliska akadēmiskās vēstures papildinātāja. Ne vienmēr visi notikumi tiek fiksēti dokumentos. Dzīvesstāsti atklāj daudz jaunu faktu, arī jaunas interpretācijas iespējas, dokumentu viltojumus, nedokumentēto vēsturi. Okupācijas režīma apstākļos vēsture bija ievērojami cenzēta, pakļauta noteiktām ideoloģiskām prasībām. Demokrātiskos apstākļos mutvārdu vēsture var dot akadēmiskai vēsturei pamatmateriālu par iepriekš aizliegtām tēmām (deportācijām, visdažādākajām represijām, partizānu kustību pēc Otrā pasaules kara, slepeniem mutvārdu rīkojumiem u. tml.).

Otrkārt, mutvārdu vēsturi (*oral history*) dēvē par „vēsturi no apakšas“, par ikdienišķo cilvēku vēsturi. Tā ievērojami paplašina to cilvēku skaitu, kas paliek vēsturē. Šī vēsture rāda, kā vēsturiskus notikumus traktē, pārdzīvo, vērtē visdažādākie cilvēki, apliecina, ka ikviens ir sabiedrības uzmanības vērts.

Treškārt, mutvārdu vēsture ir cilvēka un tautas pārdzīvojumu vēsture. Tās skatījumā notikumu uztvere nav sausi racionāla, to raksturo izteikta emocionāla attieksme. Vienu un to pašu notikumu dažādi cilvēki pārdzīvo dažādi. Emociju saturu nevar adekvāti izteikt racionālā valodā, jo tajā paliek apslēpta īpaša emocionāla informācija, jūtu argumentācija, kas norāda uz attieksmēm starp cilvēkiem, uz noteiktu vērtību orientāciju, uz cilvēka motivāciju. Franču XIX gadsimta vēsturnieks, ikdienišķo cilvēku dzīves pētnieks Žils Mišlē savā darbā „Tauta“ aicina ielūkoties tautas dvēselē. Viņš savus vērojumus rezumē šādi: „Tautas būtiskākā pamatiezīme, kas ilgajos tās izpētes gados nebeidz mani pārsteigt, ir tāda, ka, neskatoties uz bēdīgo stāvokli un netikumiem, ko izsaucis trūkums, vienkāršie ļaudis atšķiras ar jūtu devīgo bagātību un sirds labestību — īpašībām, kas tik reti sastopamas bagāto cilvēku kārtā. ... Pašuzpurēšanās spēja, nesavtīgas rūpes par citu labumu — lūk, .. mērs, ar kādu es tuvojos cilvēkiem. Tos, kuriem šīs spējas piemīt visaugstākajā pakāpē, es uzskatu gandrīz par varoņiem. Ne izsmalcināts prāts, ne kultūras bagātība nav salīdzināma ar šīm pašām vērtīgākajām cilvēku īpašībām.“ [4, 10] Tautā Ž. Mišlē redz noslēpumainas radnieciskas saiknes ar ģēniju, ar bērnu, jo tos vieno mīlestība uz dzīvi, dabu. Tiem raksturīga vienkāršība, labestība, dedzīga sirds, darbīgā, jūtošā domāšana.

Ceturtkārt, mutvārdu vēstures pētnieciskais darbs ir vistiešāk saistīts ar kvalitatīvo metodi, kurai raksturīgi centieni nonākt pie lietu būtības, kad pētnieks ir aktīvs līdzdalībnieks un pētāmais cilvēks nav pētniecības objekts, bet subjekts, kas pats izzina, jūt, darbojas, šaubās un vērtē sevi un pasauli. Katra cilvēka dzīvesstāstam ir neatkārtojama vērtība, jo tajā ir gan racionālas domas, gan izjūtu savdabība, gan iracionālie dzīves instinkti, daudzas grūti tveramas nianšes. No katra mēs varam mācīties, ieskaitot arī pieredzi, kas izskan kā brīdinājums to neatkārtot. Piemēram, kāda sieviete, kuras galvenais iztikas avots ir konteineros iegūtās bagātības, atzīst, ka nespēj izpildīt nevienu kaut cik sarežģītu pienākumu (pat vienkāršus aprēķinus pārdevējas darbā), jo nav gribējusi mācīties. Nožēla nākusi par vēlu. Vērtība mutvārdu vēsturē ir pats cilvēks, viņa dzīve, viņa pārdzīvojumu, izjūtu, atziņu pasaule, viņa runas veids, intonācija, tēlainība, teksta, zemteksta un simbolikas attiecības, pat viņa pauzes, žesti, mīmika, poza. Kāds pārdzīvojums slēpjas katrā dzīves epizodē! Piemēram, kāda sieviete ar bērnu kara laikā dodas uz Kauņu, lai satiktu savu vīru, kurš iesaukts leģionā. Tur sievietei paziņo, ka vīra vienība jau nosūtīta uz Vāciju. Tikai pēc daudziem gadiem viņa uzzina, ka vīram tālā zemē jau ir cita ģimene...

Piektkārt, ikviena cilvēka dzīvesstāsts ietver sevī attiecības ar daudziem cilvēkiem, ģimeni, tautu, valsti, vēsturiskiem notikumiem. Nereti tieši ar dzīvesstāstu starpniecību citi var iegūt ziņas par saviem tuviniekiem (sevišķi tiem, kas bijuši izsūtījumā, nometnēs, cietumos, kas pazuduši bez vēsts). Dzīvesstāstos ir dažādu cilvēku, tautu, vēsturisku notikumu raksturojumi, vērtējumi. Mutvārdu vēsture sniedz bagātīgu izziņas materiālu gan vēsturei, gan psiholoģijai, sociālajām zinātnēm, lingvistikai. No tās var smelties iedvesmu rakstnieki, mākslinieki.

Sestkārt, cilvēku dzīvesstāsti, dzimtu pētīšana ne tikai izglīto, bet arī audzina. Tiek apjausta atbildība pret saviem senčiem, veidojas ciešāka saikne starp paaudzēm, to savstarpēja sapratne. Apzināmies, ka mūsu dzīvi vērtē bērni un vērtēs arī bērnu bērni, radi, paziņas un pat sveši cilvēki. Ja mūsu ģimenē, rados, tuvākajā vidē nav nekā ideāla, ir grūtāk virzīt cilvēku uz ideālam atbilstošu nākotni. Jauniešiem, kuri savā un tuvāko draugu ģimenēs visbiežāk ir redzējuši tikai ķildas un savstarpējus pārmetumus, nereti veidojas nihilistiska attieksme pret ģimeni un pret cilvēkiem vispār. Apsveicama ir Latvijas Okupācijas muzeja izdotā grāmata „Dokumenti liecina:

Latvijas vēstures dokumentu izlase skolām 1939—1991” (Rīga, 1999). Tajā iekļauti arī dzīvesstāstu fragmenti, ko labi var papildināt arī pašu skolēnu vecākās paaudzes ģimenes locekļi.

Lauksaimniecības universitātes profesors Aloizs Strods ētikas kursā kopā ar studentiem veic plašu pētījumu „Manas dzimtas tikumu vēsture”. Interesanti, ka ir studenti, kuri pirmo reizi sāk domāt par savu dzimtu, meklēt tās saknes. Dažam pat šķiet, ka bez vēstures dzīvot ir vieglāk, jo īsāka atmiņa nerada sirdsapziņas pārmetumus un mazina atbildības sajūtu. Arī par savu dzīvi nevienam nav jāatskaitās, un nākotnē nevienam par to nebūs īpašas intereses.

Dažkārt atbildība par pagātni ir ļoti smaga. Piemēram, kādam jaunam cilvēkam teic, ka viņa vectēvs ir nodevis kāda cita vectēvu. Jauneklis atbild: „Es tur neesmu vainīgs, bet to dzirdēt man nav patīkami.”

Septītkārt, cilvēku dzīvesstāstu uzklausišana ir arī paša intervētāja, pētnieka un jebkura cilvēka, kas ar to iepazīstas, ieklausīšanās sevī. Kā es būtu rīkojies līdzīgā situācijā? Izsūtīto, nāves nometnēs ieslodzīto dzīvesstāstos sastopamies ar situācijām, kas pārsniedz saprāta un fiziskās izturības robežas. Nereti cilvēkam ir palicis tikai iekšējais, gara spēks un ticība glābējam bezizejas situācijās. Kā cilvēks rīkojas apstākļos ārpus izturības robežām? Kā šādu dzīvesstāstu pētniekam uzklaut racionāli, objektīvi, neitrāli? Kā rīkoties, ja par neatzīšanos piedēvētā noziegumā draud nosīšana, bet par atzīšanos — „likumīga” nošaušana? Kā vērtēt cilvēka esību šādā situācijā? Mutvārdu vēsture uzdod jautājumus, uz kuriem nav iespējams vai ir ļoti grūti atbildēt, bet tie atstāj dziļu emocionālu iespaidu.

Astotkārt, mutvārdu vēstures pētniecība paver iespējas tuvāk apjēgt savas tautas mentalitāti dažādu kultūru saskarsmē (mutvārdu vēstures pētnieku grupa uzklaua latviešu dzīvesstāstus dažādās pasaules malās). Tautas mentalitātes noteikšanā būtiska loma ir ne tikai apziņas, bet arī zemapziņas (bezapziņas) sfērai. Klausoties daudzu cilvēku dzīvesstāstos, rodas dīvaina attieksme pret vienu otru zinātnieku konstruētu modeli, kas šķiet vai nu mākslīgi radīts, vai izsecināts no kāda noteikta, īpaša cilvēku slāņa. Vismaz latviešu cilvēku izziņa neļauj ieraudzīt Zīgmunda Freida daudz zinātos Oidipa un Elektras kompleksus kā tipiskas parādības, bet, ja tiem pievērstu īpašu uzmanību, to veidošanās tiešām tiktu stimulēta (provocēta). Varbūt šādi daļēji tiek stimulēta arī homoseksuālisma attīstība?

Mutvārdu vēstures pētīšana ļauj izvirzīt dažas hipotēzes, it sevišķi par apziņas un zemapziņas attiecībām un Rietumu un Austrumu kultūru un mentalitāšu atšķirīgu īpatnību vēsturisko veidošanos.

Dzenbudismā neapzināto, neizzināto, ar jūtām cieši saistīto dabu sauc par lielo, pilnīgo zināšanu spoguļi. Spogulis visu atspoguļo, it kā visu ietver, bet reizē ir kā tukšums, nekas (kā trīnītes nulles 2000. gada apzīmēšanai bez divnieka priekšā). Spogulis neko sev nepatur, ļauj visam pastāvēt pašam par sevi. Pašizziņā saplūst objekts ar subjektu, notiek lēcieni absolūtā subjektivitātē, spoguliskā tukšumā, nullē, kas virzās uz bezgalību.

Viens no spilgtākajiem mūsdienu dzenbudisma pārstāvjiem Sudzuki apziņu salīdzina ar mazu saliņu, kas peld bezapziņas okeānā. Bet, pateicoties apziņai, mēs spējam mest skatu uz savu lielo neizzināto bagātību. Vai zinātnes, racionalitātes absolutizācijā nav saskatāmi iluzori centieni saliņu pārvērst par kontinentu, bet emocionāli neapzināto, iracionālo — par dīķi? Nav runa par racionālā, loģiskā lomas noliegšanu. Dzenbudismā to vairāk saista ar ekstraverto, centrālās virzienu, kam papildinošais pretstats ir centrālie, intravertā iedziļināšanās sevī, kas ir tuvāka mākslai nekā zinātnei. Sudzuki uzsver, ka mēs visi piedzimstam kā mākslinieki, visi varam būt dzīves mākslinieki. Dzīves mākslā cilvēka Es saskaras ar neapzināto kā galīgo iespēju avotu. Neapzinātais visu laiku darbojas mūsu apziņā. Tam ir milzīga vērtība dzīves pārveidošanā, jo tas vistiešāk saistīts ar emocijām, motīviem, attieksmēm, fantāziju un sapņiem.

Dzīvesstāstu pētniecība vedina uz domām, ka „Rietumi” un „Austrumi” lielākā vai mazākā mērā ir atrodami katrā cilvēkā un katrā tautā. Piemēram, divu gadu ekspedīcijas Latgalē un ekspedīcijas Kurzemē un Vidzemē liek domāt par zināmām atšķirībām, pastāvot latviskās mentalitātes pamatkopībai. Ja nosacītie „Austrumi” ir vairāk izteikti Latgalē nekā Vidzemē un Kurzemē, tad iespējams, ka tā nav slāviskās mentalitātes ietekme, bet gan tautas tradīciju, stihiski pirmatnējā mākslinieka gara saglabāšana, spēcīgāks jūtu un haosa piejaukums cilvēku ikdienas dzīvē, ko trijās paaudzēs mazāk skārusi izglītības, tehnikas, profesionālās mākslas, racionalizācijas un urbanizācijas ietekme. Tautas mentalitāti nenosaka viena paaudze, bet gan tradīciju saglabāšanas līmenis un it īpaši — triju paaudžu attiecības.

„Austrumu gudrība,” saka Sergejs Averincevs, „tā ir pērto gudrība, bet mēdz būt laiki, kad, kā parunā teikts, par vienu pērto divus nepērtos dod. .. Seno despotiju plašumos politiskās nebrīvības apstākļos bija uzkrāta tāda tikumiskās uzvedības pieredze, kāda grieķu un romiešu pasaulei pat sapņos nerādījās.” [5, 51]

Līdz Latvijas brīvvalsts nodibināšanai un neatkarības otrreizējai atjaunošanai latviešu tautai bija jāizjūt dubultpēriens, dubultjūgs (salīdzinot, piemēram, ar Zviedriju, kuras iedzīvotāji neiepazīna ne dzimtbūšanu, ne abus XX gadsimta pasaules karus). Varbūt tāpēc tik interesantas ir daudzu šo dzīves „pērto” atziņas. Piemēram, Valmieras rajonā dzīvojošā septiņdesmitgadīgā Ilga Dangena, kura vairāk nekā septiņus gadus pavadījusi izsūtījumā Sibīrijā, aicina tikt pāri visam sīkam, zemiskam, jo dzīve ir pārāk īsa, lai to sagandētu, jo tad vienā mirklī var pazust viss, kas sevī krāts. Par bargo dzīves skolu viņa teic, ka esot šausmīgi bagāta, izmalusies cauri dzīvei un sapratusi, kas ir zelts, kas sudrabs un pērles. „Galvenais ir galvā, dvēselē, ne mantā... Lai iznāktu cilvēks, ir vajadzīgs rūdījums.” Viņa aicina mācīties dzīvot, aicina „atdot nākošām paaudzēm, kas piedzīvots”!

Vēres

1. Fuko M. *Patiesība. Vara. Patība*. Rīga: Spektrs, 1995.
2. Čapeks K. *Stāsti no abām kabatām*. Rīga: Liesma, 1967.
3. Vanaga M. *Dvēseļu pulcēšana. Tēvacilts*. Rīga: Karogs, 1993.
4. Vbikt :. *Yfhjl. Vjcrdf% Yferf>* 1965.
5. Averincevs S. *Cilvēks un vārds*. Rīga: Inteleks, 1998.

Sievietes dzīvesstāsts un vēsture

Māra Lazda

Vēstures pētniecību bieži saista ar arhīvu materiāliem, dokumentiem, datumiem, t. s. „faktiem“. Taču katram ir skaidrs, ka vēstures pamats ir cilvēks, kas pagātnes notikumus piedzīvojis un veidojis. Tāpēc vēsturē sastopas politika, ekonomika, psiholoģija, māksla, socioloģija utt. Individuālie piedzīvojumi, pārdzīvojumi un atmiņas rada dokumentiem kontekstu, veido un paplašina „oficiālās“, respektīvi, tradicionālās, uz dokumentiem balstītās vēstures skatījumu. Roberts Kļītis šo sadarbību starp oficiālo un neoficiālo vēsturi raksturo kā sarunu: „Vēsture ir sabiedrības dialogs pašai ar sevi, tāpat kā personiskā atmiņa ir patības izpratne un meklējuma avots.“ [1, 5] Šāds dialoga raksturojums ir ļoti būtisks. Paliek zināmi vēsturiski rāmji (dokumenti, fakti), bet atmiņa — gan sociālā, gan personīgā — šos rāmjus piepilda, kaut arī atmiņas un piedzīvojumi laika gaitā var atšķirties un pat mainīties. [1, 9—14]* Protams, jautājumi par ticamību un precizitāti ir aktuāli arī vēstures pētniecībā. Bet, lai arī atmiņas mainās un ietekmējas no citiem stāstiem, tās tāpēc nekļūst nederīgas, ja dzīvesstāstus aplūko vēsturiskā kontekstā, ietilpinot tajā arī sociālo atmiņu.** Turklāt cilvēku atmiņas var izlabot dokumentu kļūdas. Piemēram, *Alice M. Hoffman* savā pētījumā atklāja, ka kāda karavīra atmiņa bija akurātāka nekā dokumentos atrastā informācija [2]. Ticamība jāizvērtē gan dokumentārās liecībās, gan mutvārdu stāstos.

Dzīvesstāstu izmantošana un mutvārdu vēstures metodika ir sevišķi vērtīga un pat nepieciešama to kultūras un vēsturisko posmu pētīšanai, kuru apzināšanai trūcis līdzekļu, tāpat tajos gadījumos, kad nav bijis tradīcijas rakstiski dokumentēt savu vēsturi. Redzamākie gadījumi, kad kultūra balstās uz mutvārdu tradīcijām, sastopami, piemēram, Āfrikā un Amerikas indiāņu kultūrās vai tradicionālās lauku sabiedrībās. [3] Citos gadījumos vēstures stāstīšanu vai pierakstīšanu nākamām paaudzēm ierobežo vai apspiež valdošās ideoloģijas uzspiestās normas — vēstures vietā paliek t. s. „baltie plankumi“. Mutvārdu vēstures metode dod iespēju katrai personai piepildīt šos sabiedrības un indivīda atmiņu caurumus, turklāt ne tikai „lieliem vīriem“ — prezidentiem, ģenerāļiem, diplomātiem, kuri tradicionāli ir pārstāvējuši ļoti šauru sabiedrības slāni —, bet arī lauksaimniekiem, sievietēm, bērniem, kuru devumu vēsturē parasti neredz, jo tas pazūd no tradicionālajiem vēstures avotiem [4]. Tomēr viņu stāsti un atmiņas nav mazāk ticamas kā sabiedrībā pazīstamāko cilvēku liecības.

Pasaules mērogā vēsturnieki, antropologi, filmu režisori, dzejnieki šodien pievēršas mutvārdu vēsturei un personīgām atmiņām, lai konstruētu (vai rekonstruētu) Otrā pasaules kara vēsturi [5]. Arī Latvijā publicēti daudzi memuāru krājumi, piemēram, četru sējumu „*Via dolorosa*: stalinisma upuru liecības“ un Melānijas Vanagas „Dvēseļu pulcēšana“ [6]. Tomēr mutvārdu vēsture un dzīvesstāsti atšķiras no rakstītām atmiņām. Pirmkārt, ar to, ka memuāri pārstāv tikai atsevišķu sabiedrības grupu pieredzi, jo ne katrs spēj publicēt savu vēsturi — vai tas būtu laika vai līdzekļu trūkuma dēļ. Otrkārt, rakstītos memuārus pats autors biežāk cenzē, pārdomā, pārraksta. Lai gan dzīvesstāstu intervijās stāstītājs arī zināmā mērā cenzē savus izteikumus, respektīvi, stāsta tikai to, ko grib stāstīt, tomēr intervijās pētnieks var uzdot negaidītus jautājumus vai pamodināt sen aizmirstas atmiņas, par kurām stāstītājs pats nebūtu rakstījis, jo nebūtu uzskatījis tās par svarīgām.

Šajā īsajā apskatā gribu vērst uzmanību uz dzīvesstāstu un mutvārdu vēstures mijiedarbību, kā arī uz nepieciešamību vēstures pētniecībā izmantot dažāda veida avotus, lai vēsture būtu iespējami daudzpusīgāka. Kā piemēru izvēlējos Latvijas represēto sieviešu dzīvesstāstus par Otro pasaules karu, it sevišķi — par izsūtīšanu uz Sibīriju 1941., 1945. un 1949. gadā. Kaut arī par šiem gadiem jau ir daudz rakstīts, domāju, ka pievēršanās tieši sieviešu stāstiem esošo skatījumu paplašinās. Pirmkārt, antropologi un sociologi ir atklājuši, ka sieviešu un vīriešu stāstīšanas veids atšķiras. [7] Piemēram, sievietes stāstos biežāk vērš uzmanību ne tikai uz politiskajiem notikumiem, bet arī uz sociālo, ģimenes vēsturi. Otrs iemesls ir tas, ka bieži vien uz Sibīriju izsūtīto sieviešu un vīriešu likteņi bija dažādi. Piemēram, 1941. gadā ģimenes sadalīja — nošķīra vīru no sievas, tēvu no bērniem. Taču arī tad, ja ģimene palika kopā, darba un ikdienas pienākumi atšķīrās. Uzmanības fokusēšana tieši uz sievietēm rada priekšstatu arī par pēckara demogrāfisko stāvokli un tā sekām.

Manuprāt, sieviešu stāsti analizējot pamatoti tiek nodalīti no vīriešu stāstiem, — tas dod īpašu ieskatu Latvijas vēsturē. Treškārt, mani interesēja, vai latviešu dzīvesstāstos atradīsies kas kopīgs ar citu valstu kara laika stāstiem (protams, īpašu uzmanību pievēršot sieviešu stāstiem) [8].

Trīs vasaras intervēju sievietes, klausījos jau ierakstītus stāstus, kā arī lasīju memuārus un pētīju oficiālās vēstures dokumentus. Centos uzzināt, vai stāstos ir kādas līdzīgas tēmas, kas ne tikai sniegtu ieskatu sieviešu Sibīrijas pārdzīvojumos, bet arī iekļautos sociālajā atmiņā un vēsturē. Kaut arī no dažiem stāstiem un piemēriem nevar izdarīt vispārinājumus, tomēr vairāki motīvi atkārtojas. Piemēram, par to, ka bija daudz sliktā, taču arī prasme atrast labo un sakopot spēkus. Stāstītājas norāda, ka visi vēstures posmi jāapskata kontekstā. Ja dzīvesstāstu analīze veikta kontekstā (piemēram, runājot par saimniecisko augšupeju, netiek aizmirsts, kāpēc stāstītājas Sibīrijā nokļuvušas), vēsture iegūst plašu, tomēr faktoloģiski akurātu skatījumu.

Viena no galvenajām atmiņu tēmām, kas parādās visos stāstos, ir cilvēcisko attiecību iziršana un bezpalīdzības sajūta ceļā uz Sibīriju — lopu vagonos. Tur cilvēki zaudēja „personisko sfēru”, pats intīmākais ikdienas dzīvē bija atklāts visiem. Bija grūti saglabāt cilvēcisku attieksmi citam pret citu, jo bija jādomā tikai par izdzīvošanu. To kā ceļojuma pirmo iezīmi piemin gandrīz katra stāstītāja.

Vispār kopā mēs bijām 62 cilvēki — to skaitā 21 bērns. .. Izmisums bija neiedomājams, cilvēku bez gala, jau nokārtot vagonā dabiskās vajadzības bija neiespējami, un, zaudējot kaunu, lūdzām, lai laiž laukā, un turpat, pie vagona, redzēju sievieti, kas, asarām aumaļām līstot, kārtoja savas darīšanas. Ēst mums nekā nedeja, pat bērniem ne. Pat tagad, rakstot pēc 47 gadiem, nespēju valdīt asaras. [9, 376—378]

Arī intervijās aprakstīti līdzīgi gadījumi:

Un, kur vedīs, neviens jau nu, protams, ne kaut ko nesacīja. Nu, mūs salika visus — brālis bij un māte, un es. Kādreiz jau pa dienu mūs pāris reizes laida laukā nokārtot vajadzības. Bet pieturēja tikai tur, kur bija pilnīgs klājums, neviena koka, neviena krūma. .. Mēs līdām pa vilciena apakšu cauri otrā pusē, lai nebūtu vienam otram blakus jāsēž. [10]

Pāris reizes dienā jau apstājās. Tas jau briesmīgs paskats ar bija, par to tagad nāk smieklis, bet toreiz .. tur tak tūkstošiem cilvēki varbūtās bija. Tagad izlaiž ārā cits pie cita, gandrīz skaties, ka tev neuzlaiž uz galvas virsū. Kur tu paliksi, tālu nekur iet nedrīkstēja. Pie tā vagona tikai. Cits līda zem vagona un kur apakšā, bet ko nu tas dod? Tas pats jau ir — cits pie cita. [11]

Ar šiem dažiem piemēriem negribu vērst uzmanību uz to, kā tieši kārtoja dabīgās vajadzības, bet uz to, ka stāstītājas izmanto ekstrēmus piemērus, lai parādītu, cik lielā mērā bija zaudējušas noteikšanu pār sevi un savu likteni. Sākotnējais izmisums bija raksturīgs visām.

Tomēr, stāstu turpinot, stāstītājas sabalansē sliktu ar labo vai vismaz atrod veidu, kā savu likteni iespaidot. Citas tēmas pa daļai pārvar vissāpīgākās atmiņas, un dzīvesstāsti parāda, kā saprast Sibīrijas pārdzīvojumus kontekstā (par spīti visam, rodas cilvēciskas attiecības, dzīvi ar laiku izdodas cik necik iekārtot). Viena no šādām tēmām, kas parādās visos stāstos, ir darbs. Iebraucot Sibīrijas aukstumā, viss bija svešs — zeme, ļaudis, valoda. Darbs palīdzēja izdzīvot. Daudzos stāstos sievietes atceras, cik ātri iemācījušās krievu valodu, cik labas atzīmes nopelnījušas skolā.

Vietējā vadība sāka latviešus cienīt. Latviešu cītība, godīgums, kārtība pārsteidza un, protams, patika. Rajona labākie zvejnieki, labākie celtnieki .. bijām mēs — latvieši. [12, 244]

Cilvēciskās attiecības atgriezās, un stāstītājas galvenokārt uzsver to, ka attiecības ar vietējiem citu tautību pārstāvjiem bija labas, jo vienoja kopīgais liktenis.

Krievietes izturējās pret mums labvēlīgi. Viņām pašām klājās grūti — vīri un dēli bija frontē, sāka pienākt vēstis par kritušajiem. Šausmas pārņēma visus. [13, 101]

Netika aizmirsta arī svinēšana:

Mēs katru reizi, kad bija kāda dzimšanas diena vai vārda diena — mums jau nebija cita, ko darīt, mums skumji bija tanī Sibīrijā — tad mēs salasījāmies visi vienā istabā un svinējām tās dzimšanas vai vārda dienas, un dziedājām, dziedājām cauru nakti. [14]

Aplūkojot, kā stāstītājas sāk veidot jauno saimniecisko un sabiedrisko dzīvi, varētu secināt, ka beigās jau nebija nemaz tik slikti. Tomēr daudzpusīgā vēstures skatījumā jāievēro arī stāstījumu konteksts, oficiālās un neoficiālās vēstures mijiedarbība. Dzīvesstāsti parāda, ka stāstītājas

neaizmirst, kāpēc viņas Sibīrijā nonākušas. Vēl kāda tēma, kas ļoti spilgti izpaužas visos stāstos, — mājas un dzimtene, pamats, uz kura balstās viss stāsts. Kaut arī pēc vairāku gadu darba šīs sievietes izveido dzīvi Sibīrijā, kaut arī ģimenes jau spēj pašas sevi materiāli nodrošināt.

Dziedājām, dziedājām cauru nakti. Tā bija mūsu izpriecē, Sibīrijā citas izprieces mums nebija. Protams, dziesmas par dzimteni, un raudājām, un dziedājām. Pēc tās dzimtenes mums sirds neapstājās sāpēt. [14]

Pat ja mēģināja iestāstīt, ka labāk palikt Sibīrijā, domas bija par mājām.

Citi saka: „Nebrauksim, tur ir slikti, te ir bagāti kolhozi.“ Es teicu: „Ne! Lai tur badā mirst, tikai kad dzimtenē.“ .. Mēs jau ar zinājām, ka te nekā nav. Bet tomēr dzimtene paliek dzimtene. [15]

Latvijas vēsture Otrajā pasaules karā spēlēja lielu lomu sabiedrības atmiņas veidošanā vēlāk, četrdesmito gadu deportāciju laikā. Daži šo vēsturi atceras ikdienā, citi — tikai noteiktās atceres dienās, citiem par pagātni domāt ir apnicis, un viņi grib skatīties tikai nākotnē. Tomēr pagātne — vēsture — dzīvo arī cilvēkos, kuri ir daļa no šodienas sabiedrības. Tad dokumentārās un mutvārdu vēstures mijiedarbība var ierādīt šai reizēm sāpīgajai vēsturei atbilstošu vietu sociālajā atmiņā un oficiālajā vēsturē.

Vēres

1. Kīlis R. *Atmiņa un vēsture: no antropoloģijas līdz psiholoģijai*. Rīga, 1998.
2. Alice M. Hoffman, Howard S. Hoffman. *Archives of Memory: A Soldier Recalls World War II*. Louisville, 1990.
3. Davis M. P. *Mexican Voices/American Dreams: An Oral History of Mexican Immigration to the United States*. New York, 1990.
- Cash J. H. et al. *To be an Indian: An Oral History*. New York, 1971.
4. Benmayer R., Skotnes A. [eds.] *Migration and Identity*. New York, 1994.
- Portelli A. *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany, 1991.
5. Cook H. T. *Japan at War: An Oral History*. New York, 1992.
- Gurewitsch B. [ed.] *Mothers Sisters Resisters: Oral Histories of Women who Survived the Holocaust*. Tuscaloosa, 1998.
- Lewin R. G. [ed.] *Witness of the Holocaust: An Oral History*. Boston, 1990.
- Passerini L. *Fascism in Popular Memory: The Cultural Experience of the Turin Working Class*. 1987.
- Stern M. [ed.] *Women Remember the War, 1941—1945*. Madison, 1993.
6. Līce A. [sast.] *Via dolorosa: staļinisma upuru liecības*. Rīga, 1990—1995.
- Vanaga M. *Dvēseļu pulcēšana*. Rīga, 1993—1999.
7. Leydesdorff S., Passerini L., Thompson P. [eds.] *Gender and Memory*. New York, 1996.
8. Jolluck K. *Gender, Identity, and the Polish Experience of War, 1939—1945*. Stanford, 1995.
9. Studāne V. Dzīve ir nomocīta. Grām.: *Via dolorosa: staļinisma upuru liecības*. 1. sēj. Rīga, 1990.
10. NMV (10), 1999.
11. NMV 367.
12. Bierne S. Tēva un māsas piemiņai. Grām.: *Via dolorosa: staļinisma upuru liecības*. 3. sēj. Rīga, 1995.
13. Vilnis L. Manas dzīves melnā lapa. Grām.: *Via dolorosa: staļinisma upuru liecības*. 3. sēj. Rīga, 1995.
14. NMV 366.
15. NMV 588.

Liktenis un biogrāfiju veidošana*

Vieda Skultāne

Atmiņas par atsevišķa cilvēka ciešanām iegūst nozīmi, ja tās atrod savu vietu nacionālajā vēsturē. Aplūkošu, kā stāstītāji izmanto likteņa jēdzienu, lai strukturētu dzīvesstāstus, arī to, kādus tiltus tas būvē starp cilvēku un kultūru. Ielūkošos arī likteņa pretrunīgajās nozīmēs, kas palīdz cilvēkam samierināties ar jēgas zudumu dzīves gaitā.

Latviešu stāstītāji izmanto dažādus paņēmienus, lai piešķirtu pagātnei jēgu. Kā norāda Kolins Deiviss, „nepieciešamība radīt apdzīvojamu jēgu no neapdzīvojamas patiesības” [1, 302] ir traumatisko liecību uzmanības centrā. Tā pati nepieciešamība izteikta arī latviešu dzīvesstāstos. Stāstītāji meklē, bet ne vienmēr atrod jēgu pagātnes notikumos. Dzīvesstāstus vieno ne tikai kopīga pieredze, bet arī kopīgi jēdzieni, kas piešķir pagātnes notikumiem meklēto jēgu. Šādu jēdzienu izcelsme meklējama gan personīgajā pieredzē, gan tekstuālajā atmiņā, kas balstās kultūras pieredzē: atmiņās par iepriekš lasīto, dzirdēto tekstu.

Jēdziens liktenis ilustrē kāda visa pamatā esoša organizējoša principa divējādo dabu. No vienas puses, liktenis tiek lietots neveiksmju izskaidrojumam. Piemēram, daži stāstītāji noslēdz savu stāstījumu ar šo jēdzienu kā ar verbālu zīmi, kas signalizē, ka viņiem vairs nav ko teikt. Šāda stāsta nobeiguma forma var norādīt uz neveiksmi jēgas meklējumos. Liktenis šajā gadījumā tiek lietots kā sinonīms tādiem dzīves notikumiem un apstākļiem, kas lauza iedomāto dzīves gaitu. Piemēram, tādas frāzes kā „tas ir mans liktenis” vai „tāds ir bijis mūsu liktenis” var aizstāt ar frāzēm „tāda tā mana dzīve ir bijusi” vai „tagad mana dzīve ir cauri”. Kā stilistisks paņēmiens liktenis šajā kontekstā labi iederas, jo pieskaņojas iepriekšējā stāstījuma tonim un izpilda verbāla punkta lomu. Kā paskaidrojošs jēdziens tas ir mazāk veiksmīgs, kaut arī to lieto, apzīmējot neveiksmi pagātnes notikumu jēgas meklēšanā. Tas sasaucas ar vārdu *moira*, kā to lieto Hērodots. Piemēram, Dž. Goulds raksta: „*Moira* ne tik daudz kaut ko paskaidro, cik ar tās palīdzību var izvairīties no nepieciešamības skaidrot, kā arī iespējams konsekventi lauzt stāsta gaitu un plūdumu.” Latviešu dzīvesstāstos liktenis bieži signalizē par nespēju sniegt veiksmīgu skaidrojumu un kalpo kā sava veida dzīves kopsavilkums. Šķiet, ka šī jēdziena lietojuma biežums izskaidrojams ar pieredzētajiem dzīves samezglajumiem un nav vērtējams kā stāstītājiem kopīga stratēģija, lai atrastu sakarības dzīves notikumos.

Stāstiem par varmācību un terorismu ir problemātiski atrast piemērotu valodu. Pirmā pasaules kara kontekstā P. Fusels rakstīja par „pretrunu starp notikumiem un valodu, kura var tos atbilstoši aprakstīt. Precīzāk — eksistē pretruna starp notikumiem un publisko valodu, kas gadu simteņiem lietota, lai suminātu progresu ideju” [2, 169]. Latviešu stāstītāji atkārtoti uzsver, ka viņu pieredzētais nav aprakstāms. Tomēr šāds apraksts kļūst iespējams, ja izteiksmes līdzekļus aizņemam no literatūras. Stāstījumos ir savijies pieredzētais ar lasīto, dzirdēto, dziedāto. Šajos gadījumos jēdziens liktenis piespēlē svarīgu skatpunktu, kas ļauj saskatīt saikni starp atmiņām, kuras veido stāstījuma struktūru, un atmiņām, kuras virza stāstījumu.

Liktenis, aizņemoties Ričarda raksturojumu, ir „elastīgs” vārds. Līdzīgi vārdam brīvība, tas ir emocionāli aktīvs, un to iespējams lietot dažādi. Piemēram, pastāv stabilizējošs akadēmiskais lietojums, kad liktenis tiek lietots kā aptuvenš sinonīms jēdzienam nacionālā vēsture. Emigrācijas latviešu vēsturnieks A. Švābe savam klasiskajam darbam par Latvijas vēsturi devis nosaukumu „Latviešu nācijas liktenis”. A. Švābes raksts „Latvju dainu” 11. sējumā saucas „Latviešu dainu liktenis”. Paula Kundziņa latviešu zemnieka sētas sociālā un arhitektūras vēsture beidzas ar atsauci uz nacionālo likteni. Pieaugošajā atmiņu un autobiogrāfiju klāstā atsaucē uz likteni ir sastopamas bieži (piemēram, „*Via dolorosa*”, 1990). Atsaucē uz nācijas likteni vai likteņbiedriem ir stabilizējušās gan akadēmiskajā, gan literārajā tradīcijā.

Nojēgums par likteni nosaka arī ainavas uztveri. Piemēram, noteiktas vietas — klintis, upes un ezeri — saistās ar nacionālā likteņa ideju. Staburags ir attēlots kā vieta, kur risinās cīņa par

nacionālo eksistenci, turklāt tas simbolizē arī cīņu starp labo un ļauno. Tautasdziesmās Daugava pati par sevi ir portretēta kā tautas likteņupe:

Daugaviņa — melnacīte
Melnā tek vakarā.
Kā tā melnā netecēs,
Pilnā dārgu dvēselīšu.

Atsauces uz likteni liek apšaubīt, ka „dabiskā runa” tik ļoti atšķiras no „literārās runas”. Dzīvesstāsti vedina domāt, ka eksistē kaut kas tāds, kas jau ir stāstīts un pārrunāts iepriekš. Šis „kaut kas” veidojas no „verbālām formulām — konvencionālām frāzēm un idiomātiskiem teicieniem, pat veselīgiem teikumiem —, no tā, ko mēs iepriekš esam daudzkārt dzirdējuši un lietojuši kā gatavas konstrukcijas” [3, 60—61]. Šie gatavie verbālie izteicieni „ir mums brīvi pieejami tūlītējai lietošanai noteiktā lingvistiskā sabiedrībā” [3, 62]. Atsauce uz likteni ir šāda gatava frāze, kas palīdz rezumēt stāstu, kura jēga vai jēgas trūkums citādi varētu iznīcināt pašu stāstītāju. Pēc Smita uzskatiem, tie ir līdzekļi, kas pieejami vienā valodā runājošiem stāstītājiem, un tajā pašā laikā tie balstīti literāros tekstos.

Literatūras izmantošana politiskas apspiestības apstākļos nav jaunums. Nacionālās atmodas laikmetā XIX gadsimta otrajā pusē literatūrai bija liela loma noteiktas nacionālas apziņas modināšanā un veidošanā. Jaunā varoņu valoda veidojās uz klasiskās epikas un dažu Latvijas viduslaiku leģendu pamata. Šādā kontekstā būtiska vieta Ausekļa un Pumpura darbiem. Rekonstruējot leģendāro Lāčplēša (vai Lāčauša) tēlu, Pumpurs uzsvēris viņa varonību un drosmi. Aprakstot leģendām apvīto varonīgo pagātni, abi dzejnieki vērsa uzmanību uz to raksturīgo, kas ļautu turpināt varonības tradīciju*.

XIX gadsimta beigās latviešu lasītprasmes līmenis bija diezgan augsts un lasīšana tika uzskatīta par lielu vērtību, līdz ar to grāmatas varēja aktīvi piedalīties individuālās pieredzes veidošanā. Šajā agrīnajā literatūrā tiek uzsvērtā pārcilvēciska drosmē un spēks, savukārt vēlīnajā padomju periodā šāds uzticams pirmsmontāžas segments bija liktenis, kas sasaistīja individuālās ciešanas ar nacionālo vēsturi un nacionālās identitātes pamatvērtībām. Likteņa jēdziena bieža lietošana liecina par tā nozīmīgumu un apstiprina Dž. Deivisa apgalvojumu, ka masu ciešanas sniedz unikālu ieskatu sociālajā struktūrā. Viņš raksta: „Pirmā atbildes reakcija uz ciešanām ir vēlēšanās aizsargāt apdraudētās un pārtrauktās sociālās attiecības .. saglabāt tās raksturīgās dzīves formas, kuras definē to, kas ir cilvēcisks.” [4, 157] Latviešu stāstītājs ar jēdzienu liktenis sniedz kopsavilkumu savai izpostītajai dzīvei un meklē saites ar nacionālo vēsturi un kultūru. Piemēram, Anita saka:

Jo es ne mirkli neuzskatu, ka es esmu vienīgā, kurai nav izdevies vai daudz maz kas ir izdevies, vai kaut kas... nē, es vienmēr esmu sev sacījusi, ka es jau neesmu vienīgā tāda, tāda ir visa latviešu tauta, un es... man pat liekas, ka katrai otrai ģimenei Latvijā ir visāda veida problēmas, — to atkal varētu nosaukt par likteni vai situāciju, vai šo te komunisma perioda laiku, vienalga, kā, es nezinu, kā to precīzāk pateikt, kur nebūtu iejaucies atkal šis te mistiskais laika posms un karš nebūtu pārvērtis šo dzīvi... Tā ka mans liktenis jau nav nekāds īpašais, ir vēl traģiskāki likteņi par manējo, bet, nu, katrā ziņā tā tas ir.

Kā agrāk tika atzīmēts, šo literāro segmentu atklāšana apstrīd dabiskās un literārās runas atdalīšanu. Apstrīd arī liecības pašdefinīciju un dokumentāciju. Daudzu stāstījumu virzītājspēks ir nepieciešamība stāstīt patiesību, liecināt. Tādas frāzes kā „es biju tur” vai „es to redzēju pati savām acīm”, vai arī „es pati to esmu pārdzīvojusi” atkārtojas un vedina domāt par stāstījuma un stāstīto notikumu nedalāmu saķerību. Piemēram, Andrejs sāk savu stāstījumu šādi: „Un es stāstīšu par to, kā tas patiešām bija.” Kad reiz Andreju aizsūta izlūkot situāciju ciematā, viņš ierauga, ka sādžas galvenā iela ir pilna ar krievu zaldātu līķiem, un, to atcerēdamies, piebilst: „Tādas lietas esmu vairākas reizes redzējis savā dzīvē. Esmu bijis tam aculiecinieks.”

Cits veids, kā uzsvērt liecības un notikuma, stāstītāja un stāstītā nesaraucamību, ir tagadnes formas lietojums. Stāstīto notikumu atkārtošanās tagadnes formā signalizē par to svarīgumu liecībā. Šādos apstākļos mēģinājums atdalīt stāstījumu un pagātnes notikumus var likties kā drauds stāstītāja pieredzes autentiskumam, mēģinājums apšaubīt pagātnes realitāti. Džeimss Jangs aprakstījis cēloņus, kāpēc hermeneitiskā pieeja holokausta literatūrai izraisījusi pretestību. Viņš apraksta „bailes par to, ka pārāk liela uzmanība, kas pievērsta kritiskajai metodei vai teksta

literārajai konstrukcijai, draud izspiest ne tikai literatūru, bet arī drausmīgos notikumus, kas ir mūsu pētījuma centrā... Pievēršot uzmanību liecības poētikai, piemēram, raksturam, rodas risks notikumus pilnībā pakļaut diskusijai. Mērķis ir izpētīt gan holokausta daudznazīmību, ko rada šie teksti, gan darbības, kas rodas no šīm nozīmēm ārpus tekstiem“ [5, 3–4]. Mans nolūks nav pašmērķīgi dekonstruēt stāstījumu, bet drīzāk rast tādu stāstījuma saturu izpratni, kas dod iespēju cilvēkiem atrast pagātnes jēgu un tādējādi rast jēgu tagadnei. Ja pagātnē nav jēgas, tās nav arī nākotnei.

Priekšnoteikums jēgas meklēšanai ir liecības došana. Daži autori, runājot par liecību kā dominējošo žanru literatūrā un kultūrā, apskata to patiesības krīzes kontekstā. Iesākot ar liecības „rutinētu lietojumu legālā kontekstā“, viņi saista to ar situāciju, kad „vēsturiskā precizitāte tiek apšaubīta un tiek pārskatīta gan patiesība, gan tās atbalsta elementi“ [6, 6].

Padomju Latvijas kontekstā pastāv vēsturiskās patiesības krīze. Cilvēki oficiālās vēstures grāmatām nekad nav pilnībā uzticējušies. Kā reakcija pret oficiālo vēsturi strauji pieauga individuālo liecību skaits. Lielas vēsturisko notikumu daļas noklusēšana (apspiešana) radīja noteiktu līdztību un atkārtojumu daudzumu. Tomēr liecības nav vispārināmas. Tās uzsver katra stāstītāja vienatnību un atšķirtību. To saskarsmes punkts drīzāk meklējams kopīgajā, nevis abstrakti vispārinātajā. Latviešu stāstījumiem ir raksturīga vientulības un atbildības izjūta. Piemēram, vientulības tēma raksturīga Anitas stāstam kopumā, bet īpaši nozīmīga tā kļūst, kad tiek stāstīts par atgriešanos Latvijā no Sibīrijas. Frāze „mēs bijām atstāti vieni“ atkārtojas. Savas mātes nāvi Anita apraksta sekojoši:

Un pēkšņi, bija 1978. gads, tas bija 8. janvārī un arī mana tēva nāves dienā, kad kaimiņi man zvanīja no mājām, ka mamma ir saslimusi. Kad es nokļuvu mājās, tad mana mamma nomira man uz rokām. Viņai bija infarkts, trešais... Man bija 23 gadi, un es biju pamesta viena šajā mazajā istabā.

Daudzos gadījumos vientulība rodas no nevēlēšanās ar pagātnes atmiņām sāpināt citus, īpaši bērnus, tāpēc ka tas var viņiem radīt grūtības dzīvot tagadnē. Citos gadījumos tā ir vēlēšanās nesāpināt tos, kuriem ir pašiem savas bēdas. Šī situācija parādās Māras Zālītes poēmā „Latvijas akmeņi“. Dzejniece raksta, ka viņa, sekojot tautasdziesmas pamācībai, vēlas palikt savas bēdas zem akmens, bet izrādās, ka tur jau guļ kāda cita cilvēka bēda.

Šausmu, posta un vardarbības liecības rodas tieši no pagātnes atminēšanās vai liecināšanas par to. Pārsteidzoši daudz stāstītāju apgalvoja, ka es esmu pirmais cilvēks, kuram viņi stāstījuši savas dzīves agrākos notikumus. Anita uz jautājumu, kāpēc agrāk ne ar vienu nav dalījies savā pieredzē, atbildēja:

Es nekad ne ar vienu tā neesmu runājusi, es nekad nevienam tā, kā jums, neesmu stāstījusi. Nu, pirmkārt, tas varbūt ir tāpēc, ka latviešu tautai tas ir sāpīgi, jo to jau ir izjutusi katra ģimene, un lieki atgādināt sāpīgumu. Es domāju, tas ir vienkārši netaktiski, neglīti — cilvēku mocīt un stāstīt savu problēmu, ja viņam jau ir sava pretim; varbūt mazliet citādā veidā nekā man. Un tad visi šie komunisma gadi... Bērnībā jau tēvs pateica — to tu nedrīksti runāt. Un tas jau bija tā iegājies, ka es arī ģimenē nekad to neesmu īpaši teikusi. Tāpat savā vidē, kurā es esmu uzturējusies, arī darbā. Darbā tikai pēdējā gadā uzzināja, ka es esmu politiski represētā, ka es esmu vispār kaut kur bijusi izsūtīta. To pat neviens nezināja. Un es arī to nekad tā neteicu nevienam. Man likās, ka nav jau ar ko lielīties. Un tā, kā es jums tagad to stāstu, es jums stāstu tā, kā es to jūtu, jo nekur jau neesmu vairāk izteikusies. Varbūt daudz kas ir nepareizi, bet man šķiet, ka visi tie cilvēki, kas ir daudz cietuši — vai nu viņi ir bijuši izsūtījumā, vai nu viņi ir bijuši spiesti aizbraukt uz ārzemēm, vai viņi ir uz vietas palikuši —, katrs sevī kaut ko jūt. Viens varbūt ir literāri apdāvinātāks, viņš kaut ko izliek, bet vairums cilvēku to glabā sevī.

Šajā gadījumā varētu teikt, ka stāstījums pagātni veido, nevis atjauno. Kā raksta D. Laube: „Tādējādi klausītājs piedalās jaunu zināšanu radīšanā.“ [6, 57] Un tomēr — liecinot veidojas stāsts, kas vēstījuma gaitā draud iznīcināt pašas stāstītājas identitāti. Viens no veidiem, kā aizsargāties no šādas pašdekonstrukcijas, ir iekļaut savas personiskās vēstures liecību literārā struktūrā vai sižetā un apveltīt to ar literāru nozīmi.

Šādi literārie pieturas punkti ir atvedināti no tautasdziesmām un pasakām, kas piedāvā ierobežotu, bet viegli pielāgojamu repertuāru. Tautas tradīcijas papildina individuālos stāstus ar segmentiem, kas atkārtojas. Daļēji jēdziens liktenis ir tieša atbilde stāstītāja pieredzētajai bezspēcībai un kontroles zaudēšanai. Tomēr šim jēdzienam ir arī dziļas saknes latviešu mutvārdu kultūrā. Lietojot šo terminu, stāstītāji atsaucas ne tikai uz pagātnē pieredzēto, bet arī uz plaši izplatītiem literāriem formulējumiem un nozīmēm. Liels skaits daļu vēsta par likteņa darbību un

likteņa lēmējām Māru un Laimu. Dainas, līdzīgi mūsdienu stāstītājām, vienlaikus pauž divus šķietami pretrunīgus viedokļus. Tās gan noliedz, gan apstiprina likteņa nenovēršamību un spēku. No vienas puses, individuālās dzīves veiksmes un neveiksmes tiek attiecinātas uz likteņa iepriekšnolemtību. No otras puses, dainu sacerētāji it kā neņem vērā un pat nicina savu likteni.

Piemēri, kas ilustrē likteņa spēku:

Bēgu dienu, bēgu nakti,
Laimes likta neizbēgu.
Kādu mūžu Laime lika,
Tāds man bija dzīvojot.

Ir Laimiņa man likuse,
Laba mūža nelikuse:
Tecēdama sviedrus slauku,
Stāvēdama asariņas.

Laime manu mūžu vēl,
Ielejā stāvēdama.
Lai es slīkstu asarās,
Kā ieleja ūdenī.

Tomēr eksistē arī citādāks viedoklis par Laimas lomu personiskajā dzīvē. Dziesmās izteikts arī izaicinājums liktenim:

Sēd, Laimiņa, ceļmalā,
Ne manās kamanās.
Grūtu mūžu nolikusi,
Gribi vieglu vizināmu.

Tec kājām tu, Laimiņa,
Kam kraujies vezumā.
Lai vizina tās meitiņas,
Kam tu lēmi labu mūžu.

Vai es savu grūtu mūžu
Raudādama atraudāšu?
Lai raudāja Laima man,
Kas man tādu nolikusi.

Apsēdos, noraudos
Pie pelēka akmentiņa.
Lai palika jauna diena
Pie pelēka akmentiņa.

Tradicionālie priekšstati par likteni ir paradoksāli, tie ietver pretrunīgas nozīmes. Liktenis nosprauž dzīves ceļu, un tomēr to var izaicināt vai vienkārši ignorēt. Pēdējās dziesmas varone vienkārši dodas prom no sava likteņa. Šīs pretrunīgās balsis var sadzirdēt arī mūsdienu dzīvesstāstu paradoksālajā konstrukcijā, kura vienlaicīgi atzīst gan individuālās dzīves bezspēcību vēstures priekšā, gan individuālo veiksmi un atjautību. Ar šī paradoksa palīdzību cilvēki mēģina apjēgt vēsturi caur savu stāstu. Pastāv zināma līdzība starp manu latviskā likteņa jēdziena traktējumu un Dž. Goulda izpratni par likteņa dažādajām nozīmēm Hērodota darbos. Dž. Goulds vēsta, ka arī Hērodots savos darbos pieļauj iespēju „nedarīt to, kas ir jādara” [7, 74]. Šādi ir atrasts līdzīgs spriegums starp notikumu nenovēršamību un individuālās darbības lauku.

Andreja stāstam raksturīgs likteņa jēdziena lietojums vienlaicīgi divās nozīmēs. Andrejs izsaka likteņa ortodoksālo nozīmi („mums, latviešiem, ir bijis smags liktenis”), bet tad viņš turpina piešķirt šim jēdzienam apvērstu, personisku nozīmi. Andreja stāstu caurauž likteņa labvēlības izjūta, kas parādās vairākās nejaušās apstākļu sakritībās. 1943. gadā 19 gadu vecumā Andreju Jelgavā iesauca vācu armijas latviešu leģionā. Viņu aizsūtīja uz fronti netālu no Ostrovas un piekomandēja ceturtajai divīzijai. Viņam kopā ar veterinārārstu piešķīra zirgu un kamanas, pavēlot atrast divīziju.

Un tad es atceros, ka mēs abi divi braucām to divizionu meklēt, bet, tā kā viņš arī bij tajā reizē atbraucis, kad es, tad mēs lāgā nezinājām, ne viens, ne otrs. Es vēl atceros, ka mums bija tādas mazas kamanīņas... un es vēl kā zaldāts paņēmu tam veterinārārstam, pulkvežleitnantam, tos grožus un sāku braukt, bet es taču esmu pilsētnieks un ar zirgu esmu braucis tikai tik daudz, cik kalpojis pie saimniekiem, kā jau skolniekiem bija jāiet. Un es nekāds lielais braucējs neesmu, un pēc pirmā kilometra viņš teica: „Zini ko, dēls, dod man tos grožus, es jau esmu vairāk ar tiem zirgiem krāmējies.“

Nu, tad man tiešām bija tā... ka mēs aizbraucām tik ātri... Tad bija tumšas nakts, tik ātri satumst, kā jau janvārī, un mums uznāca nakts virsū, un mēs apmaldījāmies... tajā Krievijā. Es vēl tikai atceros, ka mēs ieskrējām tādā mežā un braucām pa tādu mežu... Un tad es vēl atminu kā šodien, ka tur sāka viens krieviski kliegt: „*Stoi, kto tam?*...“ Bet šaut vēl nešāva. Mēs laikam bijām jau pārbraukuši frontes joslai pāri un iebrukuši pie tiem krieviem, jo tur jau bija krievu armija. Bet, tā kā ar zirgu un nekādas mašīnas, nekādas rūkoņas, nekādu ieroču un nekādas šaušanas tur nebija, tad es domāju, ka tā tas krieviņš arī neko nesaprata, kas tur pa to tumsu brauc, kas tas tāds ir par pajūgu. Un kaut kādā veidā tas zirgs tā sametās un mēs bijām atkal atpakaļ, no tā meža ārā. Bet tur nebija neviena šāviena. Tikai mēs

tur bijām iebrukuši un tūlīt kaut kādā veidā tur ātri apsviedāmies riņķī.

Un tad man vēl kaut kas ir palicis prātā — ka mēs iebrucām vēl kādā sādžā; tur dega tās mazās *plošķiņas*, kā mēs tās saucām... Tā ir tāda papes bundžiņa, iekšā tauki vai eļļa, un tur iekšā dakts, tas ir tā, kā svecei... Un es iegāju iekšā. Un izrādījās, ka tur arī latviešu leģiona daļa stāv, bet tā jau ir kājnieku daļa. Un es dzirdu, ka no augšējās *koikas* tur viens kliec: „Andrej! Kur tad tu šeit!...“ Un es nevaru saprast, kas tur ir, un es skatos, un tas ir pulkveža Lobes dēls, ar kuru es Jelgavā dienēju kopā. Tēvs viņam bij pulka komandieris, tad viņš tur aizgāja pie tā tēva dienēt, vai kā tur... Un es tikai tā teicu: „Kur mēs tagad abi satiekamies! Kaut kur tālā sādžā, kaut kur tālu Krievijā iekšā, kaut kur kādā tādā mājiņā...“

Stāstu caurauž pavediens, kas vēsta par draudošu briesmu brīnumainu izzušanu un negaidītu sastapšanos. Iezīmējas paralēles ar P. Fusela aprakstīto Pirmā pasaules kara karavīru stāstu un viduslaiku romanču salīdzinājumu — galvenais varonis, pirmkārt, dodas uz priekšu caur secīgām stadijām, kas ietver „brīnumus un briesmas“, pretim gala pārbaudījumam... Ainava ir „apburta“, pilna ar „slēptu čaboņu un čukstiem“. Vide, kurā notiek „bīstamās sastapšanās“ un pārbaudījumi, ir „noteikta un izolēta“, atšķirīga no parastās pasaules vides. [2, 135] Andreja aprakstītā epizode mežā ietver raksturīgas viduslaiku romances iezīmes.

Stāstā par atgriešanos Rīgā ir motīvs par to, kā Andrejs izklūst no briesmām. 1944. gadā bombardē Rēzekni. Andrejs atceras, ka tas bijis Lielajā piektdienā. Viņš ieradies Rēzeknē kopā ar vēl kādiem astoņiem vai deviņiem karavīriem, kuri ar kravas automašīnu braukuši no Abrenes.

Un tajā ceļā, mēs tur šnabi dabūjām, šokolādi... nu, visas tās labās lietas, ko jau tur deva frontes karavīriem... Un mēs, tie 8—9 puikas, kas tur bijām, mēs bijām lielā švunkā. Un mēs visu to ceļu no Abrenes līdz Rēzeknei dzērām. Un tad, kad mēs Rēzeknē izkāpām ārā, tad mēs visi diezgan grīļojāmies. Bet viens bija tik pilns, ka to nesa pie padusēm. Un tagad mēs tā ejam pa to peronu, un nāk tas oficiers pretī, un tas uzreiz mums prasa: „Vai viņš ir ievainots?“ Un tūlīt jau Sarkano Krustu grib saukt. Bet mēs sakām: „Nē, nē, viņš ir piedzēries.“ Un tad viņš atmeta ar roku, nosmējās un aizgāja. Tas man tā prātā ir palicis.

Un tad es atceros, ka mēs iegājām Rēzeknes vakzālē un apsēdāmies uz tiem soliem. Un tos, kas bija smagāk piedzērušies, tos noguldījām. Un mums bija tā, ka 8.05 atgāja vakarā vilciens uz Krustpili no Rēzeknes. Un es vēl drusciņ biju pie sajēgas un savām kājām, un pie saprašanas, un es gāju pēc kādām 15 minūtēm skatīties, vai tas vilciens ir padots jau vai vēl nav, jo es taču ilgojos pēc Rīgas, pēc vecākiem un pēc visiem pārējiem.

Un gāju skatīties. Un es iznācu ārā... bet itin nekā neredzēju, uz blakus sliedēm stāvēja viens ešelons ar benzīna mucām. Un tad es ienācu iekšā vakzālē, un pulkstens bija bez 5 minūtēm astoņi, un tad atskanēja pirmais sprādziens. Un tad visi tie iereibušie zēni, kas bija apguldīti, tie visi bija kājās, paķēra plintes un izskrēja ārā. Mēs nevarējām saprast, kas notiek. Bet nebija jau nekādi partizāni, nebija nekādi citi, bet bija uzlidojums Rēzeknei. Un tas, manuprāt, bija laikā no Zaļās ceturtdienas uz Lielo piektdienu. Tā Rēzeknes milzīgā bombardēšana, kur nodega faktiski gandrīz visa Rēzekne. Visas mazās mājiņas bija nodegušas, daudzas dega, daudzām bija no bumbām atlipušas sienas, varēja redzēt istabu, kas tur ir iekšā, viens jauns pārtis bija saķērušies un gulējuši, tie bija beigti, tā ka... tas toreiz bija šausmīgs skats.

Vēl ko es atceros, ka tās mucas aizdegās. Un tās mucas vai tur stūma, vai degošas vilka un āķēja nost, kas vēl nebija aizdegušas, — tās benzīna mucas, tās dzelzceļa cisternas... Tur tie dzelzceļnieki

strādāja... Es nezinu, varbūt es nebiju tik daudz dzēris, bet es to visu dikti labi atceros, man tas viss ir prātā.

Es tur laikam tā mazāk dzēru, jo es jau domāju, ka es vakarā tikšu Rīgā. Un tāpēc man tur tā dzeršana tā mazāk interesēja... Es vairāk domāju par mājām.

Uz jautājumu, vai viņš nebija izbijies, saņēmu sekojošu atbildi:

Nu, faktiski mēs nobijāmies tikai tad, kad bija pirmās bumbas. Mēs nevarējām saprast, vai tā ir kāda partizānu vienība, kas mums uzbrūk, vai tur ir kādi spridzinātāji... Tas bija viens tāds moments. Un tad mēs visi ar tiem ieročiem izskrējām ārā un skatījāmies, ka tur ir gaisa uzbrukums. Un tās lidmašīnas tur bombardēja pēc sirds patikas.

Un tad mēs tur klīdām pa to Rēzekni, mēs tur faktiski sildījāmies pie tām degošajām mājām, Lieldienu nakts jau vēl ir pavēsas. Un tā jau bija Latgale, tā ka tas bija vēl uz austrumiem. Un tur tad es redzēju tās šausmīgās lietas, kur tie cilvēki bija beigti un nosisti, un tā tālāk. Un tad tikai otrā rītā mums bija vilciens uz Rīgu.

Tad mēs iebrucām Krustpilī, un tad es tā atceros ļoti skaistu braucienu no Krustpils līdz Rīgai. Tas jau bija tas maršruts, pa kuru es no Kokneses biju braucis simtām reižu. Un tur vairs nebija sniegs tik biezs, tuvojoties Rīgai... Un tā es vēl atceros, ka es domāju, ka Abrenē mēs iebrucām 25 grādu salā un, skaties, pēc dažām dienām te, pie Rīgas, sniegs vairs vietām tikai redzams. Un tad, kad es iebrucu Rīgā, tad Rīgā sievietes un vīrieši jau staigāja pavasara mēteļos ar platmalēm un no mūsu milzīgajiem kažokiem tur nebija ne vēsts, vienīgi mums viņi bija mugurā. Un tad jau tuvojās Lieldienas.

Andrejs ieradās Rīgā un redzēja, ka ģimene dzīvo saskaņā ar ierastajām tradīcijām.

Un atceros, ka manai māsiņai Mirdzai, kas tagad dzīvo Amerikā, bija kristības un kristīja Mirdzas Juri. Un mani vecāki posās uz kristībām, un māte zvanīja frizierei, lai viņu pieņem drusku ātrāk, ka viņa gribētu arī mani pavadīt... Un tad es atceros, ka visi gribēja, ka es arī par katru cenu palieku uz tām svinībām, bet man aizgāja Berlīnes vilciens, un es nevarēju tikt. Un tā es arī netiku uz tām kristībām, jo, kad viņi visi posās uz tām svinībām, tad es jau sēdēju vilcienā.

Andrejs ieskicē kontrastu starp bīstamajiem un haotiskajiem notikumiem Rēzeknē un mierīgo, kārtīgo ģimenes dzīvi Rīgā. Svarīgi, ka viņa atmiņā palikusi Lielā piektdiena Rēzeknē un Lieldienas Rīgā, ziema Rēzeknē un pavasaris Rīgā.

Tālākajā stāstījuma daļā Andrejs un viņa cīņu biedri nonāk nezināmā teritorijā Krievijā. Viņiem nebija, kur gulēt, bet temperatūra bija -25 grādi pēc Celsija. Viņi izraka sniegā tuneļus un paslēpās tajos.

Mēs satināmies un līdām iekšā. Bet būtībā mēs izgulējāmies labi un nosaluši nebijām. Tikai es tā kādreiz pārdomāju un domāju, ka mēs nepareizi darījām. Mēs tā, ar galvām, līdām iekšā, un tās kājas bija uz ārpusi; varbūt vajadzēja gandrīz otrādi. Jo tas sniegs jau varēja sabrukt mums virsū, viņš jau ir diezgan smags. Un, ja mēs būtu tuvāk tai izejai, tad vismaz galva mums būtu ārā.

Tomēr, par spīti retrospektīvi skatītajām briesmām, viss beidzās labi. Iespējamais incidents laimīgās izglābšanās stāstā ir jau vēlāks uzslāņojums.

Kopš 1944. gada rudens Andrejs bija Kurzemē, tā sauktajā Kurzemes katlā. Cīņas bija asiņainas, un ziemas mēnešos krita puse latviešu leģionāru. Andrejam bija uzticēts pārvadāt munīciju (ar zirgiem un ratiem). Viņa atmiņas par rudenī fokusējas uz sarunām par dzīvi un nāvi.

Nākamajā pavasarī Andreju pārsūtīja uz kājnieku divīziju, jo bija ļoti daudz kritušo. Viņa stāstījumā ir sekojošs apraksts: Andrejs gaida pavēli doties cīņā un zina, ka viņam jāšķērso mīnēts lauks. Sarkanā rakete signalizētu par virzīšanos uz priekšu, zaļā — ka nav jāiet.

Bet tur bija tumsa, un man tur stāsta, kur man jāiet... „Tur tu neej, tur ir mīnu lauki, tur tu uziesi gaisā...” Bet, saproti, ir tumsa, sveša vieta, un vai es tagad zinu, kur tās mīnas ir un kur to mīnu nav. Bet atkal man bija tāda laime, ka uzvījās tā zaļā rakete un man nebija jāiet.

Pēc kapitulācijas Andrejs mēnesi klejoja pa Kurzemi, līdz padomju armija viņu sagūstīja un ieslodzīja cietumā Ventspilī. Viņš atceras, ka nometne bijusi jūras malā un attālais horizonts atsaucis atmiņā domas par brīvību. Viņš atceras arī izsalkumu.

Tur bija šausmīgs bads, kā jau pie krieviem. Tur mums vārīja zupu no garšvielām, bet viņi jau nezināja, ka tās ir garšvielas, viņi domāja, ka tās ir saknes. Un tās zupas jau nebija ēdamas, jo tur bija vienas dilles un vieni pētersīļi, un kas tur vēl... Un tur palika arvien mazāk un mazāk. Bet tur laime bij tā, ka mēs tur metām zīmītes pāri un tur uzrakstījām vārdu un uzvārdu. Un aiz žoga tās zīmītes salasīja

un iznēsāja pa Ventspili. Un tur salasīja maizi, un to maizi varēja pa pusklaipiņam iedot. Viņus izsauca pēc uzvārda, uzdevās par pazīstamiem, izsauca tos mūsu vārdus... Un es arī tā vienreiz dabūju pusukuli rupjmaizes. Es atceros, ka tā bija tāda padzīvojusi sieviete.

Un tad man vēl prātā palicis — kad mūs veda uz ešelonu un sūtīja uz Krieviju projām, tad pa visu Ventspili līdz tam ešelonam stāvēja rindas cilvēku... deva maizi... Mēs tur pa četri bijām rindās, konvoji gar malām. Tie tur blāuj un kliez krieviski, bet no tiem privātajiem neviens neklausījās, tie visi meta maizi, un man atkal laimējās, ka es veselu klaipu noķēru. Tie zaldātiņi kliezda, kliezda, bet nost mums neņēma. Tā bija šausmīga izvadīšana. Tā bija nedzirdēta izvadīšana, ka tur, teiksim, nesvieda puķes vai ko, bet svieda maizi.

Pēc vairāku dienu ceļošanas un varas orgānu acīmredzamas svārstīšanās par to, kur vilcienam jāiet, viņi apstājās Dubrovkā pie Sanktpēterburgas. Pēc mēneša, jūnijā, Andreju pārsūtīja uz Karēliju.

Un tur bija pilns ar utīm. Mūs aizveda uz pirti, bet utis tomēr palika. Bija šausmīgs bads un izsalkums. Un bija daudz pratināšanas, gan barakās, gan ārpus tām. Nu, viņi pārbaudīja, vai tev nav nekas tāds neatļauts. Man tā iznāca, ka es vēl izglābu kādas trīs fotogrāfijas, vienu Latvijas pieclatnieku, abus savus gredzenus — laulības un to Irēnes doto gredzentiņu — un krustiņu ar ķēdi. Bet man to ķēdi ap kaklu ieraudzīja, un nevis konvojs vai tas filtrs, bet ieraudzīja tādi žuliki. Norāva no kakla, bet to krustiņu atsvieda atpakaļ, tas man vēl tagad ir dzīvs. Tos gredzenus arī ieraudzīja... man tie pirksti bija aptīti, un zem tiem aptinumiem bija tie gredzeni. Un tad tur mani saķēra... Bet es tā atgrūdu kādus divus nost, un tad es tur aizbēgu. Tā ka es pat brīnos, ka es tās bildes izglabāju. Un es viņas liku zābakos zem tās binzoles... Un viņi man tos zābakus neviens tā īsti nepētīja... Pētīja, vai mēs neesam kaut kur ielikuši vai paslēpuši... visas vietas un visus orgānus. Bet tas man kaut kā tā izdevās, un tā bija tāda Dieva laime.

Tomēr, neskatoties uz veiksmi, apstākļi bija skarbi. Šrapneļa ievainojums uz muguras atvērās un strutoja. Bada dēļ Andrejs bija kļuvis tik vājš, ka viņam neklausīja ne rokas, ne kājas. Stāsts turpinās šādi:

Un tad tur es vēl paliku slimš, man bija plaušu karsonis, bet tur man palīdzēja viens lietuviešu feldšeris. Un man jau teica, ka es esmu tajā 5. kategorijā. Un tajā 5. kategorijā bija tie, kas iet pie Pētera. Un man bija tas plaušu karsonis, un mani tur diez kā nemaz neskatījās. Un tad tur bija tāda jauna daktere, tāda kā uzbekiete vai no kādiem aziātiem. Un viņa mani atgriezta atpakaļ, es nezinu, kādu interesi es viņā izraisīju... Un tad tur bija feldšerītis, un tas pēc tautības bija lietuvietis, no Jonišķiem, un viņš prata latviski. Un viņš deva man tās zāles.

Andrejs atlaba no plaušu karsoņa, bet bija tik vārgs, ka nevarēja paiet bez spieķa. Viņu atzina par nederīgu un aizsūtīja mājās. Andrejs izskaidro savu atbrīvošanos ar veiksmi, ka saslimis ar plaušu karsoni un izraisījis līdzjutību svešiniecē. Viņa atgriešanās diena sakrita ar viņa vārda dienu, tādējādi noslēdzās ciešanu aplis, kurā viņu aizvien bija pavadījis kāds maģisks sargātājspēks.

30. novembrī es ar Ļeņingradas vilcienu iebraucu Rīgā, taisni savā vārda dienā. Un tas bija agrs rīts. Un es vēl atceros, ka es to štoku, uz kā biju atspiedies, pametu zem vagona riteniem. Un es tā domāju — vai tad nu es pa Rīgu, kur es esmu dzimis un audzis, vairs nevarēšu paiet ar savām abām kājām? Un es sāku iet pa peronu tā, kā ar jaunām kājām. Tas laikam tā morālistiski kaut kā cilvēku iespaidoja. Un tā es neesmu arī vairāk rokās neko ņēmis.

Pēc divām nedēļām, ko Andrejs pavadīja pie tēvoča Rīgā, viņš atgriezās mājās, savu vecāku lauku vasarnīcā.

Koknesē dzīvoja mana vecmāmiņa. 15. decembrī es aizbraucu uz Koknesi, tas bija vēlu vakarā. Es izkāpu Kokneses stacijā, skatos — stacija sabombardēta, kultūras nams sabombardēts, un es tā mierīgi gāju pa Kokneses ceļiem, te, gar veco parku... Un tad es nācu iekšā un ieraudzīju tos vecos alejas kokus, to veco gobu, un tad man likās, ka tie zari ir tā kā tādas izstieptas rokas. Taisni tā mani sagaidīja. Un tad es piekļauvēju, un mana vecmāmiņa attaisīja durvis. Un tad es tur nodzīvoju divas nedēļas. Viņa mani sagaidīja, visu izstāstīja — kas un kā —, un pēc 10 dienām viņa nomira. Un, pateicoties viņai, ka viņa tik ilgi nodzīvoja, tad tā māja arī bija palikusi tāda neskarta.

Vecmāmiņa patiešām nomira Ziemassvētkos. Ja viņa nebūtu nodzīvojusi, līdz Andrejs atgriezās, māja būtu nacionalizēta. Tas, kā Andrejs uztvēris savu vecmāmiņu, atsauc atmiņā Homēra Odiseju, kuru sveicināja viņa uzticamais suns Argoss.

Andreja stāsta struktūra ir veidojusies saskaņā ar viņa „Dieva doto veiksmi“. Tas viņam dod iespēju runāt par vēstures notikumiem, kuri ir nācijas liktenis. Daudzējādā ziņā viņa loma stāstījumā atgādina jaunākā dēla lomu leģendās un pasakās. Dzīvē Andrejs patiešām ir jaunākais no trim brāļiem. Andreja veiksmē deva viņam iespēju saglabāt savu identitāti: viņš saglabāja savu visvērtīgāko īpašumu un, kaut arī ar grūtībām, atrada ceļu mājup. Viņa tēvocis no tēva puses sagaidīja viņu ar vārdiem: „Vai tad Andrejs...?“

Cits piemērs tam, kā cilvēks pats aktīvi veido savu likteni, ir Ulda stāstījums. Viņš ir dzimis 1937. gadā un atceras kara gadus:

Mūs atstāja dzīvot vecāku dzīvoklī. Mums atstāja četras istabas. Bet nevar jau runāt par normālu dzīvi, dzīvei jau bija uzspiests savs zīmogs. Mani saistīja piedzīvojumi, izgudrojumi. Man noteikti bija ekstraverta daba. Es biju aktīvs bokseris dažus gadus. Es daudz lasīju Mainu Rīdu, Džeku Londonu. Kad karš beidzās, 1945. gadā, es piedalījos ielu cīņās. Es redzēju, kā Pēterbazznīca dega 1941. gadā. 1945. gadā bija deportācijas. No mūsu ģimenes cieta vecmāmiņa, māsiņa un vectēvs, viņš bija kurpnieks. 1949. gadā izsūtīja manu krustmāti, viņai bija liela saimniecība. Es sāku eksperimentēt ar bēgšanu prom. Bija bieds — Sibīrija, man bija divpadsmit gadi, un mani tas sāka interesēt, stāstīja, ka neviens no turienes nav atgriezies. Mans prāts bija pārņemts ar Sibīriju, par to runāja visur. Visas runas beidzās ar to. Es visu to klausījos, mājinieki jau to neuztvēra. Es Āfriku un Ameriku nomainīju pret Sibīriju, man tā bija jāredz.

49. gadā man bija 13 gadi, man nebija naudas, centos ielavīties Maskavas vilcienā. Nokļuvi tur. Biju apdullināts, man gribējās ēst, man dūša saplaka. Atcerējos Annu Brigaderi, Sprīdīti. Es biju paņēmis līdzī Rīgas pastmarkas — tās iedomājos notirgot. Vienā laukumā tur atrodas divas stacijas — notirgoju, paēdu. Ielavījos vilcienā uz Habarovsku. Tiku līdz Molotovai, tur mani aizturēja, izbēgu, tad dažas pilsētas tālāk tiku, tad mani notvēra pirms Sverdlovskas, piekāva. Uztvēru to, ka nedrīkst uzdoties par latvieti. Sāku melot — par baltkrievu, poli —, tad gāja vieglāk. Notvēra atkal pie Tjumeņas, izbēgu, tiku līdz Novosibirskai. Nokļuvi Krasnojarskā. Devos jau vakarā no pilsētas ārā, tas bija augusts. Ap pusnakti mani paveda automašīnā. Vienā kolhozā pārgulējām pa nakti. Citi uzrāpās uz krāsns. Es sapratu, ka esmu Sibīrijā. Tas bija tāds eiforisks moments. Tas palika uz visu mūžu atmiņā. No rīta aizveda līdz Atamanovai Jeņisejas krastā. Tur jau zināja, kas ir latvieši.

Pirmo reizi mūžā es satikos ar tādu dzīvesveidu — dzīvoja izraktās bedrēs ar jumtu. Armijas zemnīcās. Meklēju savu krustmāti — Ošinieci Mildu. Dzirdēju pilnīgi skaidru latviešu valodu. Stādījos priekšā. Gaidīju krustmāti no darba. Viņa mani nepazīna. Viņa pagība, kad pateicu, ka esmu viņas brāļadēls Uldis. Kad viņa uzzināja, ka esmu atbraucis viens, noģība otrreiz.

Ulda stāstījums atklāj, kā cilvēks spējis aktīvi iesaistīties notikumos, no kuriem citi baidījušies, kam pasīvi pakļāvušies. Viņa stāsts iedveš drosmi un spēju uzdrošināties. Bet, kad pats sāk svārstīties, viņš smej iedvesmu pasaku lugas varonī Sprīdītī.

Stāstījuma struktūra veidota pēc tautas pasaku parauga. Precīzāk, tas ir atstumtā dēla tēls — tāds tēls, kurš saņem pārdabisku palīdzību. Tipiskā pasakā jaunākais dēls, padēls vai bārenis ir izraidīts no mājām un viņam jāastopas ar pārcilvēciskiem, ļauniem pretiniekiem. Pateicoties veiksmē, iedzimtiem tikumiem un iegūtam pārdabiskam spēkam, varonis spēj uzvarēt ļaunumu. Stāsta gaitā bezspēcīgais, atstumtais dēls pārtop stiprā un cienījamā varonī. Viņš saņem negaidītu palīdzību, labais uzvar ļauno. Stāsts vēsta par pārdabisku briesmu caurvītiem ceļojumiem, bet šis hronoloģiskais atstāsts galu galā noved pie atziņas par mūžīgām vērtībām un tikumiem. Šīs idejas ir izmantojusi dramaturģe un dzejniece Anna Brigadere. Viņas pazīstamākā luga ir luga bērniem „Sprīdītis“, kas vēsta par zēnu, kuru izdzinusi no mājām ļauna pamāte. Svarīgs un specifiski latvisks sižeta akcents ir tas, ka Sprīdītis noraida zeltu un atgriežas mājās.

Aizsargājošais liktenis un spēja gūt labumu šķietami ļaunos apstākļos raksturīgs arī Solveigas stāstījumam. Viņas stāsts ir par karu un Sibīriju. 1939. gada vasarā viņa ar savu skolas biedreni studēja Berlīnē. Stāstījuma sākumā parādās brīnumaina saskaņa starp viņu un ārējo pasauli: viņa atgriežas Rīgā ar kuģi, kura nosaukums ir „Solveiga“. Padomju okupācijas pirmais gads īpašu iespaidu uz Solveigu nav atstājis, jo viņa bijusi pilnīgi savas mūzikas pārņemta.

Jā, tas bija ļoti tumšs periods, ļoti drūms, bet man personiski dzīve bija... Es biju jauna, varbūt es politisko situāciju nesapratu tik labi, kā mani vecāki, tādēļ ka, jūs ziniet, es biju tādā kā eiforijā savas mūzikas dēļ. Man ļoti labi veicās. Es cerēju rudenī doties uz Parīzi. Mani vecāki bija pārdzīvojuši

1917. gadu un laikus pēc Pirmā pasaules kara. Viņi saprata vairāk. Es tikai atceros, ka es biju ļoti nomākta un bēdīga.

Saspīlējumu un grūtības viņa atzīst vairāk kā piemērošanos vecākiem, kamēr savas izjūtas apraksta drīzāk kā pacilātas. Ģimenes īpašumu konfiscēja, un viņi dzīvoja mazā dzīvoklītī savā agrākajā mājā. Solveiga turpināja studijas konservatorijā un pēc tās beigšanas sāka strādāt par skolotāju. Arests un deportācija nāca pēkšņi un negaidīti.

Tās izvešanas nāca ļoti pēkšņi, vienkārši vienu rītu. Es atceros, tā tieši bija sestdiena un manai klasei bija eksāmens. Man vajadzēja iet, bet vēl nebija 8 no rīta, un zvanīja pie durvīm. Un mani vecāki bija aizbraukuši uz laukiem. Mēs bijām ar brāli tikai mājās. Un zvanīja pie durvīm, un es piegāju pie durvīm un attaisīju durvis vaļā, un stāv aiz durvīm sveši vīrieši, trīs vīrieši. Viens zaldāts ar tādu garu šauteni jeb kā viņu sauc, no tā nekā nesaprotu, un divi privātās tādi vīrieši, un mūsu sētniece, mājas. Un prasīja pēc maniem vecākiem. Mēs teicām, ka vecāki nav mājās. Kur vecāki ir? Mēs, tā kā dumji, pateicām, kur tie vecāki atrodas, kur viņi ir aizbraukuši. Viņi ienāca iekšā. Apsēdās un teica, lai mēs sakravājam savas mantas. Kāpēc? Mums būšot jābrauc. Uz kuriem jābrauc? Nu, viņi nezinot pateikt, bet mēs brauksim tur, kur vecāki ir. Nuja, tur kur vecāki. Un to vienu vīrieti es vēl šodien atceros, es domāju, ja es viņu šodien redzētu uz ielas, es viņu pazītu. Viņš bija ļoti labs cilvēks. Pēc tam mēs dzirdējām, ka vienkārši paņēma cilvēkus no darba un lika viņiem to darīt. Un viņš man pienāk klāt, un viņš man saka — ņemiet siltas drēbes, bet jūnija mēnesī. Un ko es izdarīju — paņēmu vienu palagu, saliku tanī palagā notis, saliku grāmatas tanī palagā, tā ka knapi var aiznest, paņēmu kādas divas vasaras kleitiņas, vēl es atceros, tā kā dumjš pilnīgi, vai ne, — nē, šitā jostīņa neder pie tās kleitas. Un viņš man visu laiku saka... Un es viņam saku — priekš kam, nevajag. Paņēmu vēl kurpītes, tad domāju — nē, tās neder, pie tās kleitas der tādu krāsu kurpes. Un tas bija viss, ko es paņēmu. Un tad mēs ejam pa durvīm ārā, un uzreiz es atceros — nē, nāciet visi atpakaļ, apsēžieties. Un es paņēmu notis, attaisīju vāku vaļā un apsēdos pie klavierēm, un uzsplēļu Grīga meditāciju. Un tas vīrietis, kas pie manis bija, tas pilnīgi raudāja. Viņš sēdēja un raudāja, es to nevaru aizmirst. Un tad es aiztaisīju klavieres, un tad es teicu — labi, tagad mēs varam iet.

Izvešanas sākumā viņa pārvalda situāciju tikpat labi kā savu instrumentu. Viņa sastop labvēlību negaidītās situācijās. Viņai mēģina palīdzēt tie, kas sūtīti arestēt. Vagonos parasti vīriešus un sievietes nošķīra, bet viņa ar brāli līdz Novosibirskai aizbrauca vienā lopu vagonā.

Un es nezinu, kāds brīnums, ka manu brāli neizsauca, jo visus tādus, kas bija jau tādā vecumā... Manam brālim jau bija 18 gadi vai varbūt 19; visus tādus izņēma ārā.

Brīnums jāva Solveigai palikt kopā ar brāli. No dzelzceļa stacijas Novosibirskā viņus veda tālāk ar liellaivu un tad pārsēdināja mazā laiviņā. Viņiem ierādīja naktsmītni baznīcā.

Un tad mēs gājām uz to baznīcu, un mēs skatāmies — māmiņa stāv pie durvīm. Bet tas arī bija šausmīgi. Mēs, protams, bijām ārkārtīgi laimīgi, ka mēs satikāmies, jo tā bija nejaušība vai liktenis, es nezinu, kas. Un tā mēs satikāmies, un tā mēs kopā visi trīs bijām. Par tēvu pateica, ka ir atdalīts un nekā nezina, kur viņš ir un kur tie vīrieši ir palikuši. Mēs vēlāk to dabūjām zināt. Viņi tika aizvesti uz tādu Solikamsku, tāda vieta ir, un tur laikam viņus nošāva.

Pa to laiku Solveigu, viņas māti un brāli nomitināja ciemā, sauktā Baravoja. Sādžas iemītnieki bija agrāk izsūtītie. Viņi bija atvesti uz mežu, viņiem rokās iedoti cirvji un pateikts, ka tas, kurš paspēs uzcelt māju līdz ziemei, paliks dzīvs, bet, kurš māju uzcelt nepaspēs, aizies bojā.

Tie vietējie iedzīvotāji pret mums bija ļoti labi, ļoti līdzjūtīgi, saprotoši un, cik viņi varēja, tik palīdzēja. Bet viņi visi bija ļoti nabadzīgi.

Solveigas ģimene iemainīja savas mantas pret kartupeļiem. Viņi iemācījās cept sibīriešu pankūkas no kartupeļu mizām un ūdens, dzert *kipjatoku* — karstu vārītu ūdeni, kas mazina izsalkuma radītās spazmas. Vietējie parādīja viņiem vairākus augus, ko paši bija ēduši, kad pirmo reizi te ieradusies. Neskatoties uz šādu palīdzību, viņu fiziskais stāvoklis pasliktinājās un ķermeņi sapampa no bada. Solveigas māte un brālis nevarēja staigāt, viņus bija pārņēmusi apātija. Solveiga un viņas ebreju draudzene nolēma, ka vajadzētu bēgt. 150 kilometru attālumā bija maza pilsētiņa Kalpaševa, kurā varēja atrast darbu par algu — pārtikas devas kartītēm. Solveiga bija nolēmusi, ka viņai tās jādabū, un viņas divatā devās pa ceļu cauri taigai uz šo mazo pilsētiņu.

Un mēs gājām kādas četras dienas, pa ceļam mēs apstājāmies dažādās mājās. Bet, ziniet, man jāsaka, ka tie cilvēki, kur mēs iegājām, mums nevienā vietā neatteica. Viņi visi ir šausmīgi daudz paši cietuši, un viņi neprasa, no kurienes tu esi, uz kurieni ej, kas tu esi. Viņi tevi noliek — še, guli uz grīdas. Viņi tev iedod *kipjatos* padzerties no rīta un vakarā, un sveiki.

Solveiga bija atkarīga no svešinieku žēlsirdības, un tie izrādījās labvēlīgi noskaņoti. Galu galā Solveiga un viņas draudzene ieradās Kalpaševā un dabūja darbu zivju fabrikā.

Kara laikā cilvēku bija šausmīgs trūkums visur. Jo vīrieši visi bija uz fronti paņemti, un sievietes tur bija pārslogotas, strādāja pa 12—14 stundām dienā, un cilvēkus ņēma, kurš tik var strādāt. Pirmā dienā mums uzreiz izdeva maizes kartiņu. Es atceros, ka mēs paņēmām to maizi, 600 gramu deva uz vienu kartiņu, tādos kioskos pārdeva maizi. Un mēs pie tā kioska stāvējām un to maizi noēdām. Uzreiz. Nevarējām uz māju aiziet. Vairāk kā gadu mēs nebijām maizi redzējuši. Un tur, uz tās Obas upes, pienāca tādas milzīgas baržas, kuras veda sāli. Un to sāli... Tur bija uztaisīts tā, ka no tā krasta uz to baržu tādas laipas bija, un tad tie cilvēki, kas tur strādāja, visas sievietes, gāja pa to vienu laipu augšā uz to baržu. Tur viņām iebēra tādos maisos to sāli, uzlika uz muguru, un pa to otru laipu gāja ārā uz to krastu, to sāli izbēra, un gāja atkal atpakaļ. Lūk, šitā, 12 vai 14 stundas dienā.

Solveigas stiepto teikumu struktūra imitē darītā darba vienmuļību. Sliktie apstākļi ietekmēja viņas veselību.

Un, ziniet, ar mani notika nelaime viena. Es ļoti saslimu. Redziet, sākumā jūs man prasījāt par tām slimībām, es nevarēju uzreiz atcerēties. Un kas man bija par vainu... Es laikam sasaldēju nervus, jo man nebija nekā, ko mugurā vilkt, es biju bez zeķēm, bet tas jau bija septembra mēnesis, bet septembris tur ir tāds, kā mums novembris Latvijā. Un man nebija zeķes, piemēram, un, es atceros, man no Rīgas bija tāda veca katūna rītakleitiņa, kas man bija, un tā jau bija vienos lēveros, un viena tāda adīta jaciņa. Un vienkārši vairāk nekā nebija. Un es laikam sasaldēju tos nervus, un man sākās visā ķermenī šausmīgas sāpes, un tās sāpes bija tādas, ka es nevarēju nevienu kustību iztaisīt. Es, piemēram, iemācījos elpot tā ļoti lēni, lai man... nevis tā strauji, jo man katra kustība šausmīgi sāpēja, nevarēju paēst. Mūs tur vienu stundu laida pusdienas pārtraukumā, tad mums tādā nojumē deva tādas zupas ēst. Un tā žīdīte man ar karoti lēja mutē to zupu. Es nevarēju karoti pielikt pie mutes, pacelt. Un mani no darba neatbrīvoja, jo man nebija temperatūra. Un atbrīvoja tikai tos, kam ir temperatūra.

Solveiga izdzīvoja, pateicoties ebrejietei, kura savas etniskās piederības un sociālā stāvokļa dēļ arī šajā vidē jutās kā svešiniece. Būdamā norūpējusies par māti un brāli, Solveiga vēlējās, lai tie pievienojas viņai. Tas, kā Solveiga to panāca, aprakstīts kā niknas morālas cīņas rezultāts.

Un, ziniet, tur bija tā — tur bija viens ļoti jauks cilvēks, viņš bija komandants, bet nevis tas, kas tur bija, bet atkal pa šito rajonu. Un viņš patiešām bija ļoti cilvēcīgs, un viņš man ļoti gribēja palīdzēt, bet viņam bija priekšnieks, nu zvērs kas zvērs. Un tas mani dzina atpakaļ. Un vienreiz mani nodeva tur milicijai, un mani iespundēja tur vienā karcerī un teica, ka man jāgaida rezultāts, ko tie divi izlems. Un tad es dzirdēju... tur tāda celtniecības, tāda vienkārša dēļu tāda padarīšana, un es dzirdēju, ka viņi abi divi šausmīgi kļiedza viens uz otru. Kas tur viņiem bija par naidu vai kas, to es nevarēju saprast. Bet pēc kādām stundām, pēc kāda laika, tas labais, kas bija... es vēl atceros viņa uzvārdu — Litvinovs —, viņš ienāca pie manis tur, iekšā, šausmīgi uztraucies, un viņš teica: „Ātri ej prom, ej uz savu māju! Kamēr es tev neziņoju, nerādies!”

Cīņas rezultātā „mežonīgo zvēru” atcēla no amata, un Solveiga beidzot varēja sūtīt izsaukumu mātei un brālim.

Pēc kāda mēneša, ar tādu pēdējo kuģīti [viņi] atbrauca uz turieni. Ja viņi nebūtu varējuši ar to atbraukt, tad viņiem tā ziema jāpaliek tur, viņi nebūtu dzīvi palikuši. Tas bija galīgi izslēgts.

Un atkal Solveiga bija „ļoti laimīga”. Viņas māte sadraudzējās ar kādu krievu ģimeni, kas pēc vietējiem standartiem skaitījās pārtikusi — viņiem bija pašiem sava māja, govys un vistas —, un viņi vienojās, ka Solveiga strādās pie viņiem par kalponi. Viņas peļņa būs spainis kartupeļu nedēļā un puslitrs piena katru dienu. Viņas brālis dabūja darbu gumijas apavu fabrikā, arī par maizes devas kartīti. Bet viņu laime bija īsa — izplatījās baumas, ka vīriešus iesauks darba armijā, un tā arī notika. Kādu dienu visus vīriešus, ieskaitot Solveigas brāli, sadzina vienkopus, iesēdināja liellaivā un aizveda.

Jā, tas bija vienkārši briesmīgi. Māmiņai nebija spēka, jo tas bija ļoti tālu, jāiet kājām, un bija jau tāds vēls rudens, dubļi, un māmiņa palika mājā, bet es gāju brāli pavadīt. Un tad, es atceros, es nācu no tā kuģa atpakaļ pa to klajumu, es kliežu, es nevarēju izturēt. Man likās, ka es brāli nekad vairs neredzēšu.

Solveiga turpināja rūpēties par savu un mātes izdzīvošanu, līdz atkal sāka Baumot, ka tiks radīta līdzīga armija sievietēm. Viņu lūdza pieteikties kultūras namā, kur viesteātra trupa meklēja pianisti. Pirmajā brīdī Solveiga pret šo piedāvājumu izturējās noraidoši, jo tas viņai atgādināja visu, ko viņa bija zaudējusi. Galu galā viņu tomēr pierunāja. Tad viņu pārbaudīja Sibīrijas sals. Orķestra bedre bija izrakta tieši zemē, un pats teātris atradās pamestās kazarmās. Protams, neapkurināmās. Solveigas kājas bija tā nosalušas un piepampusas, ka viņa nevarēja ne paiet, ne nostāvēt. Līdz klavierēm viņu aiznesa. Pēc gada teātri pārcēla uz Tomsu, un, lai arī deportētie nedrīkstēja apmesties vietās, kur ir dzelzceļa stacijas, Solveiga devās līdz teātra trupai. Bija rudens, un māte negribēja pārcelties, jo bija tikko nopirkusi kartupeļus ziemai. Taču Solveiga nolēma doties projām — vienalga, ar vai bez mammas.

Un es māmiņai teicu: „Tā, kā tu gribi — vai nu tu paliec te ar kartupeļiem vai brauci ar mani bez kartupeļiem. Bet es braukšu. Es negribu šeit palikt.“

Un tā viņas aizbrauca. Viņām ierādīja milzīgu, tukšu istabu pamestā mājā Tomas upes krastā. Bija vēls rudens un ļoti auksts. Māja bija neapkurināta, istabā nebija mēbeļu, tikai milzīgs galds istabas centrā. Naktī viņas abas ar māti gulēja uz galda. Tomēr viņu palikšana Tomskā bija apdraudēta, jo tur ieradās pārāk daudz izsūtīto, un militārā vara plānoja viņus deportēt. Tajā laikā Solveiga sapnī dzirdēja balsi: „Brauc uz Rīgu! Brauc uz Rīgu!“ Un, no rīta pamodusies, viņa zināja, ka viņai vajag atgriezties Rīgā. Viņai palīdzēja vācu ārsts, kurš uzņēma māti slimnīcā. Tas nozīmēja, ka viņu droši vien nesūtīs atpakaļ uz Kalpaševu un viņa būs paēdināta. Bez pases un bez dokumentiem Solveiga devās ceļā cauri Krievijai. Maskavā viņa atskārta, ka nezinot ir pavadījusi nakti NKVD galvenās pārvaldes bēniņos. Nejauši viņa bija atradusi pajumti ienaidnieka paspārnē. Tālākajā ceļā Solveiga dabūja naktsmājas pie kurlmēmas meitenes. Ceļojuma noslēgumā viņu glāba lokomotīves mašīnista žēlsirdība.

Es pieeju viņam klāt, es viņam saku: „Man ļoti vajag uz Rēzekni. Palīdziet man, man nav naudas, un man nav biļete.“ Viņš tā paskatījās uz mani un teica: „Nāc, ej pa otru pusi, ne no stacijas puses, no otras puses tai lokomotīvei.“ Es iekāpu tajā lokomotīvē, un tur tā ogļu kaste. „Ej tajā kastē iekšā un liecies guļus iekšā, lai tevi neredz.“ Nolikos starp tām oglēm gulēt, un ar to vilcienu es iebraucu Latvijā.

Solveigai bija bail no cilvēkiem, bail prasīt ceļu. Viņa bija aizmirsusi, kā nokļūt pie savas tantes.

Es aizgāju uz Daugavmalu — tur es biju bijusi pirms kara. Tā vēl nebija atjaunota, un tur bija tāds vecs, salūzis sols, un tad laikam man spēki bija izsīkuši, un es apsēdos uz to solu un tā kaucu, tā kā tāds sunītis.

Beigu beigās Solveiga atcerējās, ka netālu dzīvo viņas skolas biedrene. Bija agrs rīts, un viņa atrada skolas biedrenes dzīvokli un piezvanīja.

Viņa mani nepazina. Viņa paskatījās un teica, ko es gribot. Un, zināt, ir tāds grūts brīdis, kad citam nenāk raudiens, bet nāk tāds smaids. Un viņa saka, ka es tā uzreiz pasmaidījusi, tad kaut kas tā kā no manis esot bijis.

Dzīve Rīgā bija grūta. Visi no Solveigas baidījās. Bija grūti atrast kādu mītnes vietu. Durvju sargi vienmēr uzmanīja, kas nāk un kas iet. Solveiga nedrīkstēja palikt vienā vietā ilgāk par dažām naktīm. Galu galā viņai izdevās dabūt pianistes vietu teātrī un vēlāk vēl arī konduktores vietu. Tomēr viņas dzīve Rīgā neturpinājās ilgāk par 18 mēnešiem, jo NKVD viņu atrada un arestēja. Viņu apturēja ceļā uz orķestra mēģinājumu.

„Lūdzu, uzrādiet dokumentus!“ Bet man jau nav. Es saku: „Jūs taču labi ziniet, ka dokumentu man nav līdz, kāpēc jūs man prasiet?“ Viņš saka: „Nu tad būs jānāk līdz.“

Solveigu tiesāja *troika* un piesprieda trīs gadus ieslodzījuma. Viņu aizsūtīja uz cietumu Rīgas nomalē un norīkoja darbā — ar motorzāģi. Solveiga iedraudzējās ar masieri, kas strādāja cietuma slimnīcā un piedāvāja Solveigai iemācīties masēt un pārņemt viņas darbu.

Man tur ļoti palaimējās tādā ziņā... Un pie tā kabineta bija tāda maza istabiņa, un man atļāva tur ievākties. Es biju šausmīgi laimīga, jo tad es biju viena pati.

Bet Solveigas prieki bija īsi. Kāds viņas cietuma biedrs bija teātra direktors, un šis cilvēks lūdza, vai nevar dabūt kādas lugas eksemplāru. Solveiga uzrakstīja vēstuli bijušajam kolēģim, minot šo lūgumu. Manuskripts nonāca cietumā, taču uz tā malām bija ar roku rakstītas piezīmes, kas tika atzītas par pretpadomju propagandu. Solveigai piesprieda izsūtījumu uz Komi republiku. Šī otrā izsūtījuma laikā Solveiga satika savu nākamo vīru un apprecējās. Tomēr drīz pēc kāzām viņas vīru par pretpadomju aģitāciju arestēja un aizsūtīja uz Vorkutu. Solveiga palika viena, turklāt viņa gaidīja bērnību. Pēc dēla piedzimšanas viņu pārsūtīja uz Novosibirsku. Ceļojuma laikā Solveigas bērnībā dabūja dizentēriju no piena, kuru viņa bija pirkusi pa ceļam. Kad Novosibirskā Solveiga ievietota slimnīcā, viņai neesot bijis nekādu jūtu ne pret bērnu, ne arī pret ko citu.

Man likās, ka pasaule ir tāds milzīgs tukšums. Man nekas neeksistēja. Es ļoti maz runāju, es nezināju, kā citiem iet, es biju kā pusdzīva.

Kad es vēl staigāju stāvoklī, man nebija tādas apziņas, ka nu man būs bērns, es būšu māte. Kad manu vīru apcietināja, es negribēju ne bērnu, neko, es negribēju dzīvot, es gribēju, lai es izputu.

Un es visu laiku viņu kaut kā neizjutu; nu, bija tāds kunkulītis, es viņu baroju, pārtinu, jā, bet nekādu jūtu, ne pret sevi, ne viņu, ne pret citiem man nebija, tukšums.

Un, ziniet, kad man pateica, ka tas bērns nedzīvos, man it kā viens no debesīm pateica, ka man ir jācīnās, tam bērnam ir jāpaliek. Un tikai tad es aptvēru, ka man ir bērns un es nedrīkstu viņu pazaudēt.

Solveiga nedēļu staigāja ar bērniņu uz rokām, ietinusi mazuli vīra kažokā, — 8 stundas dienā pa slimnīcas teritoriju. Pēc nedēļas bērnībā pa pilītei vien sāka ēst pienu.

Un, ziniet, tad pamazām, pamazām viņš sāka pa pilītei, pa pilītei, un šodien viņam ir 41 gads, viņš ir liels un stiprs.

Kad bērnībā sāka atveseļoties, viņi turpināja ceļojumu. Vienu nakti viņi apstājās kādā stacijā. Kareivis, kurš pavadīja Solveigu, aizveda viņu uz komandantūru, lai atrastu naktsmājas. Viņš pasauca māsiņu no tuvējās slimnīcas un lika viņai Solveigu izmitināt. Solveiga ievēroja, ka sieviete nevēlas viņu uzņemt, bet ir spiesta to darīt. Nevienai no viņām nebija izvēles. Solveiga paņēma savu bērniņu, koferi un sekoja sievietei.

Un tā sieviete, tā iet skriešus. Mēs gājām pa pilnīgi klaju lauku kādus trīs kilometrus, kaut kur redz uguniņas spīdam. Man ir smagi, es vairs nevaru, es domāju — nolikties tepat un nosalt, lai vienreiz ir miers. Bet tas bērns ir tik silts un tik mīksts, un tik jauks. Un es atkal eju un skrienu tai sievietei pakaļ. Un te mēs pieejam pie vienas mājas. Tā sieviete attaisa durvis, un mēs ieejam iekšā. Pēkšņi viens burtiski kliec: „Solveiga!” Un jūs variet iedomāties, tā sieviete, kas mani veda, tagad skatās uz mani lielām acīm; kas tas ir, kas no dibenistabas sauc mani vārdā...

Un izrādās, ka tur bij aizsūtīta viena latviete, ar kuru mēs Rīgā bijām apcietinājumā tai milicijas iecirknī. Un tagad, kad es eju iekšā, tā gaisma krīt man virsū un viņa mani redz.

Atkal viena draudīga situācija atrisinājās Solveigai labvēlīgi. Abi izsūtījuma periodi un apcietinājums bija norūdījuši viņu pret fiziskām ciešanām, pārvērtuši viņas patību. Solveigas dzīves vēsture ir stāsts par patības pārveidošanos. Tas, ko Solveiga izvēlējās stāstīt par savu meitenīgo patību, liecina, cik ļoti viņa toreiz bijusi pārņemta ar pašas esību (mode, mūzikas karjera, distancēšanās no draudīgās politiskās situācijas). Slimība, ko Solveiga aprakstīja kā nervu apsaldēšanu, iezīmē būtisku pagrieziena punktu. Nervu apsaldēšana signalizē par agrākā fiziskajā un sociālajā pasaulē iesaistītā „es” nāvi un jauna, noslēgta „es” rašanos.

Abi, kā Andrejs, tā Solveiga, pārstāsta savu dzīvi kā stāstu. Lai arī viņi apraksta ciešanas un nāves draudus, tomēr tas nekad netiek darīts bez literāras struktūras klātbūtnes. Viscaur personiskā balss meklē un atrod atbalstu tekstualitātē. Atsaukšanās uz aizsargājošo likteni ir viens no galvenajiem paņēmieniem, kā dibināt nozīmīgu saistību starp personīgo dzīvi un notikumiem pasaulē kopumā. Atsaucoties uz likteni, parastie cilvēki pārtop varoņos un varonēs. Pieminot likteni, stāstītāji norāda uz brīnumainām sakritībām, negaidītiem pavērsieniem un tādējādi iezīmē paralēles starp fizisko un apziņas pasauli. Nojēgums par mūžu kā likteni ļauj salīdzināt Andreja un Solveigas dzīves ar neskaitāmiem citiem likteņstāstiem. Šie stāsti balstīti uz literārām paradigmām: atsauktas atmiņā drūmas un atbaidošas ainavas (bezvārda stacija Sibīrijā, mežs bez cilvēkiem), identitāte saglabāta caur atpazīšanu un stāsts nobeidzas ar mājās pārnākšanu.

Daudzi latviešu stāsti tiek pasniegti kā jaunā likteņa izpausme. Liktenis spēlē savu lomu arī dainās. Dainu tēmas ir plaši pazīstamas, un indivīdi tajās saskata arī savas dzīves. Ciešanas,

dzīves jēgas zudums bieži vien tiek attiecināts tieši uz latvietību. Paliek jautājums, vai tāpēc ciešanas ir vieglāk panesamas un vai dzīve tādējādi iegūst lielāku jēgu. Taču liktenis ietekmē arī indivīda veiksmi, iespējas un uzņēmību. Šādā kontekstā liktenis indivīda spējas vairo. Stāstītāji paši veido šo sakarību.

Vēres

1. Davis C. Understanding the Concentration Camps: Elie Wiesel's *La Nuit* and Jorge Semprun's *Quel Beau Dimanche!*. *Australian Journal of French Studies*. 1991. Vol. 28 (3). Pp. 291—303.
2. Fussell P. *The Great War and Modern Memory*. Oxford, 1976.
3. Smith B. H. *On the Margins of Discourse. The Relation of Literature to Language*. Chicago and London: University of Chicago Press, 1976.
4. Davis J. The Anthropology of Suffering. *Journal of Refugee Studies*. 1992. Vol. 5 (2). Pp. 149—161.
5. Young J. E. *Writing and Rewriting the Holocaust. Narrative and the Consequences of Interpretation*. Indiana University Press, 1988.
6. Felman S., Laub D. *Testimony. Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. London and New York: Routledge, 1992.
7. Gould J. *Herodotus*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1989.

Biogrāfiskā metode Norvēģijas lauku sieviešu dzīves interpretācijā*

Līva Emma Torsena

Pēdējos gados vārds kultūra etnoloģijā (vācu tradīcijā atbilstošs termins — *Volkskunde*) tiek saprasts nevis kā kaut kas, kas tiek atklāts, bet gan kā kaut kas tāds, kas tiek interpretēts, vadoties no pētnieka izpratnes. Kā saka dāņu antropoloģe Kirstena Hastrupa, „kultūra ir ne tikai analītiska implikācija, bet arī pētnieka pieredzes pasaule“. Gan antropoloģija, gan etnoloģija ir mainījušas savu pozitīvistisko pieeju, kurā pētnieks kultūru atklāj ārpus sevis, pret fenomenoloģisko skatījumu, kurā kultūra vienlaikus ir gan atklājums, gan interpretācija.

Tas maina pētnieka attieksmi pret sociālo statistiku un materiālo kultūru, kura palīdz veidot pagātnes vai tagadnes sociālo ainavu. Klasifikācija un apraksts šobrīd ir posms, pēc kura rodas jauni jautājumi — par artefaktu simbolisko nozīmi.

Šajā rakstā mēģināts akcentēt interesantākos ar biogrāfisko metodi saistītos lauku sievietes dzīves interpretācijas aspektus. Lielāka uzmanība pievērsta interpretācijai, nevis metodoloģijas jautājumiem. Tiem veltītas vienīgi dažas īsas piezīmes, lai raksturotu dzīvesstāstu vākšanu, kas ir šī pētījuma pirmavots.

Dzīvesstāstu vākšana

Plānojot projektu, sākotnējā iecere bija aprakstīt, izskaidrot un izprast lauku sievietes darbu lauku sētā laika posmā no 1920. līdz 1985. gadam, vērojot attiecības starp izmaiņām un nepārtrauktību jeb kontinuitāti sievišķības ideālā lauku kultūrā. Hipotēze bija šāda — ja arī ekonomiskā augšupeja pēckara periodā izārdījusi vizuālās un materiālās atšķirības starp dažādām sociālajām grupām, tomēr joprojām lauku iedzīvotāji caur savām vērtībām un attieksmēm atšķiras no citām grupām Norvēģijas sabiedrībā.

1984. un 1985. gada vasarā tika intervētas 45 sievietes Norvēģijas vidienē. Nolūks bija uzzināt kaut ko par „lauku sievietes domāšanas modernizāciju“ (Bergers, 1974), salīdzinot triju paaudžu liecības. Ierakstītā apjoms atbilst 1700 teksta lappusēm, tika savākts arī aptuveni 1000 fotogrāfiju.

Lai cik rūpīgi pētnieks sagatavojies, teorētiski studējot literatūru, pirms dodas intervēt un atrod realitāti, akadēmiskās zināšanas nekad nesakrīt ar „dzīvajām zināšanām“. Biogrāfiskā metode ir ceļš, kā „tulkot“ dzīvās zināšanas akadēmiskajās. Jāpiebilst, ka pētniekam, kurš atgriezies no intervēšanas bez jaunām idejām un problēmu paplašinātas izpratnes, nemaz nav bijis vērts sākt šo darbu.

Kvalitatīvo interviju var salīdzināt ar mācību ceļojumu. Katra dzīve ir unikāla, katrai sievietei — jauns stāsts. Dzīvesstāsti ir izteikti un ierakstīti „virzītas sarunas“ formā — atbilde tiek virzīta atkarībā no tā, kādā veidā jautājumā formulēta problēma. Intervēšanas posmam ir divas fāzes: 1) tiek pārskatīti interesējošie jautājumi; 2) jauniegūtās zināšanas tiek tālāk attīstītas nākamajās intervijās.

Kad mēģinām caur intervijām atklāt kādas normu vai vērtību sistēmas, ir svarīgi, lai tās būtu saistītas ar aprakstāmu un uzskatāmu pieredzi. Vienkāršs pamudinājums „pastāstiet, kā tas bija“ ļauj brīvu vaļu pētnieka paša asociācijām.

Darba dzīves garais apraksts sieviešu dzīvesstāstos lika saprast, cik svarīgs ir darbs cilvēka pašapzināšanās procesā lauku sabiedrībā. Lauku sievietes dzīves telpa padara viņu atšķirīgu no pārējām sabiedrības sievietēm — lauku sēta vēl joprojām ir gan viņas dzīves, gan darba vieta vienlaikus. Šo sieviešu ikdienas darba apraksts deva iespēju saprast, cik lielā mērā „darba mentalitāte“ ir iespaidojusi un noteikusi agrāro dzīvesveidu ikvienā sfērā.

Intervēšana un hermeneitika

Mutvārdu vēsturniekiem vienmēr pārmet to, ka mutvārdos ierakstītie dati ir mazāk objektīvi, tāpēc ka pētnieks iesaistīts to radīšanā. Protams, dzīvesstāstos ir pētnieka ietekme, bet tā ir arī jebkurā citā zinātniskā materiālā. Tomēr šim materiālam subjektivitāte ir īpaši raksturīga. Dāņu antropologi Suzanna un Mišels Vaiti uzsver, ka interakcija starp pētnieku un pētāmo realitāti ir materiāla vākšanas pamatā. Jāatceras, ka šī metode prasa, lai pētnieks apzinātos savu ietekmi uz vāktu materiālu.

Cik lielā mērā intervētājs patiešām kontrolē vai vada sarunu? No vienas puses, intervija ir pētnieka ierosināta, to vada pētnieka intereses. No otras puses, intervija nevar izdoties, ja tā nav hermeneitiska saruna, t. i., ja tā nebalstās savstarpējā izpratnē un interpretācijā. Intervētājs gan uzdod jautājumus, bet intervējamais ir tas, kurš izvēlas, ko un cik daudz atbildēt.

Vēsturiskā liecība, kas veidojas šādā sarunā, atšķirībā no paša rakstītajām atmiņām ir kopprodukts. Tajā parādās divu veidu izteikumi. Pirmkārt, atmiņas, kas iekļaujas stāstītāja repertuārā un ir stāstītas arī citā kontekstā. Tām ir noteikta forma un saturs, un tās var viegli tikt atkārtotas. Otrkārt, atmiņas, kuras rosina intervētāja īpašā interese par kādu jautājumu, kad intervējamais atceras kaut ko tādu, kas agrāk bijis daļēji vai pilnīgi aizmirsts, neapzināts.

Nozīmes radīšana kā process

Cilvēks reflektē visu savu dzīves laiku — tādējādi viņa dzīves nozīmes radīšanu var uzlūkot kā procesu. Līdzīgi notiek kultūrā. Citējot Kirstenas Hastrupas teikto, „kultūra ir struktūra, kurā nepārtraukti notiek nozīmes radīšana, jaunradīšana un transformācija, bet tajā pašā laikā tā ir arī pieredze, kura nemitīgi pārbauda šo nozīmi“. Lai arī par ko lauku sievietes stāstītu, šis stāsts ir veidojies modernās refleksivitātes gaismā — un arī šo sieviešu pieredzē.

Ko nozīmē „modernās sabiedrības refleksivitāte“? Pēc angļu sociologa Entonija Gidensa uzskata, modernās sabiedrības refleksivitāte meklējama faktā, ka sociālā pieredze un darbība tiek nepārtraukti pārskatīta jaunienākošās informācijas gaismā. Mūsdienu sabiedrībā izveidojusies jauna izpratne par zināšanām un zināšanas vairs nenozīmē būt par kaut ko pārliecinātam. Mainījusies arī tradīcijas loma mūsdienu sabiedrībā. E. Gidenss apgalvo, ka tradīciju vietā stājies pieradums darīt kaut ko tā un ne citādi — arī tradīcija tiek pārskatīta modernās sabiedrības refleksivitātes gaismā. Tomēr tradīcijai ir arī savdabīgs morāls statuss — kad vecākās paaudzes sievietes piešķir nozīmi un attaisnojumu saviem dzīvesstāstiem, viņu garīgā orientācija vairāk vērsta pagātnē nekā nākotnē.

Saskaņas radīšana

Kad intervēšana beigusies un dzīvesstāsti pārvērsti zinātniskā tekstā, seko interpretācijas fāze. Dzīvesstāstus lasot, ir jāmeklē kopīgais un tajā pašā laikā jābūt atvērtam netipiskajam. Rakstīšanas procesa laikā multidimensionālā un haotiskā realitāte tiek pārveidota loģiskā un saskaņotā formā.

Dažas piezīmes par žanriem, kādi sastopami interviju tekstos. Žanri — pēc satura, formas un vēstījuma līdzīgi stāsti, kurus izmanto, aprakstot noteiktus lauku sievietes dzīves apstākļus. Parasti tie ir labi strukturēti un ir jūtams, ka tie stāstīti jau iepriekš.

Folklorā šos žanra stāstus bieži sauc par „privātajiem stāstiem“. Kopīgais tajos — tie ir morālas dabas vēstījumi.

Stāstus, kuros jūtams, ka tie jau reiz ir stāstīti, īpaši var atrast intervijās ar vecākās paaudzes sievietēm. Kad jaunākas sievietes stāsta žanra stāstus, tie parasti ir par mātes vai vīramātes pieredzi, retāk par personīgo. Turklāt jaunākās sievietes ir vairāk distancētas no tā, ko viņas stāsta. Šī distance parāda, cik lielā mērā ir mainījušies dzīves apstākļi lauku sētā pētījumā aptvertajā laikposmā.

Vecākās un daļēji arī vidējās paaudzes vēstījumos sastopami trīs žanru stāsti. Pirmkārt — bērnības atmiņas, kuru vēstījums vērsts uz mūsdienu vecākiem. Šajās atmiņās ievērojama vieta ir tādiem tikumiem kā paklausība, pienākuma apziņa un izpalīdzība, kam, pēc stāstītāju domām, mūsdienu vecāki nepievērš pietiekami daudz uzmanības. Otrkārt — tādi bērnības atmiņu stāsti, kuri māca atpazīt, kas ir kas. Šajos stāstos bieži vien tiek pretstatīti cilvēki pagātnē (pieticība) un tagad (izšķērdība).

Liela daļa personīgo stāstu iekļaujas trešajā žanrā, ko varētu saukt par „nomocītās mātes” stāstiem („*mother-toiled-the-most*” stories). Tie stāsta par sievietes dzīves apstākļiem laikā, kad darba diena bija gara un grūta. Bieži tie ir ļoti dramatiski stāsti, kas tomēr beidzas labi, jo stāsta galvenā persona pārvar sāpes, parāda ārkārtīgu gribasspēku un izsmel savus spēkus pilnībā. Tie vēsta, ka cilvēks iegūst pašapziņu un atzinību, ja ziedojas vispārības labuma dēļ.

Šā žanra stāstos praktiski nepastāv distance starp tradicionālo un pašas stāstītājas vērtību sistēmu, jo šiem stāstiem jāatstāj uz klausītāju disciplinārs efekts. Ikdienā parasti stāstītājā klausās meitas vai vedeklas. „Nomocītās mātes” stāsti ir pieredzes tālāknodošana pa ģimenes sieviešu līniju. Tie vienlaikus gan veido ģimenes vēsturi, gan ir stāstītāja refleksija par esošajām kultūras formām. Tāpēc šie stāsti ir ļoti svarīgi, lai izprastu sievišķības pamatvērtības lauku kultūrā.

Kad jaunās sievietes stāsta „nomocītās mātes” stāstus, tajos jūtama divējāda attieksme: 1) cieņa pret mātes vai vecāsmātes gudrību un viņas lielo izturību un pacietību darbā; 2) sevis distancēšana no tās vērtību sistēmas, kas ietver sevī izmociņo sieviešu varonīgo darbu.

Žanra stāstu nozīme kultūrā saglabājas, mainās tikai akcenti. Uzsvars vairs nav uz vēstījuma normatīvo raksturu, svarīgāka ir vēstures nepārtrauktība.

Noslēguma piezīmes

Biogrāfiskā metode prasa no pētnieka daudz nogurdinoša darba, stresa, prasa pacietību un iztēli, nemaz nerunājot par spēku izturēt kritiķu skepticismu. Tomēr materiāls, kas iegūts, balstoties uz biogrāfisko metodi, ir kā atslēga — šajā gadījumā lauku sievietes dzīves un pieredzes izpratnei. Tas ir veids, kā apzināt pagātni. Biogrāfiskā metode ir ieteicama, lai iegūtu labāku izpratni par to, kā pagātne joprojām iespaido tagadni.

Norvēģijas latvieši dzīvesstāstos

Arta Savdona

*Pateicībā stāstītājiem, ziedotājiem un atbalstītājiem —
īpaši Gunnaram E. Johansonam Norvēģijā*

Ļaudis

Intervijas ar latviešiem Norvēģijā sniedza man jaunus priekšstatus par emigrācijas plūsmu Otrā pasaules kara laikā, adaptēšanās problēmām, Latvijas tēla interpretāciju un to, kas gan šķir, gan vieno svešatnes un tagadējās Latvijas latviešus.

Norvēģijā izdevās sastapt dzimtas trijās paaudzēs. Tie, kas savā laikā pieņēma lēmumu doties prom no dzimtenes kopā ar savām ģimenēm vai atsevišķi, tagad pieder vecākajai paaudzei. Grūti noteikt, cik latviešu dzīvo Norvēģijā, — šīs valsts likumdošana aizsargā informāciju par saviem pilsoņiem. Latvieši paši domā, ka Norvēģijā dzīvo aptuveni 50—60 tautiešu, no kuriem aptuveni 30 uztur kontaktus savā starpā. Šim nolūkam darbojas divas organizācijas — Norvēģijas Latviešu biedrība un kultūras biedrība „Norvēģija—Latvija“ (*Kulturlaget „Norge—Latvija“*), kas apvieno visus kultūras sakaros ieinteresētos.

Latvijas iedzīvotāju ceļš uz Norvēģiju ir Otrā pasaules kara un Latvijas okupācijas ietekmēts. Ir saglabājušās atmiņas arī par cilvēkiem, kas Norvēģijā atraduši savu otro dzimteni senāku vēstures notikumu dēļ. Tāds vīrs, piemēram, bijis Latvijas ģenerālkonsuls Norvēģijā Arturs Vanags, kurš šajā zemē patvērumu guvis pēc 1905. gada revolūcijas notikumiem Latvijā. Visus padomju gadus viņš paturējis brīvvalsts ģenerālkonsula statusu un daļēji arī funkcijas. Vairākos dzīvesstāstos A. Vanags parādās kā neapšaubāmi spilgta personība un cilvēks, kas daudz palīdzējis tiem, kurus karš bija atsviedis Austrumjūras (tāds ir Baltijas jūras nosaukums tulkojumā no norvēģu valodas) norvēģu krastā. Daudzi latvieši no Norvēģijas vēlāk izbraukuši uz citām valstīm, ir arī nostāsti par tiem, kas atgriezušies Latvijā. Par to latviešu gaitām, kuri XVII gs. apdzīvojuši hercoga Jēkaba dibinātās dzelzs raktuves Eidsvolā [1, 82—84], atmiņu nav, kaut arī viņu pēcteči vēl XIX gs. sākumā veidojuši lielāko zināmo latviešu kopienu Norvēģijā — apmēram 300 cilvēku. Vēlāk asimilējoties, tie atstājuši savas etnogrāfiskās un valodas īpatnības šajā novadā. [2, 142]

Latviešu integrēšanās norvēģu sabiedrībā noritējusi atbilstoši pašas Norvēģijas sociāli ekonomiskajam stāvoklim pēc Otrā pasaules kara. Šis process bijis vienveidīgs tikai tā ārējās izpausmēs (pēc shēmas: atbraukšana, pagaidu apmešanās, darba meklējumi, izglītības turpināšana, ekonomiskā stāvokļa uzlabošanās utt.). Vairāki latvieši šo piespiedu emigrāciju raksturo kā dzīves spēli, likteņa rotaļu, turpretī citi, īpaši vecākā paaudze, to joprojām raksturo kā mūža trimdu, no kuras dažādu iemeslu dēļ nav iespējams atgriezties. Šāds skatījums varbūt daļēji izskaidrojams ar to, ka vecākās paaudzes ļaudis ne vienmēr varēja turpināt savu iesākto darbu un izglītību, jo nācās piemēroties jaunās dzīves prasībām.

Norvēģijā latvieši strādājuši tādās nozarēs kā zobārstniecība, informācijas tehnoloģijas, slimnieku aprūpe, medicīna, jūrniecība, mūzika, mūzikas pedagoģija, tirdzniecība, biokīmija, mājsaimniecība u. c. Profesijas un profesionālās izglītības izvēli bieži vien noteicis pieprasījums vai gadījums. Tikai nedaudzi no tiem, kuri pameta Latviju pieauguši, varēja turpināt iesākto darbu ar tādām pašām sekmēm kā dzimtenē. Daudziem bija no jauna jākārt profesionālie eksāmeni, kas nenācās viegli svešās valodas dēļ. Citi iesākto nespēja turpināt tāpēc, ka kara, bēgļu un Vācijas nometņu gadi bija iedragājuši veselību, nemaz nerunājot par psihiskajām traumām.

Mūs aizveda uz Štetinu, tad salādēja lopu vagonos un aizveda uz Pozeni, kur ielika barakā. Tur bija dzīvojuši krievu gūstekņi, bij trīsstāvu gultas, un utis gan krita no griestiem, gan līda ārā no caurumiem sienās. Dzeloņu drātis apkārt nometnei, vāciešu zaldāti ar ložmetējiem torņos apkārt... Nu, tur mēs ilgi nebijām, kādu mēnesi, es vairs tieši neatceros, bet no turienes mūs gribēja sūtīt strādāt munīcijas

fabrikā. Uz to mēs atteicāmies. Mēs teicām, ka strādāt mēs neatsakāmies, bet tikai civilu darbu, ne militārām vajadzībām. Nometnes priekšnieks trakoja un lamājās, bet mēs viņam tikai pagriezām muguru — ja gribi šaut, tad šauj nost, bet mēs vāciešiem nepalīdzēsim lodes taisīt. Tad nu beigu beigās prasīja, vai mēs esam gribīgi strādāt uz tramvaja. Jā, to mēs labprāt, jo nauda tak mums bij vajadzīga un pārtikas kartiņas arī — Vācijā viss bij uz kartiņām un mūsu Latvijas vāciešu nauda nederēja.

Tas ir fragments no Mirdzas Andersones (dzimušas Niedras) rakstītajām atmiņām par kara laiku neilgi pēc iebrukšanas Vācijā 1944. gadā. Autorei toreiz bija četrpadsmit gadu. Viņa bija vecākā no trim bērniem ģimenē, kas emigrēja pilnā sastāvā un tāpat arī vēlāk sasniedza Norvēģiju.

Ceļš

Par nokļūšanu Norvēģijā katram ir savs stāsts, lai gan aizbraukšanas iemesls visiem viens — karš un otrreizējās okupācijas briesmas. Pirmais ceļa posms — projām no Latvijas. Tas katram palicis atmiņā ar dziļu, intuitīvi izjustu traģismu, sāpi un priekšnojautām. Vienus šis ceļš veda cauri t. s. Kurzemes katlam, citus — uz kuģiem turpat Rīgā. Mirdza Andersone savās atmiņās raksta:

Mūsu mājai piebrauca vācieši ar motociklu (laikam tā bija militārā policija, tie ar tiem lieliem *blendukiem* kaklā) un noziņoja, ka māja ir jāatstāj. Rīga būšot cietoksnis, Rīgu aizstāvēšot, un civilistiem jāatstāj Rīga. Pēc divām stundām ejot kuģis „*Minden*“ uz Vāciju, lai tur uzrodoties. Ja ne, tad lai mēs braucot, ejot uz Kurzemi, jo no Rīgas jābūt prom. Paps bija slims, viņam bija ap 38 grādu temperatūra, mamma bija histēriska. Paps teica, ka ir jābrauc uz Vāciju, jo, kad krievi ienāks Rīgā, tad mūs labākajā kārtā aizsūtīs uz Sibīriju, bet viņu pašu nošaušot. Kā jau droši vien zināt, viņš no krieviem jau vienu reizi izbēga... Mamma raudāja un kļiedza, ka viņa nekur nebraukšot — ne uz Vāciju, ne uz Sibīriju —, viņa ņemšot bērnus un lēkšot pa logu ārā... Tad nu mans paps, kas bija ļoti mierīgs cilvēks, sīta dūri uz galda un noteica, ka, ja mamma gribot pa logu lēkt ārā, tad lai lec, bet viņš ņemšot bērnus līdzī uz Vāciju. Un tad nu, tā kā mamma tomēr bija apsoltījies labos un sliktos laikos pie sava vīra palikt, tad, asaras birdinot, sāka pakoties. Faktiski sakot, es pakoju, un mamma rāva ārā; viņai neko nevajadzēs — vajadzēs tikai kādas vecas darba drēbes un vairāk neko, jo ilgi mēs jau Vācijā nebūsim; karš būs pāri, un Latvija būs brīva, un mēs varēsim braukt atpakaļ...

Rezultāts bij tas, ka es savā čemodānā sapakoju bildes, drusku sudrablietas un cik nu kādas vērtīgas lietas es savā bērna prātā varēju sagrābstīt. Piena kanniņu ar sakausētu sviestu, speķa gabalu no kambarīša. Es neatceros, kādā veidā mēs uz tā kuģa tikām — vai ar zirgu vai ar rokas ratiņiem... Jo visā visumā bēgām 7 reizes no krieviem, un man tā atmiņa par to nav tik skaidra. Ko labi atceros — mūs ieņēma kuģa vēderā, preču noliktavā. Atradām mazu stūrīti uz grīdas (dzelzs), bij daudz cilvēku, citi lamājās, citi raudāja — skaidri un gaiši, bij haoss. Kad kuģis atstāja Rīgas ostu, krievi bumboja Rīgu, un varējām redzēt dūmus un uguni...

Mūsu kuģi apšāva ar torpēdām, bet laimīgā kārtā tā tuvākā torpēda aizgāja 11 metrus garām kuģa priekšgalam. Kapteinis slaucīja sviedrus un teica, ka nu gan esam nāvei izmukuši...

Citus ceļš vedis prom no Latvijas kā vācu armijas karavīrus, vēl citus — laivā ar Dieva svētību līdz Gotlandei.

Otrais ceļa posms bija briesmu pilnās bēgļu gaitas cauri Vācijai ar vienu domu — projām no padomju armijas, kas tuvojās reizē ar frontes līniju. Šis ir lielākais pārbaudījumu un upuru laiks, kad briesmas draudēja no visām pusēm un simt dažādos veidos. Dzīvesstāsti par šo laiku pilni ar subjektīvām emocijām, ekstremālu situāciju pārstāstiem. Īpaši interesantas ir tās atmiņas, kuru autoriem toreiz bija maz gadu. Skaidri iezīmējas bērnu uztvere šādos apstākļos, kā arī bērniības atmiņu iespaids uz turpmāko dzīvi. Lūk, fragments no kāda stāsta (toreiz autoram bija apmēram 5 gadi) par ikdienas dzīvi vienā no bēgļu nometnēm:

- Kas tev tur bija interesants?
- Tur bija ieroči, mašīnas sakritušas. Krāteri, bumbas, kas gulēja.
- Vai nebija bīstami tur iet?
- O jā, vienu gan atceros — mēs gājām ārā, tur laukos auga šampinjoni, un tad es dzirdēju vienu šausmīgu eksploziju. Pēc tam uzzināju, ka puikas bija sākuši spēlēties ar bumbu. Un tikai vienu pēc tam atrada. Tad tur bija lāgers, kur bija bijuši karagūstekņi, tas bija šausmīgi.

Bruno Brunovska bērniības atmiņās par Drēzdenes bombardēšanu un degšanu 1945. gada 13. februārī joprojām spilgti saglabājušās pārdzīvoto šausmu ainas (zēnam tajā laikā bija nepilni seši gadi). Drēzdene līdz pat kara beigām bija palikusi neskarta, bombardēšana sākās negaidīti, un aviācijas uzlidojumi vienā naktī pilnīgi iznīcināja pilsētu.

— Kādā veidā mēs tikām uz to draudzenes māju, es īsti nezinu, bet apmēram tajā pašā brīdī, kad mēs tur iegājām, sirēnas sāka par jaunu. .. Mēs sapratām, ka nāk jauns uzbrukums, tā ka mēs tad uzreiz lejā, pagrabā. Vai tas bija apsildīts vai ne, es neatceros, jo, starp citu, biju šausmīgi noguris. Un tad viss sākās par jaunu. Un šoreiz trāpīja arī tajā mājā, kur mēs tagad uzturējamies, tā ka tā sagāzās, uzgāzās mums virsū. No tā pagraba vairs nevarēja tikt ārā. Bet tad bija tādi tuneļi — izrakti starp pagrabiem no mājas uz māju taisni šitādiem gadījumiem, kad māja tiek sagrauta un cilvēki netiek ārā, bet ir pārdzīvojuši. Tad pa tiem tuneļiem varēja uz nākošo pagrabu tikt. Un tādā veidā tad arī mēs tikām uz to nākošo pagrabu... Tur bija tikai kādus trīs ceturtdaļmetrus diametrā tas caurums. Un to es atceros — līst tajā melnajā caurumā iekšā, tā arī bija tāda jocīga sajūta. Un tad tikām tajā otrā mājā iekšā, bet tai bija fosfora bumbas trāpījušas, tā ka tā dega kā Jāņu ugunskurs. Bet mēs uzskrējām no pagraba augšā pirmajā stāvā, un tur tad bija tas... Es dzirdēju, ka paps un mamma kaut ko dikti diskutē. Mums bija kaut kādas segas līdz, un paps tās segas saslavināja tādā ūdens mucā, kas tur stāvēja, jo visās mājās bija tādi smilšu spaiņi salikti un ūdens mucas, lai varētu nodzēst, ja kaut kas tur sāk degt. Tad viņš tās segas saslavināja, mēs tās apmetām riņķī un tad izskrējām ārā tajā ugunsvētrā. Tas bija sakarībā ar to, ka tik liela daļa no pilsētas dega un slāpekļis tika sadedzināts; tad tie spiedieni pārveidojās, un sakarā ar to tad radās šausmīgas vētras. Un tas piepalīdz to uguni vēl vairāk uzturēt. Šitas jau faktiski bija tās vētras sākumā. Ja mēs domātu iet kādas desmit piecpadsmit minūtes vēlāk, mēs būtu uz vietas izcepti. Bet katrā gadījumā mēs tādā veidā tikām ārā no tā pilsētas centra. Cik tālu bija jāiet, to es nezinu. Bet vismaz pēc kāda laiciņa es sāku ievērot, ka nebija vismaz tik daudz degošas mājas.

— Ko tu atceries no sajūtām?

— Tās bija tik dramatiskas, ka es koncentrējos vairāk uz to, kā tikt līdzī, vai ne, jo tas, ko es redzēju zem tiem deķiem, slapjajiem deķiem, bij papa kājas vienā pusē un mamma kājas, un es vidū, un man bija jāmēģina apmēram tādā pašā veidā tikt līdzī. Tā ka es faktiski redzēju tikai tās kājas un ka man dzirksteles šad un tad skrēja ap kājām... Starp citu, viens no tiem deķiem sāka degt arī. To mēs nezinājām, bet sakarībā ar to, ka viņš bija slapjš, viņš bija atkal apdzisis, to mēs tikai vēlāk ieraudzījām... Bumbas vairs tad nekrita, kad mēs bijām ārā, es nevaru atcerēties, ka tur būtu eksplozijas bijušas, bet tie trokšņi no tās degšanas — tas atkal bija kaut kas, kas nekad nebija piedzīvots. Un tādā veidā tad mēs tikām ārā no tā centra, kur tās vētras bij.

— Jūs bijāt panikā?

— Nē, man liekas, ka ne.

— Vai tu domā, ka tas bija tēva lēmums?

— Jā, es domāju, ka jā. Jā, es esmu faktiski pārliecināts, ka viņam tā ideja bija radusies tādā veidā tikt ārā. Jo tā faktiski arī ir viņa īpašība, ka viņš šitādos gadījumos var atrast kādu īpašu veidu. Jo tie pārējie, kas tajā mājā palika, tie bija izdomājuši, man liekas, ka mēs esam traki palikuši, ka mēs skrējām ārā tajā vētrā. ..

Un tad mēs tikām ārā tādā Drēzdenes rajonā, kur bija tikai bumbots, bet kur pārāk daudz nedega. Tur tad sākās līķi. Bij jākāpj pāri cilvēkiem, puscilvēkiem, vienā vietā sadegusi kāja, tikai kāja vien... Es atceros, ka mamma no sākuma tā... Bet arī aplusa, man liekas, ka pierada vienkārši... Uz manīm tas faktiski nekādu lielo iespaidu neatstāja. Jo es tagad biju pieradis — jau vairākus mēnešus —, ka viss ir pavisam citādāks, nekā es biju piedzīvojis agrāk... Vienā vietā, vienā mājā, tur bija tikai viens stūris palicis, un otrā stāvā, uz tā grīdas gabaliņa, tur stāvēja naktsгалds, uz tā naktsгалdiņa stāvēja viens pulkstenis, un tajā brīdī, kad mēs gājām garām, tas pulkstens sāka zvanīt. Un to es atceros, ka paps tā jocīgi pasmējās. Es faktiski par šito te pulksteni esmu dikti bieži vēlāk domājis. Var būt, ka tas, kas to pulksteni bija uzlicis, lai viņu otrā rītā modina, tas jau sen bija aprakts tur, lejā... Es atceros, vienā vietā viena sieviete gāja riņķī vienai degošai mājai, laužīja rokas un kaut ko blāva. Vienā vietā viens cilvēks ar grābekli mēģināja kasīt kaut ko tur ārā. Izmēģināja, tur cilvēks... Kāpēc viņš tos līķus ar grābekli, to es, protams... Bet es domāju, ka šitādās jocīgās situācijās cilvēki visādas jocīgas lietas dara. Un tad mēs gājām un gājām, un gājām, es atceros, ka es paliku arvien vairāk piekusis. Tas, ka to nakti nebiju dabūjis tik daudz gulēt, tā vairs nebija tik liela problēma; tie pārdzīvojumi bija tik lieli, ka bija aizmirsies, ka esmu noguris. .. Es atceros vēl vienu lietu: kad mēs atstājām šito māju, gājām un gājām, un iznācām ārā no pilsētas, un saule lēca augšā. Es paskatījos, mani vecīši — pilnīgi melnas sejas, tā kā nēģeri... Tas ir absolūti tas pēdējais, ko es atceros.

Speciālu pētījumu vērts ir arī pēckara nometņu laiks Vācijā. Tas ir vairāku gadu periods, kurā slēgtā teritorijā kopā dzīvo pēc nacionālā principa sadalītas cilvēku grupas. Šis posms dzīvesstāstos attēlots kā pārorientēšanās laiks, kad izmisušie latvieši dziļi vīlušies atskārst, ka lielvalstis Latviju ir iedalījušas padomju nometnē, tā vardarbīgi nogriežot ceļu atpakaļ tūkstošiem cilvēku, kurus cerība bija vadījusi cauri pēdējo gadu haosam. Nometnēs ir savs psiholoģiskais klimats, savi līderi, savi skolotāji, savi negodīgie, savi pašreizējie. Ekonomiskie apstākļi sākumā ļoti grūti, taču pamazām uzlabojas, ļaujot sākt domāt par nākotni. Trimdas vidējai paaudzei šis laiks ir ļoti svarīgs, jo tieši šeit viņi sāk pirmās izglītības gaitas, nereti izmantojot savu vecāku sarakstītās mācību grāmatas. Savā ziņā fenomenāla ir bēgļu cenšanās turpināt kultūras dzīves plūdumu, organizēt skolas, korus, izdot periodiskos izdevumus. Tas ir atspēriena punkts ļaudīm, kuriem jāatsāk dzīve, nezinot, vai tā tiks būvēta uz klints vai smiltīm.

Pirmā sakustēšanās sākas tad, kad rodas iespēja izceļot. Tas rada lielus lūzumus un traģēdijas, jo izrādās, ka pasaulei vajadzīgi tikai jaunie un spēcīgie, ar veselām plaušām un labiem zobiem. Kara sakropļotie nevienam nav vajadzīgi. No Mirdzas Andersones stāstījuma:

Tad jau sāka cilvēki braukt, emigrēt uz Ameriku, uz Angliju, Austrāliju, uz visām pasaules malām. Nu un mēs pieteicāmies tad uz Ameriku. Un izpildījām dokumentus un visu ko, un tad mēs pat tik tālu tikām, ka mūs aizsūtīja uz nometni Hamburgā, uz to caurlaides nometni. Tur, Amerikā, mums bija viens tāds garantists, kas mūs pieņems, un tur mēs vienā tādā fermā strādāsim, un mums bija jāparakstās, ka mēs divus gadus tur paliksim, un tad viņš mums maksās ceļu, un tad mums divus gadus būs jāstrādā pie viņa, un pēc diviem gadiem tad mēs varam iet un darīt, ko mēs gribam. Tādā veidā visu ģimeni uz to fermu... Redzi, visiem jau bija bail, ka tie krievi nenāk, visiem jau no tiem krieviem bija bail. Par tuvu tiem krieviem bij Vācija. Tādas bailes mums no krieviem bij!

Tā nu mēs tajā nometnē bijām, un galu galā iesauca mūs uz tām pārrunām amerikāņi iekšā, un viņš saka, ka mamma ar bērniem var braukt, bet ka tēvu Amerika nepieņem, ka viņi tuberkulozes slimus uz Ameriku neņem. Bet, vēl viņš saka, viņa, mamma, var šķirties ar papu ārā, un tad viņa var braukt ar bērniem, un paps var palikt Vācijā. Tad mamma prasa: „Vai jūs esat kristīgs cilvēks?“ Jā, viņš ir kristīgs cilvēks. Un viņa saka: „Ja Amerikā tāda tā kristība ir... Es, kad precējos ar savu vīru, solījos labos un sliktos laikos ar viņu kopā būt, un tagad jūs man kā kristīgs cilvēks sakāt, lai es atstāju savu vīru, slimu cilvēku, šite, Vācijā, un braucu projām no viņa! Es uz tādu zemi nemaz negribu braukt! Nāciet, bērni!“ Paņēma mūs pie rokas un izrāva ārā... Amerikānim palika mute vaļā. (*Smejas.*) Mamma viņam riktīgi, pēc visām notīm izlasīja lekciju! ..

Tad pēkšņi mēs saņēmām vienu vēstuli, ka Norvēģija uzņems kādus 200 tā sauktos mīnus bēgļus, kur viens no ģimenes ir slim. Tad viņi tā kā pacienti lai brauc, un ģimenes varēs braukt līdz. Vai mēs esam ieinteresēti uz Norvēģiju braukt? Nu un tad mums bija liela galvas laužšana, ko lai dara — vai lai brauktu uz to Norvēģiju, vai lai nebrauktu uz to Norvēģiju. Ko es zināju par Norvēģiju... Es zināju Grīgu, es biju lasījusi „Pēru Gintu“ latviski un zināju, ka Norvēģijā pietika maizes diviem mēnešiem gadā un ka pārējais bija jāimportē. Un — ka daudz akmeņu un ka auksts Norvēģijā, kā jau visi domā, ka leduslāči pa ielām staigā. (*Smejas.*) Tāds apmēram iespaids bija no Norvēģijas. Nu un tad mēs domājām, ka Vācijā nekāda paliekama dzīve nav, mēģināsim, pieteiksimies! .. Valodu... neviens jau nekad nebija dzirdējis skandināvu valodu, un, kad tu pirmo reizi uz tādu zemi, kur tu nevienu vārdu neproti... Tā ka nebija tik viegli izšķirties uz to būšanu... Un tad jau viss ļoti ātri gāja. Tad mēs septembra beigās jau braucām uz Norvēģiju.

Citus ceļš uz Norvēģiju ved caur Zviedriju, Angliju, jūrnieki Norvēģijas krastam piestāj krietni vēlāk, kad jau apbraukts apkārt pasaulei. Daudzus uz šo zemi atsauc ceļā sastapts cilvēks, kurš kļuvis par dzīves draugu. Un Norvēģija top par dzimteni viņu bērniem un mazbērniem...

Zeme

„Skaista zeme. Man bija jautājums tāds: ko norvēģu tauta bija laba darījusi, ka no Dieva ir apdāvināta ar tik skaistu zemi?“ teic kāds stāstītājs. No nometņu neizbēgamās kopības cilvēki izklīst plašajā pasaulē un sāk veidot katrs savu dzīvi. Fiziskās izdzīvošanas problēmas šajā laikā sāk aizstāt psiholoģiskā slodze, ko rada integrēšanās jaunajā vidē, sabiedrībā. Cilvēkiem jāiemācās dzīvot jaunā realitātē, nesaistot to ar pagātni, neskatoties atpakaļ. Mirdza Andersone savās atmiņās raksta:

Kā jau Pēterim stāstīju, mans paps rakstīja uz Latviju no Vācijas, bet nekādu atbildi nesaņēma — tā jau nolēma, ka Puriņi vairs neeksistē un ka jūs vai nu esat krituši karā vai arī esat kaut kur Krievijā... Un tā man bija jāmēģina tos bērnības gadus ieslēgt sirds dziļumos... Vispār — gadi aizrit, Latvijas vairs nebija... Un es ar savu gribu mēģināju to savu dzīves posmu ne aizmirst, bet noglabāt kaut kur dziļumā, jo citādāk bija pārāk sāpīgi.

Šajā posmā Norvēģijas latviešu dzīve ārēji visumā neatšķiras no pašu norvēģu dzīves, ja neievēro to, ka ekonomiskais un sociālais stāvoklis daudziem ir krietni zemāks nekā bijis Latvijā. Visi meklē darbu, skolas, iedibina jaunus kontaktus arī ar tautiešiem, precas, laiž pasaulē bērnus. Tie, kas nespēj iedzīvoties, aizceļo tālāk. Dažs atrod draugus ātrāk, cits teic, ka nav tuvus cilvēkus saticis vēl šodien.

Dzīvesstāstos daudz interesantu kultūrvēsturisku liecību par pēckara Norvēģiju, kas toreiz nebūt nebija viena no bagātākajām Eiropas valstīm. Daudz stāstīts par attieksmi pret bēgļiem gan no līdzcilvēku, gan valsts puses.

Latvija

Vecākajai paaudzei pamestās mājas nozīmē spilgtas atmiņas, vidējai paaudzei — neskaidras ainas, bet svešumā dzimušajiem Latvija ir nostāstiem apvīta zeme, kurā vecāki vai vecvecāki pavadījuši savas dzīves labākos gadus. Latvija ir tēls, ar ko saistās viss neizdzīvotais, pazaudētais.

Kritisks brīdis pienāk tad, kad pavīd iespēja atkal ieraudzīt tēvzemi. Lūk, kā to raksturo Mirdza Andersone:

Es apprecējos ar norvēģi. Mans vīrs strādāja ceļojumu birojā, tā arī ļoti daudz pa pasauli esam izbraukājuši. Mans vīrs arī bija vairākas reizes Krievijā, bet tur es negribēju braukt līdzī. Arī uz Latviju es negribēju braukt, jo man tak tur neviena tuva cilvēka vairs nebija un negribēju Latviju zem krievu jūga piedzīvot, negribēju manu rozā sapni samaitāt.

Bet 1990. gadā mans dārgais mani tomēr pierunāja braukt uz Rīgu, uz Dziesmu svētkiem. Jūs nevarat iedomāties, kā man bij ap dūšu... Atkal kāju spert uz savas dzimtenes zemes... Redzēt veco Rīgu... Bet es nolēmu braukt kā tūrists, jo citādāk laikam mani nervi to nevarētu izturēt... Jā, to jau ir vieglāki iedomāties nekā izpildīt... Viss tas, ko es biju centusies nogremdēt, nāk atkal dienas gaismā — visas atmiņas no bērnības...

Šis brīdis ir pretrunīgu izjūtu pilns un daudziem liek atskatīties uz savu mūžu. Vairums Norvēģijas latviešu iesaistās dažādās palīdzības programmās — gan privātās, gan sabiedriskās —, cenšoties palīdzēt Latvijā palikušajiem radiem un citiem cilvēkiem. Pārtrūkušais pavediens tiek sasiets, atjaunoti sakari un informācijas plūdums.

Dzīvesstāsti

Tautiešu stāstītā uzklauššana un ierakstīšana izvērtās par projektu viena gada garumā. Tā galvenie finansiālie atbalstītāji bija kultūras biedrība „Norvēģija—Latvija” un Ziemeļvalstu Informācijas birojs Rīgā. Ierakstīju 21 dzīvesstāstu, iegūstot 36 sarunu stundas par dzīvi, likteni, ciešanām, laimi, vientulību un visu citu, kas pavada cilvēku viņa mūža gājumā.

Kompozicionāli šie stāsti it kā sadalās divās daļās — pirms un pēc galvenā pavērsiena. Robežšķirtne ir brīdis, kad Latvijas zeme pagaist skatam. Neviena cits notikums nav atstājis tik paliekamu iespaidu trimdinieku pieredzē un pasaules skatījumā. Pirmā daļa ietver Latvijas ainavu, kultūrvēsturi, dokumentāras pirmskara atmiņas, kas nereti iesniedzas iepriekšējā gadsimtā, atspoguļojot dzimtas likteņgaitas. Te arī daudz interesantu faktu, precīzu stāstu par vienu vai otru notikumu valsts un sabiedriskajā dzīvē. Otrā daļa iesākas dramatiski, taču vēlāk spriedze samazinās un seko pievēršanās indivīda iekšējai pasaulei, dzīves novērtējumam un iegūtajām atziņām.

Šī mazā kolekcija ir savā ziņā unikāls materiāls par nelielas latviešu grupas dzīvi svešā zemē. Par psiholoģiskajiem, ekonomiskajiem, sociālajiem un citiem procesiem ekstremālos apstākļos nokļuvušu cilvēku liktenī. Materiāls ir atvērts pētījumiem, papildinājumiem un precizējumiem.

Individuālie dzīvesstāsti, apkopoti un analizēti, sasniedz zināmu vispārīguma pakāpi. Viens no potenciāli aplūkojamajiem aspektiem ir mazas etniskas grupas iekļaušanās svešā nācijā. Analizējot dzīvesstāstus, rodas iespaids, ka šis process Norvēģijas latviešiem risinājies ļoti dabīgi un

pakāpeniski. Protams, dzīvesstāstos atklājas personības, kuru adaptēšanās bijusi smagāka un kuras joprojām nevar iejusties svešumā. Tomēr jāteic, ka latvieši saskata daudz kopīga savā un norvēģu mentalitātē, un tas ļāvis šo zemi pieņemt par savu, iemīlēt un turpināt šo mīlestību savos bērnos. Vairums vidējās paaudzes latviešu par saviem dzīvesbiedriem ir izvēlējušies norvēģus. Dzīvesstāstos nevar atrast ne slēptus, ne atklātus tā dēvētos kultūru konfliktus, daudzi atzīst, ka Norvēģija ir tā zeme, kurā viņi, svešatnē dzīvodami, jūtas vislabāk. Vairākos stāstos uzsvērts abu zemju ģeogrāfiskais tuvums, kas Latviju padara reālāku un mazina psiholoģisko diskomfortu, zaudētās dzimtenes izjūtu. Daudzi latvieši iesaistās palīdzības pasākumos, vērojama izteikta interese par Latviju un visu, kas tajā notiek.

Savu identitāti latvieši apliecināja, arī piekrītot intervijai. Identitātes jautājums tiek risināts, ņemot vērā norvēģu sabiedrības dziļās demokrātiskās tradīcijas un tradicionālo lojalitāti pret citām nācijām. Vairākam tas nesagādā lielas problēmas, lai gan nereti ir psiholoģiski sarežģīti. Trimdas trešā paaudze lielākoties identificē sevi ar norvēģu sabiedrību, taču vienlaikus ar interesi un pat zināmu aizrautību izturas pret savu vecāku latvisko pagātni. Trimdas trešā paaudze bieži apmeklē Latviju kopā ar saviem vecākiem un arī vecvecākiem. Trešās paaudzes identitāte būtu aplūkojama visas trimdas kontekstā. Pētāma arī vēstures pavērsienu ietekme uz cilvēka psihi. Īpaši bagātīgu materiālu šeit var sniegt otrās paaudzes bērnības atmiņas, kurās nozīmīgu vietu ieņem bēgļu gaitas, pārdzīvotie uzlidojumi, bads, trūkums un citi ārkārtas apstākļi. Pārdzīvotais vēlāk apzināti vai neapzināti ietekmējis vērtību sistēmas izveidi. Piemēram, kādā sarunā intervējamā kundze atzina, ka ļoti mazu vērtību pievēršot mantiskiem zudumiem — sasistai glāzei, pazaudētiem cimdiem. Arī savam vīram viņa izskaidrojusi, ka šo šķietami bezrūpīgo attieksmi radījusi vērtību sistēmas maiņa kara laikā. Tomēr šī pati kundze raugās, lai ledusskapis vienmēr būtu pilns, to izskaidrojot ar regulāru badošanos pusaudzes gados bēgļu gaitās.

Vēstures notikumi iespaidojuši katru dzīvesstāstu kolekcijā. Tie nosaka cilvēku attiecības ar pagātni un nākotni, atvēlot lielu vietu varbūtībai. Intervētie cilvēki labprāt apspēlēja jautājumu „kā būtu, ja būtu“. Acīmredzot tas bieži aizņēmis viņu prātus. Daudzi atzīst, ka būtu veidojuši savu dzīvi citādi, ja vēstures norises nebūtu viņus aizrāvušas prom no dzimtenes. Citi uzlūko savu likteni kā dzīves mistērijas sastāvdaļu un mūža raibo ceļu — kā niansēm bagātu pieredzi.

Dzīvesstāstos ietvertais materiāls atklāj neierobežotu daudzveidību, pieredzes bagātību un atšķirīgas vēsturisko notikumu interpretācijas. Katram cilvēkam sava vēsture. Un tomēr identitātes problēma brīžam tiek atrisināta un izgaismota ļoti vienkārši. Cilvēks savu būtību pierāda ar savu pastāvēšanu, ar savu mūžu. Mirdza Andersone raksta:

Jo neaizmirstiet, ka es tiku dzimusi brīvā Latvijā, sāku iet skolā brīvā Latvijā — un vispār biju ļoti nacionālistiska. Un vēl tagad esmu, jo, lai nu kā, kas latvietis ir dzimis, tas tak laikam arī latvietis nomirst — lai kā vai kur pasaulē.

Vēres

1. Krasnajs V. *Latviešu kolonijas*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1980.
2. Veigners I. Latvieši ārzemēs. Grām.: *Latvijas enciklopēdija*. Rīga, 1993.

Brīvības apliecinājums nebrīvē

Ginta Elksne

Garīgās vērtībās mēs meklējam tās universālās spējas, tos pilnības etalonus, tos dzīves principus, to jēgu, kas uztur gara možumu, spraigumu, kas rada laicīgajā, ikdienībā saikni ar mūžīgo, sakrālo (svēto).

A. Milts [1, 144]

Ievadam

Dzīvesstāstos atklājas ne tikai notikumi, par kuriem cilvēks stāsta, bet arī attieksmes un vērtējumi. Cilvēks apliecina to, kas viņam ir vērtīgs. Jautājot pēc atskaites punkta, kam pakārtots stāsts, varam to aplūkot saistībā ar brīvību. Tā rodama katra cilvēka tikumiskajā pieredzē, tā ir klātesoša raksturotajos notikumos.

Aplūkojot dzīvesstāstus, tos nevar reducēt tikai uz atsevišķiem faktiem, kurus iespējams interpretēt no dažādām pozīcijām. Dažādas filozofu un teologu atziņas palīdz izprast brīvības apliecinājumu turpmāk aplūkotajos dzīvesstāstos.

Brīvība ir viens no centrālajiem ētikas, politikas un teoloģijas jēdzieniem. Piemēram, ētikā minētas tādas cilvēku dzīves un darbības pamatsfēras kā daba, sabiedriskā dzīve, kultūra, augstākās garīgās vērtības [1, 143—150]. Katrai jomai dotas galvenās raksturīgās vērtības, un augstākās garīgās vērtības un principus raksturo labais, skaistais, patiesais, svētais, dzīves jēga, brīvība, ticība, cerība, mīlestība un sirdsapziņa.

No daudzveidīgajām brīvības jēdziena noteiksmēm visbiežāk izdala divas: brīvību no ārējiem spaidiem un saitēm jeb tā dēvēto negatīvo brīvību un izšķiršanās jeb gribas brīvību, tā saucamo pozitīvo brīvību. Taču E. Fromms darbā „Bēgšana no brīvības” uzsver, ka „cilvēka eksistence un brīvība jau no paša sākuma ir nedalāmas”. [2, 36] Tā ir būtiska eksistences noteiksme un nav šķirama no cilvēka, no tā tikumiskajiem orientieriem. Tāpēc nepieciešams vairāk pievērsties brīvības pozitīvajam aspektam, jo tendence atbrīvoties no kaut kā (piemēram, no politiskajiem vai ekonomiskajiem spaidiem) ļauj aizmirst, ka patiesā brīvība jāaplūko saistībā ar cilvēka būtību [2, 14]. T. s. pozitīvā brīvība cilvēku vieno ar pasauli — caur darbu, mīlestību, caur intelektuālo un emocionālo spēju izpaušanu. Vienotībā ar citiem, pasauli un sevi cilvēks uztur savu neatkarību un sava „es” veselumu.

Tikumību nevar reducēt tikai uz faktu aprakstu pareiza parauga nozīmē, uzskata Kants. Tas nenozīmē, ka tikumisku rīcību nevar aplūkot pašu par sevi. Kā empīriskā būtne cilvēks var kļūdīties, taču kā morālai būtnei viņam nepieciešams būt skaidrībā par sevi un uzņemties atbildību. Kategoriskais imperatīvs nosaka cilvēka darbības robežas, ko katrs piepilda ar savu saturu [3, 69—90]. Kā būtne dabas likumsakarību pasaulē cilvēks ir nebrīvs. Kā radoša personība viņš paceļas pāri dabīgajai nolemtībai.

Brīvība ir morāles pamatjautājums kristīgajā ētikā. „Dievs ir pagodinājis cilvēku pārējo radījumu vidū, piešķirot viņam brīvo gribu. Brīvā griba ļauj cilvēkam aptvert tādas vērtības kā svētums, grēks un tikums, vainas apziņa un atbildība par savu rīcību. Tomēr tieši šī balva, cilvēka brīvība, nes sevī grēka iespēju.” [4] Tā ir ne tikai grēks, bet saistās arī ar patiesību. Ja cilvēkā ir likums, kas ir Radītāja dots, tad gudrība ir pareiza brīvības izmantošana. Paļāvība uz Dievu un tā likumiem neatceļ cilvēka atbildību par savu rīcību. Persona realizē sevi tikumiskās piepūles gaitā. Ar tās palīdzību tiek panākts vērtību īstenais novērtējums. Nenoliedzot subjektīvā labā realizēšanu, kristīgā ētika rosina meklēt objektīvo labumu, lai cilvēks varētu piepildīt Dieva dotās potences.

Tikumiskie orientieri, kas, pastāvēdami kā jābūtība, veido cilvēka dzīvi, sakņojas garīgajās vērtībās. Pāvests Jānis Pāvils II (laicīgajā vārdā Karols Vojtila) uzsver, ka garīgās vērtības „ir augstākas, jo ir saistītas ar objektīvi augstāku esamību, ar esamību, kura ir pilnīgāka par matēriju.” [5] Cilvēks labo apzinās ar prātu, bet vērtības aktualizējas pārdzīvojumā. Tātad brīvība ir

cilvēka izlaušanās ārpus sevis — nevis nolieģumā, bet patiesā apliecinājumā. Brīvība atver cilvēku bezgalībai, transcendences pārdzīvojumam.

Risinot gribas tēmu, Vojtila parāda, kā pašdeterminācija atklāj brīvību kā unikālu personības faktoru. Brīvā griba ir pamats personas transcendencei. Brīvība nepastāv, lai cilvēks būtu brīvs no objektiem vai vērtībām, tieši otrādi, tā pastāv vērtību dēļ. Vērtību izziņa veido izvēles un lēmumu pamatu. Tomēr izziņa vien vēl nepārvērš gribu pēc vērtībām par pienākumu. Vērtības un to pievilcība tiek pārbaudītas pašā dziļākajā personas iekšējā struktūrā. ... Tiekšanās uz vērtībām un pienākumu atklāj cilvēka sevis piepildījumu darbībā.

M. Kūle [6, 38]

Arī Šēlers, analizējot, kā notiek cilvēka piesaiste vērtību un reliģiskās apziņas fenomeniem, uzsver, ka vērtība nav tikai vispārīgs jēdziens, nozīme vai jēga. Vērtības pastāv emocionālā vērojumā [7, 105—129]. Tās veido īpašu valstību ārpus laika un telpas un nosaka realitātes transcendentu pārempīrisku būtību. Mūsdienu pasaules lielāko kļūdu M. Šēlers saskata vērtību hierarhijas izkropļojumā. Tas notiek, augstāko — vitālo — vērtību vietā liekot patīkamā un derīgā vērtības.

Kāpēc ir vajadzīga brīvība un kas tā ir? Brīvība neko nerada, un arī definēt to kā priekšmetu nav iespējams. Brīvība rada tikai brīvību, vēl lielāku brīvību. ... Brīvs ir vienīgi tas cilvēks, kurš ir gatavs un kuram ir reāls spēks strādāt brīvībai, kas pati par sevi nedod nekādus redzamus augļus vai rezultātus, bet atražo vienīgi sevi pašu. Un tikai pēc tam tā nosaka arī citas, brīvam cilvēkam iespējamās lietas.

M. Mamardašvili [8]

Brīvība ir pašpietiekama, tā pastāv kā veselums un nav sadalāma noteikumos un attieksmēs. Viena no iespējām ir saistīt brīvības izjūtu ar pārpersonisko atskaites punktu, kas atceļ ārējo šķēršļu nozīmīgumu un ļauj rīkoties saskaņā ar augstāko tikumisko orientieri. Cita iespēja ir saistīt brīvību ar sirdsapziņu, kas, būdama mūsos, tiešā veidā no mums nav atkarīga. Šajā izpratnē izpaužas brīvības eksistenciālā iedaba, jo sekot sirdsapziņai nozīmē būt brīvam bez izvēles.

Cilvēka brīvība ir viņam piemītoša, taču arī vienmēr no jauna apliecināma noteiksme. Tā vairāk izsaka nepieciešamību — „esi brīvs“, nevis faktu — „esmu brīvs“. Tā ir cilvēka spēja domāt un rīkoties saskaņā ar saviem priekšstatiem un vēlmēm. Brīvība ir uzticība sev pašam, un tajā ietverta tās pozitīvā būtība. Šādā aspektā aplūkošu divus dzīvesstāstus.

Izraudzītajos dzīvesstāstos rodams cilvēka iekšējās brīvības un garīgo spēku apliecinājums ieslodzījuma un totalitāras varas apstākļos. Abi dzīvesstāsti ir par grūtību pārvarēšanu, bet galvenais tajos ir kas cits: tie vēsta par izeju, kas cilvēkam paveras, kad viņa rīcībai ir dziļāka motivācija. Katrs savā veidā dzīvesstāsti apliecina iekšējo spēku, ko dod brīva cilvēka apziņa.

Ievadot dzīvesstāsta pasaulē, izmantoti no magnetofona kasetes pārrakstīti stāstījuma fragmenti. Rakstot pastāv lielāka paškontroles, pašcenzūras iespēja. Stāstījums ir privātāks un emocionālāks, personiskie spriedumi netiek tā pārdomāti un apsvērti. Bieži stāstījuma gaitā veidojas veseli atmiņu ainu uzplūdi, kas rakstot „ekonomisku“ iemeslu dēļ neparādās [9, 49]. Stāstījuma sižetu pavada ekspresīvs emocionālās informācijas slānis, kas raksturo stāstītājas attieksmi, — valodas īpatnības, runas intonācijas, kā arī neverbālas emociju izpausmes, uz ko norāda teksts iekavās. Jāatzīmē, ka citātos apzināti lietots nerediģēts runātās valodas teksts, lai lasītājs līdz ar notikumu atspoguļojumu izjustu acumirkļa emocionālo nokrāsu.

Brīvība nebrīvē

Pirmā dzīvesstāsta autore Ragni kundze [10] kara beigās zaudējusi vīru, pati piedalījies pretošanās kustībā, apcietināta, tiesāta un vienpadsmit gadus pavadījusi ieslodzījumā.

Ragni kundzes dzīvesstāsts — kā daudziem latviešiem, kuru vecāki jau pirms Pirmā pasaules kara dzīvoja Krievijā — sākas Nižņijnovgorodas guberņā. Nodibinoties Latvijas valstij, viņas ģimene, tāpat kā daudzas citas, atgriežas Latvijā.

Pirms Pirmā pasaules kara ļoti daudz no Latvijas, tie, kas ieguva, teiksim, augstāko izglītību vai kā, devās meklēt darbu uz Krieviju. Mans tēvs nebija vienīgais, viņš bija... bija studējis Pēterpilī, vai ne, un tad viņš aizbrauca uz Krieviju, tur viņš strādāja. Un viņš nebija vienīgais, man ir... ļoti... ļoti daudz

manas paaudzes ir taisni dzimuši Krievijā, jā. Šeit, Latvijā, acīmredzot vācieši neļāva sevišķi toreiz vai tikt pie... nu, pie tāda darba, tāda, atbilstoša savai izglītībai. ..* Nu, tamdēļ viņi bij Krievijā, ne jau kā bēgļi. .. Tur mani vecāki arī ir precējušies divpadsmitā gadā. Un... un tur mēs abi ar brāli piedzimām. Man brālis ir miris jau. ..

Un es... un es pašā revolūcijas gadā piedzimu. (*Smejas.*) Un tad atgriezās... divdesmitā gadā, kad jau bija Latvija... brīva Latvija nodibinājusies bija jau. Tad atgriezās Latvijā visi, plūda atpakaļ uz Latviju.

Vārdu savienojums brīvā Latvija tiek saistīts ar dzīves attīstību: tie, kas atgriezās brīvajā Latvijā, atrada tajā savu vietu — sāka strādāt, mācīties...

— Un arī mani vecāki atgriezās Latvijā, Rīgā. Un šeit tēvs strādāja — toreiz, sākumā, Lauksaimniecības akadēmijā. Vēlāk — kā tur pārcēla un Meža departamenta muzejā viņš bija. Nu, viņš sāka strādāt, viņš bija entomologs. Un es gāju skolā, ģimnāzijā tajā, nobeidzu ģimnāziju. Sāku studēt... sāku studēt germāņu filoloģiju. ..

— Tas bija Rīgā?

— Rīgā, Latvijas Universitātē .. bet es to nepaguvu nobeigt, jo sākās Otrais pasaules karš.

Turpmāko Ragni kundze pārstāsta saraustīti, ātri, it kā steigdamās neaizkavēties izsāpēto zaudējumu laikā. Tikai pāris teikumos pieminēti tik būtiski dzīves notikumi kā apprecēšanās, meitas piedzimšana, tēva apcietināšana.

Manu tēvu apcietināja un aizveda. Un es apprecējos pēc tam tūlīt, vai ne. Un tad jau vairs tur no studēšanas nekas neiznāca. Man piedzima meita. .. Un tā tas gāja līdz četrdesmit ceturtam gadam, kad sāka jau brukt, kad tā krievu armija tuvojās Rīgai, un es...

Pēc tik daudziem gadiem joprojām nav skaidri izstāstāms, kas un kā notika kara beigu jūklī, kad tika izšķirta viņas ģimene.

Vispirms mēs manu māti un manu meitu, kurai toreiz bij 2 gadi un 10 mēneši, uzlikām uz kuģa un aizsūtījām uz Vāciju. Un tad mani... vīrs mani aizsūtīja uz Kurzemi, lai es... (*Smejas.*) Pats ar viņš izbrauca no Rīgas īsi pirms Rīgas krišanas. Un tad mēs bijām Kurzemes katlā. Tur es mēģināju tikt pāri uz Zviedriju pie savas... pie mātes un meitas, vai ne, un, nu, tas man neizdevās. Vairākas reizes .. toreiz gāja pāri, mēs bijām arī tai pēdējā braucienā no Ventspils ar visiem kuģiem, kur mūs krievi saņēma — krievu ātrlaivas panāca un saņēma mūs ciet.

Kurzemes katla situācijā civiliedzīvotāju likteni, no vienas puses, izšķīra militārā darbība, frontes krišana, bet, no otras, apstākļi atstāja vēl šķietamu izvēles brīvību — bēgt, glābties, palikt uz vietas vai pretoties. Tomēr cilvēkam arvien vairāk sāka draudēt krātinā iedzīta zvēra liktenis, vienīgi brīvības instinktam vēl pievienojās sāpes un neziņa par tuviniekiem.

Bet tad Poznaņas fronte krita, un es vairs nezināju... Vairs nenāca nekādas ziņas, un es vairs nezināju, vai mana māte un mana meita ir palikušas krievu pusē vai .. atkāpušās līdz ar vācu armiju. Un tamdēļ es neaizbraucu uz Liepāju un neaizbraucu uz Vāciju. .. Un īsi pirms kapitulācijas, kādas pāris dienas, atkal atnāca ziņa, un tur [māte] rakstīja, ka viņa bij kaut kur pie Hamburgas... laikam pie Hamburgas. Ar vārdu sakot, viņi gaida kuru katru brīdi amerikāņu ierašanos... un satiksīties pēc kara, sazināsimies caur Sarkano Krustu. Tad... un tad es nolēmu — tad es braukšu uz Ventspili, lai dotos pāri, uz Zviedriju. Bet, nu protams, nenokļuvi tur.

Kaut arī iepriekšminēto nosacījumu robežās, līdz kapitulācijai tomēr pastāv zināma brīvība; pēc kapitulācijas tās vairs nav. Stāstījums raksturo, cik viss bija nenoteikts, cik grūti secīgi izstāstīt notikumus, kuros pazuduši orientieri.

Tas bij uz tāda maza kuģīša, es nebiju uz tā lielā. To lielo kuģi viņi bija atgriezuši atpakaļ Ventspilī, un tie visi bija izklīduši, izkāpuši ārā, bet tos, kas ar tiem mazajiem kuģīšiem bij, — mūsus pārcēla uz ātrlaivām .. un aizveda uz Klaipēdu. .. Tas bija četrdesmit piektā gadā, pēc kapitulācijas.

Reizē ar kapitulāciju sāk darboties citi likumi. Stāstā atspoguļojas izmaiņas: Ragni kundze piemin, kā uzvarētāji neievēro noteikumus. Viņu sagūsta, ar varu kaut kur dzen, viņa bēg, atgriežas Kurzemē. Tomēr skaistais pavasaris un sajūta, ka karš beidzies, kaut arī ziedošajā ābeļdārzā rēgojas krāsmatas, neatstāj vienaldzīgu.

— Klaipēdā mums atdalīja, protams, vīriešus visus, bet mans vīrs nebija .. viņš bij pie tiem, kas palika mežos. Jo mēs vēl naivi ticējām, ka mums taču nāks palīgā. Pēc visiem noteikumiem, fronte tur,

kur, nu, teiksim, kapitulācijas brīdī atrodas armija, vai ne... Bet, nu, krievi jau tas neeksistēja, kā bij kapitulācija, tā viņi pārpludināja visu Kurzemi. .. Vīrs aizgāja mežā, es biju viena pati. .. Mūs, sievietes, dzina ar kājām no Klaipēdas. .. Un pa ceļam mēs izbēgām.

— Vai jūs tajā brīdī domājat, ka jūs jūsu meitu ar vīru vairs neredzēsiet, vai jūs cerējāt vēl?

— Nē, es vēl... es vēl ne... faktiski es neko nedomāju, nezināju un nedomāju. Nē, tai brīdī es vēl par to... par to nedomāju. Mēs izbēgām un atnācām ar kājām atpakaļ uz Latviju. Un tā, kas ar mani kopā bija, tā aizgāja. Viņai bija māte un meita, tā uz Jelgavu, un es pāri Kurzemei. Tas bij... nu, skaista maija diena, 19. maijs; es vēl kā šodien ļoti labi atceros — saulaina diena, dārzs bij vienos ziedos, bet mājas... Vācieši atkāpjoties mājas bija nodedzinājuši, bij tikai ziedošie ābeļdārzi.

Turpinājumā atklājas, kāda traģiska nozīme ir atmiņām par skaisto maija dienu, ziedošiem ābeļdārziem, izbēgšanu no gūsta un kara beigu apjausmai. Dabas ainava paliek atmiņā, nesaraunami saistīta ar vīra bojāeju, un dod Ragni kundzei vārdus, ar ko traģisko notikumu izstāstīt.

Es atnācu uz Irlavu, tur man bij vienas pazīstamas lauku mājas. Irlavā, tur es vienu mēnesi nodzīvoju, pierakstījos, nu, dabūju pasi un zīmogu. Un pēc tam devos atpakaļ uz Kuldīgu, uz Kurzemi, vai ne, tur meklēt savu vīru. Un Kuldīgā, Kurzemē es... Mums bij Kuldīgā viens dzīvoklis, tādas Kuldīgas meitenes, kas mums bij zināmas, kas jau bij tā domātas kā tāds... sazināšanās vieta, un tur es aizgāju, pie tām meitenēm. Un tad tās mani aizveda uz mežu pie tiem pušiem, kas mums tur bija, bet mana vīra tur nebija. Nu, mana vīra tur nebija. Un tikai pēc laba laika, kļīstot pa Kurzemes mežiem, mēs satikām vienu grupu. Līdz tai kapitulācijai... Pirms tam bij, es aizbraucu uz Ventspili, lai dotos pāri uz Zviedriju, viņš aizbrauca uz Liepāju. Un viņš Liepājā bija ar leģionāriem iegājis mežā. Un taisni tai skaistā 19. maija dienā viņi bija nonākuši pie Usmas ezera un viņiem gribējies ēst. Viņi jau nebij diezgan tur cik liela tā grupa. Un, tā kā manam... mans vīrs bij visvairāk... nu, nebij leģionāru drēbēs, tad viņš gāja ārā, uz mājām pēc... nu, paprasīt kaut ko ēdamu. Un tās mājas bij Usmas ezera krastā. Pļava, grāvis... Viņam bija arī ierocis, viens maiss, maize. Un tagad te, kad nu viņš bij gājis, uzreiz bij parādījušies krievu zaldāti. Viņš bij mucis pāri pļavai. Uz viņu bij šauts, viņš acīmredzot bij sašauts, pieskrējis pie grāvja, jutis laikam, ka tālāk netiks, izrāvis pistoli un nošāvis. Tā man atstāstīja tie grupas [vīri], kas bija sēdējuši mežā un, nu... Viņi ar nebija uzdrošinājušies nākt ārā, jo viņi nebij... nevarēja zināt, cik daudz tur to krievu ir. ..

Pēc tam es aizgāju uz to... mājām, un man tās mājas saimiece... viņa atcerējās, un viņa man parādīja. Tā kā Kurzemē ir tādas nelielas kapsētiņas, tur viņi tai... Tur, tai kapsētiņā, malā zem bērziem viņi manu vīru apglabājuši. Tagad vienreiz, kad pēc gadiem es aizbraucu, viss tur ir aizaudzis, viss... Protams, tur... tur jau kapa nekāda nebija. Es tā vairs to kapavietu arī neatradu, bet nu gan jau [neskaidri]... Nu, tāds man vīra gals. Nu, es paliku — Kurzemē paliku, pie tiem pārējiem pušiem, pie tās grupas, kas tur bij.

Vīra nāve „tai skaistā 19. maija dienā“ maina dzīvi un iesaista pretošanās kustībā. Lai gan lēmumu iespaido arī iepriekšējās dzīves sabrukums — vīra nāve, tuvinieku prombūtne —, tomēr izšķiršanās palikt mežā un pretoties ir pašas stāstītājas izvēle.

Taču brīvības fiziskās robežas aizvien sašaurinās. To nosaka izsekošana, nodevība, arests, un tas viss ir krasā kontrastā ar iepriekš tēlotajiem atbrīvošanās, bēgšanas mēģinājumiem, tā posma pārdzīvojumiem. Seko ieslodzījums, bet, kaut arī tiek pārsniegtas Ragni kundzes fizisko spēku robežas, tas nenocietina viņu, nemaina viņas iekšējo būtību — brīva cilvēka attieksmi pret līdzcilvēkiem un dzīvi kopumā.

Tas bij 45. gada 5. oktobris, kad mani apcietināja. 13. oktobrī mani atveda uz Rīgu. Rīga bij karogota, jo tā bij gadadiena, kad Rīga bija atbrīvota no vācu okupantiem. Un 46. gada maijā — es nepateikšu datumu, bet tas jau nav tik svarīgi, — mani notiesāja uz 20 gadiem cietumsoda. Un 5 gadi vēl bez tiesībām... Man bij cietumsods, un tad, kad mani aizveda pēc tiesas atpakaļ uz Centrālcietumu, tad tur tas sargs teica: „Nu, tā vairs no šejienes neizies.“

Centrālcietuma sarga spriedums ilgi saglabāts atmiņā. Tomēr stāstā tā ir gandrīz vienīgā norāde uz to, cik bezcerīgi sākas nebrīve. Minot sarga teikto, stāstītāja saglabā distanci, ļauj notikumiem runāt, bet neklūst no tiem atkarīga. Šī distance ir kā robeža, kas sargā, neļauj ievainot personības kodolu; tā apliecina, ka pārbaudījumiem stāv pāri kaut kas vērtīgāks.

Tāda ir arī stāstītājas attieksme pret klausītāju. Gan atsevišķās epizodēs, gan visā atmiņu stāstā kopumā vērojama labestīga attieksme, pievēršanās detaļām, ar kurām stāstītāja novērš uzmanību pati no sevis, no savām sāpēm, pārdzīvojuma. Iekšējā brīvība atver labajam, kas stiprina un neļauj salūzt zem grūtību un smago zaudējumu nastas.

Mani aizsūtīja tāpat, tieši Jāņos mūs aizveda. Veda uz... salādēja lopu vāgos un veda uz Krieviju, uz tām nometnēm. Nu, tām *Gulaga* nometnēm. .. Nē, tā nav Sibīrija. (*Smejas.*) Nu, to mēs tagad... visi tā sauc par Sibīriju, vai ne. Pirmais bija Berežņiki un Suļikamska, divas nometnes Urālos. Tad es vēl biju Urālos vienā nometnē — Usjva, tāda neliela nometne. Tur bij galvenokārt tikai kriminālistes, mēs divdesmit bijām tikai politiskās, un es biju vienīgā latviete. Tur es iemācījos runāt krieviski, jo vai nu man vajadzēja runāt krieviski — jo arī tās pārējās, tās bij lietuvietes —, vai vispār nemaz muti nevērt vaļā (*smejas*), klusēt.

Stāstījumā noteikta loma ir smiekliem, īpaši tādos brīžos, kad klājas smagi, it kā pasvītrotot to, ka šis ārējais smagums nav bijis tik būtisks. Dažreiz smieklī izceļ negaidītas sakritības, bet dzīvesstāsta smagākajos brīžos noder, lai it kā atvainotos, mazinātu sasprindzinājumu, neuzveltu lieku smagumu klausītājam.

Dzīvesstāsta liela daļa veltīta ieslodzījumam un cilvēku attiecībām tajā. Atšķirībā no tūkstošiem citu represēto Ragni kundze tika sodīta par rīcībā apliecinātu pretestību. Tas lika pieļaut visdrūmākās nākotnes izredzes. Uz jautājumu par sajūtām toreiz, pēc nonākšanas nometnē, stāstītāja atbild:

Nu, tur man ticība nebij nemaz. Es tā domāju — nu, divdesmit gadi. Man bija divdesmit astoņi gadi, kad apcietināja, es domāju — nu, četrdesmit astoņi gadi būs man, kad izlaidīs brīvībā...

Atmiņā saglabājušās izsūtījuma vietas, pārcelšana no vienas nometnes uz citu („viņi mani tā vadāja“), nonākšana Usjvā („lietus, dubļi, kailas kājas, kaut kur mani aizveda, kur...“), taču ar šīm vietām un apkārtni saistās arī pozitīvais. Stāstītāja atceras Sibīrijas skaistumu, grūtībās viņa nav noslēgusies, tieši otrādi — neapzināti uztvērusi labo, kas stiprināja, kad grūtums sniedzās pāri spēka robežām.

Es tagad, kad es tā padomāju, tad es atceros — tur bij ļoti skaista daba. Bet man nebija... bet man nebija spēka to dabu baudīt, es tā atmiņās tikai domāju — jā, tur bija skaista daba. .. Nu, tie bij Urāli, tie bij taisni paši Urālu kalni, caur tiem kalniem vijās tā Usjvas upe .. un visas tās malas bij noaugušas ar ciedriem, ar lielām, skaistām, ciedru mežu... mežiem. .. Man nebija tāda īsta spēka to skaistumu baudīt, bet atmiņā man kaut kā ir — jā, tur bija skaista daba. Īsti aprakstīt es viņu nevaru. (*Smejas.*) Tas... tas bij ļoti... Darbs tur bij tiešām necilvēcīgs priekš sievietēm, kad mēs rakām tos *katlūvānus*, tās dziļās, tās tranšejas, kur viņi lika vai ūdensvadiem vai kam... Divi metri... divi metri divdesmit vai kā, dziļumā, un tad no turienes tos mālus mest augšā. (*Nopūšas.*) Zināt, un metu, kaut kā laikam jau tomēr varēju izmest. (*Iesmejas.*)

Daudz kas atmiņās pagaisis, tomēr atsevišķi atskaites punkti palīdz atjaunot kādreizējās izjūtas. Vislielākais pazemojums saistās ar trīsdesmito dzimšanas dienu, kad stāstītāja jūtas nonākusi „jūga lopiņa“ līmenī. Tā ir vienīgā reize, kad pieminēta kritiskā robeža, līdz kurai novedis fizisko spēku izsīkums un pilnīga apātija. („... pašnāvību izdarīt nevar. Bet laikam man arī neienāca prātā to izdarīt.“)

Mani vienu pašu paņēma. Un vienu pašu aizveda, nezinu kādēļ, tas bij četrdesmit astotais gads, un aizveda tur, uz to... Urāliem. .. Un, protams, tā kā mani... kad mani veda prom, mums tur deva apavus un deva tā saucamās *fufaikas*, tādus vateņus, vai ne. Un sākumā mums deva tos no krievu armijas, tie bija saplēsti, ar asinīm pat; vēlāk mums deva jaunus. Bet tad, kad veda prom no tās [nometnes], man deva arī apavus, kaut kādus puszābakus. Man iedeva... paņēma nost, vai ne, un iedeva man tādus galīgi saplēsušus apavus un vēl vecu, vecu vateni. Nu, ar vārdu sakot, viņiem pašiem nebij, un, kad nu ved prom, tad lai nākamā nometne pati gādā.

Un tad, es zinu, kad es iebraucu tais Urālos, tā bija mana dzimšanas diena. Man palika trīsdesmit gadi tajā dienā, un mūs... Izkāpām no vilciena, lija lietus, dubļi... Un šitādā .. lietū mēs stāvējām pie tās nometnes vārtiem, kamēr atvēra vaļā, kamēr to visu pārbaudīja. .. Man tiem zābakiem noplīsa zoles, un es paliku ar galīgi kailām kājām. ..

Tas bija četrdesmit astotā gadā, 7. oktobris, mana dzimšanas diena. To tamdēļ es atceros, ka tā bija mana dzimšanas diena. .. Un tā es iegāju tai lietū, dubļos, ar tām... pa tiem māliem mīcīdamās ar tām kailām kājām. Un tagad tur nu nosēdos — uzkāpju uz tāda galda un tad nu sēdu; nu, kājas man ir kailas, zābaki man ir noplīsuši galīgi, zoles nost, nav vairs nemaz. .. Nu, tad vēlāk man tur ar iedeva apavus, lai jau man nav ar plikām tur... sūtīja darbā. Es nezinu, tas bija kaut kāds tāds pat ne izmisums, ne kas, bet nu tāda... laikam tāda... šausmīgi jau tāda apātija. Nu, jūs varat iedomāties — lietus, dubļi, kailas kājas, kaut kur pilnīgi viena pati, kaut kur mani aizveda. Kur?

Neteiksim, ka tur nu tāds... Tas pat nebija izmisums, tā bija laikiem tāda galīga apātija — nu, tā tas ir, te nu es esmu, nu, man ir jādzīvo, pašnāvību izdarīt nevar. (*Iesmejas.*) Bet laikiem nekad man arī neienāca prātā to izdarīt, neienāca prātā. Vienkārši tā kā jūga lopiņš [neskaidri].

Emocionālā atzišanās sniedz pilnīgi pretēju izskaidrojumu — stāstītāja nav nejūtīga, apātiska, taču arī viņu varēja tiktāl novest. Tomēr viņa nenocietinās pazemojumu dēļ, nemaina savu attieksmi pret cilvēkiem. Dzīvesstāstā liela daļa veltīta apstākļiem, kas atvieglāja stāvokli, ļāva pārdzīvojumu mīkstināt, sniedza kaut nelielu mierinājumu. Ragni kundze atrod pozitīvo gan atmiņās par to, kā pārvarētas valodas grūtības, gan atceroties, kā izdevies sadzīvot ar „krimināli” notiesātajām, starp kurām viņa tolaik bija vienīgā latviete.

Es gandrīz ne ar vienu nerunāju sākumā, es krieviski vēl nemācēju. .. Kad mani kāds uzrunāja, tad es tik pasmaidīju, bet, nu, neko neatbildēju, jo es... Nu, pamazām es jau iemācījos. ..

Vēlāk, tai Intā, mēs dabūjām arī grāmatas. Un tad jau es biju iemācījusies krievu valodu tik daudz, ka es lasīju krieviski. Es diezgan daudz tur lasīju. Bet tai Usjvā, tur nebija grāmatas, tur man nebija ko lasīt. Man tur nekā nebija. Man tur laikiem atnāca divi sūtījumi no Latvijas. Man toreiz bij dzīvs mans krusttēvs un krustmāte vēl.

Raksturojot attiecības ar kriminālistēm, Ragni kundze uzsver labo, cilvēcisko, solidaritāti. Nemēģinot mīkstināt apstākļus, viņa arī noziedznieku pasaulē saskata cilvēkus, kuriem nav svešas goda jūtas, un apraksta notikumus ar zināmu humoru, nezaudējot labvēlīgo attieksmi, tāpat kā labā un ļaunā izšķirtspēju.

Nē, nu bija starp mums noteikti nodevējas, vai ne, kas pienesa [ziņas], bet es... vispār mēs dzīvojām tā diezgan draudzīgi. Un pat tur, ar tām kriminālistēm, kas bija, nu, tiešām tādas, kas tur bija pasēdējušas, nu, vienu laiku jeb vai nu cik reizēm jau cietumā... viņas izturējās draudzīgi... mazākais, pret mani. Varbūt tāpēc, ka es biju toreiz tāda sīka, vārga... (*Smejas.*) Mani beidzot ielika slimnīcā, jo es biju tā novāvējusī, par cik smagos darbos, ka mani ielika, lai mani uzbarotu. Un tad tur bij viena krievu meitene, viņai bija deviņpadsmit gadu, viņa sēdēja jau septīto reizi, laikiem par zagšanu. Un man toreiz sūtīja... reti, bet man tomēr no Latvijas sūtīja sūtījumus. Un arī tur es saņēmu, bet viņa pirkstu nepielika klāt pie... Tas viņiem bij tāds — goda lieta, vai ne. Tā viņas zaga, kur tik... arī tur, lēģerī, kur tik vien varēja. Bet tur, kad mēs abas divas kopā gulējām slimnīcā, viņa pirkstu nepielika klāt pie .. tur tā, kas man tur bij skapītī. Kaut kādi produkti vai kā — neko. Ja es viņai kaut ko iedevu — jā. Un tad es viņai stāstīju par Latviju, kā mums te ir bijis, kad mums te var ieiet, vai ne, ieiet un nav neviena pārdevēja, vai ne. Nu, teiksim, ieiet, un pārdevējs kaut kur ir, un viss ir izlikts tur, uz letes. Un .. viņa teica: „Vai, pēc tam kad es atbrīvošos, es braukšu uz Latviju, kur ir tik viegli zagti!” (*Smejas.*) Es teicu: „Nu, tagad droši vien vairs tur nav tik viegli zagti.”

Ragni kundze uzsver pozitīvo, ko pieredzējusi attiecībās ar krimināli notiesātajām, ar cieņu stāsta par morāles principiem, kas valdījuši viszemākā sociālā slāņa vidū. Viņas brīvība ir tolerance, kas, neizceļot sevi, ļauj iejusties citos un bez aizspriedumiem novērtēt situāciju.

Tas jau atkarājās arī, kā es... kā izturējās pret viņām. Jo tas bij tā saucamais *prestupnij mir*, tās krievu... krievietes, viņām bij savi goda likumi. *Prestupnij mir*, tas latviski nozīmētu ‘noziedzīgā pasaule’, vai ne. .. Viņām bij savi goda likumi. Viņas, piemēram, nezaga nekad to saucamo asins *paiku*, asins devu, to, ko mums deva, to maizi, to viņas nekad... Teiksim, mūs, tās latvietes, viņas centās apzagt, bet to viņi... to nedrīkstēja zagti, to viņas nezaga nekad. Viņas nezaga nekad savā istabā, vai ne. Viņām bij tādi savi goda likumi. Un tāpat arī tās meitenes, piemēram, tās... Tur jau viņas tādas vien tikai bija gandrīz, un es biju vienā tādā brigādē, kur es biju vienīgā ar piecdesmit astoto, politiskā. Viņas mani neapzaga, viņas mani neapzaga nekad. Es zinu, kad es biju nolikusi savas zeķītes tur žāvēties, uz krāsns, vai ne, un viena tur bij nozagusi. .. Nu, bet tad, kad dabūja zināt, ka tās ir manas, kad es sāku meklēt, tad man atdeva uzreiz. .. Man tā brigadiere, jauna meitene... es vēl atceros, kā viņa smaidīdama stāstīja, kā viņa ar cirvi ir nositusi savu dzīvokļa saimnieci. Tāda tur bij tā... tā, nu, tā tauta, vai ne. Bet, kad jau attiecīgi... Tā es nevarētu teikt, teiksim, kad man tur kāds būtu mēģinājis zagti vai sist; nē, paši savā starpā — ne.

Stāstītāja atceras, kā apguvusi notiesāto vidū pārbaudītas metodes, kā izturēt, strādājot nesamērīgi smago darbu. Arī te viņa nav norobežojusies no citām ieslodzītajām, bet, kad varējusi, mācījusies no viņām prasmi fiziski izdzīvot.

Visgrūtākais laiks man bij tai Usjvā, kur .. bij lielāko tiesu kriminālistes, kriminālās. Tur ar bij gan tikai sievietes. Tur bij ārkārtīgi smagi darbi. Mēs taisījām tādu... Tur bij paredzēts dzelzceļš, bet tāds tur Usjvas upes krasts, tāds ārkārtīgi stāvs krasts, un, tā kā tuvumā bija ciemats, tad viņi nespridzināja, bet mēs tās klintis drupinājām ar tiem tā saucamiem *kuvaldiem*. Tie ir apmēram tādi, tik lieli āmuri. Nu, tas bij priekš sievietēm jau necilvēcīgs darbs. Mēs drupinājām tās klintis, tad tos akmeņus, nu, krāvām *tačkās*, tajos ratos un... un stūmām... un, nu, pāri tai nogāzei, tur viņus...

Un pēc tam mēs tur tālāk rakām, lauzām celmus, es vēl tagad atceros. (*Pasmaida.*) Un rakām grāvjus gar ielām. Un tur mēs iemācījāmies tā saucamo *tuftēšanu*, tas ir tā, lai, nu, vārdu sakot... Jo mums uzmērīja, cik mēs esam izdarījuši, lai tad mēs attiecīgi dabūtu to savu maizes devu. Un tad, ziemā, taču viss ir sasalis, un mēs nedrīkstējām ar ledu tur pildīt, tur, kur izlauza celmus. Bet tad, kad mums tas darba vadītājs bij tālāk, tad tur piegāza pilnu ar ledu un sniegu, un zemi pa virsu, un nolīdzināja, un — skaisti. Un to sauc par *tuftēšanu*. (*Smejas.*) To visi apcietinātie mācēja darīt. Sākumā mēs to nemācējām, un tad mums jau nekas neiznāca. Tad, kad mēs bijām tikai latvietes kopā, mums jau nebija tā. Bet tur mēs bijām kopā ar krievietēm un visām, un tās mācēja lieliski visu šito darbiņu. Pavasarī, protams, kad tas sniegs sāka... ledus kust, tad tas ceļš, tie grāvji bij šausmīgi. Tad mums bija kontrole, un mūs dzina pa jaunam visu labot.

Stāstītāja sadzīvo ar nebrīves nosacījumiem, saglabājot iekšējo suverenitāti. Viens no svarīgākajiem motīviem, kas palīdz to uzturēt, ir saistība ar likteņbiedrenēm, kuru vidū viņa jūtas kā savējā. Plašākā nozīmē tās ir politiešlodzītās, šaurākā — latvietes („tur jau es satikos ar latvietēm“, „latviete tur neviena nebija“, „kur mēs bijām visas tās latvietes“). Uzsvērts, cik liela loma nometņu sākuma posmā bijusi dziedāšanai, kas acīmredzami bijis būtisks savas patības apliecināšanas veids, kurš turklāt tuvinājis arī ar citām tautībām (stāstītāja atceras lietuvietes, polietes, ukrainietes).

Es atceros, ka tai Suļikamskā, Berezņikos, kur mēs bijām visas tās latvietes, mēs ļoti daudz dziedājām. Mēs dziedājām. Jā, mēs dziedājām taisni, nu, tās, kas jau ir tās patriotiskās dziesmas, par dzimteni mēs dziedājām, mēs daudz dziedājām. Arī ukrainietes dziedāja, ukrainietes ļoti skaisti dzied. Viņām arī ļoti skaistas dziesmas ir.

Vēlāk Intā latvietes bijušas sadalītas dažādās brigādēs un viņām vairs neiznāk tik bieži satikties, arī darbs joprojām ir smags. Kopīgā dziedāšana tiek aizstāta ar sarunām, pārsvarā tās ir atmiņas par dzimteni, par tuviniekiem un bērniem, kuri palikuši Latvijā, par atgriešanos. Tiek svinēti arī svētki, pieminēti Ziemassvētki. Apstākļiem, kas ļāva pārvarēt grūtības, pievērsta lielāka uzmanība nekā smagajam darbam.

Savdabīga smalkjūtība, varbūt piesardzība, norobežo to aizliegto jautājumu loku, par kuriem netiek runāts vispār.

Mēs... mēs viens otra vēsturi nezinājām. Var būt, ka kādas tur ir draudzīgāk bijušas un stāstījušas, to es nezinu. Bet, teiksim, es zinu, ka es par savu vēsturi, par savu to nestāstīju, un arī tās meitenes, kas tur bija, tās, ar kurām mēs kopā bijām... Mēs nebijām tikai latvietes vienā tai brigādē tā saucamā, kas gāja kopā darbā. Tur bij lietuvietes, igauņietes, vai ne, ukrainietes daudz. Bet mēs viena par otru tā... Tai ziņā mēs sevišķi ne, par sevi nestāstījām.

Stāsta īpašo gaisotni veido distance, kas neuzkrītoši norobežo no nepieņemamā, novelkot skaidru morālo principu robežu, ko vārdos nepiemin. Tiek minēti atsevišķi klusās pretošanās paņēmieni. Centrālcietumā Ragni kundze satiek kādu paziņu, kuru nedrīkst pazīt.

Jo tur, piemēram, es satiku vienu no Kurzemes, vienu saimnieci, kas puišiem mežā gādāja to pārtiku, vai ne. Un es pie viņas gulēju, bet tai Centrālcietumā mēs abas bijām tik gudras, ka mēs viena otru nepazinām, mēs nepazinām. Man par viņu nebija prasīts, viņai varbūt par mani bija prasīts, un, kad viņai bij prasīts, viņa bij pavisam teikusi, ka viņa tādu nezin. Viņa varbūt manu vārdu arī nezināja. Bet mēs tur viena otru nepazinām, jo mēs zinājām... es zināju, un acīmredzot viņa pati ar tā domāja, ka starp visām tām 30 noteikti ir kāda, kas pienes ziņas, kas noklausās. Tādas... tādas viņi visur savervēja.

Atmiņas kalpo arī kā savdabīga aizsardzība, sarunājoties ar nodevēju. Tas notiek, kad stāstītāja vēl atrodas *čēkas* apcietinājumā Rīgā.

Nu, man bija, protams, ilgošanās par... teiksim, pēc mana bērna. .. Mani atveda uz Rīgu, uz *čēku*, un ielika papriekš vienā vieninieka kamerā vienu pašu. Tāda kamera bija, nu... Un ta uzreiz ieģrūž vienu meiteni, kas tur nu stāstīja, kā viņa ir apcietināta uz... uz Marijas ielas, kur tur, vai ne... Nu, viņa... tā, protams, tur ieģrūsta, lai būtu spiedze, vai ne... .. Man likās, ka mani pratinātāji bija ļoti vīlušies, jo es tai meitenei tikai stāstīju par savu meitu. Ka man ir meita un ka es viņu vairs laikam

nekad neredzēju, un manai meitai ir trīs gadi tikai, un... un neko citu nestāstīju. Un tā viņu tur kādu laiciņu paturēja, un tad viņu izveda atkal ārā, un nekā, jo es viņai neko ne... Par savu lietu es viņai neko nestāstīju, es tikai viņai runāju... es tikai toreiz runāju par savu bērnu.

Ar atmiņām var gan savu sāpi izrunāt, gan protestēt, atsakoties par kaut ko runāt, un tā ir viena no ierobežotajām izvēles iespējām ieslodzījumā. Kriminālistēm šis nosacījums nav bijis aktuāls, tur visām bijis zināms, par ko katra apcietināta, bet politiskajās lietās bija daudz slēpjama.

Maz emociju ir Ragni kundzes attieksmē pret atbrīvošanu — viņa to uztver kā atrisinājumu, nevis kā īpašu veiksmi vai viņai parādītu labvēlību.

Tā ka mēs kādu laiciņu iepriekš zinājām, jo sāka atbrīvoties, sāka jau atbrīvoties. Es vēl pati ar saviem zirgiem vedu, nu, tās, nu, latvietes uz staciju, kas bija... atbrīvojās pirms manis, vai ne. Tā ka mēs zinājām, bet, nu... Tā ka nekāds briesmīgs pārsteigums tas mums nenāca.

Atmiņās par atbrīvošanu Ragni kundze uzsver, ka tikusi atzīta netaisnība un absurdi piespriestais sods.

Atbrīvoja visus, izņemot krievietes. Tur bija arī krievietes ar 58. pantu, politiskās, bet tās neatbrīvoja. Bet par mums, pārējiem, teica, ka, nu, ar vārdu sakot, mēs neesam bijuši līdz tam.. Padomju Savienībā, vai ne, tātad — kādi mēs varam būt... dzimtenes nodevība. Padomju Savienība bij... tai brīdī vēl nebij mūsu dzimtene. Un, uz tāda panta, tādēļ mūs visus atbrīvoja. Un es vēl atceros to atbrīvošanas dienu — mūs visus izsauca, tur bij kaut kādi augstāki krievu virsnieki, tiem bij tās lietas. Un es šeit, Rīgā, pie notiesāšanas, gāju savā grupā, tā skaitījās Jansones grupa. Mūsu toreiz pa visu Kurzemi, Kurzemes katlu bijušo, bij apcietināti ap 200 cilvēki, un viņi bija sadalīti pa grupām. Un manā grupā bija tādi cilvēki, ko es nekad nebiju... man nebij nekāda sakara ar viņiem bijis. Tur bij viens kapteinis, to es zināju. ... Kādreiz viņš slēpās viens pats vienā mežniecībā Usmas mežos. Un viens pulkvedis; es viņu nekad redzējusi nebiju, jo nekad... un pat nezināju tādu vārdu. Un atkal citi, ar ko man bija tieši sakari, tie nebij... ar tiem mani kopā nenotiesāja, tie bij citā grupā. Un tagad, kad mani atbrīvoja, tie... tas krievu, kas viņš bij, augstāks virsnieks, viņš atver to manu lietu un lasa. Viņš saka: „Bet kā tad tā, jūsu grupā, tur bij viens kapteinis un viens pulkvedis, un jūs tur esiet par... kā jauna meitene. Kā tas saprotams?“ Es teicu: „Nu, to es nezinu, to jūs prasiet maniem notiesātājiem.“ (Smejas.)

Ragni kundzei vēl ieslodzījumā ar Sarkanā Krusta starpniecību kļuva zināms arī mātes un meitas liktenis. Viņas nonākušas Anglijā, pēc tam Kanādā. Zīmīgs ir Ragni kundzes stāsts par iemeslu, kas viņas mātei licis aizbraukt no Anglijas.

Manai meitai bija 12 gadu laikam, kad viņa aizbrauca uz Kanādu, līdz tam viņa dzīvoja Anglijā. ... Tā kundze ir ļoti... tā ir gribējusi, lai mana māte paliek, un viņa ir gribējusi... nu, tur manu meitu izskolot ir apsollījusi un... Bet viņa teica — kā ir angļi... To man māte pati arī rakstīja, ka angļos... angļos ir ļoti... šitas snobisms. Un tas, piemēram... Tā kundze ir bijusi ārkārtīgi laipna pret viņu, bet tas vīrs — tas vispār nav ar kalpotājiem runājis, tie ir bijuši zemāki. Un mana māte ir baidījiesies, ka mana meita pieaugs un ka viņai būs jājūt tas... tā attieksme pret viņu kā pret zemāku, un tamdēļ viņa ir izšķīrusies braukt uz Kanādu.

Ar meitu Ragni kundze atkal tiekas 1967. gadā, un par šo pārdzīvojumu viņa pastāsta sev raksturīgā atturībā.

Un es viņu tad ieraudzīju pēc 23 gadiem... (Nopūšas, iesmejas.) Pēc 23 gadiem, jau pieaugušu. Viņai bija 26 gadi, kad viņa atbrauca uz Latviju. ... Vispirmais bij tā — mēs iegājām vēl restorānā paēst visi kopā vakariņas un uzgājām augšā viņas numurā, un tas bij tādā lielākā sabiedrībā, kad... Tas palīdzēja tikt pāri tam pirmam... tam, nu, teiksim, savijļojumam. ... Nē, mana meita runāja latviski ļoti labi.

Ragni kundze piecus gadus nodzīvojusi pie meitas Kanādā, tomēr atgriežas Latvijā. Viņa pati smejas, ka sarunā ar kādu psiholoģi esot noskaidrojušas viņai optimālo dzīvošanas veidu: pusgads Kanādā, bet otrs pusgads — Latvijā, jo abas vietas sirdij tuvas.

Dzīvesstāsta nobeigumā Ragni kundze apliecina savu attieksmi pret dzīvi: „Līdz gadu tūkstošu mijai man ir jānodzīvo.“ Runājot par šodienas grūtajiem apstākļiem, īpaši pensionāriem, Ragni kundze saka: „Bet es esmu savā dabā optimiste, es ticu, ka būs labāk. ... Un jūs neceriet?“

Stāstītājas vērtību orientāciju, garīgo dzīvi, morālos principus vistiešāk iespaido iekšējās brīvības līmenis, kas paceļ pāri ārējiem nosacījumiem un atkarībai no apstākļu varas.

Baznīcas nosargāšana

Annas kundze [11] ir baznīcas atslēgu glabātāja. Jau šis amats vien raksturo cilvēku, jo baznīca un visi, kas padomju laikā tai kalpoja, nonāca pretrunā ar valdošajiem uzskatiem. Dzīvesstāsts apliecina neatkarīgu rīcību, ticību un iekšēju spēku, kas vadījuši Annas kundzes dzīvi. Viņa par to stāsta neuzkrītoši, taču nešaubīdamās par citas izvēles neiespējamību, liekot lietā kurzemniekiem raksturīgo izloksni un tēlaino izteiksmi.

Es jau 25 gadus atslēgu nēsāju. Mums jau bij priekšnieki ar, bet nomira viens priekšnieks, otrs, trešais. Man četri priekšnieki ir bijuši manā laikā. Un visi mani, kas nāca uz baznīcu... visi mani draugi un vecie, tie arī visi nomiruši, es viena pati, vēl pusdzīva, ir vēl palikusi pagaidām.

Dieva vārds stāstā nav uzsvērts, taču Viņa klātbūtne jūtama. Dzīvesstāstu vada liela pašāvēība, kurā Annas kundze rod atbildes uz grūtajiem dzīves jautājumiem. Viens no iekšējā spēka avotiem atklājas stāstā par sapni, kas stiprinājis viņas iekšējo pārliecību. Zīmīgi, ka sapnis norisinās baznīcā.

Un to es sapņoju trīsdesmit gadus atpakaļ — es sapņoju tādu sapni, ka komunisms iznīks, un es tam ticēju, es tik nezināju, vai es to piedzīvošu. Nāca tā... mēs tā kā divi, un pa vidu tukšs, tā kā gandrīz... tā kā baznīcā. Nu, tāda sapulce. Un tur — komunisti. Kur tas altāris, tur viš stāsta, sludina savus *jēņinus* un visus stāstījus. Un uzreiz nāk iekšā pa tām durvīm — braca, braca — tā kā karavīri, tā, nu tā klaukstēdami. Nāk iekšā un iet taisni uz to runātāju prom. Mēs tā klusi sačukstas — tie amerikāņi. Pa tiem sapņiem, jūs var iedomāties, cik brīnišķīgi. Bet nu nedrīkst jau runāt. Tāds liels, liels, milzīgs tāds maiss. Aiziet pie to runātāju un — klauks! — maisā iekš un aizsien galu ciet. Un teica tā: „Nu viš ir saistīts uz visiem laikiem.“ (*Nopūšas.*) Un kā ta viš blāva, kādās valodās! Redz, taču daudz valstis komunismam bija. Tāda bazūne briesmīga bija, ka es atmodos; tā man ausīs skanēja tā bazūne, kādā bazūnē viš blāva. .. Un mēs tam ticējām. Un man nebija bailes.

Annas kundzes stāsta centrā ir darbs — mājas celšana bērībā, zemes iekopšana, vēlāk smagie darbi kolhozā. Divdesmitajos gados vecāki nopirkuši zemi un cēluši māju, kurā Annas kundze dzīvo vēl tagad. Patiesībā nopirktā zeme bija tikai krūmājs, viss iekopts ar lielām pūlēm.

Un mēs ar tādi bērni, tād maz bij. .. Tēvs ar mammu jau viņas cēla, mēs jau... Brālis tik bij vecāks par mani par trīs gadiem, tam jālīdz atkal tie krūmi plēst ārā. Un es tādus, ko cirta ar cirvīti. .. Nu un tad uzcēla, uzcēla. Laukā tā kā čigāni dzīvoja krūmos. Un apakš tās lielās egles mamma vārīja ēst talciniekiem, un cēla mājiņu, mocījās. .. Nu, izņēma no Liepājas Zemes bankas naudu, kur... priekš to krūmu pirkšanu. Kur ta kalpu cilvēki dabūs to naudu? Uz divdesmit gadiem aizdeva, bet vēl jau nepietika, vēl jau cilvēki aiztapināja, un viss...

Par savām pirmajām precībām Annas kundze atceras, ka nākamais vīrs ieradies no frontes atvaļinājumā. Dažos teikumos noskaidrojas kara laika precību tālākais liktenis.

Nodibināju ģimeni. Vācu laikā. Pirms... nu, vācu laiks jau bij, jaunie puisi... es jau ar tad biju jauna. Un tad man bija kavalieris, un tad viņu palaida mājās atvaļinājumā, un tad mēs apprecējās. Un tā jau vairs... aizrāva karš projām un... un vairs nepārnāca. .. Un es vairs nesagaidīju nevienu vēstuli, neko, un nezinu, kur viņš... Tad jau vācietis... un tad jau vācietis sāka atkāpties, un tad jau viņš... Vācietis jau ta paņēma tai karā, un... un ta jau viņš uz Vāciju. Tagad es zinu, ka... Atsūtīja Sarkanais Krusts, pēc trīsdesmit gadiem atsūtīja, ka viņš ir... viņš guļ Vācijas zemē.

Annas kundze vienkārši raksturo, ko nozīmē vīra zaudējums lauku saimniecībā:

Nu un tad mums bija tā zemīte, bet bija nodevas jādod. Jo tad es gaidīju un gaidīju, vai... vai nu neatnāks, vai nebūs. Trīs gadus izgaidījos, bet nekā, nekā... Nu, vajadzēja... Nu, lika apstrādāt, cik katram tā zemīte ir... ir bijusi. Un jānodod nodevas ir, un jāved prom uz Kuldīgu, un... ir labība, ir kartupeļi, ir viss jāved. Tēvs vecs, septiņdesmit gadi, nu kur nu viņš to var izbraukt.

Lai gan Annas kundzes ģimeni nerepresē, tomēr represiju sekas viņas dzīvē ienāk, un, neskatoties uz mātes brīdinājumiem, viņa no tā nevairās. Gluži otrādi, Annas kundze ar tādu kā misijas apziņu uzņemas rūpes par otrā vīra katorgas darbos sabeigto veselību.

Viņš bija izcietis tāds, ka viņš nomira. Ogļu raktuvēs, viņš teica, nu, tur karsts iekšā, tur ir slapji visi tā kā žurkas. Uzvelk augšā — augšā lielais sals, viss sasalst, visas drēbes un miesa, viss sasalst. Nu? Pārņāca mājā, ta kāšēja jau. Mamma teica: „Vai dieniņ, vai dieniņ, taču nē, ar... ar viņu neiesāc, viņš taču slims, viņš tā kāšē.“ Viņš teica tā — viņam tik bronhs ir. Nu, viņš pīpēja ar. Viņam tik bronhs, iekaisuši bronhi. Kur ta, vēlāk tuberkuloze un...

Atklājas vīra neveselības tālejošās sekas — slimo pati Annas kundze, saslimst un nomirst meitiņa, vāja veselība arī dēlam.

Atmiņās dziļi ierakstītas pēckara pārmaiņas Kurzemes lauku nostūrī. Stāstītājas emocionālā attieksme ir dabiska reakcija uz pieredzēto, kas ir pretrunā ar viņas tikumiskajiem un sirdsapziņas principiem. Par notiekošo viņai ir sava izpratne un vērtējums.

No... no Rīgas vienu fūrmani te par to kolhoza, par priekšnieku ieliek. Un tad... Nu, pilsētnieki taču nezina lauku... laukos dzīvot un vadīt. .. Viņš jau no Rīgas ir, viņš visu mūžu par fūrmani braucis ir, viņš taču nekā nezina. .. Vietējos, redz, nelika, tos nelika. Un izsūta no Rīgas. Nu, Rīgā, tur tie gudrākie cilvēki ir. Vienalga, kaut viņš ir fūrmanis vai kas, izsūta par priekšnieku! ..

Nu, visi tie, kas bij tie priekšnieki un kas mācēja, un visi tie gudrie, — tos visus aizsūtīja prom, nu un palika tie... tie strādnieki, un tie nu taisa, kā paši, kā nu iedomājas. Un tā visās vietās. Tā tas fabrikās, tā tas kolhozos. Visi tie švakie cilvēciņi, tie muļķie palikās, un tie gudrie, kas varēja, tie aizbēga uz Ameriku, un pārējie visi atkal uz Sibīriju, kas vēl domāja.

Annas kundzes atmiņas rāda pēckara lauku postījumus, kas viņai sāp visvairāk. Viņa pati tam pretojas, strādājot pāri saviem spēkiem. Jaunais saimniekošanas veids gūst atbalstu citā vērtību sistēmā augušos cilvēkos, pretī dodot smagu darbu bez atlīdzības, pēckara postu un cilvēku zaudējumus.

Un tad atkal govīs ielika, slauca ar rokām, ar rokām nesa ūdeni, dzirdināja... Ar rokām slauca, ar rokām visu darīja, ar rokām... Pirksti ir kropli, nevar... Nu, viss bij jādara no sākuma kolhozā, viss ar rokām. Viss, viss. Uz lauka ko strādāja, arī. Jāsēj, zeme, mākslīgos visus ar rokām, nu viss. Kartupeļus stādīja — apsien priekšautu un... un tonnēm iznesa un... un izmeta pa vagām. Tā ir cilvēka vislielākā verdzība, kāda... kāda var būt. Kamēr viņš kustas, tikām tevi dzen, un iet. Tad jau nu pēdējos laikos, tad jau nu kolhozi uzplauka nu jau ar, bet pirmos gadus, ak Kungs! Kā tie nabaga lopiņi mira badā! Pacēla gosniņu striķos, lai var nostāvēt. Kad iesāku strādāt, bij paši tie strādnieki ar, tie cilvēki ar bij vainīgi. Es tomēr strādāju tā, kā jau es strādāju pati sev; tā es strādāju, man žēl tie lopiņi. Un lopiņiem nav ko dot ēst. Nu, atved vienu kušķīti, un nu iztiek tur veselu nedēļu atkal. .. Tad jau es devu savu sieniņu, cik bija, un darīju, cik labi varēju. Bet kur tad, kur tad... Es nezīnu, tie strādnieki tik mežonīgi ar bij pret tiem lopiem. .. Nu, paša cilvēki, paša cilvēki, kas te palika, mums nebija te krievu. .. Tie lopiņi taču nav vainīgi, viņi grib ēst. Viņi skatās uz... uz cilvēku ar... ar spožām acīm un lūdzas, lai dod viņiem ēst, bet nebija, ko dot. (*Raud.*) .. Tie tagadējie nevar iedomāties, kā tad bija.

Saimniekošanas veidā stāstītāja neko lielu mainīt nespēj, tomēr ne mirkli nesamierinās, nepielāgojas, kaut arī viņas darbu tas padara grūtāku un cilvēkos rada neizpratni.

— Tad es piecus gadus viena slaucu tās govīs. Neviena brīvdiena, ne... Tagad pa divām brīvdienām deva, ar mašīnām slauca, viss. .. Divas trīs stundas pa divdesmit četrām stundām dabon gulēt. .. Vairāk neko nevēlējās — kaut taču izgulēties vienreiz dabūtu. .. Tad es gāju lauku brigādē. Lauku brigādē tomēr bišķi jau vieglāk, lai tie smagie darbi ir, viss, bet tomēr kāda stundiņa atliek vairāk, nekā ka tu govīs slauc; tad nemaz nekas neiznāk. ..

— Bet vai jūs mēģinājāt kādam teikt, ka jums ir par grūtu?

— (*Smejas.*) Teicu jau gan, ka par grūtu. Vīri vēl te atbrauca un teica: „Ak vai, kā tu viena pati... kā tu viena pati to visu padarīsi un...“ Tikai, nu, pašēlo, parunā, un tas ir viss. Dot jau vairāk nevienam nedod. Un tie... un tie cilvēki sadalīti ir, neiznāk ar nemaz tie cilvēki. Taču pulka visus... taču dikti pulka mums te izveda.

Strādāt pa roku galam Annas kundze neprata, bet vēl vairāk sāpēja neizdarība, kad labība sapūst uz lauka un lopi mirst badā.

Un tad — kur izkūla... rudzus kur tur izkūla... Nu, kad izkuļ, sabirst pelās un... Viņi ved tos salmus te, nu, lapiem, un tās pelās apakšā paliek, sabirušas ir. Un ar zirdziņu, domā, aizbrauks, savāks, tik jau viņš tur sapūs. Savāks, pārvedīs kādu kraviņu, kur iedot taču, ka kāds klēpītis iznāk tām gotiņām vairāk. Un tas ar... tas ar bij no Rīgas, tas priekšnieks, ta viņš te dzīvoja. Tas bij otrais no Rīgas. Un es aizbraucu... Tēvs man brauca līdz, es aizbraucu nu laukā, nu kā jau kraut vezumu, viss sabiris čupiņās. Es ņemu un krauju savos ratiņos, ratos iekš, un... Iznāk priekšnieks ārā, un viņš teica: „Norma jums ir iedota, un nav brīv ņemt.“ Un tur viņa sapūst, bet nav brīv ņemt, pārvest gotiņām ko iedot. Nu ko pilsētnieks zin? Vajadzēja teikt — vai viņš ar ar normu iztieks? Vai viņš ar var dzīvot ar normu? Kāda ir tā norma? Viens klēpītis tāds! Kāda ir...? Tas bij tos pirmos gadus, tas jau drausmīgi bij, tas bij drausmīgi. Brauc mājā brēkdams. Tur viņš pūst pie zemes, bet tev nav brīv pārvest gotiņām, gotiņas gaida.

Nežēlība pret lapiem Annas kundzes stāstā saistīta ar nežēlību pret cilvēkiem — ne viena, ne otra parādība neiekļaujas stāstītājas pasaules kārtības izjūtā.

Bet tad jau cilvēki nebija nekādā vērtē. Kad tur tēvs vai māte slimi, veci cilvēki... Dzīvnieks ka... ka nobeidzās, tam sastādīja akti, bet, kad cilvēks nomira, tur neko, tas nekas nav. Bijis vai nebijis.

Iekšējā neatkarība un garīgais spēks sevi apliecina uzdevumā, kam Annas kundze veltījusi 25 mūža gadus. Būdamā baznīcas atslēgu glabātāja, viņa sargājusi baznīcu gan no laupīšanas, gan varas pārstāvjiem, izgudrojusi dažādus paņēmienus, lai saglabātu draudzi, lai nevar pārvest, ka baznīcai nav žoga. Viņa arī rūpējusies, lai baznīcas vadība neatstāj nomaļo lauku baznīciņu bez īsti aizrautīga mācītāja. Turpat, kaimiņu pagastā, pieredzēts, kas notiek, kad baznīca zaudē savus uzraugus.

Un ta tā Pētera baznīca — to jau izpostīja līdz beigām. Tā nomiruš, kas to baznīcu vadīja, tā priekšniece, un neviens nu neiet. Laikam bail. Nu bail tai komunistu laikā, neiet. Un paņem atslēgu no priekšniecības — nu ko tad, tāda liela ēka, taisīs tukšu, lai var ko likt iekšā. Un liek lauku brigādei, lai iet, lai nes tos solus ārā, lai plēš ārā. Lauku brigāde atteicās, neiet. Neviens neiet. Vietējie neiet. Ta nez kur sadabūja — kur sabrauca, kur sadabūja kādus komjauniešus svešus. Nu, ta tie atnāca, un ta tie visus solus... un pat ērģeles nav vairs, it nekas nav.

Annas kundzes aprūpē baznīca darbību nekad nav pārtraukusi, lai gan jau vairākas reizes apzagta. Rudeņos postītāji bijuši talcinieki.

— Katru rudenī no Rīgas brauca ārā no „Māras“ talcinieki, no... no Ventspils jūrnieki. Nu, tad jau, lai ar tur kas notiek, bet viņiem jau baznīcā jātieks iekšā. Ta viņi postīja un ārdīja, un ta viņi no skapiem izņēma visas grāmatas vienreiz un visu samīdīja ar kājām. Nozaga vāzītes un visu, nu ko varēja. Tā ka... Pēterim — tas ir kreisā pusē, Jānis ir labā pusē —, tam atslēgu un grāmatu norāva, parāva un... Un tad bij tādi mazāki... nu, tie grīdceliņi; ka citu neko — ta pārgrieza tos. .. Nu briesmīgi! Un katru gadu viņi līda iekšā tai baznīcā, ielauzās. ..

— Un jums nebija bail?

— Un kā es dzīvoju! Un es dzīvoju viena... viena pate pulkus gadus, viena pate tai mājā, un man tie trauki ir. Un man bail bij, dikti bail bij. Un es neteicu nevienam, ka man tie trauki ir, lai nedabon zināt tādi slikti cilvēki.

Baznīcas sargāšanu Annas kundze uzskatīja par savu misiju. Lai samaksātu baznīcas nodokli, katru gadu bija jāsavāc vismaz 400 rubļu. Tas prasīja gan izdomu, gan personiskos ietaupījumus un sabiedrotos ar līdzīgiem uzskatiem.

Baznīcai bij jāsamaksā. Kas pietrūka, tas man bij jāpieliek. Katru gadu jābrauc atskaitīties. .. Un nu bija jākrāso baznīca ārpusē — nu kur ņems? Divas trīs vecās sievietes atnāk, nu ko ta viņas varēja iedot? Divus trīs rubliņus, ko viņas var iedot. Bet es negribēju, ka baznīca... Un tur gribēja sporta zāli taisīt. Skola jau, skolotāji gribēja sporta zāli taisīt. Bet es pa visu varu darīju visu, lai tikai neizpostītu baznīcu, lai tik... Nu, ka taisīs, ta tur visu tā, kā tur ir, tai Pētera draudzē. To jau izpostīja. Un tad, kad vajadzēja nu krāsot, kur ta es ņemšu? Es izaudzināju bullīti lielāku, izdevu to bullīti un... un tad nokrāsoju ārpusē. .. Un visu, ko viņi uzlika, tas viss bij jāizdara. ..

Bija ilzīte. .. Un, cik viņa varēja ar kaut kādu lopiņu... ja varēja ar izaudzināt, ta viņa man ziedoja. Ta viņa gāja .. atkal tos ziedojumus vākt. To jau zin, pie kura var iet, pie kura nevar iet. Pie tiem komunistiem jau nav vērts, ka iet. Kas ir tādi pašu cilvēki, pie tiem gāja... Ta viņa tur gāja, savāķa tos ziedojumus. Ta es atkal te, pa šo pusi. Nu bet nebija, kas nāk tai baznīcā, cilvēkiem bail bija. Viņus jau

biedināja, ka nedos pensijas un ņems pensijas nost. Es domāju — kaut ar badā nomiršu, tikvien jau jāmirst nu reiz ir. (*lesmejas.*)

Šīkā sīvietē ir liels spēks — to viņa izsaka vārdos, to apliecina viņas rīcība. Tagad cilvēki sākot vairāk iegriezties baznīcā. Tur kalpo divi mācītāji — viens jau gados, otrs vēl students. Cīņa par baznīcu saistīta arī ar „cīņu“ par mācītājiem.

Mūsu mācītājs jau vecs, un viņam daudz draudzes, viņam piecas draudzes, jauniem mācītājiem nav tik daudz draudzes. Un mašīna ar nav, ar portfelīti stāv ceļmalā un gaida satiksmi. Mocās, brauc. Viņš jau ar tā cīnījies tik briesmīgi. .. Viš brauc... viš aiz Skrundas dzīvo. Viņam jābrauc ar trīs mašīnām, tad tik viš var tikt šurp. .. Jo mūsu mācītājs jau [ar] paralīzi div reizes, viš nevar mēteļi uzvilkt, roka neklausa.

Agrāk mācītājs viens pats ar savu skanīgo balsi varējis visu baznīcu piedziedāt, taču tagad vairs tā nevar, nepieciešams palīgs. Annas kundzei nākas runāt ar baznīcas vadību. Tas notiek baznīcas jubilejas svinību laikā.

Un lai mums don jaunu mācītāju, es viņam lūdzu. Turpat, tajos vārtos. Viš nāk ārā, un es viņam... es viņam lūdzu. „Nujā,” viš teica, „nu gan... gan jau... nu nav, nav... gan jau dabūs.” .. „Tā, mācītāj,” es teicu, „ta nu nebij vērts, ka cīnījās. Tad nu nebij vērts.” Es teicu: „Es neko nebūtu darījis. Lai tie sportisti danco.” — „Ja tagad,” es teicu, „nu ir brīva valsts, un cilvēki var iet mācīties un būt, ja tagad jūs nevar iedot mums mācītāju, tad nu nav vērts.” (*Sāk smieties.*) Un ta viš saķēra roku un teica, ka būs, būs. Un šis viņa pirksts bija, ka viš mums atsūtīja tagad to studentu. .. Bet cik viš ir brīnišķīgi izmācījies! Un tur laikam labi tie pasniedzēji. Nu apbrīnojami! Un tādu es... taisni tādu mācītāju es vēlējos redzēt mūsu baznīcā.

Tomēr mācītāja izraudzīšana ir tikai neliela epizode. Baznīcas žoga uzlikšana tikusi sagatavota daudz rūpīgāk un apliecina ne tikai Annas kundzes izveicību, bet arī prasmi organizēt darbus. Tas ļāvis darboties laikā, kad vieglāk būtu attaisnoties ar „apstākļiem” un līdzcilvēku neizpratni.

Tas noticis vēl komunistu laikos. Annas kundze sarunājusi, ka māsasvīrs atgādās stieplu pinumus no Daugavpils līdz Stendei, kur dzīvo Annas kundzes brālis.

Tad viņa kolhoza kantorī pieprasa mašīnu, lai stieplu pinumus žogam varētu aizvest līdz baznīcai.

Es te priekš baznīcas žoga. Es taisni viņiem teicu — priekš baznīcas žoga man vajag mašīnu. Es samaksā naudu par to mašīnu, un man vajag mašīnu.

Prasība ir tieša, bez aplinkiem. Taču noteiktajā laikā mašīna neatbrauc. Annas kundze domā, ka meitene dispečera telpā nav īsti sapratusi, vai drīkst dot mašīnu baznīcas žoga vešanai. Nākamajā dienā viss nokārtojas. Arī šoferis patrāpās kārtīgs, kā Annas kundze viņu raksturo.

Tāds dikti labsirdīgs un tāds labs šoferis. Citi jau gaida vēl no tā cilvēka — kolhozs jau viņam maksā, bet no tā cilvēka gaida vēl to dzeramnaudu, lai dod. Bet viš neņem nekad, viš neņem. Un viš tā, viš laikam arī dievticīgs. Viņam dēls un meita ir, un viņš teica, ka arī nokristīti Kuldīgā.

Jārīko talka, jo pāris cilvēku nevar žogu apvilkt. Mācītāja baznīcā teiktajam aicinājumam uz talku nav nekādu panākumu. Uz talku aicina arī Annas kundze.

Es atkal katreiz pie veikala uz staba uzlieku uzaicinājumu — vai viņiem patīk vai nepatīk, es uzlieku. Lūdzu piedalīties baznīcas žoga apvilkšanā. Sievas citas smejas — ha-ha-ha, kas ta viņai tur vilks to žogu.

Viens palīgs ir — brālis. Lai gan naudas palicis pavisam maz, Annas kundze atrod, kā to vislabāk likt lietā, demonstrējuma izdomu un cilvēku saprašānu.

Es uz veikalu prom un nopērku šņabi .. un uzaicinu tos, kas jau grib to šņabi dzert. Un tie vīri atnāk. .. Un mums veikālā vienu laiku veda ceptās tortes, bez sasmērēšanas, bez uztaisīšanas. .. Es nopērku tās un iesmērēju zapti, un kūka arī gatava ir. Un nāk, vīriem atnāk sievas līdz ar, kādas divas, un bērni vēl ir.

Annas kundzes optimisms atraisa spēkus un ļauj tikt galā ar šķietami nepārvaramo. Arī Annas kundzes dzīvesstāsta nobeigumā skan dzīves apliecinājums:

Un tā man viss, paldies Dievam, iznāca, es visu izdarīju. Nekas tāds nebij, ko nevarēja izdarīt. Es visiem teicu — nekas tāds nav, ko nevar izdarīt, ka tik grib. .. Ta jau sāka mainīties tie laiki. Un tā es izcīnījos un vēl dzīva esmu palikusi. Man janvārī astoņdesmit gād palik. Ar visām mocībām, ar visu strādāšanu, ar visu... es vēl ir dzīva.

Nobeigums

Vai brīvība ir tikai ierobežojumu neesamība, vai arī tā prasa kaut kā klātesamību, un kā tieši? E. Fromms jautā, kāpēc no brīvības daudzi atsakās tikpat kvēli, kā citi to pieņem. Apgaismības doma, ka cilvēks ir „pieaudzis“, prasa no viņa arī atbildību un spēju izlemt. Cilvēks ir atstāts viens pret visu pasauli, un reizē ar šo vientulību parādās arī drošības trūkums. Tāpēc laikā, kad aizvien vairāk tiek atcelti ierobežojumi, notiek „bēgšana“ no brīvības autoritāriskā vai konformismā [2].

Sartrs „Vēstulē par humānismu“ raksta, ka nav morāles likuma, kas varētu būt saistošs visiem. Cilvēks ir notiesāts būt brīvs. Notiesāts tāpēc, ka nav sevi radījis, un brīvs tāpēc, ka ir iemests šajā pasaulē un līdz ar to atbildīgs par visu, ko dara. Cilvēks top, izvēlēdamies savu morāli un iesaistīdamies pasaulē [12]. Ja arī nav absolūtā atskaites punkta, tomēr cilvēks savā rīcībā ir atbildīgs, un šī atbildība kļūst par atskaites punktu patvaļas un egoisma noliegumam. Aplūkotajos dzīvesstāstos būtiska rīcība situācijās, kad zaudēti ārējie tikumiskie orientieri un dzīvei tiek pateikts „jā“ arī par bezjēdzīgu padarītā pasaulē.

Dzīvesstāstu klausītājs iepazīst pieredzes jēgu stāstītāja personības spogulī. Aplūkotajos dzīvesstāstos netiek piesaukts brīvības vārds, taču tajos ir brīva cilvēka atbildības izjūta un sirdsapziņas balss.

„Es visiem teicu — nekas tāds nav, ko nevar izdarīt, ko tik grib,“ uzskata Annas kundze. Savu izvēli viņa raksturo ar vārdu „darīt“. Saistība ar Dievu un Viņa likumu pildīšana atbrīvo rīcībai („man nebija bailes“), palīdz pieveikt fiziskos šķēršļus, kuri kļūst pārvarami. Stāsts par Annas kundzes brīvību ir arī stāsts par baznīcas nosargāšanu padomju varas gados — runa ir tiklab par baznīcas ēku, kā par tās iekšējo saturu.

Brīvība kā vērtība parasti netiek saukta vārdos, tā atklājas apliecinājumā. Dzīvesstāstā raksturotie notikumi runā par sevi. Stāstītājas vieglais un atraisītais runas veids pauž paļāvību uz Dievu (lai gan par to netiek daudz runāts), un šajā paļāvībā un ticībā sakņojas viņas brīvība.

Ragni kundzes intervijā saistoša ir viņas balss, runas stils. Šeit nerunā salauzts un pazemots cilvēks, bet tāds, kas ieguvis pieredzi. Stāstītājas balss ir mierīga, ar iekšēju pašcieņu. Stāstā akcentēta iekšējās brīvības saglabāšanas iespēja nebrīvībā. Tajā nav dramatisku pretošanās ainu, varam sekot cīņai par izdzīvošanu un savas iekšējās būtības saglabāšanu.

Abos dzīvesstāstos aplūkotas situācijas, kad pastāv ārēji ierobežojumi. Vienā gadījumā tas ir ieslodzījums, otrā — sistēma, kas iznīcina cilvēka augstākās vērtības — svētumu, darba morāli. Stāstītājas nav uzaugušas šādos apstākļos, bet tapušas un savu attieksmi pret dzīvi veidojušas brīvā Latvijā. Dzīvesstāsti apliecina uzticību iekšējam brīvības principam, spēju mainīties, nepakļaujoties ārējo apstākļu izmaiņām. Arī atguvušas brīvību, stāstītājas nemaina savu iekšējo, pašcieņas pilno attieksmi. Ar savu morālo stāju viņas apliecina dzīvi, un raksturīgi, ka tieši ar šādiem dzīvi apliecinājošiem vārdiem beidzas abas intervijas.

Vēres

1. Milts A. Garīgās vērtības cilvēku dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* [A]. 1996. 50. sēj. (4/5).
2. Ahjvv ". <tucndj jn cdj,jls. — Vjcrdf> 1990.
3. Repmvbyf N. F. Rjywtgwbz cdj,jls d 'nrbt B. Rfynf. "nrbf Rfynf b cjdhvtvyjcnm. Hbuf> 1989.
4. Krūmiņa S. *Launums un cilvēka brīvā griba*. Rīga, 1992.
5. Djqnskf R. Jcyjdfybz 'nrb. 1991. 1 % 47.
6. Kūle M. Cilvēka tēma Karola Vojtīlas filosofiskajos uzskatos. Grām.: *Mūžīgais un laicīgais*. Rīga, 1995.
7. Xe[byf K. *Xtkjdr d htkubjpyjq abkjcjabb*. Hbuf> 1996.
8. Mamardašvili M. Vēl spēlējas ar mums, kad nedomājam precīzi. Grām.: *Domātprieks*. Rīga: Spektrs, 1994.
9. Knoch P. *Schreiben und Erzählen*. 1990.
10. NMV ieraksts nr. 481.

11. NMV ieraksts nr. 384.

12. Sartrs Ž. P. Eksistenciālisms ir humānisms. *Grāmata*. 1992. Nr. 2.

Jānis Pāvils II. *Dzīvības evaņģēlijs*. Rīga, 1996.

Seebass G. Der Wert der Freiheit. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*. Berlin, 1996. Bd. 44 (5) S. 759—775.

Itkth V. Ordo amoris. *Bp,hfyyst ghjbpdtlttybz. Vjcrdf% Uyjpbc* 1994.

Šuvajevs I. Atbrīvošanās un sadomazohisms. *Kentaurs XXI*. 1992. Nr. 2.

II

Metode: kā tuvoties
dzīvesstāstu analīzei

Vēsture, atmiņa, tauta un demokrātiska sabiedrība

Paulis Lazda

Ja cilvēks pēc fiziskas vai garīgas traumas zaudē atmiņu un tādējādi tiek atrauts no savas iepriekšējās dzīves, ģimenes un sabiedrības, mediķi to dēvē par amnēziju. Taču izvēle var būt arī paša cilvēka rokās — var gadīties, ka viņš neko nevēlas zināt par savu vidi un apkārtni, jo neko nezina par senatnes notikumiem un dzīvi agrākos laikos. Senajiem grieķiem bija skarbs vērtējums par cilvēku, kas nevēlējās neko zināt par saviem senčiem: tāds cilvēks sabiedrībai bija nederīgs. Ukrainu tautas hronists Safonovičs ir līdzīgi nosodošs: cilvēks, kurš nezina vai kuru neinteresē sava izcelšanās, ir uzskatāms par muļķi.

Atteikšanās no savas vēstures vai atmiņām nozīmē atteikšanos no būtiskas indivīda cilvēktiesību daļas. Šādu domu izteica Islandes prezidents Grimsone 1998. gada vasarā pēc protokola vizītes Latvijas Okupācijas muzejā, asi nosodot tādu Krievijas rīcību, kas ierobežo vai pat padara neiespējamu piekļuvi Latvijas vēstures dokumentiem. Pēc prezidenta domām, šāda rīcība ir smags cilvēktiesību pārkāpums. Citiem vārdiem, tiklab indivīda, kā sabiedrības atmiņa ir neatņemama cilvēciskas būtnes daļa. Kopīga atmiņa saista cilvēku ar līdzciviekiem un sabiedrību. Bez atmiņas sabiedrība sadrūp, atomizējas, savukārt atmiņa dod pašapziņu un spēku.

Mācot vēsturi universitātē jau 32 gadus, es kursu ievadu ar jautājumu: kāpēc vēsture būtu jāstudē ne tikai fakultātes studentiem, bet arī katram universitātes studentam? Domu apmaiņā nonākam pie secinājuma, ka, nezinot savu pagātni, mēs tiekam atšķirti no sabiedrības. Mēs nespēsim izprast sabiedrības normas un noteikumus, nespēsim nodibināt savstarpējas attiecības, jo tas viss sakņojas pagātnes pieredzē, atmiņās, vēsturē. Cilvēks bez vēstures saprašanas ir kā bērns, kas, izšķirstot ģimenes fotoalbumu, tur nepazīst nevienu no saviem vecvecākiem, tēvočiem, krustmātēm, attālākiem radiem un senčiem. Taču viņš var taujāt, pētīt un saprast un tā kļūt piederīgs savai ģimenei un radu pulkam.

Pirmā vēstures apziņa, protams, saistās ar ģimeni, vecākiem, vecvecākiem. Viņu stāsti un atmiņas kalpo par tiltu uz neseno pagātni, kur rodami mūsu dzīves pamati. Uzklaušīsim mūsu vecmāmiņas un vectēvus, mūsu tēvus un mātes. Viņu stāsti palīdzēs apjaust dzimtā pagasta un novada pagātni, apzināt savu vietu paaudžu pēctecībā.

Ģimenes un apkārtnes iepazīšana mums ļauj veidot saikni ar plašāku sabiedrību, visbeidzot — ar tautu. Jautājums, kas ir tauta, laika gaitā daudz pētīts, un šajā ziņā vēl joprojām pastāv liela viedokļu dažādība. Viena no tautas iezīmēm varētu būt tās saistība ar noteiktu vēsturisku teritoriju, zemi, kur lietas asinis un pieredzētas ievērojamas uzvaras un smagas sakāves. Kā raksta rumāņu vēsturnieks Mirča Eliade, zeme var būt pat svēta. Pēc viņa domām, šī savas zemes kā eksistences telpas apziņa nepieciešama ik sabiedrībai, tā ir kā piesaistes punkts, kas kalpo par orientieri pasaules haosā. Pazīstamais Melnkalnes politiķis, filozofs un rakstnieks Milovans Džilass raksta: „Atņemiet serba prātam un dvēselei Kosovu, un mēs beigsim pastāvēt.” Droši vien līdzīgu sentimentu varētu paust katrs: ebrejs par Jeruzalemi, amerikānis par Alamo vai Getisburgu, polis par Čenstohovu, lietuvietis — par Viļņu. Tomēr tautas var pastāvēt arī atrautībā no savas vēsturiskās teritorijas. Lai baudītu sava Dieva svētību, ebreji aizceļojot ņēma līdzī maisiņus ar zemi. Tāpat ne viens vien trimdinieks paņēma līdzī un glabāja sauju Latvijas zemes, atstājot savu dzimteni. Ebreji nezaudēja savu tautību pat tūkstoš gadu ilgā klaidā. Viņi atcerējās savas svētās vietas, senos notikumus, ciešanas un pakļautību, un arvien izskanēja cerība nākamgad sastapties Jeruzalemē.

Ebreju tautas identitāti, tāpat īru, poļu, kaukāziešu un vēl citu tautu pašapziņu stiprina reliģiskā pārliecība. Dažām tautām ir pieticis spēka izturēt pat gadu tūkstošiem ilgu nebrīvību un pārvarēt visus smagākos apspiestības, verdzības un masu slepkavību posmus, jo tām bijusi pārliecība par savu izredzētību. Ebreji apzinājās savu izredzētību saistībā ar Ābrama derību un Mozu. Armēnijā

jau 300. gadā par valsts reliģiju kļuva kristietība, un arī armēņiem piemīt šī izredzētības apziņa. Armēņu tauta tika iekarota, izklaidēta, pakļauta sistemātiskām slepkavībām, tomēr tā izturēja un izdzīvoja.

Arī grieķu tauta, pateicoties Aleksandra Lielā iekarojumiem un hellēnisma izplatībai, pārliecinājās par savu izredzētību. Pieņemot kristietību, grieķu etniskā izredzētība saistījās ar reliģisko un morālo imperatīvu. Etnocentrismam un pareizticības doktrīnai bija izšķiroša nozīme VII un VIII gadsimtā, kad saites ar Romu tika sarautas un Grieķijas teritoriju pārplūdināja avāru, slāvu un albāņu imigranti. Grieķu pieredze mums rāda, ka etniskā kontinuitāte nav noteicošā. Lai arī grieķu vēsturiskā teritorija tika iekarota un tur apmetās uz dzīvi daudzas tautas — slāvi, turki, arābi, itālieši —, noteicošā tomēr izrādījās grieķu kolektīvā identitāte (izredzētība) un kultūras tradīcijas.

Tautai, protams, nepieciešama sava valoda. Tā atver vienreizīgu, neatkārtojamo logu uz pasauli, tā iekrāso skatu uz dzīvi un vieno tai piederīgos, sniedzot saziņas iespēju. Vienlaikus valoda nošķir un pasargā tautu no svešiem iespaidiem, kas var apdraudēt tās izdzīvošanu. Kā raksta Herders, cilvēks var būt pilnīgs un patiens, ja tas domā un ir radošs savā valodā. Taču arī šeit pastāv izņēmumi, un ne vienmēr visai nācijai ir viena kopīga valoda. Tā bieži vien sadalās dialektos un savrupina, nevis vieno tautu. Lielākās teritorijās viena kopīga valoda daudzviet rodas vairāk vai mazāk mākslīgi un nebūt ne visiem ir mātes valoda. Spilgts piemērs ir grieķu valodas standartizācija; mākslīgi radīto rakstu valodu — katarēvusu — Grieķija beidzot atmēta 1995. gadā, pēc gandrīz 150 gadu ilga nesekmīga eksperimenta. Kā tautas atribūtu nav izdevies atdzīvināt, piemēram, ķeltu valodu lietojumu, zināmā mērā līdzīga situācija ir arī Šveicē un Beļģijā, kur tāpat nav vienotas valodas vides. Savukārt divām naidīgām tautām kopīgā serbhorvātu valoda nav spējusi apvienot serbus un horvātus, bet angļi un īri turpina norobežoties, lai gan pēdējie pakāpeniski zaudē savu senāko valodisko atšķirību.

Ir arī vēl kāds tautas atribūts — asinssaites jeb bioloģiskā kopība. Šo teoriju diskreditēja jau pirms 50 gadiem, un loģiskais prāts to noraida, ņemot vērā tautu staigāšanu senatnē, tāpat neskaitāmos karagājienus. Jāņem vērā arī daudzu tautu vadoņu ģenealoģija. XIX gs. ungāru vadonim Košutam bija slovaku asinis, franču vadonim Bonapartam — itāliešu asinis, īru tautas vadoņa de Valeras dzīslās tecēja spāņu asinis. Atliek secināt, ka tautas pamatiezīmes nav strikti saistāmas nedz ar valodu, nedz zemi vai asinssaitēm un kādu īpašas izredzētības apziņu.

Ikvienas tautas *conditio sine qua non* ir tās vēsture; tā saista un definē katru tautu. Kopīgā atmiņa ir nozīmīga tautas būtības sastāvdaļa, tā pārvar valodu atšķirības. Par to, cik kopīgā atmiņa svarīga tautas pastāvēšanai, liecina mēģinājumi šo atmiņu atņemt vai noliegt, lai kādu tautu pakļautu savai varai. Atņemt vēsturi un vēstures liecības nozīmē iznīcināt cilvēka un sabiedrības pamatus un leģitimitāti. Nesenajā Kosovas karā serbi centās iznīcināt pretinieku albāņu garamantas, dokumentus, relikvijas, kas saistījās ar tautas tiesībām un nacionālajām pretenzijām. Kāds serbs, kas bijis iesaistīts musulmaņu īpašumu iznīcināšanā, brīdinājis savu kaimiņu un draugu musulmani: „Tev ir desmit minūtes, lai izglābtu savus fotoalbumus.“ Tātad — mudinājums izglābt no draudošā ugunsgrēka ne tikai kailo dzīvību, bet arī liecības par sevi, savu dzimtu un piederību zemei.

Atmiņas atņemšana ir jau pazīstams politisks ierocis, lai garīgi, psiholoģiski nospiestu, pakļautu vai pat iznīcinātu kādu nacionālu pretinieku. Tādu politiku savulaik piekopa ungāri pret rumāņiem un slovakiem. Tos vienkārši pavisam oficiāli norakstīja kā „bezvēstures“ iedzīvotāju masu. Tieši tāpat Osmaņu impērijas varas iestādes liedza albāņu tautai tās vēsturi un valodu. Vēlāk Dienvidslāvijai pakļautie albāņi piedzīvoja vēl citu netaisnību. Dienvidslāvijā valdošie serbi centās piesavināties pakļautās tautas vēsturi — senais XV gadsimta albāņu karavadonis Skanderbegs kļuva par serbu, bet albāņus, kas dzīvoja Kosovā provincē, uzskatīja par serbiem, kas „aizmirsuši“ savu valodu. Vēlāk, politikai mainoties, „savu serbu valodu aizmirsušie albāņi“ pārvērtās par turkiem un Beļgrada uzsāka sarunas ar Ankaru, lai 1935. gadā 200 000 cilvēku deportētu uz Turciju. Turku valdība piekrita uzņemt Dienvidslāvijai nevēlamos albāņus, kuriem jau bija atņemta atmiņa. Trīsdesmitajos gados līdzīgi mēģināja atņemt vēsturi čečenu tautai — dzimtenes vietvārdus nomainīja, dzimtas vēstures pētīšana tika apkarota kā „vīrusu izplatīšana“.

Tautas vēsture var būt gan sekmīga, uzvarām vainagota, gan traģiska. Taču vēsturiskā atmiņa uztur apņēmību izdzīvot. Pēc Mainekes (*Meinecke*) vērtējuma, kopīgās vēstures apzināšanās nodrošina valstī vienotību un stabilitāti, kas ir priekšnoteikums tolerancei un iecietībai pret citām tautām un grupām.

Sabiedrības atmiņa ir nepieciešama valsts kopdomai par tās būtību un nākotni, par tās mērķiem. Bez kopdomas nav iespējama demokrātiska sabiedrība. Pirms četriem gadiem tika veikta zinātniska aptauja, kurā uz jautājumu, vai Latviju pirms 50 gadiem okupēja, piekrītoši atbildēja 80% latviski runājošo un tikai 20% krievvalodīgo. Demokrātija, protams, ir process, kam jāsakņojas vēsturiskajā atmiņā un ļoti plašā vēstures izpratnē. Tikai tad varam izveidot īsteni demokrātisku sabiedrību.

Vēres

- Dunlap J. B. *Russia Confronts Chechnya. Roots of a Separatist Conflict*. New York: Cambridge University Press, 1998. P. 82.
- Eliade M. *The Sacred and the Profane. The Nature of Religion*. New York: Hareori, Brace & World. Inc., 1959. Pp. 23—29.
- Hobsbawm E. J. *Nations and Nationalism since 1780*. New York: Cambridge University Press, 1990. Pp. 52—64.
- Jelavich B. *History of the Balkans*. Vol. 1. New York: Cambridge University Press, 1987. Pp. 175—176.
- Kohn H. *Nationalism. Its Meaning and History*. New York: Van Nostrand Reinhold Company, 1971. P. 31.
- Longworth P. Historian and Nationalism. *The Slavonic and East European Review*. 1990. Vol. 68 (1). Pp. 101—102.
- Malcolm N. *Kosovo. A Short History*. New York: New York University Press, 1998. Pp. 269—270, 285.
- Palmer A. *The Lands Between*. New York: The Macmillan Company, 1970. P. 98.
- Smith A. D. Ethnic Election and Cultural Identity. *Ethnic Groups. An International Periodical of Ethnic Studies*. 1992. Vol. 9 (4). Pp. 15—20.
- Vickers M. *Between Serbs and Albanians*. New York: Columbia University Press, 1998. P. 213.
- Walieki A. *Philosophy and Romantic Nationalism*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1994. Pp. 66—70.

Vārda dzīve cilvēka dzīves vēstījumā

Dace K. Bormane

Gadu mijā sakām un uzklausām vēlējuma vārdus. Laiks dzīvo vārda telpā (formā). Ko nosaucam? Pērngad teicām: laimi, prieku, veselību... Šogad sakām: veiksmi, naudu, darbu... Runāts tiek vienā un tajā pašā sakarībā, it kā par vienu un to pašu, tikai vārdi ir citi. Tikai? Uz vienu mērķi var iet pa dažādiem ceļiem. Vai var? Ik vārdam ir sava arhitektonika.

Dzirdot un lasot dzīvesstāstus/vēstījumus (precīzāk — stāstus par cilvēka dzīvi), manī vibrē vārds. Vārds kā cilvēka un īstenības attiecības. Arī iztēles līmenī. Tam, kas stāsta, un tam, kas uzklausa. Vienalga, cik adekvāts, absurds vai īreāls vārds attiecīgās situācijas vēstī šķīstu. Jautājums tikai: kas ir autora garīgā esamība?

Klusēt nereti ir grūtāk. Klusums sociumā var būt inteliģences pazīme. Klusums kliez. Klusums kliez, kad cilvēkā ir tapis vai top vārds. To, protams, jāspēj dzirdēt. Jūs taču esat to dzirdējuši? Mēdz teikt, ka vārdi rada telpu klusumam. Bet ieslēgts *Sony* diktofons klusumbrīžos starp teikto pārtrauc ierakstu, tas „iemācīts“ nefiksēt klusumu, lai taupītu audiolenti. Zūd klusuma dzīves telpa. Kas paliek? Vārdi. Vārdi kā laiks, ko ikkatrs nākamais vēstījuma uzklaustītājs ieliks savā telpā. Un vārds atkal notiks.

Lai arī bez atsaucēm, taču, protams, ietekmējoties no domas vēsturē zināmajiem konceptiem, kritikām un teorijām par valodu un tekstu, dialogu un komunikāciju, es domāju par vārda dzīvi dzīvesstāstā, par vārda dzīvi manā — klausītāja garā.

Pat par sīkām lietām runājot, teiktajā ir lielums, jo vēstījumā ir cilvēka dzīves veselums — tāds, kāds tas ir. Citāds tas nevar būt, jo cilvēks var atgriezties tikai pie tā, kas ir. Bija un ir it kā saplūst. Vārdi ikbrīd runā arī par pagātņi, taču nav pagātnes vārdi. Tie vienmēr ir tagad.

Šķiet, gandrīz par ikvienu vārdu var teikt: es zinu šo vārdu. (Vārds ir vārdnīcā.) Zināšana ir konstantais, bet saprašana nāk arvien no jauna. Vārds kā cilvēka dzīves „jēdziens“ ik vēstījumā viņam top no jauna.

Latviešu valodā vēstītajos dzīvesstāstos ir nojaušama vēlme ne vien zināt vārdu, bet ticēt tam; tad vārds nenolietojas. Taču cilvēki tik bieži ir turēti aizdomās tieši par ticību vārdam (Tēvzeme, Dzimtene, Māja, Dzīvība), ir iznīcināti par to... Dzīvē mācījāmies kliegt čukstus.

Tas, kam tici, ir jānosauc. Vārds nav velti valkājams, bet nosaucams. Divdesmitajā gadsimtā ļaudis Latvijā zaudēto un atņemto it kā ir atguvuši, tad zaudējuši atkal... Taču vārds paliek, vārda teksts dzīvo. Vārds tiek saprasts pat tad, ja „cilvēks ir noburts ar vārdu“. Vārds ir stratēģisks un dzīvīgs. Kā ir ar ticību?

Vai ticam vēl? Kam tauta ir ticība, tas tic. Ticības temporalitāte ir tagadne, bet meklēts tiek pagātnē, nākotnes labad. Ticības imperatīvs paredz nākotnes pastāvēšanu. Tomēr atcerieties mītu par Orfeju un Eiridiki: ja esi izvēlējies, ej, neskaties atpakaļ...

Vārdam ir sociālā akustika. Atcerieties, kā skanēja Brīvība 1988. gada, 1991. gada Latvijā! (No aristotelisma nāk atziņa par visu cilvēka gara dzīvē esošo kā atcerēšanos, tikai jāatceras.) Un kā skanēja Daugava 1987. gadā, Daugavpils HES celtniecības lietā! Vārds „domā“, ka var pacelties līdz esamības līmenim un vēl pāri tam. Cilvēks uzticas vārdam. Viens milzīgs stāsts ap Daugavu par cilvēku. Vārds kļūst vēstošs, pat metafizisks. Šobrīd upes vārds — Daugava — atkal ir apdraudēts hidroelektrostacijas sakarā. Apdraudēts ne tikai vārds.

Interesanti, kā dzirdam cita cilvēka dzīvesstāstu atkarībā no kultūrpiederības, mobilitātes vēlmes pasaulē? Vai es vēlētos klausīties indiāņa dzīves vēstījumu, ja tajā nebūtu principiālas līdzības ar manis, manas tautas vai sabiedrības un racionalitātes ģenēzi? Vērtību spriedumi paredz klausītāja piedalīšanos, līdzdzīvošanu, faktu sasaisti ar fenomenālām struktūrām. Vārds kalpo. Stāstīto dzird (klausās) arī pats vēstītājs, jo ļāvis vārdam parādīties, ļāvis tam liecināt. Cilvēks kļūst brīvs kā grēksūdzē. Vēstījums ir aksioloģisks un, reiz izstāstīts, rosina vērtēt cilvēku nevis kādā kategorijā (pēc amata, pēc sociālā statusa utt.), bet kā cilvēku. Pat stāstot par valsts politiku, dzīves vēstījums kļūst par cilvēka dzīves „privāto ontoloģiju“. Tiek rasti vārdi, lai izteiktu patiesi notikušo,

savā ziņā to kodējot. Vārda ideoloģija vēstījumā nereabilitē „zemapziņas okupāciju“. Ja vārdiskajā uzvedībā šī rehabilitācija notiktu, stāsts nebūtu vēstošs. Vēstījumā „mēs kļūstam, kas mēs esam“, nevis par to, kas neesam. Mēs notiekam vārdos — neskatoties uz to, ka šodien Latvijā valsts darbība, manuprāt, nereti vērsta uz pierādāmo: „Jūsu nav!“ Līdzīgi savulaik „1984“ rakstīja jau Dž. Orvels: „Vai tiešām eksistē Vecākais Brālis?“ — „Protams, ka eksistē!..“ — „Vai viņš eksistē tādā nozīmē, kā esmu es?“ — „Jūsu nav...“

Cilvēks, kas vēsta par savu dzīvi, spēj būt. Vēstījumā iepazīstam cilvēku un viņa gadsimtu, jo ir apjaustas sava laika sociālās un ētiskās struktūras un tas izdarīts brīvi no vēsturnieka diktāta. Vārdiem ir deskriptīvs un vērtību raksturs; runa ir gan par koncepciju, gan vērtību. Vārds vienlaikus ir un nav attālināts no darītā, no fakta, no reālā (ir — jo citādi nebūtu izteikts, nav — jo ne viss ir izteicams, nolasāms, tulkojams tūlīt).

Vārdam ir jēgas lauks un asociatīvais lauks, kas ārpus semiotiskās sfēras neeksistē. Savs lauks stāstītājam, un savs — klausītājam. Ja abu lauki pārklājas, top emocionālā drošība: dažbrīd kā prieks, dažbrīd kā sāpes, kā naidis, kā liecinājums. Ar nosaukto vārdu cilvēks spoguļojas citā cilvēkā; ieraugot savu attēlu vai ēnu, viņš, iespējams, konstatē, ka spoguļa sudrabs ir nobirzis vai nemaz nav uzklāts.

Arvien klātesošs ir arī laika gars kā cilvēka cilvēcības pieredzes „standarts“. Vārdos tiek pateikts tas, kas jau ir noticis, lingvistiskā līmenī top nobriedušais. Vai nosaukts vārds cilvēkam ir domāšanas beigas? Vai ieelpa turpmākai domai?

Esamība ir saplūdināta ar izziņu un valodiskumu. Atklājas vārda etimoloģisms. Vārds runā, jo vārdu tam dod vēstījuma autors. Vēstījumā ir attieksme pret stāstīto. „Kas nav nosaukts, tas nepastāv.“ Šoreiz — ne vien radīts caur nosaukšanu, bet apliecināts nosaucot. Ir dokumentēts fakts, taču nav lietoti protokola vārdi.

Vārds kļūst priekšmets; notiek vārda projekcija esamībā. Kā arhitekts projektē telpu, kas, iegūstot jēgu, kļūst vide noteiktam cilvēkam, tā vēstījuma autors būvē savas dzīves ainavu, kas ir gara pieredzes telpa un varbūt arī pārdzīvojuma niša un laiks šā vēstījuma uztvērējam, klausītājam. Vēstījumā piedalās, stāv klāt daudzi, jo „Daudzi aiz manis stāv. / Jūs viņus neredzat, protams. / Viņi jau redzami nav“. (M. Zālīte)

Atceros, kā reiz kāds emigrants no ASV pēc piecdesmit gadu prombūtnes Liepājā meklēja vietu (dzīvokli), kurā aizsākusies viņa dzīve. Šaubas par vietas atpazīšanu beidzās ar izsaucienu: „Tas ir tas rokturis!“ Vārdā bija viss.

Ir divas pasaules: pasaule un cilvēka pasaule. Un ir stāstoši brīži, kad tās abas veido veselo.

Vārds vēstījumā notiek nevis transcendentālā, bet laiktelpas līmenī. Lai gan savā būtībā atopisks, cilvēka dzīves vēstījumā vārds kļūst topisks, jēgas (kultūras) intonācijās parādās tā reģionalitāte (mentālā un ģeogrāfiskā, kas kulturoloģiski var sakrist vai nesakrist). Vārds „dzimtene“ latvietim, amerikānim, krievam, vācietim, turkam utt. atšķiras, taču jēdziens ir viens un tas pats. Vārds katram ir savs, un visu šo ļaužu savstarpējo vienotību rodam tikai ik katram no viņiem atšķirīgajā. Ja vārds tiek respektēts, vārda vēsture izstāsta sabiedrības vēsturi.

Varētu domāt, ka runātais vārds „aiziet tautās“, taču tas neaiziet prom no dzīves vēstījuma teicēja. Kļūstot teksts, tas reizē it kā nav tekstuāls, nav bezvietas fragments. Pat tad, ja stāstītais kļūst teksts lokalizēta jēdziena nozīmē (piemēram, audioieraksts), ņemot vārdu par starpnieku, klausītājs tik un tā apjauš vēstītāja pasaulizjūtas veidolu. (Tieši tāpat, piemēram, lasot man pazīstamu autoru darbus, es it kā fiziski dzirdu, kā skan vārds, kāda ir tā melodija un kā tas žestikulē.) Tā ir autora piedalīšanās, nevis „autora nāve“, jo vēstījumam ir konteksts, kas rodams domas telpā līdz ar vārdiem, un reizē pats vēstītais ir konteksts esībai „šeit un tagad“.

Laiks divdesmitā gadsimta Latvijā ir ļoti sablīvēts telpā: pastāv intensīvs, augsts notikumu blīvums un intencionalitāte gara dzīves norisēs. Sociālās izmaiņas cilvēkam uzspiež laiku, taču cilvēks vēl tveras pie telpas (grib būt tradicionāli idents), pie noteikta notikuma noteiktā vietā, jo laiks saistās ar vietu kā idento. Ne visu var attiecināt uz intencionalitāti; runa pārsvarā ir par to, kas „bija“ vai „būs“ — taču būs „šeit un tagad“. Vai atmiņas par nākotni?

Paradokss vai potencialitāte? Vārdā nestā ideja ir tuvu īstenībai (brīvība, nodevība, nabadzība, varonība). Jā, vārds tiešām „domā“, ka var pacelties līdz esamības līmenim. Ja pagātne un tagadne ir kontinuitātē, tad arī vārdi laikos sakrīt. Bet ja ne? Var izpalikt refleksija. Nav arī klusuma. Ir ielgusi pauze.

„Lielai daļai latviešu vārds „tagadne“ skan kā tagad nē!” rakstīja V. Krāslavietis. Piekrītu. Lai gan nenoliedzami lielai daļai ļaužu Latvijas sabiedrībā „tagad” ir viņu vienīgais rīcības vadmotīvs ar zemu vēstītspēju vai arī viņu dzīves biogrāfisms ir iemācīts sekulāri kanonizēts diskurss, kas visbiežāk izrādās politiskās vai mantas ideoloģijas motivēts.

Vēstījums top cilvēka gara un vietas attiecībās, kad cilvēka dzīve stāv klāt vārdam un kad šī dzīve top likta vārdā. Tad netiek aizliegta atmiņa un noliegta sava vēsture. Tā ir dvēseles vide, cilvēka kalpošana un patstāvība.

Cilvēka dzīves vēstījums kā informācija ienāk sociālajā vēsturē, antropoloģijā, domas vēsturē. Kā saprast nosaukto (pasacīto), turklāt — kā saprast arvien no jauna? Varbūt runa ir par eksistenciālo komunikāciju? Cilvēki Latvijā vēl ir bagāti ar pārdzīvoto. Viņu vārdiem dažkārt ir mītiskuma garoziņa. Nav brīnums, ka ārzemnieku veidotajā ceļvedī par Baltiju latvieši raksturoti kā sapņotāju tauta, kas pati par sevi domā, ka ir ļoti praktiska, lai gan citi uzskata, ka tā spēj noticēt lietām, kas cita citu izslēdz. Lūk, kā! Vai atkal kādam būs izdevīgi censties pierādīt, ka tāda tauta modernajā pasaulē nav konkurētspējīga? Kā domājat jūs?

Kad runāju par cilvēka dzīvesstāstu/vēstījumu, aizvien meklēju vārda izjušanu apliecinošās stabilizējošās pazīmes savā domāšanas ainavā. Dzīvesstāstus esmu uzklauzījusi ne tikai pētniecības programmas ietvaros, bet arī savas esības ikdienā, vismaz gadus divdesmit piecus, arvien cenšoties izjust un saprast, kas un kāpēc ir pateikts.

Vārds saista cilvēka zemi un cilvēka debesis. Pārdzīvotais nepieder vēsturei vien. Mēs varam atgriezties tikai pie tā, kas ir. Doma ierakstās mūsos. Vārdu pielīdzina domas formai. „Mēs kļūstam, kas mēs esam.”

Vārds notiek. Vēl notiek. Arī dzīvesstāstā. Bet vai vārds Latvijā ir mājās, kad stāvam uz trešā gadu tūkstoša pēc Kristus sliekšņa?

Vēres

- Bormane D. K. Stāsts/vēstījums aizpasaku laikā Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* [A]. 1993. Nr. 6.
- Bormane D. K. Teritorialitātes humānais spēks un nespēks. Telpa, vieta, „telpas pieredze” dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* [A]. 1998. Nr. 4/6.
- Bormane D. K. Par māju dzīves topogrāfijā. Grām.: *Māja/mājas: pagātnes atmiņas — nākotnes vīzijas*. Rīga, 1998. 24.—26. lpp.
- Bormane D. K. Vēsture — aiz stūra. *Literatūra un Māksla Latvijā*. 1999. Nr. 14 (14).

Patība un sociāli kulturālais konteksts

Baiba Bela-Krūmiņa

Dzīvesstāsti vēsta ne tikai par pagātnes notikumiem un cilvēka individuālo dzīves pieredzi, tie palīdz izprast cilvēka dzīves nozīmi, kā arī sabiedrību un kultūru, kurā mēs dzīvojam. Uzklusot dzīvesstāstus, bieži rodas pārdomas par to, kāda loma cilvēka personības tapšanā un viņa dzīves notikumu virknējumā ir sociālajam un kultūras kontekstam, kāda — cilvēka individualitātei, viņa interesēm un raksturam. Dzīvesstāstos atklājas individualitātes un sociāli kulturālā konteksta attiecību sarežģītība, kas palīdz izprast, cik ļoti daudzslāņaini mēs esam un cik lielā mērā mūsu domāšana, uzvedība un pat uztvere sakņojas kultūrā un sociālajā vidē. Vienlaikus dzīvesstāsti atklāj, cik izšķiroša nozīme ir cilvēka paša lēmumiem un rīcībai. Uzklusītie dzīvesstāsti kļūst par klausītāja pieredzes daļu, par bagātību, kas rada vēlēšanos tajā dalīties. Bet kā to izdarīt? Viena no iespējām — zinātniska analīze, kas palīdz plašākā vēsturiskā, kultūras un sociālā kontekstā skatīt individuālo dzīvju notikumus un, pateicoties dažādu teoriju atbalstam, labāk izprast cilvēka personības un viņa dzīves telpas sarežģītās attiecības.

Dzīvesstāstu pētniecībai ir sava vēsture, arī personības un sociāli kulturālā konteksta attiecību pētniecībai ir sava vēsture — pievēršoties šīm problēmām, ir svarīgi rast atbalsta punktus jau esošajās zinātniskajās pieejās. Šādus atbalsta punktus meklējot, mēģināju apgūt dažādu sociālo zinātņu pieredzi darbā ar biogrāfisko metodi. Īpašu uzmanību pievērsu antropoloģijai, kurā individualitāte un cilvēka patība — mani īpaši interesējoša tēma — veido nozīmīgu pētījumu daļu.

Katrā zinātniskā disciplīnā pastāv savī spēles noteikumi — materiāla atlases principi, aplūkojamo problēmu loks, pētniecības metodes un tradīcijas. Pirms pievērsos dzīvesstāstu pētniecības problēmām antropoloģijā, mēģināšu precizēt biežāk lietoto jēdzienu saturisko slodzi. Problēmu loks balstās uz tādiem jēdzieniem kā dzīvesstāsts, patība, individualitāte, identitāte, sociāli kulturālais konteksts. Jēdzienu izpratne variējas atkarībā no laika perioda un pētnieku interesēm. Turklāt sastapos arī ar tulkošanas grūtībām — bieži vien pieņemtais vārds kāda jēdziena atveidošanai latviešu valodā nes sevī citu saturisko kontekstu, nekā angļu oriģināltekstā lietotais.

Dzīvesstāsts ir viens no tā saukto personisko dokumentu veidiem, līdzās autobiogrāfijai, dienasgrāmatām, vēstulēm, arī tādām pašizteiksmes formām kā literārie sacerējumi un gleznas. Dzīvesstāsts var būt gan rakstisks, gan mutisks, un dzīvesstāsta galvenā atšķirība no citiem personiskajiem dokumentiem ir tā, ka cilvēku uz retrospektīvu savas dzīves apskatu pamudinājus kāda cita persona. Dzīvesstāsts rodas pētnieka un stāstītāja savstarpējās saskarsmes laikā, savstarpējā dialogā. Stāsts nekad nav tāpatīgs ar dzīvi — to veido atlasīta un vārdiski formulēta dzīves pieredze. Turklāt dzīvesstāsts nav tikai teksts — tā satura saprašanā nozīme ir arī stāstīšanas situācijai, stāstītāja mīmikai un žestu valodai, pauzēm un citiem specifiskiem mutvārdu izteiksmes līdzekļiem.

Patība un individualitāte veido vienu jēdzienisko bloku. Lielākās grūtības ir ar patības jēdziena nozīmi — sadzīves izpratnes līmenī, psiholoģijā (piemēram, K. G. Jungs), filozofijā (piemēram, H. Ortega i Gasets) un antropoloģijā (piemēram, A. P. Koens) šā jēdziena nozīmes lauks tiek skaidrots atšķirīgi, nav vienotības pat šo nozaru dažādu virzienu vidū. Kopīgais visās šajās izpratnēs ir patības saistība ar paš-apziņu, paš-refleksiju.

Patības jēdziena izpratne man līdz šim saistījās ar Junga izstrādāto patības koncepciju. Jungam patība nozīmē apziņas un bezapziņas veselumu, ko iegūst paš-tapšanas jeb individualizācijas procesā — topot par vienu, atšķirīgu un atbildīgu būtni. Būt pašam nozīmē visu spēku līdzsvaru cilvēkā. Jungs uzsver, ka patība nav psiholoģijas radīta konstrukcija — patībā sākas mūsu dvēseles dzīve, un patība ir mūsu augstāko ideālu avots. „Es” ir vienīgais patības saturs, kas mums pieejams. Patība ir pārracionāla, ar prātu mēs to nevaram aptvert, tāpēc patības izpratnei ir nepieciešami citi instrumenti, ne zinātniskā izziņa.

Tomēr, lai cik arī man būtu tuva Junga patības izpratne, šoreiz pievērsīšos patības izpratnei antropoloģijas teorētiskajā kontekstā, kur galvenais patības izziņas instruments ir tieši zinātniskā izziņa. Antropoloģijā patības jēdziens tiek izprasts ciešā saistībā ar indivīda sociālo un kultūras vidi.

Tādi izteikumi kā „dvēseles dzīve“ tiek dēvēti par spekulatīviem. Jāatzīmē, ka ne tikai sociālajās zinātnēs nav vienotības attiecībā uz patības jēdziena (tāpat kā uz jēdzienu „es“, persona, indivīds, individualitāte, identitāte) izpratni un definēšanu; arī antropologu starpā pastāv dažādi viedokļi par to, kas ir patība (identitāte, individualitāte u. tml.). Ar patību un individualitāti saistītajām problēmām nopietni pievēršas visai neliels skaits antropologu. To dara, piemēram, A. P. Koens savā darbā „Patības antropoloģija“ [1]. Viņa pamatnostādnes es centos ņemt vērā.

Patība ietver indivīda un sabiedrības attiecības — tā veidojas privātā un publiskā lauka mijiedarbībā. Koens uzsver, ka patība nav kaut kas autonomš vai neatkarīgs, bet nevar arī noliegt individualitātes vienreizīgumu un neatkārtojamību, kas veidojusies ģenētiskajā vēsturē, personīgajā pieredzē, intelektuālajā attīstībā, sociālās un kultūras vides ietekmē. Patība nav monolīta, tā drīzāk ir plastiska, daudzveidīga un kompleksa. Liela nozīme ir mūsu jaunradei, uztverei un interpretācijai. Koens uzsver patības saistību ar paš-apziņu. Autors uzsver arī atšķirības starp cilvēka pašā zināšanām par sevi un publisku patības uztveri.

Tādējādi šādā kontekstā patība ir ārkārtīgi tuva individualitātes jēdzienam, un angļu valodā abi jēdzieni (*self, individuality*) atsevišķos gadījumos lietoti kā sinonīmi. Runājot par cilvēku kā par individualitāti, tiek norādīts, pirmkārt, uz empīrisku runas, domas un gribas subjektu, kas atrodams visās sabiedrībās, un, otrkārt, uz neatkarīgu, autonomu, nesociālu būtni, kas rūpējas par augstākajām vērtībām un pati tiek par tādu atzīta, — šāds aspekts atrodams vispirms jau modernajā ideoloģijā par cilvēku un sabiedrību [2]. Nojēgumā par patību lielāks akcents ir uz paš-refleksiju un paš-apzināšanos.

Te un arī turpmāk lietošu jēdzienu paš-apzināšanās. Šis ir ļoti nozīmīgs patības aspekts (angl. *self-consciousness*), kas norāda uz „apziņošanu“ subjekta apziņu par sevi. Vārds paš-apzināšanās, manuprāt, ietver šo „apziņu par sevi pašu“.

Aprakstot patības un sociāli kulturālā konteksta attiecības, nozīmīgs jēdziens ir identitāte. Identitāte ir patības izjūta, kas veidojas, nošķirot sevi no vecākiem un no ģimenes un ieņemot vietu sabiedrībā. Identitāte turpina veidoties sociālajās attiecībās.* Vēl viens no iespējamajiem identitātes definējumiem — identitātes jēdziens ietver procesu, kurā cilvēks mēģina apvienot savas dažādās sociālās lomas un statusus, kā arī dažādās pieredzes saskaņotā paštēlā [1]. Tomēr šādā definējumā identitāte šķiet pārāk tuva nojēgumam par patību, individualitāti, personību, kas drīzāk ietver vienotu paštēlu. Identitāte saistāma arī ar cilvēka piederības izjūtu. Piemēram, arī cilvēka piederība kolektīvam izsaka kādu viņa identitātes aspektu. Kolektīvās formas (nacionālā piederība, lokālā piederība, reliģiskā pārliecība) var tikt lietotas kā simboliski līdzekļi, lai izteiktu savu identitāti.

Dzīvesstāstos parādās dažādi sociālās identitātes aspekti, kas atklāj individualitātes saistību ar noteiktu sociāli kulturālo vidi. Piemēram, Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos kā galvenais identitātes aspekts parādās nacionālā identitāte, kas nozīmīgā veidā skar cilvēka paštēlu un paš-apzināšanos. Arī citos latviešu dzīvesstāstos tas ir nozīmīgs identitātes aspekts.

Nacionālā piederība nozīmē piederību nācijai (lat. val. *natīo* — burtiskā tulkojumā ‘tauta’), kas savukārt ietver kopīgu izcelšanos, vēsturi, valodu, kultūras tradīcijas u. tml., kā arī vienotu valsti vai apdzīvojamo teritoriju. Šobrīd, definējot nāciju, parasti uzsver etnosociālās pazīmes, īpaši vēsturisko attīstību* (jau pieminētajā Kolinsa Socioloģijas vārdnīcā šķirkļa *nation, nationality* nav, ir tikai *nation-state*). A. P. Koens atzīst, ka šobrīd jēdziens nacionalitāte ir ārkārtīgi ideoloģizēts un politizēts, un iesaka lietot jēdzienu etniskā piederība, lai izvairītos no ideoloģiskās un politiskās slodzes, ko ietver jēdziens nacionalitāte. Vienīgi aprakstot cilvēku pašidentitāti saistībā ar valsti, Koens lieto jēdzienu nacionālā piederība, turklāt uzlūko nacionālo identitāti par indivīda jaunrades rezultātu. Tādējādi nāciju var uzskatīt par vienu no individualitātes pašizteiksmes formām.

Mēģināšu paskaidrot, ko nozīmē etniskā piederība un kāpēc, runājot par latviešu dzīvesstāstiem, es tomēr izvēlos jēdzienu nacionālā piederība.

Etnoss (gr. val. *ethnos* — burtiskā tulkojumā ‘tauta’) ir vēsturiski radusies sociāla grupa, kas veido cilti, tautu vai nāciju. Raksturīgās pazīmes — kopīga teritorija, valoda, vēsture, savdabīga garīgā un materiālā kultūra, kopīgas tradīcijas, tikumi un reliģija. Etnisko pašapziņu veido apziņa par kopīgu izcelšanos, vēsturi un sava etnosa atšķirīgumu (Socioloģijas enciklopēdiskā vārdnīca). Kolinsa Socioloģijas vārdnīcā etniskā grupa tiek skaidrota līdzīgi. A. P. Koens piebilst, ka jāņem vērā etniskās piederības izjūtas atšķirības starp spēcīgām grupām un t. s. minoritātēm, lielām un mazām tautām [1]. Antropoloģijas kontekstā etniskā piederība tiek asociēta ar noteiktu darbības vai

reprezentācijas veidu — ar cilvēku izvēli simboliski attēlot sevi vai citus kā noteiktas kultūras identitātes nesējus.

Etniskajai identitātei ir daudznozīmīga daba: pirmkārt, tā ir ne tikai aprakstoša, bet ietver arī noteiktas vērtības nokrāsu — izteikumi par etnisko piederību reti kad ir neitrāli —, otrkārt, mēs sevi ne tikai asociējam ar noteiktu raksturojumu kopumu, bet arī distancējam no citiem [1]. Domāšana par to, kas mēs esam etniskās piederības nozīmē, ietver gan mūsu paš-apzināšanos, gan etniskās piederības simbolisku izteikšanu. Domāt par sevi kā piederīgu kādai etniskai grupai nenozīmē iekļaut sevi etniskajā grupā kā anonīmu būtni, lai pasvītrotu šai grupai kopīgo, kas atšķir to no citiem. Etniskā piederība tiek izteikta simboliskā veidā un tādējādi ļauj saglabāt iekšējo daudznozīmību, maskējot to ar ārēji kopīgām simboliskām formām [1]. Dzīvesstāstos individuālās etniskās piederības apziņas heterogenitāte atsedzas, analizējot stāstītāju attiecības ar Latviju un latvietību.

Piemēram, Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos latviskā identitāte šķiet lielā mērā saistīta ne tikai ar etnisko identitāti (kopīgu izcelšanos, vēsturi, valodu) un kultūras tradīciju apzināšanos (nodarbības latviešu skolīnās, dziedāšana svinībās, maizes cepšana), bet arī ar piederību Latvijai kā valstiskam veidojumam. (Te der atcerēties ievērojamas trimdinieku daļas pilnīgu norobežošanos no Padomju Latvijas un prasību atzīt Baltijas valstu okupāciju.) Piederība savai tautai Latvijas gadījumā šajā gadsimtā vienmēr bijusi lielā mērā saistīta ar noteiktu ideoloģisku un politisku nostāju, tas nav tikai izcelšanās vai kultūras tradīciju jautājums. Tāpēc, saistībā ar Zviedrijas latviešu dzīvesstāstiem (un latviešu dzīvesstāstiem vispār), man šķiet pilnīgi korekti runāt par nacionālo identitāti, nacionālo piederību.

Nojēgums par sociāli kulturālo kontekstu veido otru jēdzienisko bloku un norāda uz to parādību, procesu un nosacījumu kopumu, kas veido un iespaido indivīdu. Šo kontekstu veido divi komponenti — sociālā vide un kultūras vide.

Sociālā vide veido cilvēka dzīves telpas garīgos, materiālos un sabiedriskos nosacījumus. Izšķir sociālo makrovīdi, kas aptver sabiedrības ekonomisko sistēmu, sociālo struktūru, izglītības sistēmu u. tml., un sociālo mikrovīdi, ko veido ģimene, māja, mācību vai darba kolektīvs u. tml. (Socioloģijas enciklopēdiskā vārdnīca). Cilvēks sakņojas savā vidē un tajā pašā laikā pakārtojas lielākai struktūrai (mūsdienu Rietumu pasaulē — augsti urbanizētai kārtībai), kas iedarbojas uz viņa paš-apzināšanos, domāšanu, morāli utt. Dažādi dzīves apstākļi prasa dažādus rīcības noteikumus, sociālo lomu pārtrauktību un nepārtrauktību — tas viss ietekmē cilvēka paš-apzināšanos un pašidentitāti [3].

Kultūras vidi definēt ir grūtāk, jo pats kultūras jēdziens tiek definēts dažādi. Socioloģijas enciklopēdiskajā vārdnīcā kultūra raksturota kā cilvēka dzīves un darbības attīstības un organizācijas specifisks veids, kas izpaužas garīgā un materiālā darba produktos, sociālo normu un institūciju sistēmā, garīgajās vērtībās, kā arī ietver cilvēka attiecības ar dabu, savstarpējās attiecības un attiecības ar sevi pašu. Kultūru raksturo cilvēka apziņas, uzvedības un darbības īpatnības dažādās sabiedrības dzīves sfērās. Kolinsa Socioloģijas vārdnīcā kultūras jēdziens aplūkots izvērstāk. Kultūra veido sabiedrības dzīvesveidu, proti, valodu, rituālus, uzvedības normas, ticības sistēmas, manieru un apģērbu kodus, un tā pēc savas izcelšanās ir sociāla. Pastāv atgriezeniskās saites attiecības starp cilvēku un kultūru. Tiek uzsvērts, ka cilvēka dzīve ārpus kultūras ietekmes nav iespējama. Tas, kas sākotnēji šķiet esam mūsu dzīves dabīgas iezīmes (piemēram, seksualitāte, novecošana vai pat ēdiens), kļūst nozīmīgs caur kultūru un mainās caur kultūras ietekmēm.

Kultūra ir viens no atslēgas vārdiem antropoloģijā. Kultūru antropoloģijā var uzlūkot kā atšķirīgu cilvēku daudzējādo pieredžu un darbību apkopojumu, kas veido nozīmju, jēdzienu un ideju satvaru. Kultūra ir tas satvars, kura iekšienē tiek radīta, jaunradīta un transformēta nozīme. Vienlaikus kultūra ir arī prakse, kas nepārtraukti šo nozīmi pārbauda [4]. K. Ģirca izpratnē kultūra līdzinās kaleidoskopam, ko veido noteikts materiālu kopums, kuru lietotāji var dažādā veidā savienot un pārveidot, atkarībā no daudzveidīgajiem redzes leņķiem. Mūsdienu antropoloģijā parādījusies tendence kultūras jēdzienu skatīt domāšanas, nevis darbības sfērā [1].

Individuālā un sociālā

mijattiecību izpēte antropoloģijā

Antropologu interešu centrā ir sociālās un kultūras dzīves pētniecība dažādās sabiedrībās. Pēdējo gadu laikā arvien biežāk tiek uzdots jautājums: vai varam skaidrot kādu sabiedrību un tās kultūras dzīvi, neizprotot atsevišķos cilvēkus, kuri veido šo sabiedrību? Antropologiem ir senākās tradīcijas mutvārdu pētījumu laukā sociālajās zinātnēs, ar pamatīgi izstrādātu intervēšanas teorētisko bāzi, — tātad šķiet, ka jau no pašiem pirmsākumiem antropoloģijai ir bijusi raksturīga interese par individuālo dzīves pieredzi. Tomēr situācija ir citādāka, un indivīds, patība kā antropoloģijas problēma parādās tikai 70. gadu beigās. Man likās svarīgi ne tikai pievērsties patības un sociāli kulturālā konteksta attiecību risinājumam mūsdienu antropoloģijā, bet arī parādīt problēmas attīstību. Vēl jo vairāk tāpēc, ka šobrīd dažādās tendences antropoloģijā nevar strikti apvienot zem kopīgā — mūsdienu antropoloģija un liela daļa antropologu turpina aplūkot indivīda un sabiedrības attiecības līdzīgi tam, kā to darīja antropologi gadsimta sākumā.

Gadsimta pirmajā pusē sociālajās zinātnēs individualitātes, sabiedrības un kultūras attiecību problēmu risināja, virzoties no sabiedrības uz indivīdu, izdalot pēdējo no sociālām struktūrām, kurām viņš pieder, — šķiras, nacionalitātes, valsts, etniskās grupas, cilts, radniecības struktūrām utt. Vēl gadsimta vidū akadēmiskajā vidē cilvēka sociālās un personiskās darbības sfēras tika sadalītas it kā trijās atsevišķās „sistēmās”. Tās bija personība, sabiedrība un kultūra, kas atbilda trim zinātņu disciplīnām — psiholoģijai, socioloģijai un antropoloģijai [3].

Antropologi koncentrējās lielākoties uz kolektīvajām struktūrām, gan indivīdus, gan pašas šīs kolektīvās struktūras uztverot kā kaut ko pašsaprotamu un tā radot fikcijas par indivīda un sabiedrības attiecībām. Līdz Franča Boasa kultūras teorijas izstrādāšanai antropologi pieņēma, ka nav atšķirības starp kultūru un tās nesējiem, atsevišķiem cilvēkiem, kultūra tika uzlūkota kā „ierakstīta” cilvēkos. Dažkārt no šāda redzespunkta joprojām tiek runāts, piemēram, par kultūras modeļiem, nacionālo raksturu, vērtībām [3]. Sociālās un kultūras antropoloģijas pētnieku darbos gadsimta pirmajā pusē bieži sastopams apraksta veids, kas izvirza pretenzijas uz kolektīvas domas telpas esamību — „beduīni tic...”, „ndembu domā, ka...” u. tml. Aprakstītajiem cilvēkiem tika liegta spēja domāt kā indivīdiem. R. I. Levi runā par antropologu apsēstību ar pieredzes kontekstu, kas abstrahēts no atsevišķajiem cilvēkiem, kuriem šī pieredze veidojusies.

Vēsturiski antropoloģijā valdošo nostādni, ka sabiedrība ir dominējošā cilvēka uzvedības noteicēja un veidotāja, iespaidojusi situācija zinātnē kopumā. Sociālajā antropoloģijā jautājumā par sabiedrības un indivīda attiecībām dominēja Dirkeima tradīcija, strukturālais funkcionālisms un britu strukturālisms [1].

Emīls Dirkeims uzlūkoja sabiedrību kā determinējošu attiecībā pret indivīdu, viņa interese fokusējās galvenokārt uz cilvēka sociālajiem aspektiem. Dirkeims atzina individuālā un sociālā konfliktsituāciju un piedāvāja risināt konfliktu starp sabiedrību un indivīdu, palielinot sabiedrības kontroli pār indivīdu [1]. Vēl viens viņa teorijas vājš punkts — uzskats, ka sabiedrības ir dabīgi eksistējošas, pašpietiekamas sistēmas ar noslēgtām robežām. Reāli cilvēki var pārvietoties no vienas sabiedrības uz otru, vēl vairāk — tie var piederēt vairākām sabiedrībām vienlaikus. Tomēr nevar pārāk vienkāršot Dirkeima uzskatus; tieši Dirkeims radīja impulsu interesei par indivīdu socioloģijā. Jāņem vērā viņa nelielā eseja „Individuālisms un intelektuāļi” (1898), kurā Dirkeims pievēršas Rietumu individuālisma analīzei, kā galveno aplūkojot individuālismu kā tādu, nevis indivīdu [5]. Individuālismu Dirkeims pielīdzina reliģijai (reliģija pētniekam ir sociāla institūcija — kopīga ticības un prakses sistēma ar noteiktu autoritāti) un uzskata, ka individuālismā tiek glorificēts cilvēks kā tāds, vispārcilvēciskie aspekti, nevis indivīda patība vai šauri egoistiskie, utilitārie mērķi. Šajā darbā atsedzas sociālās vides un individualitātes sarežģītās attiecības — pat vienas grupas locekļiem ir kopīga tikai viņu vispārīgā cilvēcība. Indivīds, kas aizsargā savas tiesības, vienlaikus aizsargā sabiedrības vitālās intereses. Dirkeims atzīst, ka individuālisms ir vienīgā ticības sistēma, kas nodrošina valstij un sabiedrībai vienotību. Šajā esejā Dirkeims pieskaras arī sociālo attiecību nozīmīgumam — sabiedrības vienotība nav iespējama, neņemot vērā citus, neko nezinot par citiem. Indivīds saņem no sabiedrības pat ticību, tajā skaitā — ticību individuālismam.

Arī Džordža Herberta Mīda koncepcija ir ievērojami ietekmējusi individualitātes un sociokulturālā konteksta attiecību risinājumu antropoloģijā. Mīdu interesē veidi, kā cilvēki sevi simbolizē sociālajās attiecībās. Mīds nerunā par sabiedrības determinējošo lomu, bet uzlūko sociālās attiecības kā pamatu cilvēka paštēla veidošanās procesā. Mīds saskarsmē saskata refleksivitāti veicinošu

faktoru. Viņš arī uzskata, ka patība veidojas cilvēku savstarpējās attiecībās un ir ieaudzināta. Gan Mīda, gan Dirkeima indivīda koncepcijā ir grūti atrast tādas individuālas pašnoteikšanās spējas, ko nebūtu radījusi saskarsme ar citiem cilvēkiem.

Strukturālistmā, kas ir gadsimta pirmajā pusē dominējošā pieeja antropoloģijā (piemēram, K. Levi-Stross), tiek meklēti tie pamatprocesi un struktūras, kas veido sabiedrības un kultūras satvaru. Cilvēku uzlūko kā piederošu konkrētam laikam un vietai — t. i., kā sociāli vēsturisku un sociāli kulturālu produktu. Atsevišķais cilvēks ir sabiedrības veidots, un arī savā darbā tas reproducē un tikai potenciāli transformē sabiedrību. Tiek uzskatīts, ka cilvēki var mainīt sevi, mainot tās struktūras, kas viņus ir veidojušas.

Tālāk aplūkošu M. Mosa pieeju individualitātes, patības problēmai. Moss esejā „Cilvēka prāta kategorija: priekšstati par personu, priekšstati par patību“ [6] pirmo reizi antropoloģijas vēsturē pieskaras patībai kā pētījuma problēmai. Lai arī viņa devums attiecīgajā laika periodā nav ietekmējis plašāku antropologu loku, tomēr Moss tiek atzīts par pirmo nopietnāko patības problēmas pieteicēju antropoloģijā. Mosu interesēja ne tik daudz indivīds kā tāds, cik nojēguma par individualitāti vēsturiskā izcelšanās.

Moss izseko personas jēdziena attīstībai sociālās vēstures aspektā: no personas kā maskas, sociālas lomas līdz personai kā patībai un paš-apziņai, domāšanas un darbības pamatnosacījumam. Antropologs aplūko, kā šis jēdziens variējas dažādās sabiedrībās, saistībā ar noteiktu reliģiju, likumiem, tradīcijām un sociālo struktūru. Vēsturisko ekskursu pētnieks sāk, aplūkojot maskas un lomas izpratni dažādās tā sauktajās vienkāršajās sabiedrībās (Dienvīdamerikas un Ziemeļamerikas indiāņi, Austrālijas ciltis). Moss iezīmē seno Indijas un Ķīnas civilizāciju uzskatus par individualitāti, kā arī izseko personas jēdziena attīstībai Eiropas reģionā — no sākotnējās personas kā maskas izpratnes līdz personai kā likuma pamatfaktam romiešu tiesībās un personas kā morālas esamības izpratnei stoīķu filozofijā. Ar kristietību personas jēdziens ieguva stingru metafizisku pamatu, personu sāka uzlūkot kā racionālu substanci — nedalāmu (divu dabu vienotība — dievišķais un cilvēciskais, dvēsele un ķermenis) un individuālu (individuāli radīta dvēsele). Moss aplūko dažādos strīdus par to, kas un kāds ir individuālais cilvēks, — kā šis jautājums tiek risināts baznīcas vēsturē, kā filozofijā.

Moss atgādina, cik nesen patība definēta kā kategorija — tās vēsturi var aplūkot tikai pusotra gadsimta garumā. Priekšstats par personu kā patību stabilizējies tikai reizē ar protestantisma attīstību (tiesības uz personīgu kontaktu ar Dievu) un jautājuma par personīgo brīvību aktualizēšanos. Moss uzskata, ka pirmais jautājumu par patību (vācu val. — *das Ich*) kā kategoriju ir uzdevis Kants. Kants arī atzinis individuālo apziņu kā praktiskā prāta nosacījumu. Esejas nobeigumā antropologs piebilst, ka patības kategorija ir formulēta mums un starp mums, netieši pasakot, ka citā laikā un citā sabiedrībā tā var būt citādāka.

A. P. Koens uzskata, ka antropoloģijā sociālā un individuālā attiecību jautājuma aktualizēšanu kavējuši divi līdz šim valdošie pieņēmumi, kas būtiski ietekmējuši antropoloģijas problēmu loku un savāktā materiāla interpretāciju, kā arī sekmējuši antropologu nejutīgumu attiecībā pret pētāmo cilvēku individualitāti. Pirmais pieņēmums — par pētnieka un pētāmā pilnīgu atšķirīgumu; pateicoties tam, no pētnieka kulturāli atšķirīgiem pētāmajiem tika piedēvēts patības trūkums. Otrs pieņēmums — sociālās struktūras determinē tās nozīmes, kuras to locekļi izmanto, dzīvojot sabiedrībā un skaidrojot pasauli. Tādējādi tika pasludināta sociālās vides primaritāte attiecībā pret individualitāti.

Galvenie iebildumi, kas vērsti pret sociālā determinisma tradīciju, bija sekojoši: 1) sociālie aspekti neizsmel cilvēka esamības telpu, tie skar galvenokārt ārējo, sociālo cilvēku; 2) tiek primitivizētas sabiedrības un indivīda attiecības; 3) ir sarežģīti skaidrot atšķirības starp sabiedrības locekļiem; 4) šādā kontekstā kļūst problemātiska attīstība kā tāda.

Pieņēmums par pētnieka un pētāmā pilnīgu atšķirīgumu lielā mērā saistīts ar valodas tulkojamības problēmām. Antropologu interese fokusējas uz atšķirīgu kultūru pētīšanu, un ilgu laiku valdīja uzskats: jo eksotiskāka kultūra, jo labāk. Lauka pētījumu materiāli liecina, ka bieži vien pētnieki ir mēģinājuši iegūt no pētāmā nojēgumus, piemēram, par patību vai privātumu, kas būtu līdzīgi pētnieku nojēgumiem vai vismaz būtu izteikti līdzīgiem vārdiem. Koens norāda, ka, pat pētot Eiropas anglicki nerunājošās sabiedrības, bieži vien ir grūti atrast adekvātus angļu valodas vārdus. Levi salīdzinājis intervijas Franču Polinēzijā, kur intervēti divās valodās (gan vietējā, gan franču) runājošie. Intervijas ar vienu un to pašu cilvēku par vienu un to pašu tēmu, tikai katra savā valodā,

izrādījās ļoti atšķirīgas, un pētnieks izvirza šādu pieņēmumu — katra valoda atsedz kādu citu cilvēka dzīves un pieredzes aspektu. Valodas atšķirības un tulkojamības grūtības palīdzēja izveidoties priekšstatam par pētnieka un pētāmā pilnīgu atšķirīgumu, tāpat ļāva uzturēt mītu par indivīda sociālo determinētību. Koens izvirza tēzi, ka vienlīdz apšaubāms ir tas, ka mēs visi esam atšķirīgi, kā arī tas, ka mēs visi esam līdzīgi.

Man šķiet svarīgs vēl kāds aspekts, kas iespaidojis iepriekšminēto aizspriedumu rašanos. Proti — antropoloģiskajā praksē „otrs“ tika konstruēts un uzlūkots kā objekts. Dialoga jēdziens un pētāmais kā subjekts antropoloģijas (un vispār sociālo zinātņu) praksē parādās samērā nesen. Šādu pavērsienu sekmēja hermeneitiskā filozofija, kuras atziņas ievērojami mainīja pieeju attiecībām starp pētnieku un pētāmo realitāti.

Līdz pat 70. gadiem antropologu uzmanība bija vērsta galvenokārt uz institūcijām, sociālajām attiecībām, sociālajām un domāšanas struktūrām, kultūras formu pētniecību u. tml. Indivīds interesēja tiktāl, ciktāl viņš šajās struktūrās ir iesaistīts. Patības problēma netika uzlūkota kā antropoloģijas problēma, neskatoties uz to, ka antropoloģijas empīrisko materiālu veido cilvēku individuālās pieredzes stāsti un ka atsevišķi antropologi, piemēram, Marsels Moss [6], ir pievērsuši uzmanību individualitātei un patībai. Kopš 70. gadu beigām antropologus (bez jau pieminētā A. P. Koena, H. Hastrupas, R. I. Levi vēl jānosauc Barbara Meierhofa, L. L. Langess u. c.) arvien vairāk sāk interesēt atsevišķā cilvēka un viņa sociāli kulturālā konteksta attiecības, t. i., nevis pašas struktūras, bet to nozīme tiem, kuri šīs struktūras „apdzīvo“. Šāds problemātikas pavērsiens saistīts ar antropologu pievēršanos tā sauktajām Rietumu kompleksajām sabiedrībām.

Tiek jautāts: kā jūs varat zināt, ko cits cilvēks domā? Kā jūs varat atbildēt uz jautājumu: kas es esmu? Kā jūs varat atšķirt cita cilvēka apziņu no savām konstrukcijām par šā cilvēka apziņu? Atsevišķu mūsdienu antropologu uzdoto jautājumu virkni varētu turpināt. Piemēram, cilvēks pieder konkrētam laikam un telpai, tomēr — vai viņš ir tikai sociāli vēsturisks un sociāli kulturāls produkts? Vai nav jāņem vērā cilvēka pašrefleksija un pašnoteikšanās spēja, kas arī iespaido šo „produktu“?

Antropoloģijā veidojas tāda apakšdisciplīna kā patības antropoloģija — tās centrā ir individualitātes, patības jautājums, tādas problēmas kā cilvēka un sabiedrības kompleksās attiecības.

Vairāki antropologi atzīst, ka realitāte, kurā dominē sociālie notikumi, ir tikai viens cilvēka dzīves aspekts, un pievēršas cilvēka individualitātes izpratnei, iekšējo procesu pētniecībai. Viņi pārlūko veidu, kādā līdz šim pētītas sabiedrības un cilvēka attiecības. Viņi apskata gan jautājumu par pētāmā un pētnieka attiecībām, gan arī jautājumu par indivīda un sociālo struktūru attiecībām. Tiek jautāts: kā antropoloģija var adekvāti pētīt sociālo dzīvi, neņemot vērā cilvēka domu, jūtu, emociju un paš-apzināšanās procesus? Antropologi meklē risinājumu, kas ņemtu vērā cilvēka individualitāti un pašnoteikšanās spēju, uzskatot, ka indivīda un sabiedrības attiecību jautājums ir daudzdimensionāls un tālād komplikētāks, nekā parasts domāt.

Šajā darbā esmu balstījies uz Koena „Patības antropoloģijā“ rodamajām atziņām. A. Koena darbs rakstīts kā iebildums tiem, kas uzskata, ka sabiedrība cilvēku veido tik lielā mērā, ka viņa paš-apzināšanos var arī ignorēt. Tomēr pievērsīšos ne tik daudz Koena patības aizstāvības koncepcijas analīzei, kas ir ārkārtīgi izvērsta un ietver dažādu kultūru un dažādu sociālo norišu apskatu, bet galvenokārt tām problēmām, kas man palīdzēja izprast individualitātes un sociāli kulturālā konteksta attiecības dzīvesstāstos.

Koens atzīst, ka vienīgā tiešā pieredze mums sasniedzama pašiem par savu patību. Antropologu paš-refleksijai un pārdomām par savu individualitāti vajadzētu darīt tos jūtīgākus pret pētāmo cilvēku patību. Tas gan nenozīmē, ka sevi varētu uzlūkot kā modeli, lai pētītu citus. Tas nozīmē tikai to, ka refleksijai par mūsu patību un mūsu personīgajām attiecībām ar dažādām sociālām institūcijām vajadzētu darīt mūs uzmanīgākus arī pret pētāmo realitāti, risinot indivīda un sabiedrības attiecību jautājumu.

Koena ieteiktie pašanalīzes vingrinājumi liek līdzdomāt par dažādu vispārinājumu varmācību attiecībā pret personas sarežģītību. Arī pašanalīzes veidā iespējams pārlūkot jautājumu par sociālā „es“ (cilvēku savstarpējās attiecībās iesaistītā „es“) un individuālā „es“ (uz paš-apziņu koncentrētā „es“) attiecībām. Kas notiek, ja mēģinām sevi aprakstīt, iekļaujoties akadēmiskajās konvencijās un prasībās? Cik adekvāts mūsu priekšstatam par sevi būs apraksts, kas fokusēts tikai uz mūsu sociālās dzīves aspektiem? Ikdienā mums bieži nākas sastapties ar to, ka valsts vai kādi citi spēcīgi

sociāli aģenti ierobežo mūsu individualitāti, ierindojo mūs noteiktās kategorijās. Šādās situācijās mūs uzlūko kā tādus, kas pieder sabiedrībai kā sabiedrisku vienību biedri (mācību, darba, ģimenes u. tml. grupu locekļi), bet ne kā individualitātes. Teikto ilustrē, piemēram, paštēls, kas rodas, aizpildot pieteikuma veidlapu, kurā mums sevi jāraksturo, izmantojot piedāvāto atbilžu variantus, vai rakstot CV.

Koens piedāvā vēl vienu vienkāršu pašanalīzes mēģinājumu, lai tuvotos tik grūti definējamajai patībai, individualitātes iekšējai vienotībai. Mēs piederam dažādām grupām un asociācijām (ģimenei, draugiem, darbabiedriem, kaimiņiem, studiju grupai utt.), kuras reizēm ir nesaderīgas (piemēram, ģimene un darbs, ģimene un draugi, draugi un kaimiņi). Pamēģiniet vienās viesībās saaicināt pārāk dažādus draugus vai arī visas iepriekšminētās grupas! Taču ikdienā mēs lielākoties gluži labi spējam tikt galā ar šo asociāciju dažādajām prasībām, saglabājot sava paštēla vienotību, savu patību. Pašanalīzē mēs pārliecināties, ka sociālās attiecības un mūsu sociālās lomas neizsmel mūsu „es“, turklāt sabiedriskais „es“ var būt atšķirīgs no privātā „es“.

Koens uzskata, ka antropologu ilgstošā nevērība pret pētāmā „cita“ pašapzināšanos un iekšējo pasauli un koncentrēšanās tikai uz ārējo pasauli ir radījusi mītu par individuālo cilvēku kā sociāli determinētu „produktu“. Koens apstrīd pretrunu starp cilvēku patības ievērošanu un viņu sociālo aprakstu, uzskatot, ka abi šie aspekti viens otru tikai papildina un pretruna ir iedomāta. Autors iesaka būt uzmanīgākiem pret tiem veidiem, kādos kultūra un sociālā vide skar atsevišķo cilvēku, lai atsevišķo cilvēku neaizvietotu ar formālu matricu, ar kādām oponē teorijas. „Cik neadekvāti antropologi bieži vien vispārina atsevišķus cilvēkus kā grupas, sabiedrību vai tamlīdzīgi! Jo vairāk es iepazīnu savus informantus, jo sarežģītāki viņi man likās.“ [1]

Individuālā un sociālā attiecības Koens atklāj tādā klasiskā antropoloģijas tēmā kā rituālu pētniecība. Kopš gadsimta sākuma antropoloģijā dominē tradīcija, ka rituāls kā sociāls akts formē cilvēku, maina viņa apziņu. Tomēr šobrīd ne visi autori ir vienprātīgi šajā jautājumā — pastāv uzskats, ka rituālu uzdevums ir padziļināt sociālo pieredzi un caur tiem tiek apzināti vēl daži sociālās dzīves aspekti, nevis tiek mainīta apziņa. Caur tradīcijām un rituāliem cilvēks tiek iekļauts sabiedrībā. Piemēram, t. s. cilšu sabiedrībās izplatīti iniciācijas rituāli. Pusaudzis, veidams iniciācijas rituālu, automātiski nesāk justies, domāt un rīkoties kā pieaugušais. Aplūkojot rituālus no cilvēku pašapzināšanās viedokļa, paveras cits aspekts — rituāli nodrošina līdzekļus, ar kuriem indivīds veido jēdzienus piederības izteikšanai, pamato sabiedrības, savstarpējo attiecību un patības nozīmi. Rituāli un tradīcijas skar dzīves sociālās formas, bet notikumu nozīmi tomēr veido atsevišķais cilvēks.

Sociālās vides un individualitātes attiecības nozīmju veidošanas aspektā Koens aplūko britu antropologa N. Rapporta pētījumā par dažādiem pasaules uzskatiem kādā nelielā, noslēgtā angļu ciemā, kurā iedzīvotāji pazīst cits citu kopš bērnības. Šie cilvēki tic, ka par būtiskiem jautājumiem domā līdzīgi un saprot to vārdu nozīmi, ko saka cits citam. Iedziļināties ciema iedzīvotāju sarunās, pētnieks ar pārspriegumu secināja, ka viņu dialogi atgādina kurlo sarunas, — šie cilvēki lietoja kopīgus vārdus, bet katrs tajos ietvēra būtiski atšķirīgu nozīmi, kas balstījās personiskajā pieredzē. Valoda ir kultūras forma, kuras nozīme pamatā ir privāta. Simbolu nozīme netiek izsmelta ar to publiskajiem, kopīgajiem elementiem, ļoti būtiska ir simbolu privāta interpretācija. Kultūra un valoda dod kopīgas ārējās formas, kuras mēs neuzņemam tiešā mehāniskā veidā, — tās kļūst par mūsu pieredzes daļu nevis automātiski, bet caur mūsu interpretāciju. Koens atzīst, ka cilvēka individuālā patība balstās tieši šajā nozīmes privātumā. Reliģiska, politiska vai nacionāla doktrīna var „piespēlēt“ cilvēkiem līdzekļus un modeļus, kā domāt par sevi un pasauli, formas, kurās „ietilpināt“ sevi.

Antropoloģijā parasti tiek runāts par statusa maiņas ārējām procedūrām, piemēram, jau pieminētajiem iniciācijas rituāliem vai laulībām. Koens norāda uz iekšējiem procesiem, kas prasa aktīvu indivīda domu darbību, pārformulējot savu identitāti, savu patību. Kā piemērs tiek aplūkots novecošanas problēma, izmantojot B. Meierhofas darbu par kādu Amerikas ebreju veco ļaužu namu [7].

Nozīmīga sociālā statusa maiņa cilvēka dzīvē saistīta ne tikai ar viņa ienākšanu aktīvajā sociālajā apritē, bet arī ar aiziešanu no tās. Vecais cilvēks bieži tiek izslēgts no aktīvās aprites savu fizisko spēju ierobežotības dēļ, ar veco cilvēku vairs nerēķinās kā ar nozīmīgu būtni. Bieži vien nerēķinās ar veco cilvēku pašidentitāti, viņu dzīves vēsturi, identificējot viņus ar viņu ierobežotajām fiziskajām un mentālajām spējām. B. Meierhofa norāda, ka viņas sarunbiedri arvien vēl apzinās sevi

kā tos pašus, kas viņi ir bijuši, lai arī šobrīd ir mainījušies. Viņas intervēto veco cilvēku meklējumi centrējas ap personas vienotību un atpazīstamību, neskatoties uz laika gaitu. Viņu patības ārējā iezīme ir noteiktas zināšanas pašiem par sevi un pasauli. Vecam cilvēkam nepieciešama milzīga piepūle, lai saglabātu savu pašidentitāti, akceptētu ar viņu notiekošās vecuma izraisītās pārmaiņas.

Aplūkojot padzīvojušu cilvēku identitātes maiņu, atklājas vēl kāds aspekts, kas saistīts ar organizācijām un profesionālo attieksmi. Tiek citēts kādas vecas kundzes dzejolis, kuru viņa rakstījusi, guļot slimnīcā. „*So open your eyes, nurses, / Open and see, / Not crabby old woman, / Look closer — see me.*”⁴ Pirmkārt, parādās tieksme varmācīgi vispārināt, kas īpaši spilgti izpaužas attieksmē pret veciem cilvēkiem. Otrkārt, parādās rutīna — profesionāļiem ir ērti bezpersoniski cilvēki (vispārinājumu ērtums, no kura nekādi nevar atbrīvoties arī antropoloģija).

Cilvēku attiecības ar dažādām dzīves konteksta šķautnēm ir kompleksas un daudzveidīgas. Patības antropoloģijas uzmanības lokā ir indivīds kā aktīvais centrs un viņa dzīves telpas attiecības, robežlīnija starp publisko un privāto dimensiju. Koens atzīst, ka individualitātes un sociāli kulturālā konteksta attiecības tiek risinātas caur personīgo pieredzi — paš-apzināšanos. Autors uzskata, ka dzimums, nacionalitāte, etniskā piederība, seksualitāte, reliģiskā piederība u. tml. ir kolektīvas formas, kas var tikt lietotas kā līdzekļi, lai izteiktu savu identitāti, savu patību. Tomēr cilvēkiem piemīt atšķirīgums, ko nevar vispārinot attiecināt uz minētajām kolektīvajām formām; tas rodams apziņas atšķirīgumā. Koens aizstāv viedokli, ka sabiedrība ir veidota un to veido indivīdi, kas sevi apzinās.

Tiesa, izvērsti apskatot un analizējot patības un sociāli kulturālā konteksta attiecības, Koens neiezīmē kādu patības antropoloģijas attīstības līniju, vienīgi norāda tos problēmu lokus, kuru risināšanā patības jēdziens var palīdzēt. Proti, pieredze par personīgās patības sarežģītību palīdzēs, pirmkārt, nevienkāršot un nevispārināt citus un, otrkārt, nemeklēt citās kultūrās tādus nojēgumus, kas sasauktos ar mūsu personības un patības jēdzieniem, atmetot eiropocentrismu, egocentrismu u. tml.

Biogrāfiskās metodes vēsture antropoloģijā

Pievēršanās dzīvesstāstu pētniecības attīstībai lielā mērā turpinās iepriekšējā nodaļā aplūkoto individuālā un sociālā attiecību izpēti antropoloģijā, tomēr šeit problēma ir konkrētāka — kādā veidā dzīvesstāsts kā personiska liecība iekļaujas zinātniskajā telpā. Iepriekš pievērsos galvenokārt šīs problēmas attīstībai Eiropas (precīzāk — angļu un franču) antropoloģijā, tālāk pievērsīšos antropoloģijai Amerikā. Galvenā atšķirība ir tā, ka amerikāņi lielākā mērā ņēmuši vērā individualitātes nozīmīgumu. Šajā izklāstā balstīšos uz L. Votsones un B. Votsones-Frankes piedāvāto biogrāfiskās metodes vēsturisko izpēti [8].

Dzīvesstāstu izmantošanā pētījumos izšķir trīs fāzes: 1) dzīvesstāsts kā palīgs kultūras studijās; 2) tā sauktā psihokulturālā fāze; 3) interpretatīvā pieeja.

Dzīvesstāsts kā palīgs kultūras studijās. Kopš antropoloģijas kā disciplīnas pirmsākumiem antropologi ir kolekcionējuši to cilvēku personiskos dzīvesstāstus, kuru kultūru viņi pēta. Lauka pētījuma (cits iespējamais *field work* tulkojums no angļu val. — ‘ekspedīcija’) uzdevums bija apkopot individuālo pieredzi, lai iegūtu informāciju par pētāmo kultūru. Pētījuma rakstīšanas laikā individuālie stāsti tika pretstatīti cits citam, sintezēti un papildināti ar paša pētnieka novērojumiem. Tādējādi individuālos vēstījumus apkopoja un vispārināja kā kultūras pieredzi, noteiktas kultūras kategorijas, un individuālais stāstītājs pētījumā tika pazaudēts. Sākotnēji dzīvesstāstus neuzlūkoja kā veselumu ar savu pašvērtību, bet izmantoja, lai ilustrētu objektīvos faktus par kultūru vai papildinātu etnogrāfiskos pētījumus.

Pirmais, kurš dzīvesstāstu lietoja kā galveno informācijas avotu par kultūru, bija antropologs Pols Reidins (1913, 1926, 1933). Viņa mērķis bija ieskatīties citā kultūrā „no iekšpuses”. Reidins uzskatīja, ka vienīgais veids, kā saprast kultūru, ir uzlūkot to kā atsevišķu, unikālu cilvēku kopveidojumu. Un tomēr — Reidina uzmanība bija vērsta uz kultūras izprašanu caur individuālo pieredzi, nevis uz šo individuālo pieredzi kā tādu. Katrā ziņā Reidina darbi ievērojami rosināja zinātniekus pievērsties individuālās dzīves pētniecībai un skaidrošanai, īpaši psiholoģijā un socioloģijā. Individuālās pieredzes akcentēšana izpelnījās arī kritiku; Reidina kritiķi uzsvēra, ka

antropoloģijai jākoncentrējas uz jautājumiem, kas nozīmīgāki par atsevišķu cilvēku pieredzi, — uz reliģiju, morāli, likumiem u. tml.

Ievērojama ir sociologu V. I. Tomasa un F. Znaņeckā monogrāfija „Poļu zemnieks Eiropā un Amerikā” (pirmo reizi izdota 1920. gadā), pateicoties kurai, interese par t. s. personīgajiem vēstījumiem strauji pieauga. Pētnieki dzīvesstāstu uzlūkoja kā atbilstošu materiālu, lai raksturotu kādas sociālas grupas dzīvi. Autori apgalvoja, ka abstraktie sociālie likumi atklājas t. s. privātajos dokumentos. Viņi lietoja dzīvesstāstu kā ilustratīvu materiālu, tikai šoreiz nevis tādēļ, lai attēlotu kultūras kontekstu, bet — lai pamatotu savu teoriju par personības attīstību.

Psihokulturālā fāze. Trīsdesmitajos gados situācija mainījās. Pievēršot lielāku uzmanību zinātniskajai metodoloģijai, izveidojās psiholoģijas un antropoloģijas savienība, kas pazīstama kā „kultūras un personības” skola. Pirms tam kultūru atzina par pārpersonīgu veselumu un indivīdu savstarpējās attiecības noklusēja, bet tad pētnieki sāka pievērst uzmanību tām specifiskajām saitēm, kuras pastāv starp indivīdiem un caur kurām kultūra tiek nodota tālāk. Kā piemēru var minēt Dž. Dollarda darbu „Dzīves vēstures kritēriji” (1935). Autors izmanto psihoanalīzes un kultūras studiju principus, kuros vērojams spēcīgs Freida teorijas iespaids un aizraušanās ar teorētiskām konstrukcijām.

Tomēr lielāku iespaidu zinātniskajā telpā atstāja divas dzīvesstāstu publikācijas, kas sekoja dažus gadus pēc Dollarda pētījuma. Vienas no tām — Leo Simona „*Sun Chief*” (1942) — centrā ir ideja par indivīda saskaņotību ar bioloģisko spēju, fiziskās vides, sabiedrības un kultūras ietekmēm. Simons apraksta arī attiecības starp pētnieku un stāstītāju.

Nozīmīgi arī psihoanalītiķa Ābrama Kārdinera darbi (1935, 1945), kuros izvirzīta tēze, ka ik sabiedrība rada noteiktu personības tipu (personības struktūras pamatelements — adaptācijas spēja), kas savukārt ietekmē šīs sabiedrības institūciju veidošanos. Kārdiners uzsvēra nepieciešamību salīdzināt ne tikai vienas, bet arī dažādu sabiedrību indivīdu dzīvesstāstus, — šī metodoloģiskā prasība ieņēma nozīmīgu vietu diskusijās par dzīvesstāstu vērtību.

Četrdesmitajos gados un piecdesmito gadu sākumā asi kritizēja dzīvesstāstu izmantošanas zinātniskos standartus un īpašu uzmanību pievērsa dzīvesstāstu izmantošanas metodēm. Pirmajiem pētījumiem, kas bija balstīti dzīvesstāstos, pārmeta literārismu un nezinātniskumu. „Kultūras un personības” skola, ar ko tobrīd bija cieši saistītas dzīvesstāstu studijas, apsīka. Dzīvesstāsts gan nepazuda no pētnieku redzesloka, tomēr kā pētījumu laukam tam trūka metodoloģiskas vienotības.

Interpretatīvā pieeja. Sešdesmitajos gados dzīvesstāsta izmantošanas metodes ievērojami ietekmēja fenomenoloģijas, eksistenciālisma un hermeneitikas atziņas. Fenomenoloģiskā pieeja realitātei kā subjektīvam apziņas aktam lika domāt, ka arī dzīvesstāstu var uzlūkot kā subjektīvu izpausmi un ne vairs kā kopsavilkumu, kas informē par kādu ārpus indivīda esošu empīrisku realitāti. Personiskā pieredze tika atzīta par fenomenu ar savu pašvērtību. Fenomenoloģiskā pieeja palīdzēja izprast subjekta pieredzi kultūras pieredzes kontekstā. Fenomenoloģija ne tikai atsedza un pamatoja subjektivitāti dzīves pasaulē, bet arī komentēja aktīvās, dinamiskās un mainīgās attiecības starp indivīdu un kultūru, kurā tas atrodas. Pirmais Huserla fenomenoloģijas atziņas dzīvesstāstu pētniecībā sāka lietot Alfrēds Šics (1969).

Eksistenciālisms atklāja iespējas interpretēt dzīvesstāstu, vērsot uzmanību uz cilvēka neatkārtojamību un problematizējot cilvēka brīvības un izvēles jautājumu. Īpaši ietekmēja Ž. P. Sartra un M. Merlo-Pontī pozīcija. Sartra filozofijā mēs redzam indivīdu, kurš pats izvēlēties savu dzīvi, ir projekts pats sev. Indivīda vienreizējais dzīves plāns rada jautājumu par nosacījumiem šā plāna iespējamībai. Sartrs redzēja cilvēku kā brīvu no tām saitēm, ko domāšanai un izvēlei uzliek sociālais un kultūras konteksts. Filozofs uzskatīja, ka, izvēloties tradicionālās lomas un kārtību, cilvēks izvairās pilnībā uzņemties atbildību par savu dzīvi. Merlo-Pontī pret to iebilda — brīvība un indivīda izvēle saistīta ar sarežģītām attiecībām starp pasauli un indivīda iniciatīvu. Cilvēks nav ne pilnīgi brīvs, ne pilnīgi nebrīvs. Cilvēka dzīves situāciju rada ne tikai viņa lēmumi. Mēs nosakām savu brīvību attiecībās ar aktuālo situāciju — nevar domāt par brīvību, kas abstrahēta no konkrētās situācijas.

Gadamera hermeneitiskā filozofija iedvesmoja lietot dzīvesstāstu pētīšanā hermeneitisko metodi. Uzmanība tika pievērsta, pirmkārt, dzīvesstāstam kā interpretējamam tekstam un, otrkārt, teksta interpretētājam, kura subjektivitāte ir vēsturiski situēta sapratnes horizontā, kas nav tāds pats kā tekstam. Hermeneitiskā pieeja dialogam starp pētnieku un pētāmo paredz dažādu kontekstu

sasaistīšanu, savstarpēju interpretāciju un sapratni — sapratne var rasties tikai interpretācijas procesā. Tikai caur sapratni kaut kas telpā vai pieredzē svešs un atšķirīgs kļūst pazīstams. Hermeneitiskā pieeja dzīvesstāstam paredz tā saprašanu. Hermeneitiskā pieeja ietver refleksivitāti kā būtisku interpretācijas procesa sastāvdaļu. Pētnieka refleksivitāte nozīmē to, ka pētnieks atsedz lasītājam tos apslēptos epistemoloģiskos pieņēmumus, kas iespaidojuši jautājumu uzdošanas veidu, noteiktu atbilžu meklēšanu un galarezultāta pasniegšanas veidu un saturu. Hermeneitiskā pieeja pētniekam liek pārlūkot savus pieņēmumus, kas neļauj uztvert to, ko teksts „saka“, neļauj pilnībā „ieiet“ teksta pasaulē. Mēs nekad nevaram „ieiet“ teksta pasaulē bez mūsu horizonta pastarpinājuma. Tāpēc jāpārlūko, kas mūsu horizontā ir tāds, kas veicina dialogu ar citādo, bet kas — to kavē. Ir nepieciešams integrēt mūsu un teksta pasauli hermeneitiskajā dialogā.

Eksistenciālā un fenomenoloģiskā interpretācija ļauj rasties dialogam ar dzīvesstāstu, kurā atklājas stāstītāja pasaules subjektīvais raksturs un paplašinās savstarpējās sapratnes horizonts.

Sešdesmito gadu otrajā pusē parādās L. L. Langnesa darbi (1965, 1979), kas pievērsti līdz šim vismazāk izstrādātajam aspektam — dzīvesstāstu analīzei un interpretācijai. Šādā sakarā jāpiemin arī Deivids H. Mandelbaums (1973), kurš mēģināja radīt dzīvesstāstu pētniecības laukam vienotu konceptu tīklu. Mandelbaums rekonstruēja un analizēja Gandija dzīvi, pielietojot trīs jēdzienus: dimensijas, pagriezieni un adaptācijas individuālajā dzīvē. Pētnieks izšķīra četras dimensijas — bioloģisko, kultūras, sociālo un psihosociālo. Pagrieziena jēdziens jāsaprot kā apzīmējums galvenajām pārmaiņām indivīda dzīvē. Adaptācijas jēdziens ietver sevī gan pārmaiņas, gan kontinuitāti, kas vērojama indivīda dzīves vēsturē, indivīdam sastopoties ar jauniem dzīves apstākļiem.

Vairāki pētnieki mēģināja lietot Mandelbauma piedāvāto shēmu. Tai skaitā arī Džeimss M. Frīmens (1979), kurš atzina, ka viņa paša dzīves vēsture ir iespaidojusi viņa zinātniskās intereses. Pētnieks uzlūkoja dzīvesstāstu kā pētnieka un stāstītāja sadarbības kopproduktu un norādīja, ka interpretācijā izšķiroša nozīme ir tam, kā pētnieks dzīvesstāstu izprot.

Septiņdesmitajos gados sāka pārlūkot vairākus pagātnes pieņēmumus. Vinsents Krapacano (1977) un Gelija Franks (1979) pārlūkoja dzīvesstāstu izmantošanu, pētot tādas kultūras, kurās patības izpratne var atšķirties no mūsu patības izpratnes. Autobiogrāfija kā izteiksmes veids ir atkarīga no specifiska pasaules uzskata, un jautājumi, ko pētnieks uzstāda intervējamajam, ietver noteiktas gaidas no pētnieka kultūras puses. Dzīvesstāsts tiek uzlūkots kā dubulta autobiogrāfija, kur pētnieka un pētāmā apziņa ir neatšķetināmi saistītas.

20.—50. gadu teorija, kas paredzēja pētnieka objektivitāti un neitralitāti, sāka likties naiva. Sociologs Daniels Berto (1981) pasludināja, ka sociālo zinātņu zinātniskums ir mīts, — nepieciešams nevis producēt zinātniskus darbus, bet iegūt zināšanas. Patiesība ir iluzora un daudzpusīga, dzīvesstāsta stāstītājs nevēsta kādu vienu, pārbaudāmu patiesību. Ja sociālās zinātnes vēlas pilnībā izmantot dzīvesstāstu, tad nepietiek ar šā dokumenta subjektivitātes atzīšanu, nepieciešams šo subjektivitāti izmantot kā interpretācijas procesa galveno elementu.

Nobeiguma vietā

Šobrīd dažādās humanitāro un sociālo zinātņu disciplīnās iezīmējas kāda kopīga tendence — arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta runātajam vārdam, arvien vairāk paplašinās starpdisciplināro pētījumu robežas. Ar runātā vārda analīzes starpniecību tiek mēģināts atbildēt uz daudziem ikvienā sabiedrībā būtiskiem jautājumiem, piemēram, — kas mēs esam un kāpēc mēs esam tādi, kādi esam? Kādā veidā mūsu pagātne iespaido mūsu tagadni? Kādā veidā mūsu tagadne rada mūsu pagātni? Tiek pārlūkoti līdzšinējie sociālo un humanitāro zinātņu standarti un meklētas jaunas iespējas, ar kuru palīdzību aplūkot sarežģīto mijiedarbību un savstarpējo atkarību sistēmu — cilvēka dzīvi.

Arī Nacionālās mutvārdu vēstures projektā galvenā uzmanība tiek pievērsta tieši runātajam vārdam — cilvēka dzīves vēstījumam. NMV sastapušies pētnieki, kas ieguvuši izglītību un strādājuši dažādās akadēmiskajās disciplīnās — filozofijā, filoloģijā, socioloģijā. Katra interesei par dzīvesstāstiem ir sava vēsture un sava tagadne, katram ir sava pieeja personīgo vēstījumu zinātniskajai apstrādei. Arī mēs uzdodam sev tos pašus jautājumus, ko uzdod dzīvesstāstu un mutvārdu vēstījumu pētnieki visā pasaulē. Un šie jautājumi visbiežāk ir par savāktā materiāla

analīzes zinātniskajiem kritērijiem, analīzes līdzekļiem un metodēm, par pētnieka iesaistītību materiāla tapšanā un atbildību, to interpretējot.

Antropologu noietais ceļš parāda, ar cik lielām grūtībām un cik ilgā laika periodā virkne zinātnieku ir nonākuši pie atziņām par sabiedrības un individuālā cilvēka attiecību sarežģītību. Viņu kļūdas mums atgādina, cik viegli šīs attiecības vienkāršot un cik grūti saskatīt to sarežģītību. Dažādo paradigmu nomaiņa atgādina, ka arī pašreiz dominējošās nostādnes nepauž kādu pēdējo patiesību, un darbā ar dzīvesstāstiem liek meklēt pašiem savu metodisko pamatu. Tajā pašā laikā mācīšanās no antropologu pieredzes ne tikai palīdz paplašināt zināšanas biogrāfisko pētījumu laukā, bet arī liek būt kritiskākiem pašiem pret sevi.

Vēres

1. Cohen A. P. *Anthropology of Self*. London: Routledge, 1994.
 2. Dumont L. A Modified View of Our Origins: The Christian Beginnings of Modern Individualism. *Contributions to Indian Sociology*. 1983. Vol. 17 (1). Pp. 1—25.
 3. Levi R. I. Person Centred Anthropology. *Assessing Cultural Anthropology* [ed. Borotski F.]. 1994.
 4. Hastrup K. Writing Ethnography: State of the Art. *Anthropology and Autobiography*. London: Routledge, 1992. P. 12.
 5. Durkheim E. Individualism and the Intellectuals. In: Pickering W. S. F. *Durkheim on Religion: A Selection of Readings with Bibliographies*. London & Boston: Routledge & Kegan Paul, 1975. Pp. 58—73.
 6. Mauss M. A Category of the Human Mind: The Notion of Person, the Notion of Self. *The Category of the Person: Anthropology, Philosophy, History*. New York: Cambridge University Press, 1989. Pp. 1—25.
 7. Myerhoff B. *Number Our Days*. New York: Touchstone Book, 1978.
 8. Watson L., Watson-Franke B. *Interpreting Life Histories*. USA: Rutgers University Press, 1985.
- Babcock B. A. Potteries, Stories and Politics in Cochiti Pueblo. *Feminist Messages*. USA, 1993. Pp. 221—248.
- Bauman R. *Story, Performance and Event*. USA: Cambridge University Press, 1986.
- Cohen A. P. Self-conscious Anthropology. *Anthropology and Autobiography*. London: Routledge, 1992. Pp. 221—241.
- Langess L. L., Frank G. *Lives: An Anthropological Approach to Biography*. USA: Chandler & Sharp, 1981. Pp. 116—133.
- Lasmane V. [sast.] *Pāri jūrai 1944./45.* Rīga: Memento, 1993.

Par kvalitatīvajām metodēm socioloģijā*

Andrejs Urdze

Gatavojoties sarunai par kvalitatīvajām metodēm, es izlasīju rakstu, ko pats pirms dažiem gadiem biju rakstījis. Vēl pirms tam empīrisko pētījumu institūtu direktori kādā intervijā bija teikuši: „Jā, principā jau mēs saprotam, ka attiecīgiem sociāliem jautājumiem var būt tikai kvalitatīvi pētījumi, bet realitāte ir tāda, ka gan finansiālu, gan laika apsvērumu dēļ mēs tos nelietojam.“ Un tad es uzrakstīju rakstiņu par to, ka cilvēki daudzus pētījumus aizsāk, zinādami, ka metode, ar kādu viņi pēta, ir absolūti neatbilstoša un patiesībā nedod gaidīto rezultātu. Tomēr kvantitatīvie pētījumi tiek producēti, jo, kā teica mūsu Socioloģijas institūta direktors: „Man ir jāmāca studentiem kvantitatīvās metodes, jo tās tiek pieprasītas.“ Un iznāk tā jocīgi — empīrisko pētījumu institūtos neizmanto kvalitatīvās metodes, tāpēc ka viņiem nav zināšanu, bet augstskolās tās nemāca, jo nav pieprasījuma. Beigās viss griežas „kvantitatīvā riņķī“ un netiek ārā. Es beidzu savu rakstu ar to, ka socioloģija ir tāda dīvaina zinātne, kas jau sen zina, kā daudziem jautājumiem vajadzētu pieiet, bet to nedara. Jautājums ir, cik ilgi viena zinātne var atļauties ignorēt pati savas zināšanas un producēt rezultātus, kas faktiski nav nozīmīgi.

Par empīrisko pētījumu vēsturi

Runājot par empīriskajiem pētījumiem, gribu iesākt ar Engelsu, ar viņa darbu par strādnieku šķiras stāvokli pagājušajā gadu simtenī Anglijā. Visiem silti ieteiktu to palasīt. Ko Engelss ir darījis? Viņš 21 mēnesi dzīvojis starp strādniekiem, tieši strādnieku ģimenēs, un mēģinājis tādā veidā tur pats iejusties. Reizēm viņš intervēja, sarunājās, mēģināja uztvert un saprast situāciju tieši no strādnieku puses. Tajā pašā laikā tika veikti sociālie pētījumi arī no darba devēju, no fabrikantu puses, kuriem bija cita motivācija, piemēram, interese kāpināt darba ražīgumu. Engelss pētīja, ko avīzes raksta par strādnieku situāciju. Viņš lūdza ārstiem raksturot veselības stāvokli, parādīt, kādas sekas ir darbam rūpnīcās, kādā veidā tiek sakropļoti bērni. Viņš pamatīgi iedziļinājās strādnieku veselības stāvoklī, mēģināja tvert dienas ritmu, aprakstīja daudzu cilvēku ikdienas norises: ko viņi dara no piecelšanās līdz gulētiešanai. Viņš gāja dzīvokļos un aprakstīja, kā izskatās strādnieku mitekļi, kādas tajā ir mēbeles, kādi sanitārie apstākļi. Viņš ņēma par pamatu dažādas statistikas ziņas. Viņš gāja veikalos, skatījās, ko tur pārdod un ko strādnieki grib pirkt. Viņš uzrāda, ka kafija tiek maisīta ar cigoriņiem. Ja to pārlasa, tad redzams, ka viņš uzbur milzīgu, visaptverošu ainu. Situācijas izpratnei Engelss izmantoja arī strādnieku rakstītas dzejas. Protams, aiz tā visa ir politiskā interpretācija; viņa mērķis bija pēc iespējas plašāk aprakstīt situāciju, lai varētu izvērst pastāvošo apstākļu kritiku. Taču man liekas, ka viņš ir viens no tiem, no kuriem līdz šai dienai var smelt idejas kvalitatīviem pētījumiem. Tā ka ir vērts nodarboties ar klasiķiem.

Ja es turpinu apskatīt socioloģisko pētījumu vēsturi Vācijā, tad varētu pieminēt *Schnapper-Arndt* („*Fünf Dorfgemeinden auf dem Hohentaunus*“, 1883). Viņš gan nav tik nozīmīgs kā pētnieks, taču ir pirmais, kas mēģināja aplūkot kādu mazu ciematu netālu no Frankfurtes, sistemātiski apsekojot turienes dzīves un darba apstākļus, un to visu aprakstīja monogrāfijā. Engelss skatījās plašāk, viņš izcēla šķiru situāciju, savukārt šis pētnieks ņēma vienu mazu ģeogrāfisko vienību un ļoti uzmanīgi mēģināja parādīt turienes dabu, klimatu, apgabala priekšrocības, darba iespējas. Arī to, kāda ražība ir zemei, kā ir izveidojusies iedzīvotāju struktūra atkarībā no ienākumiem, kādas kvalifikācijas strādnieki tur ir. Viņš mēģināja savā skatījumā ietvert pilsētas vēsturi un pietuvoties cilvēkiem, pētīja, kas viņiem pieder, kādi ir to īpašumi, cik lieli ir parādi. Viņš gāja iekšā dzīvokļos, mēģināja izzināt cilvēku dzīves apstākļus, vēroja, kādas mēbeles viņiem ir, kā viņi tur jūtas, kā apzinās paši savu dzīvesvietu. Tad viņš noskaidroja, ko viņi ēd; ļoti elementāri — ko ēd ikdienā. Tāpat — kad atļaujas ēst kaut ko vairāk, un, ja atļaujas, tad ko tieši. Tālāk viņš vērtēja veselības stāvokli, runāja

gan ar pašiem cilvēkiem, gan ar ārstu. Tad viņš aplūkoja morāles līmeni, arī seksuālās attiecības, kādas tur veidojās, vērtēja saimniecisko stāvokli, izglītības līmeni, mēģināja ietvert arī tādus jautājumus kā ikdienas ritms, svētki, pētīja, kā cilvēki svētkus svin. Vārdu sakot, viņš ieguva pilnīgu priekšstatu par dzīves apstākļiem šajā ciematā. To, ko Engelss izvērtēja plaši, viņš aplūkoja nelielā teritorijā, taču ļoti pamatīgi. Manā skatījumā *Schnapper-Arndt* ir pirmais, vismaz Vācijā, kurš veicis šādu smalki detalizētu pētījumu.

Nākamais, ko es gribētu pieminēt, ir *Paul Gohre* („*Drei Monate Fabrikarbeiter*“, 1891). Viņš, manuprāt, pirmais lietoja metodi, kas saistīta ar novērošanu. Tas bija pagājušajā gadu simtenī. Viņš kādu pusgadu strādāja fabrikā un mēģināja aptvert tās struktūru, skatīties, kas tur notiek, pats uz savas ādas izjust, cik liela ir slodze. Tā ir metode, kas vēlāk tika lietota ļoti bieži, bet toreiz tas bija kas ārkārtējs, ja izglītots cilvēks pats iejutās tajos apstākļos, kurus gribēja pētīt. Viņš nenovēroja no malas, bet gāja tieši iekšā un tad mēģināja konkrēti izvērtēt apstākļus.

Kvalitatīvie pētījumi

Tagad es gribētu pāriet pie kvalitatīvajiem pētījumiem, kas pašlaik Amerikā ir ļoti populāri. Jau kopš gadsimta sākuma tur bijis ļoti daudz sistemātisku pētījumu par atsevišķiem tematiem, galvenokārt sociālā aspektā. Pārsvarā šos pētījumus finansēja privātas labdarības organizācijas, lai varētu noskaidrot sociālos apstākļus dažādās vidēs un pēc tam palīdzēt. No bibliogrāfijas redzams, ka bija veikti līdz pat 2000 šādu mazu pētījumu, kuros kaut kādā veidā tika mēģināts tvert dzīves apstākļus. Šie pētījumi ir pazīstami ar nosaukumu „Čikāgas skola“. Te var minēt tādus vārdus kā Roberts Pārks, Florians Vitolds Znaņeckis, Klifords Šovs un citus. Visai šai kustībai Amerikā pamats bija Herberts Spensers. Viņš ir tāda socioloģijas virziena pamatlicējs, ko pats nosauca par induktīvo socioloģiju. Turpinājumā es mazliet tuvāk aplūkošu, ko viņi ir darījuši.

Roberts Pārks veica interesantu pētījumu, kurā aplūkoja jaunieci, kurš bija krimināli noziedzies, un ar šādas personas starpniecību mēģināja saprast, kā var nonākt kriminogēnā situācijā. Viņš šim jaunieci ļāva stāstīt savu dzīvesstāstu vēl un vēl, visās detaļās — par ģimenes situāciju, kā viņš ir uzaudzis, ar ko ticis, par brāļiem, māsām, draugiem. Pārks mēģināja parādīt, kā šis cilvēks ir veidojies, mēģināja šo personu saprast no dažādiem viedokļiem. Viņš domāja par tiem, kas jaunekli bija sodījuši, gāja pie tiesnešiem, pie jauniešiem, kas šo cilvēku pazina. Apskatot, kā cilvēks var nonākt kriminogēnā situācijā, redzams, cik daudzi un dažādi faktori spēlē savu lomu. Pārks vēlējās saprast, kā var rasties šāda situācija. Tajā pašā laikā tika veikti arī plašāki pētījumi, pētītas jauniešu kriminālās grupas, runājot ar viņiem, iedziļinoties viņu ikdienā. Tajos gados Čikāga faktiski bija kļuvusi par lielu socioloģisku objektu, par savdabīgu pētījumu laboratoriju, kur mēģināja apsektot ļoti dažādus īstenības aspektus.

Nākamais, ko es gribu pieminēt, ir Florians Vitolds Znaņeckis. Viņš ir poļu izcelsmes amerikānis, kurš mēģināja izprast poļu iecelotāju integrācijas problēmas Amerikā. Viņš izmantoja biogrāfisko metodi. Znaņeckis ļāva cilvēkiem izstāstīt visu savu dzīves gaitu, savāca daudzu cilvēku biogrāfijas, soli pa solim parādot, kā tās ir veidojušās, kurā brīdī cilvēki ir sastapušies ar grūtībām un kā tās pārvarējuši. Viņš arī mēģināja sistematizēt atsevišķus cilvēku tipus un parādīt, kā tie ir attīstījušies. Viņš ir pirmais, kas mēģināja sistemātiski lietot biogrāfisko metodi, lai nonāktu pie sociālu parādību izpratnes.

Vācijā pirmajos gados pēc kara bija ļoti maz kvalitatīvu pētījumu, visa izpēte vairāk bija virzīta uz kvantificēšanu. Varētu pieminēt Teodora Adorno, Frankfurtes skolas pārstāvja, pētījumu par autoritatīvo personību, kurā viņš pielietoja gan kvantitatīvās, gan kvalitatīvās metodes; tas bija sociālpsiholoģisks pētījums, kurā viņš mēģināja izzināt, kā rodas autoritatīva personība un kā autoritārisms saistās ar fašismu. Tā bija tāda kā vēlīna konfrontācija ar vācu fašismu. Tomēr arī 50. un 60. gados dominēja kvantitatīvie pētījumi.

Tikai 60. gadu beigās atkal radās interese par kvalitatīvajiem pētījumiem. Tas bija saistīts ar prasībām pēc tādas zinātnes, kas cilvēkam palīdzētu risināt viņa problēmas. Tam bija vajadzīgas citādas metodes. Kvalitatīvā pieeja guva atsaucību starp studentiem laikā, kad arī es sevi varēju pieskaitīt pie viņiem. Starp citu, toreiz sākās studentu kustība, kas mēģināja apstrīdēt visas autoritātes. Bija populāra sociālā pieeja tādā nozīmē, ka cilvēkiem ir arī jāpalīdz, jāsadarbojas ar

viņiem. Populārs bija pētniecības veids, kas saistās ar akciju, kad grib ne tikai pētīt, bet arī kaut ko pārveidot. Pētnieks iet pie cilvēkiem ne tikai tādēļ, lai apzinātu viņu situāciju, bet ar nolūku to mainīt, lai arī pētāmajiem objektiem darītu zināmu, kā pētnieks redz viņu situāciju.

Vēl līdz šim brīdim strīdas par to, vai tā ir vai nav zinātniska pieeja. Jo viss pētniecības process tādā akcijā ir saistīts ar pētāmo objektu, kas faktiski jau vairs nav tikai objekts, bet kļūst arī par subjektu. Ideāls akcijas pētījums būtu, jau tu ieej, piemēram, kādā rūpnīcā un izvēlies attiecīgo metodi, lai varētu apzināt problēmas. Un tad soli pa solim, kā pa spirāli ejot, tu pēti, un tavi pētījumu rezultāti tiek darīti zināmi cilvēkam — pētījuma objektam, iesaistot viņu kā subjektu un mēģinot pārveidot situāciju kā tādu. Tas ir pētījums, lai palīdzētu cilvēkam apzināties sevi. Tā ir vēršanās pret neitralitātes postulātu, jo šāds pētījums paredz, ka pētniekam jābūt angažētam, jābūt partijiskam, taču partijiskam nevis savās pētniecības metodēs, bet gan attiecībā uz savu mērķi. Pētnieks nevar būt neitrāls, uzskatot, ka viss ir labi tā, kā ir. Viņam jābūt ieinteresētam — angažētam, jāmeģina dzīvi pārveidot. Arī pētījumi Amerikā, par kuriem minēju iepriekš, tika veikti ar nolūku palīdzēt.

Šāda metode sekmīgi tika lietota sieviešu problēmu pētniecībā, par pamatu ņemot atziņu, ka sievietes ir apspiesta un apspiesta dažādos līmeņos — darbā, ģimenē. Pētījuma (akcijas) mērķis bija palīdzēt sievietei emancipēties. Sieviete jādara zināma viņas situācija, lai viņa pati to aptver un tad nonāk pie rīcības, kas pārveido šo situāciju. Kvantitatīvās metodes netiek izslēgtas, bet primārā tomēr ir kvalitatīvā pieeja, lai saprastu sievietes dzīves situāciju, izmantojot viņas pašas dzīves sakarības. Vācu sociologu sabiedrībā bija atsevišķa sekcija, kas ar to nodarbojās, un tur pārsvarā lietoja kvalitatīvās metodes. Toreiz es šajā sekcijā biju vienīgais vīrietis, kas arī bija interesants pārdzīvojums, bet kolēģes mani akceptēja.

Viņu pamatpozīcija bija partijiskums, un otrs nosacījums bija tāds, ka ir jābūt emocionāli ieinteresētam, aizkustinātam, šī lieta nedrīkst būt vienaldzīga, ir nepieciešama emocionāla piesaiste, ar to domājot kaut ko līdzīgu empātijai, zināmā mērā pat identifikācijai. Pie kam tālākajā pētniecības procesā nepieciešams ieturēt zināmu distanci.

60. gados sāka parādīties arī mutvārdu vēstures pētījumi. Tie sākās, protestējot pret vēsturi kā valdošo šķiru vēsturi. Bija nepieciešams iet „uz leju“, pie cilvēkiem, lai saprastu vēsturi no cita skatījuma. Šī pieeja radās, nodarbojoties ar vācu fašisma pētniecību, mēģinot saprast, kas īsti tur ir noticis, kā cilvēki varēja nonākt pie fašisma, kā Vācijā varēja šaut žīdus un kāpēc cilvēki nestājās tam pretī. Un, lai to saprastu, jāļauj cilvēkiem izstāstīt, kas īsti ir noticis. Viens no pētniekiem, kas šos pētījumus Vācijā teorētiski un praktiski veica, bija Lucs Nīthammers.

Bagātas kvalitatīvās pētniecības tradīcijas ir Polijā, kur agri sāka nodarboties ar biogrāfiju pētniecību. Arī Tartu universitātē jau 70. gados sāka sistemātiski lietot mutvārdu vēstures pētījumus.

Zinātniskuma jautājums

Jebkura pētījuma sākumā ir jānoskaidro, ko es gribu uzzināt, kāds ir mans mērķis. Tradicionālā vēsture pamatā akceptē mutvārdu vēstures pētījumus, strīdēties var par to, kā kurš pētnieks šo pētījumu ir realizējis, jo katrs jautājums prasa savas pētījuma metodes. Nav vajadzīgs liels kvalitatīvs pētījums, lai nonāktu pie statistiskiem datiem. Savukārt, ja nepieciešams uzrādīt problēmas būtību, tad nav vajadzīga statistika. Un nevar teikt, ka tikai viens ceļš, izslēdzot citus, ir zinātnisks.

Vācijā, arī citur zinātniskumu raksturo ar trim galvenajiem kritērijiem: validitāti, reabilitāti un reprezentivitāti. Aplūkošu tos tuvāk.

- Validitāte jeb atbilstība praktiski attiecas uz to, vai metodes, kuras lieto, ir atbilstošas mērķim, vai ar šīm metodēm var konkrēto lietu izpētīt.
- Reabilitāte jeb atkārtotamība norāda, vai metodes, ko lieto, ir korektas, atkārtojamas un no indivīda neietekmējamās. To varētu tulkot arī kā uzticēšanos, paļaušanos; vai var uzticēties metodēm, kuras tu lieto.
- Reprezentivitāte norāda, ka metode nav attiecināma tikai uz konkrēto lietu, bet ir tālāk un plašāk vispārināma.

Reabilitāte. Kvantitatīvās metodes ir tiktāl standartizētas, ka tās var atkārtot neierobežoti. Vienalga, vai to dara cilvēks vai automāts, rezultātam vajadzētu būt vienādam. Tiesa, var iebilst, ka neviena sociālā situācija nav atkārtojama. Metode ir atkārtojama, bet dzīve ne, jo, pat aptaujājot vienu un to pašu cilvēku, katrā nākamajā reizē rezultāti būs citi. Šajā ziņā kvalitatīvajai metodei ir priekšrocības, lielāka uzticamība.

Ar validitāti ir zināmas problēmas. Kura metode ir sociālām zinātnēm atbilstošākā? Pamatā ir jautājums, ko grib uzzināt. Tikai izejot no tā, var pateikt, kurām metodēm ir lielāka validitāte. Validitāte ir otrs galvenais zinātniskuma definējums, jo, ja ar neatbilstošām metodēm aplūko kādu jautājumu, tad iznāk „nezinātniski“. Tomēr kvalitatīvajās intervijās panākt objektivitāti nav tik vienkārši.

Ir ļoti būtiski, ka jūs no paša sākuma atklājat savus spēles noteikumus, ka atklājat savu pieeju, savu saprašanu, savus aizspriedumus, savas priekšzināšanas. Bet ar to vien nepietiek, vajag parādīt arī procesu. Katru soli vajag dokumentēt. Jāparāda, kā jūs nonākat pie jautājuma uzstādīšanas. Kā jūs izvēlējāties savas intervējamās personas, pēc kādiem kritērijiem? Kā jūs esat ierobežojusi savu problēmu loku, kā attīstījuši jautājumus? Un tad, jau izvērtēšanas fāzē, pats svarīgākais jautājums — kā jūs nonākat pie rezultātiem? To vajadzētu soli pa solim dokumentēt. Tā, lai lasītājs var izsekot līdzī visam procesam. Un līdz ar to pieeja kļūst zinātniska, jums nevar pārņemt, ka esat ar kaut ko manipulējis, lai gan manipulācijas iespēja pastāv vienmēr. Ļoti būtiski ir, ka patiesību nekonstruē, bet fiksē tādu, kāda tā ir. Atbilstība ir svarīgs kritērijs, jo šī metode ir paredzēta dzīvai pasaulei, kur cilvēki tiek aplūkoti savā dabiskajā apkārtnē.

Svarīgs priekšnoteikums ir spēja atbrīvoties no aizspriedumiem — grūta, bet vajadzīga paškontrolē. Nepieciešama atvērtība otram, spēja mainīt pieeju, kura izrādījusies nepareiza, spēja citādāk, atbilstošāk tvert jautājumu. Ir vairākas iespējas, kā sistemātiski sevi kontrolēt. Var reflektēt par to, kas notiek pašā pētījuma procesā. Var noskaidrot, vai ir pozitīvas vai negatīvas emocijas jau pirms pētījuma uzsākšanas. Tad var no tām apzināti atturēties. Ja problēma nav vienaldzīga un pētījuma gaitā es gribu kaut ko mainīt, tas nedrīkst izpausties pašā pētījuma procesā. Lai paliktu zinātnisks, savas emocijas ir jāapvalda. Ir vēl jautājums par pāridentifikāciju. Ja tu sevi ar kaut ko pārāk identificē, tad tomēr vajag atrast zināmu distanci. Gadās, ka esi par dziļu iegājis problēmā. Sociologam tas ir bīstami, es pats to esmu izjutis. Tu ieej pētījuma procesā, sastopies ar konfliktsituāciju un domā: nē, ir taču jāpalīdz, nevar to lietu tā atstāt. Tomēr zināma līdzī jušana ir vajadzīga, jo pētnieks nav arī tikai vērotājs. Līdzī just un nepazust — tā būtu īstā pieeja.

Nākamā ir prasība uzrādīt savas priekšzināšanas. Ne tikai aizspriedumus, bet arī priekšzināšanas par attiecīgo jautājumu. Iespējams, ka visu, ko es saku, nevarēs katrā pētījumā līdz galam realizēt, tomēr būtu labi to apzināties un tam tuvojies. Daudz problēmu rodas no tā, ka sabiedrība nevēlas parādīt savu mulķību. Cilvēkam ir jābūt ļoti brīvam, lai to varētu atļauties. Tā bija liela problēma mūsu jauniešu seksualitātes pētījumā. Viņiem bija grūti uzrādīt savu mulķību tur, kur zināmā vecumā jau kaut kas būtu jāzina.

Kvalitatīvos pētījumus nevajadzētu veikt vienam, bet vislabāk trijiem kopā, jo tad var veidot diskusiju. Tas ir ļoti svarīgi, lai metodi objektivizētu un katrā fāzē kontrolētu, kura pieeja dotajā brīdī ir pareizākā un atbilstošākā. Īpaši svarīgi tas ir izvērtēšanas procesā. Mēs esam pat divas trīs dienas diskutējuši par atsevišķu interviju. Objektīvās hermeneitikas metodē ir tāds process, kurā katru intervijas teikumu, katru vārdu izanalizē. Skatās, ko viens vārduņš nozīmē dažādos kontekstos. Un to dara vismaz trīs zinātnieki. Tad no 3 minūšu intervijas izvērtēšanas gaitā iznāk apmēram 60 lappušu gara interpretācija. Es arī esmu to mēģinājis, taču nezinu, vai mērķis attaisno līdzekļus. Atsevišķos gadījumos varbūt der ar kādu lietu iepazīties dziļāk, lai redzētu, kādi var būt saprašanas līmeņi, kā tie atšķiras gan atkarībā no indivīda, gan atkarībā no konteksta. Tomēr svarīgākais kvalitatīvajā pieejā ir, ka šis pētījums notiek diskusiju, dialoga formā, kad tu tiec attālināts no sava „es“. Ideāli būtu, ja cilvēki, kas jautājumu analizē un par to diskutē, nāktu no dažādām vidēm, jo tas skatam pavērtu plašāku perspektīvu.

Pētījuma process

Es gribētu aplūkot visu pētniecības procesu no A līdz Z. Sākot ar to, kā rodas pētījuma objekts, kā nonākt pie pētījuma. Ko tehniskā ziņā vajag ievērot pašā sākumā, kādā veidā vadīt pētījuma gaitu. Un beidzamā fāze — par izvērtēšanas metodēm un ar tām saistītām problēmām.

Aplūkojot vēsturisko procesu, redzams, ka pastāv milzīgi daudz dažādu pētīšanas metožu, tāpēc katra procesa sākumā nopietni jāpārdomā, ko es gribu izzināt. Katra pētījuma sākumā ir pamatjautājums: kas ir tas, kas mani interesē, ko es gribu uzzināt? Pētījums ir fenomenoloģisks, ja tu sevi mēģini atstāt galīgi ārpusē, mēģini aptvert, kāda ir pasaule, caur tiem cilvēkiem, ar kuriem tu sastopies. Var arī pētījuma sākumā veikt plašu literatūras izpēti, apzināt to, kas teorētiski jau ir apzināts.

Es esmu gājis otro ceļu, sākumā apsekojot visu pieejamo par to, kas attiecīgajā jomā jau darīts. Jo, ja es zinu, ka par kādu lietu ir ļoti daudz materiālu, tad būtu slikti, ja es ar tiem neiepazītos. Citādi var gadīties, ka es trešo un ceturto reizi atklāju Ameriku. Iespējams arī, ka jautājums ir ļoti izplūdis. Tad es daudz ko varu atstāt ārpusē un vēlāk nenodarboties ar to, ko jau paveicis kāds cits. Tam ir savas priekšrocības un savas negatīvās puses. Jo vairāk ir priekšzināšanu un vairāk zināms no citiem avotiem, jo drīzāk var piekļūt kvalitatīvām metodēm. Ja viss ir skaidrs jau no sākta gala un pastāv tikai zināmas variācijas iespējas, tad nav jēgas sākt ar kvalitatīvām metodēm. Piemēram, ja ir jānoskaidro, kuras partijas ievēlēs, tad nevajag lielu kvalitatīvu pētījumu. Ar to brīdi, kad es sāksu prasīt, kāpēc kaut kas ir mainījies, kā var būt tā, ka pirms septiņiem gadiem visi bija Tautas frontē, bet šodien vairs ne, tad, lai to saprastu, ir jālieto cits paņēmiens.

Gribot negribot jādomā arī par ļoti tehniskām lietām. Piemēram, ļoti būtisks ir finansiālais jautājums, laika jautājums. Vispirms ir skaidri jāapzinās, ka kvalitatīvā metode prasa nesaīdzināmi vairāk laika, principā šī metode vienmēr prasīs daudz vairāk laika. Man liekas, ka kvalitatīvā metode ir socioloģijai atbilstoša un daudzus jautājumus es tikai tādā veidā varu risināt. Kad tas noskaidrots, tik un tā jādomā par metodēm — kas ir tas, ko tu gribi un ko tu vari. Atkarībā no jautājuma var lietot dažādas metodes — novērošanu, intervijas, grupu diskusijas —, un katrai metodei būs savi plusi un savi mīnusi.

Ja izšķirāties par kvalitatīvo metožu izmantošanu, tad tomēr ir jautājums — kā, cik dziļi un kādā veidā to darīt. Ir daudz pakāpju, jo interviju skala ir plaša.

Kvantitatīvajās intervijās atbildes ir saistītas ar jautājumu un ir dotas atbilžu alternatīvas (no noteiktām līdz pilnīgi nēnoteiktām atbildēm), pa vidu pieļaujot daudz variāciju. Arī standartizācijas pakāpe ir tik plaša, ka jāpārdomā, kādā veidā to veikt — vai tā ir atsevišķa interviju grupa, rakstiska vai mutiska, atvērta vai slēgta intervija utt. Tie ir pamatjautājumi.

Ja esat izšķīries dot cilvēkam plašumu, neierobežojiet viņa stāstījumu ar jautājumiem, ļaujiet viņam izteikties, iespējami paplašinot interesējošo jautājumu loku; pēc tam savus secinājumus balstīsiet uz visu iegūto tekstu kopumā, kur sava loma ir izteiksmei, vārdos ietvertajai attieksmei pret jautājumu, kā arī tēmu izvēlei, ko ierosinājusi jūsu interese.

Jums var derēt stāstošā, naratīvā metode. Tā ir intervijas forma, kuru izmantojot, jūs vispirms cilvēkam mēģināt aptuveni darīt zināmu jūsu jautājumu loku. Ievadiet viņu un tad ļaujiet viņam stāstīt par savu pasauli, to problēmu loku, ko viņš savā skatījumā redz. Mēģiniet stāstītāju pozitīvi stimulēt ar „kā?”, „jā” utt., lai cilvēks runā. Pat bez blakus jautājumiem, bez skaidrojošajiem jautājumiem, lai tikai viņš runā. Tikai tad, ja stāstnieks apstājas galīgi, pamēģiniet piekerties pašam beidzamajam, ko viņš teicis. Šādā intervijā pētnieks neveido savu struktūru, bet ļauj to radīt cilvēkam pašam. Un tad var atklāt, kas šo cilvēku visvairāk interesē, kādi ir būtiskākie akcenti. Izmantojot šādu pieeju, vissarežģītākā ir izvērtēšanas fāze, jo var būt ļoti dažādas struktūras un akcenti, bet tas arī ir pats interesantākais. Ideālā gadījumā atklājas dažādi tipi, atkarībā no tā, kas šiem cilvēkiem ir būtiskākais attiecībā uz aplūkoto problēmu loku. Pie kam vēl ir jautājums: ja tu visu laiku neesi prasījis pēc būtiskākā, ja neesi ar citiem jautājumiem to padziļinājis, vai tas tiešām ir pats būtiskākais?

Ja strādā ar tā saucamo „sarkano pavedienu”, tiek nosprausti zināmi tematiski loki. No pētnieka priekšzināšanām ir atkarīgs, cik daudz viņš dod vaļu cilvēkam, ko iztaujā. Diapazons ir ļoti plašs. Var gribēt, lai cilvēks izstāsta tikai savu šodienas dzīves situāciju. Bet var arī izzināt smalkāk — viņa ģimenes dzīvi, bērnību, kāda bijusi bērnība attiecībā uz zināmiem punktiem. Šeit „sarkanais pavediens” kļūst redzamāks kā problēmu centrētājs. Ja ir viena galvenā interesējošā problēma, tad tagad parādās punkti, kas var būt interesanti, lai noskaidrotu tās dažādās fāzes.

Ļoti iesaku kvalitatīvos pētījumus veikt nevis vienam pašam, bet gan vairākiem kopā. Vispirms jau pētnieku lokā jāmēģina apzināt un izprast iespējamo problemātiku. Tā ir tieša grupu diskusija, ko būtu labi likt pētījuma procesa pamatā, jo tad viens uzsver vienu, bet otrs atkal citu jautājumu, — kas kuram liekas svarīgāks. Var arī jautāt citiem un tādā veidā paplašināt savu redzesloku. Vienkārši jāaplūko problēma kā tāda, lai paši pētnieki padomātu, kas varētu būt svarīgs. Jo, kas vienam ir svarīgi, citam varbūt tāds nav. Varbūt tu esi dzīvojis kā citas šķiras pārstāvis, citā pasaulē, un tu faktiski nevari apzināties to, kas būtu vissvarīgākais. Ar šīm sarunām problēmu lokus nepārtraukti veidojam. Un tad jau ar savu saprašanu varam sākt pirmās intervijas, bet šīs ievadsarunas var izmantot kā pētījuma procesa sastāvdaļu, lai nonāktu pie „sarkanā pavediena“.

Man vienmēr ir bijis savs „sarkanais pavediens“, ļoti skaidrs jautājumu loks. Abās reizēs, kad veicu savus lielos pētījumus — vienu par sieviešu situāciju, bet otru par jauniešu seksualitātes jautājumu —, man sākumā bija kvantitatīvie pētījumi un tikai tad kvalitatīvie. Izejot caur kvantitatīvo pētījumu fāzi, ieguvu pirmos līdzekļus, ar ko bija vieglāk pētījumus pamatot. Ar kvantitatīvo metodi daudzus jautājumus nevarēju tālāk padziļināt. Es zināju, ka ir kaut kādas sakarības. Teiksim, sieviešu pētījumā mēs jau bijām jautājumu loku formulējuši, bet, lai to aplūkotu, man vajadzēja citādāku pieeju. Kvalitatīvo interviju var vadīt neuzkrītoši, dialoga veidā, un iespējams, ka intervējamais pats nonāk pie interesējošiem jautājumiem. Pat ja atsevišķi temati jāierosina, laika gaitā intervējamais pats atklāj daudz ko jaunu, par ko neesat vispār domājuši.

Sākumā ir jāatrod cilvēki, kurus gribat aptaujāt. Kur viņus atrast un cik daudz meklēt? Kvantitatīvā pieeja ir skaidra, jums intervējamais vajag atbilstoši tam, kā jūs gribat savus datus analizēt. Taču kvalitatīvo pētījumu var sākt ar vienu cilvēku, jo jau viens cilvēks var radīt izpratni par jautājumu. Bija liels amerikāņu pētījums, kurā vispusīgi apsekoja vienu bandītu, lai tādā veidā saprastu kriminogēno situāciju vispār. Intervējamo cilvēku loku var paplašināt, tomēr kvalitatīvajā pētījumā tam nav jābūt noteiktam no paša sākuma. Jāparedz, kāds būs interpretācijas rāmis un kā beigās varēsiet pateikt to, ko jūs gribat pateikt. Katrs nākamais cilvēks paver jaunu pasauli. Tu, teiksim, jūti, ka jautājums vēl nav aptverts, jāpaņem varbūt vēl kādi pieci cilvēki klāt, vēl kādi desmit... Un tie nākamie desmit pavisam citādā veidā jautājumu vēl paplašina. Tā lieta nav viegla. Es domāju, ka pētījums sākumā tomēr ir mazliet jāstrukturē. Kaut vai laika ziņā, jo daudz laika paņem izvērtēšanas process. Jāskatās, cik daudz var izdarīt. Principā intervējamo skaits nav noteikts, tomēr būtu labi jau iepriekš zināt, ko tu gribi un cik dziļi atsevišķus cilvēkus varēsi izpētīt. Vienmēr jāapzinās, ka visu nekad neaptversi, ka, vienalga, ko tu darīsi, varēsi gūt tikai plašās pasaules daļu.

Vēl viens tehniskas dabas, taču ļoti svarīgs jautājums: kādā veidā izvēlēties cilvēkus, kurus gribi apsekot? Tas ir reprezentivitātes jautājums un ir atkarīgs no interesējošās problēmas (piemēram, ja pēta sabiedrības attīstības procesus, tad pamatgrupā cenšas radīt lielāku dažādību). Tātad jautājums ir, kā šos cilvēkus dabūt. Un vai tāpēc savu grupiņu stipri neierobežo. Piemēram, jaunatnes seksualitātes pētījumā mēs gribējām dabūt jauniešus no dažādām šķirām. Tas nozīmē, ka mēs gribējām aptaujāt gan strādniekus, gan ģimnāzistus. Bet kur viņus dabūt? Ģimnāzisti tai grupai, no kuras es pats nāku, bija vieglāk pieejami, daudz vieglāk. Grūtāk bija tikt pie strādniekiem.

Nākamā problēma — kur viņus intervēt? Ļoti būtisks jautājums par vietu, kur veikt intervijas. Kvalitatīvajā pētniecībā svarīgi radīt pēc iespējas dabīgāku situāciju. Nevis tā: „Vai jūs nevarētu atnākt uz Zinātņu akadēmiju, te mums ir tāda telpa, mēs varbūt varētu parunāties.“ Var tā, bet tad cilvēks ir izrauts no sava dabiskā konteksta, un dažam varbūt būs pārāk liels respekts pret Zinātņu akadēmiju, lai viņš varētu tur brīvi justies. Tāpēc ir svarīgs jautājums, kā šo brīvo sajūtu radīt. Var arī izšķirties veikt interviju dabīgos apstākļos, piemēram, mājās, bet tur atkal ir problēmas, jo daudzi to var negribēt, baidoties zaudēt savu anonimitāti. Intervētājs tādā veidā — ielaužoties privātajā dzīvē — uzzina daudz vairāk. Tomēr arī tad, ja intervējamais piekrīt intervijai mājās, var rasties citas problēmas; tur, piemēram, vīrs skraida apkārt vai bērni maisās pa kājām. Un tie ir būtiski jautājumi, par kuriem šajā procesā ir jādomā, — kā radīt pēc iespējas dabiskāku, netraucētu situāciju, kurā pie reizes varētu panākt arī atklātuma gaisotni.

Par magnetofona lenti. Lente ir obligāta, jo bez tās, izmantojot tikai pierakstus, kvalitatīvu pētījumu praktiski nevar veikt. Laika gaitā var aizmirst, ka jāmaina kasetes, magnetofons pēkšņi izslēdzas, kad cilvēks taisni ir iesācis... Taču magnetofons patiesībā ir neuzkrītošāks nekā video, vismaz pēc manas pieredzes.

Intervēšanas principi

Pirmais ir refleksivitātes princips. Ievērojot, ka intervēšana un analīze patiesībā ir viens nepārtraukts process, kas prasa milzīgu koncentrēšanos, pastāvīgi jādomā, kā vadīt sarunu, lai cilvēks runātu, un tajā pašā laikā jāanalizē teiktais. Pamatā ir pats cilvēks, aptaujātais, viņa sistēma, viņam jābūt tam, kas vada sarunu. Viņš ir tas, kas vada „sarkano pavedienu“. Intervētājam ir jākontrolē situācija, jāseko, lai stāstītājs pārāk nenovirzītos. Bet cilvēkam jābūt galvenajam.

Kvalitatīvās intervijas ir grūts process. Ja kāds nopietni vēlas ar tām nodarboties, tad to nevarētu būt vairāk par divām vienā dienā. Viena priekšpusdienā, otra pēcpusdienā. It kā varētu būt arī četras, bet tas ir liels darbs, un tad zaudē gan intervētājs, gan intervija. Intervijas ilgums ir saistīts ar to, cik plašs ir tēmu loks. Es nespēju iedomāties, ka intervija būtu īsāka par pusstundu pat pie visšaurākā tēmu loka. Tā var turpināties no stundas līdz divām stundām un pat ilgāk.

Jāmēģina radīt dabīgu gaisotni, ikdienas gaisotni. Protams, ir skaidrs, ka dabīga gaisotne neradīsies, ja tu vienmēr būsi jautātājs. Reizēm patiešām notiek arī otrādi, un par to der padomāt. Intervējamais var pavaicāt: „Bet kā jums pašam ir ar to lietu?“ Arī tas prasa izšķiršanos — cik lielu atklātību atļauties. Loģiski, ka ar to brīdi, kad jūs sāksiet nest iekšā savu dzīvi, jūs strukturēsiet nākamo teikumu. Cilvēks vērsas tieši pie jums, kas faktiski nav vēlams. No otras puses, ja jūs strikti norādīsiet uz to, ka „zināt, jūs esat atbildētājs“, tad saruna atkal var neizdoties. Ar to saskāros pētījumā par jauniešu seksualitāti. Mani audzinot, vecāki par seksualitāti vispār nerunāja. Bija tikai tik, cik es aizguvu no draugiem. Un piepeši intervējamā meitene uzdod jautājumus man. Ko darīt? Man bija kaut kas jāatbild, es nevarēju pateikt: „Nē, zini, es šeit esmu noteicējs.“ Vajadzēja kaut vai ar pāris vārdiem, virspusēji, bet tomēr mēģināt kaut kā atbildēt uz jautājumu, atklāt, kas es esmu, parādīt, ka arī man kādreiz bijušas savas grūtības. Taču es nedrīkstu stāstīt visu savu biogrāfiju, nedrīkstu par daudz ienest iekšā savu struktūru, jo tad intervējamais cilvēks sāk to pārņemt un pielāgoties tam, kā es saprotu pasauli. Bet ar iespējamību, ka jums kaut ko pajautās, ir jārēķinās.

Nākamais ir atturības princips. Atkal jautājums, cik tālu... Patiesībā kvalitatīvā intervija prasa zināmu empātiju, iejušanos, prasmi panākt pēc iespējas lielāku izpratni. Bet atturēšanās nozīmē, pirmkārt, neienest savu struktūru un, otrkārt, ieturēt zināmu distanci, kas gan atkarīgs no jautājumu loka.

Komunikativitātes princips nozīmē mēģināt uzturēt pastāvīgu sarunas plūsmu. Šeit ir jautājums par to, kā, pastāvot zināmai struktūrai, arī „sarkanajam pavedienam“, ar padziļinātajiem jautājumiem veidot dabiskuma gaisotni. Tagad mazliet par padziļinātajiem jautājumiem — cik dziļi vajag iet. Man pašam šķiet svarīgi intervijas procesā noskaidrot jebkādas neskaidrības. Lai nebūtu tā, ka izvērtēšanas procesā ir jāprāto, ko cilvēks gribējis teikt, kas ar to domāts. Jājautā tad, kad pašam intervijas gaitā rodas kādas neskaidrības. Taču atkal jāskatās uz interviju. Ja ir naratīvais process, nepārtraukts stāstījums, tad ne. Bet tad, ja vēlāk, izvērtēšanas procesā, gribat izprast, ko cilvēks ir domājis, — tad ir jājautā un jājautā, pieturoties pie tā, ko viņš ir teicis.

Ceturtkārt, atklātības (vai atvērtības) princips. Ja visās fāzēs dominē atklātība, tad var paplašināt gan savu jautājumu loku, gan domāšanas struktūru. Tāpat izvērtēšanas fāzē jābūt gatavam uz pārsteigumiem, jāļauj sevi pārsteigt. Nedrīkst jau no paša sākuma nākt ar domu, ka es visu zinu, vajag apzināties savu ierobežotību.

Ar iepriekšteikto ir saistīts rehabilitācijas princips — visu laiku arī metožu izvēles ziņā pielāgoties situācijai. Pat tik tālu, ka metode varētu tikt mainīta, ņemot materiālus no citām lietām. Engelsa pētījums parāda to burvīgo iespēju loku, kādā jautājumus var tvert.

Sestkārt, procesa princips, kas nozīmē, ka jautājumi nav noslēgti, ka arī pats pētījums nav un nebūs noslēgts, tas vienmēr var tikt no jauna „atvērts“ un turpināties. Ir skaidrs, ka nākamais cilvēks var pilnīgi pārvērst visu ainu. Nevis paplašināt, bet pārvērst.

Kad intervijas veiktas, pirms izvērtēšanas jānoskaidro daži tehniski jautājumi. Vispirms par transkripciju. Pirms transkripcijas nepieciešams *post scriptum*, kur atzīmē pamatdatus un apraksta situāciju — kā intervija notikusi. Svarīgi apzināties, ka arī pašu intervējamā, ja tur nav bijis video, iespējams aprakstīt ļoti subjektīvi. Tu apraksti cilvēku kā tādu — kā viņš ir stāstījis, vai viņš ir bijis nervozs, vai bijis atklāts, kādā veidā saruna notikusi, kādi bijuši apstākļi, kuros sarunājāties, vai bijuši kādi traucējoši faktori. Sevišķi svarīgi pieminēt, vai bijusi klāt kāda trešā persona, vai kāds ārkārtējs notikums nav pārvērtis visu sarunu. Varbūt bija citi apstākļi, kas visu mainīja. Vai intervijas

laikā bija pārtraukums, kad ieradās citi, vai tad bija garāks pārtraukums, kas izsita no sliedēm, un viss atkal bija jāsāk kā no jauna. To visu vislabāk uzrakstīt tūlīt pēc intervijas, kad iespaidi vēl ir svaigi. Vienkārši apsēsties, pirms tam padomāt, uz ko vajadzētu vērst uzmanību, un pierakstīt svarīgākos punktus.

Transkripcija

Transkripcijas procesā runāto tekstu pārnes no lentes uz papīra, taču arī te iespējami vairāki varianti. Svarīgs ir nolūks, kam tas vajadzīgs, kas ar šo materiālu tiks tālāk darīts. Var „izvilkt ārā” tikai vissvarīgāko, bet iespējams arī burtisks pieraksts sarunvalodā, ietverot dialektu. Vēl vairāk, var ietvert visas pauzes, precīzi pierakstīt katru smiekliņu un citas norises, kas dzirdamas intervijā. Iespējama transkripcija protokola veidā, neatreferējot katru frāzi, taču tādā gadījumā ļoti daudz aiziet zudumā. Ja pārnesot pazaudēta individualitāte un savdabība, grūti diskutēt. Ja nav pamatmateriāla, nav iespējams arī strīdēties, un līdz ar to tiek zaudēts pats galvenais kvalitatīvajā metodē — intervējamais cilvēks. Tomēr reizēm jālieto arī protokolēšana — kaut vai studentu darbos, kad nav laika veikt sīkāku atšifrēšanu. Katrā ziņā svarīgi jau sākumā izšķirties, cik smalki jūs gribat veikt transkripciju, jo tas tālāk var ierobežot vai paplašināt jūsu izvērtēšanas iespējas. Ļoti sīki atšifrēts teksts izskatās saraustītāks, to pēc tam ir grūtāk lasīt, taču tajā ir ļoti daudz papildu informācijas.

Izvērtēšana

Kad transkripcija ir veikta, lēnām var sākt izvērtēšanu, lai gan izvērtēšanas sākums ir jau pašā intervijā. Ir daudz kvalitatīvu pētījumu, kuri nemaz tā īsti nav pabeigti. Un tā ir liela nelaime, ka no sākuma neapdomā, neredz, cik patiesībā liels un smags ir šis process.

Es tagad stāstīšu par savu pieredzi, lai parādītu, kā mēs to veicam, bet noteikti ir arī citi varianti. Izvērtēšanas process kvalitatīvā pētījumā sākas ar pirmo interviju. Pēc pirmās intervijas vai tās gaitā sākas nepārtraukts process, kurā atklājas jauna pasaule. Ar katru nākamo interviju nāk jauna sajēga, kas sākumā nav sistematizēta. Tā vienkārši ir pasaules paplašināšana. Šajā procesā veidojas nesistemātiska tipoloģija, saprašana, ko var sākt sistematizēt.

Izvērtēšanas procesā nevajadzētu strādāt tikai ar transkripciju vien. Ja ir vairāki cilvēki, kas piedalās pētījumā, es ieteiktu ikvienam noklausīties arī otra cilvēka intervijas, lai nesaskartos tikai ar tīro un sauso materiālu. Šis tīrais materiāls var būt kļūdainš, tāpēc ir labi kaut vai kontroles pēc iziet cauri visam, noklausoties vēlreiz, un salīdzināt ierakstus ar transkripciju. Ir svarīgi pierakstīt klāt arī kādus savus komentārus, kuri varbūt būs kļūdaini, bet tas nav galvenais. Piemēram, bieži tikai pēc noklausīšanās kļūst skaidrs, ka jautājumi bijuši suģestīvi, t. i., ka jautātājs panācis tikai to atbildi, ko paredzējis jautājumā. Un šajā gadījumā tekstā parādās nevis intervējamais, bet intervētājs ar visiem saviem subjektīvajiem jautājumiem.

Faktiski sākumā vajag izvērtēt katru interviju kā tādu, tāpēc katra intervija kļūst par mazu pētījumu. Vispirms jāaplūko, kādi problēmu loki parādās. Tekstu vienkārši vairākas reizes lasa cauri un izceļ daļas, kas attiecībā uz noteiktu problēmu loku ir būtiskas. Šīs būtiskās daļas var izņemt ārā no teksta, lai izvērtēšanas un apkopošanas procesā būtu vieglāk analizēt. Pie tam, izvelkot ārā, vajadzētu saglabāt sākotnējo valodu un visu savilkt kopā zinātniski — ar vienu frāzi.

Kad problēmu loki apskatīti un izcelti, ir jāatrod kāda variācija, kur ir tipiski atšķirīga pieeja. Tipiskajā „musturā” jāaplūko, kā problēmas veidojušās, kā risinātas noteiktas konfliktsituācijas un kā cilvēki ar tām apģājušies. Jācenšas atrast attiecīgo tēmu lokus un atbilstošu tipoloģiju. Ja iespējams, jācenšas atrast katram problēmu tipam raksturīgu cilvēku rīcību. Piemēram, manā plašajā pētījumā par sieviešu situāciju viena tēma bija dzemdības. Kā dažādas sievietes tās uztvērušas, vai priekšplānā bijis sāpju moments vai arī citādi negatīvi pārdzīvojumi. Un tad jau var mēģināt radīt tādu ainu, kuru iespējams ilustrēt ar piemēriem, radīt dažādu problēmu vai tēmu loku tipoloģiju. Pie tam ne vienmēr viss būs viennozīmīgi, un nedrīkst cilvēku ar varu mēģināt ielikt savā tipoloģijā. Attiecībā uz katru jautājumu tipoloģijai jābūt atvērtai, lai to var nepieciešamības gadījumā atkal paplašināt. Intervijas gaitā nedrīkst jau iepriekš pieņemt kādu noteiktu vērtību sistēmu,

nedrīkst domāt, ka tu jau visu zini, un mēģināt kādu problēmu par katru cenu iekļaut šajā tipoloģijā. Varbūt šī problēma tur iederas, bet varbūt ne, jo ir tādas situācijas, kuras nevar uzreiz klasificēt.

Var būt tā, ka nāk pavisam jauns tips, kas šo jautājumu paplašina. Vienam pašam atrast jaunu tipu ir grūti, jo tad vērojama tendence ātrāk uzskatīt kādu sistēmu par noslēgtu. Tāpēc nepieciešams otrs un trešais pētnieks, lai ienestu citu aspektu, kas pilnīgi pārmaina šī jautājuma būtību. Otrs cilvēks ienes kādu elementīgu, kas ir pavisam kas citādāks, un tad var sākt diskutēt par to, kas kurā tipā iederas.

Svarīgi, lai zinātnieks fiksē, uz kā balstīta viņa noteiktā tipoloģija. Nepieciešams argumentēt, kā viens tips atšķiras no otra un kādēļ kas iekļauts vienā vai otrā. Piemēram, mūsu pētījumā par sievietēm pamatjautājums bija — būt vai nebūt otram bērnam ģimenē. Mēs apskatījām katru fāzi attiecībā uz bērniem, jau sākot no bērnības līdz tagadējam stāvoklim, mēģinot uztvert subjektīvo momentu. Cik dažādas var būt ikdienas situācijas, kāda pašam bijusi bērnības pieredze ar brāļiem un māsām, kādi bērnībā bijuši priekšstatīti par ģimenes dzīvi un kā tie attīstījušies, vai sieviete ir vērsta uz ģimeni vai vairāk uz ārpusi? Tad konkrēti: kā notika iepazīšanās ar vīru, vai bērns bija plānots, kā praktiski to pārdzīvoja, kā izdzīvoja grūtniecības laiku, kā notikušas pašas dzemdības? Kā iznācis, ka tagad šī sieviete ir mājsaimniece? Kā iepriekšējās paaudzēs uztverta sievietes strādāšana savā arodā? Un par katru šādu jautājumu veidu radījām tādu zināmu kopību, ko tad attiecinājām uz pamatjautājumu, proti, būt otram bērnam ģimenē vai ne. Vai šo izvēli ir ietekmējuši iepriekšminētie problēmu loki, un, ja ietekmējuši, tad kādā veidā. Nevis statistiski (to mēs nespējam), bet tā — tipoloģiski. Ja sieviete ir augusi kā vienīgais bērns ģimenē, tad varbūt nevēlēsies otru bērnu, bet varbūt viņa šo situāciju izjūt ļoti negatīvi un tāpēc vēlas otru bērnu, jo negrib likt bērnam piedzīvot to, ko pati ir piedzīvojusi. Arī biogrāfiskajā pētniecībā var ļoti skaisti uzrādīt šādus punktus. Var atrast lūzuma punktus, var aplūkot, kā notikumi risinās saistībā ar vēstures fāzēm, kā katrs cilvēks ir apgājies ar šīm vēstures fāzēm. Tā ir pieeja, ar kādu strādā biogrāfiskos pētījumos.

Kad šis loks ir uztverts, nāk lielais lēciens, proti, gala tipoloģijas atrašana. Arī gala tipoloģija bieži vien ir tik plaša, ka grūti veidot kopsavilkumu. Es varu pastāstīt, kā mēs to darījām; tas ir tāds garāks process. Mēs bijām trīs cilvēki, un tas bija ļoti labi. Divi galvenie intervētāji un trešais, kas pievienojās vēlāk. Mums bija 60 intervijas, un mēs, neatkarīgi cits no cita, šīs intervijas sagrupējām. Iepriekš nebija noteikts, kādi būs izvēles kritēriji. Un interesanti, ka no visām 60 intervijām kādu trešdaļu mēs bijām salikuši līdzīgās kaudzītēs. Ievirze izrādījās ļoti līdzīga, lai gan nebija skaidrs, pēc kāda principa intervijas īsti grupēt. Bija pat vairākas kaudzītes, kurās katrā bija tikai viena intervija. Un tad mēs mēģinājām skaidrot un saprast, ar ko intervijas atšķiras, kas katrā kaudzītē ir būtiskākais. Sekoja garš diskusiju process. Par atsevišķiem gadījumiem esam arī strīdējušies: vai likt tos vienā vai otrā kaudzītē. Kādreiz veselu dienu to vien darījām, kā strīdējāmies par kādu interviju, jo patiesībā jau cilvēkam dara pāri, ja mēģina viņu ielikt grupā, kurā viņš neiederas. Tādā veidā mēs caurskatījām visas intervijas, līdz nonācām pie kādas saprašanas.

Tad nāca kārta jaunam uzdevumam: līdz galam formulēt, kas katrai interviju grupai ir būtisks. Katram indivīdam nav precīzi jāatbilst šim būtiskajam, viņu vienmēr raksturos nelielas variācijas. Bet no saprašanas, kas ir būtiskais, var mēģināt radīt abstrahētu ideālo tipu, kas nav vidējais statistiskais, taču ietver sevī būtisko.

Mutvārdu intervija: teorija un prakse

Inta Gāle-Kārpentere

Sagatavošanās intervijai

Mutvārdu vēstures intervijas kalpo dažādiem nolūkiem. Cilvēki atsaucas intervētāja priekšlikumam piedalīties intervijā, dažādu motīvu vadīti. Tikpat dažādi ir rezultāti, ko iegūst atkarā no projekta uzstādījuma. To noskaidro, gatavojoties pētījumam. Sagatavošanās posmā ir jāizveido priekšstats par pētāmo tēmu. Pētījumam nepieciešams konteksts, tāpēc jāpārzina līdzīgi pētījumi. Priekšzināšanas iegūst, studējot arhīvu materiālus, publikācijas laikrakstos un citos izdevumos, aprunājoties ar cilvēkiem. Iepriekš iegūtā informācija palīdz noskaidrot pētījuma mērķi un līdz ar to arī jautājumus intervijas ievirzei.

Atklātajās neformalizētajās intervijās, kādas lieto mutvārdu vēsturē, nav nepieciešamas aptaujas lapas. Tomēr iepriekš der pierakstīt tēmas vai jautājumus, kas jānoskaidro intervijas laikā. Var ņemt līdzi intervijas plānu vai „ceļvedi“, kurā atzīmē jau pārrunāto un to, kādi jautājumi ierosināti sarunas gaitā. Tad nav tik daudz jādomā par hronoloģiju vai loģisko secību. Vislabākie intervētāji ir tie, kas prot vienu un to pašu jautājumu uzdot dažādos veidos, lai tādējādi iegūtu vispilnīgāko atbildi. Reizēm jautājumu lapa rada labu iespaidu, jo liecina par intervētāja gatavošanos intervijai, tomēr to nevajadzētu izmantot pārmērīgi — t. i., bieži šķirstīt lappuses vai mehāniski uzdot jautājumus. Tematiem un jautājumiem jābūt intervētāja galvā. Intervijai „jāpeld pa straumi“, lai intervējamais cilvēks atvērtos, lai viņš varētu sniegt neparedzētas atmiņas un atklātu jaunas izziņas iespējas.

Kā atrast intervējamo cilvēku

Cilvēku, kas atbilst pētījuma mērķiem, var atrast dažādos veidos: ar paziņu starpniecību, ievietojot sludinājumu avīzē, izvēloties sarunu dalībniekus no laikrakstos, televīzijā vai radoraidījumos intervēto cilvēku vidus.

Folklorists Edvards Aivzs (*Edward Ives*) iesaka formālu sazināšanās veidu — vispirms izraudzītajam cilvēkam jāuzraksta vēstule, kurā pamatoti intervētāja motīvi un informanta izvēle. Vēstulē jāpaskaidro, ka sarunas dokumentēšanai tiks lietots magnetofons un nākamā sazināšanās notiks pa telefonu.

Protams, pieteikums, tāpat kā pati dzīvesstāsta intervija, tiek realizēts individuāli, vadoties no apstākļiem un intervētāja priekšzināšanām par intervējamo cilvēku.

Folklorists *Henry Glassie*, piemēram, mēdz iepazīties ar intervējamo cilvēku tirgus laukumā. Tur viņš izstāsta par saviem mērķiem un vienojas par iespējamās intervijas laiku un vietu.

Intervijai jāizvēlas cilvēks, kas ir ar mieru runāt, ir lietas kursā par izraudzīto tēmu un spēj savā pieredzē dalīties. To var pārbaudīt, pirms intervijas piezvanot pa telefonu un noskaidrojot sekojošo:

- vai informanta zināšanas būs piemērotas pētījuma vajadzībām;
- vai cilvēks ir možs, vai viņam ir pietiekami laba atmiņa un atbilstošs runas veids;
- vai viņš ir ar mieru piedalīties.

Pirms intervijas vēlams noskaidrot, vai izraudzītais cilvēks jau nav intervēts, vai nav publicēti raksti par viņu vai viņa paša raksti par sevi.

Bieži cilvēki saka: es neko nezinu, neatceros. Viņi ir kautrīgi un nenovērtē savas spējas. Cilvēki nav pieraduši ilgāku laiku kavēties atmiņās un pat nenojauš, cik daudz viņi patiesībā zina. Mutvārdu vēsture ir pētījums, kurā ne intervētājam, ne stāstītājam nav zināms, kas tiks atklāts. Viens no mutvārdu vēstures pamatprincipiem ir šāds: stāstītāji zina daudz vairāk, nekā viņi spēj izstāstīt. Tomēr jāpatur prātā, ka cilvēki aizmirst daudz vairāk nekā atceras.

Viss, kas iepriekš uzzināts par intervijai izraudzīto cilvēku (viņa biogrāfija, dzīvesvieta un apstākļi), atbrīvo no dažādiem izziņas un faktoloģiskiem jautājumiem un var kalpot intervijas dziļākai

ievirzei. Iepriekš iegūtā informācija noder vienmēr, bet it īpaši tad, ja starp sarunas dalībniekiem ir dzimuma vai vecuma starpība, kā tas, piemēram, ir Aivza aprakstītajā situācijā, kurā jauna sieviete intervē vecu mežinieku.

„Ar ko jūs zāģējat kokus?“ — „Nu, meitiņ (*nievājoši pasmaidot*), mēs lietojam zāģi.“ Bet „meitiņa“ turpina: „Vai jūs lietojat *poll* vai *double-bit* zāģi?“ Vecā mežinieka attieksme tūlīt mainās.

Intervētāja loma. Intervētāja uzdevums ir mudināt stāstītāju atcerēties notikumus. Atmiņu detaļas ir trauslas un ātri gaistošas. Intervētājs trauslās atmiņas pārveido un rada no tām paliekošu dokumentu, kas laika gaitā kļūst neaizstājams un iegūst sabiedrisku nozīmību.

Intervētājam jāsadarbojas ar intervējamo tā, lai ierakstītu magnetofona lentē maksimāli daudz labas informācijas. Tas nozīmē, ka jālieto dažādas stratēģijas: reizēm jāuzdod daudz specifisku jautājumu, bet visbiežāk — jādod iespēja stāstītājam pašam brīvi runāt. Intervētāja un stāstītāja attiecības ir asimetriskas: ja intervētājs daudz runā, intervija nav izdevusies.

Lai rosinātu stāstītāja atmiņu, jāpievērš uzmanība intervētāja uzvedībai intervijas laikā. Ērvins Gofmanis (*Erving Goffman*) to sauc par sevis pasniegšanu (*presentation of self*). Ideāls intervētājs ir draudzīgs, laipns, nav augstprātīgs. Viņš palīdz stāstītājam reizē ar dzīves faktiem brīvi atklāt savu notikumu interpretāciju, savas izjūtas un emocijas, nebaidoties tikt apstrīdētam. Intervētājam jāklausa uzmanīgi, lai intervējamais saprot, ka viņu uzklausa. Tas nozīmē, ka intervētājam ir gan jāpaklusē, gan jāpamudina — ar žestiem, smaidu, galvas mājieniem, acu kontaktu, tā, lai iespējami maz iejauktos un nepārtrauktu stāsta plūdumu.

Ieraksta tehnika. Ieraksta kvalitāti uzlabo ārējais mikrofons, kas novietots runātāja tuvumā. Jāpaklausās, vai ierakstu netraucēs pulksteņa tikšķēšana mikrofona tuvumā vai ledusskapja motors.

Mikrofonu vēlams novietot uz galda vai mīksta drēbes gabaliņa, lai mīkstinātu balsis un noklusinātu negaidītus trokšņus. Ieteicams lietot 60 min. kasetes, jo tajās ir biežāka lente, kas labāk saglabājas. Vislabāk izmantot *Alkaline* tipa baterijas.

Ieteicams sagatavot tehniku darbam un tad ierunāt pārbaudes tekstu. Uz interviju vajadzētu ņemt līdz divreiz vairāk bateriju un kasešu, nekā paredzēts izmantot. Jau pirms intervijas jāpagatavo uzraksts pirmajai kasetei.

Intervēšanas stratēģija un taktika

Dzīvesstāsta intervija ir komplicēta sadarbība, kas pilnveidojas līdz ar praksi. Intervētājam jābūt labam zinātniekam, vēsturniekam, žurnālistam, kas profesionālā līmenī pārzina paņēmienus, ar kuriem iespējams iegūt vajadzīgo informāciju. Un pats galvenais — viņam jābūt labam cilvēkam. Neeksistē perfekta intervija — klausoties ierakstu, vienmēr var atrast kļūdas. („Tas tiešām ir muļķīgs jautājums... nu kāpēc es nepaprasīju to un to... kāpēc es neprasīju tā un tā...“) Par kļūdām nevajag uztraukties — jāturpina strādāt!

Dzīvesstāstu ierakstu vākšana vienmēr saistīta ar trim dalībniekiem. Aivzs raksta, ka intervija atgādina dialogu, kas tomēr jāuzskata par „triālogu“, — trešais dalībnieks ir skaņu aparātūra, kura jāiesaista sarunā jau pašā sākumā, lai pēc tam tā vairs nenovērstu uzmanību. Magnetofonam nav jābūt uzbāzīgam, tam neuzkrītoši jāieņem sava vieta, lai pēc tam par to aizmirstu.

Jāatceras, ka mikrofons uztver katru skaņu — arī intervētāja „jā, jā... ahā... nuja!“ —, tāpēc intervētājam labāk reaģēt ar mīmiku vai acu un ķermeņa valodu. Nedrīkst aizmirst, ka ieraksts ir „akls“, tāpēc intervētājam jākommentē stāstītāja žesti, ar kuriem tas kaut ko svarīgu raksturo. Pārtraukumā var atskaņot nelielu ieraksta fragmentu, taču nevajag pārspīlēti rūpēties par „skaistu ierakstu“, lai attiecības starp intervijas dalībniekiem nesamākslotu.

Mutvārdu vēstures intervija ir saruna kā konvencija, notikums (angļu val. *speech event*). Sociologs Ērvins Gofmanis apraksta sarunas konvenciju kā rāmi: katra kultūra, tradīcija apstiprina universālu sarunas veidu, var pat teikt — formulu. Ja šīs konvencijas ir pārbaudītas un darbojas, tās var tikt imitētas un nodotas tālāk. Šādus sarunu rāmjus/šablonus ir pierasts lietot ikdienā. Tie ietekmē sarunas dalībnieku uzvedību. Intervijai jābūt draudzīgai, taču tā nav plāpāšana. Abiem sarunas dalībniekiem jāievēro nerakstīti likumi, kā iesākt un kā nobeigt, kā jautāt un kā nogaidīt. Ļoti būtiski ieturēt pauzi, nesteidzināt stāstītāju, kad viņš apklusis, jo pēc pārdomu mirkļa viņš pats

atradīs īsto stāsta turpinājumu. Intervētājam rūpīgi jāuzklausā teiktais, taču viņš nedrīkst aizmirst, ko pats grib panākt, tāpēc stāstītājs neuzkrītoši jāvirza.

Intervijas gaitā intervētāja un stāstītāja starpā veidojas īpašas attiecības, kuras raksturo stāstītāja palāvība uz intervētāja gatavību sekot viņam sarežģītajos atmiņu labirintos, neprasot garantiju, ka tur noteikti kaut kas atradīsies. Vislabāk stāstītāju intervēt mājās, pierastos apstākļos, kur viņš jūtas visbrīvāk.

Intervija ir māksla, kas pilnveidojas reizē ar pieredzi. Nav „pareizu jautājumu“, ir svarīgi prast uzmanīgi klausīties, neaizmirstot uzklaut stāstītāja pašnovērtējošos komentārus (metakomentārus, runu par runāšanu). Intervijas sākumā, lai pārvarētu sākotnējo atsvešinātību, Aivzs iesaka īsas, neformālas sarunas un tad — kā pāreju uz interviju — ierunāt lentē informāciju par to, kur, kad un ar ko notiks intervija. Arī apgriežot lentes otru pusi, būtu ieteicams atkārtot: „Turpinājums ierakstam ar...“

Vēlams stāstītājam pateikt, kas tālāk notiks ar viņa atmiņu ierakstu, kur tas glabāsies un ka beigās viņam būs jāparakstās par to, ka viņš piekritis intervijai. Ja šī vienošanās tiek ierakstīta lentē, tad stāstītāja attieksme pret intervētāja priekšlikumiem jau uzskatāma par dokumentētu.

Vēlams iepriekš labi pārdomāt pirmo jautājumu, lai tas stāstītājam dotu iespēju gari un plaši izteikties. Pirmais jautājums pierādīs, ka stāstītājam ir unikālas zināšanas, ka viņš būs galvenais runātājs un intervētājs viņu atbalstīs. Intervētāja taktika — tā ir arī jautājumu secība un saturs. Ir svarīgi neturēties pie iepriekš noteiktas jautājumu secības, bet ļauties atmiņu loģikai un tās noteiktajai kārtībai. Ja to mēģina apspiest vai ierobežot, atmiņas zaudē kvantitāti un kvalitāti. Atmiņa nelīdzinās datoram vai kartotēkai, tā vairāk atgādina pieputējušus bēniņus, kas juku jukām piebāzti ar iepriekš neparedzamām lietām, un šeit nav svarīga to secība, bet gan saistība un sakarības, ko tās atklāj.

Jautājumu veidi. Pamatjautājumi ir taktikas darbarīki. Pēc Spredlija (*Spradley*), jautājumi var būt aprakstoši, zondējoši, strukturāli, kontrastējoši un vadoši, taču intervijas mugurkaulu veido aprakstošie jautājumi. Piemēram: „Pastāstiet, lūdzu, cik vien sīki atceraties, visu par šo māju kopš tā laika, kad tajā sākāt dzīvot.“* Lai atbildētu uz šo jautājumu, nāksies labu laiku stāstīt, un tas atbilst mutvārdu vēstures stratēģiskajām vajadzībām — šādi atklājas stāstītāja spējas raksturot.

Aprakstošie jautājumi var būt dažādi. Spredlijs, piemēram, izšķir šādus jautājumu tipus:

1. Lielie maršruta jautājumi. Tie ir līdzīgi iepriekšējā piemērā minētajiem — visaptveroši jautājumi, kas ved cauri laikam, telpai, notikumiem. Var jautāt, kā gatavojuši ēst, mazgājuši veļu, kā svinējuši svētkus, kādas bijušas mēbeles, kā mainījusies arhitektūra u. tml. Var, piemēram, jautāt šādi: „Aprakstiet kādu tipisku dienu komunālajā dzīvoklī vai pastāstiet, kā svinējāt savu vārdadienu.“
2. Mikromaršruta jautājumi ir tie, kas koncentrē uzmanību uz kaut ko atsevišķu. Ar tiem kaut ko var noskaidrot precīzāk. Pieturoties pie pētījuma par māju un dzīvi tajā, varētu jautāt, kā šajā mājā pirms kara mazgājuši veļu, ko ēduši brokastīs u. tml. „Sīkumos redz kultūru,“ raksta Imants Ziedonis.
3. Pieredzes jautājumus uzdod vēlāk, jo, likdami iedziļināties atmiņās, tie ir grūtāk atbildami. Piemērs: „Aprakstiet kādu netipisku notikumu komunālajā dzīvoklī.“
4. Jautājumi, ar kuriem noskaidro, ko katrs saprot ar attiecīgiem valodas apzīmējumiem, ir īpaši svarīgi, ja intervētājs un stāstītājs nenāk no vienas kultūras, kā arī tad, ja savāktu informāciju izmantos citu kultūru pārstāvji.
5. Zondējošie jautājumi ļauj noskaidrot vairāk un labāk nekā pārējie jautājumi. Tie palīdz stāstītājam dziļāk un pilnīgāk izteikties. Piemērs: „Vai jūs varētu tuvāk pastāstīt par citiem cilvēkiem, kas kopā ar jums dzīvo komunālajā dzīvoklī, — kādas tautības viņi ir, kādas ir viņu paražas?“ Zondējošos jautājumus var uzdot arī par pagātnes notikumiem, ar tiem var palūgt kaut ko vēlreiz atkārtot, lai noskaidrotu, vai stāstītājs to atkārtu tāpat kā iepriekš vai kaut ko izmaina. Var zondēt arī ar klusēšanu. Tad intervētājs ar interesi un vaicājoši skatās stāstītājā, it kā teikdams: „Tas bija interesanti, tieši tas, kas vajadzīgs, bet stāstiet vēl!“ Klusums ļauj stāstītājam padomāt. Tomēr, ja klusums ieilgs, abi sāks justies neērti, tāpēc intervētājam jāļauj, lai stāstītājs klusumu aizpilda. Šāda klusēšana nebūs bijusi veltīga.

6. Ļoti tieši formulēti vadošie jautājumi (piemēram, „vai jūs domājat, ka teiktais pierāda, ka bija grūti pierast dzīvot komunālajā dzīvoklī?“) ne vienmēr ir efektīvi, jo skaidrs, ka atbilde „jā, noteikti“ neko daudz nedos. Izsmelošāku atbildi var panākt ar negatīvi ievirzītu jautājumu, piemēram: „Vai tiesa, ka saimniece, palielinot īres maksu, domā tikai par savu peļņu?“ Nu stāstītājs var protestēt, minēt daudzus labiekārtojumus, ko saimniece mājā paveikusi, kā arī tos dzīvokļus, kuriem īres maksa nav palielināta.
7. Strukturālie jautājumi noskaidro paša stāstītāja izpratni. Tādējādi var uzzināt, kā stāstītājs pats sakārto iegūtās zināšanas par attiecīgajām lietām, vai pārliecināties par terminu precizitāti, notikumu secību, attiecībām.
8. Atkārtotie jautājumi dod iespēju iedziļināties sarunā — t. i., pieiet tematam no dažādām pusēm. Piemērs: „Gribu vēlreiz jautāt par to, kā jutāties, kad pēc izvešanām palika daudz tukšu dzīvokļu?“ Ja atkārtotus jautājumus uzdod prasmīgi, tad par vienu un to pašu tematu var uzzināt daudz vairāk. Vienreiz var atgriezties pie teiktā kā faktoloģiska notikuma, otrreiz — vadoties no emocijām vai salīdzinot ar kaut ko citu.

Magnetofona ierakstu intervijas laikā nevajadzētu pārtraukt arī tad, kad intervētājs uzdod jautājumus vai stāstītājs šķiet novirzījies no sarunas temata. Intervijas laikā ir grūti novērtēt, kas izrādīsies derīgs un kas ne. Bez tam lieka darbošanās ar aparāturu novērš intervētāja uzmanību no stāstītāja.

Ko darīt, ja stāstītājs pats lūdz izslēgt skaņas ieraksta aparāturu? Tas arī nekavējoties jādara, jo vissvarīgākais ir panākt savstarpēju uzticēšanos un līdztiesību, — arī lemjot, ko dokumentēt un ko ne. Ja stāstījums ir vērtīgs, intervētājam jāatrod vajadzīgā pieeja, lai stāstītājs pats atļautu to ierakstīt.

Kādam jābūt intervijas pēdējam jautājumam? Tam jābūt ar pozitīvu ievirzi un jādod stāstītājam iespēja visu iepriekš teikto rezumēt.

Kasetes analīze un atkārtota intervija. Pēc intervijas iespējami ātrāk būtu jāuzraksta pārskats par visu svarīgāko, kas iegūts intervijas laikā. Būtiskākā informācija:

- Kā intervējamais atrasts, kas viņš ir, kādā rajonā, mājā vai dzīvoklī dzīvo.
- Kā stāstītājs bija sagatavojies intervijai, kā ģērbies, vai bez viņa paša piedalījās arī bērni, sieva, vīrs, kā tie ietekmēja interviju.
- Vai intervējamais cilvēks sākumā bija uztraucies, bet ieraksta gaitā nomierinājās, vai netraucēja aparāturu.
- Kāds bija intervējamais — īgns, neapmierināts, laipns, runīgs —, vai viņa garastāvoklis intervijas laikā mainījās, vai tas ietekmēja interviju.
- Kādas attiecības izveidojās starp intervētāju un intervējamā.
- Vai intervējamais pateica ko tādu, ko diez vai būtu teicis citam.
- Vai atsevišķi jautājumi bija īpaši jāzondē, lai iegūtu atbildi.
- Kā intervētājs novērtē savu darbu — vai intervija bija sasteigta, vai viss iecerētais tika izrunāts.
- Kādus secinājumus var izdarīt pēc intervijas.

Neviena intervija nav visaptveroša un pilnīga. Tāpēc, ja tas ir iespējams, ieteicams interviju turpināt. Ja intervējamais cilvēks zina, ka notiks atkārtota intervija, viņš attiecīgos jautājumus vairāk pārdomās. Intervija būs pilnīgāka arī tāpēc, ka intervējamajam būs tapis zināms dzīvesstāsta modelis un tas, ko no viņa sagaida.

Ja ir atbildēts vismaz uz trešo daļu jautājumu, var uzskatīt, ka intervija ir izdevusies. Pēc kasetes atšifrēšanas būs redzams, kuri jautājumi bijuši pārāk sarežģīti, grūti saprotami, kuri nav noskaidroti līdz galam vai kur intervētājs iejaucies runātāja teiktajā un nav ļāvis pabeigt iesākto domu. Atšifrējot tekstu, būs saklausāmas tās vietas, kuras intervijas laikā palaistas gar ausīm. Intervijas turpinājumā to visu iespējams labot un noskaidrot.

Iegūto rezultātu reprezentēšana. Reizē ar lūgumu „izstāstiet man savu dzīvi“ mēs otrā cilvēkā ierosinām dziļas pārdomas. Dziļas pārdomas par pagātni spēj ierosināt jauna uzskata rašanos par nākotni. Dzīves izstāstīšana var ietekmēt visu turpmāko pieeju dzīvei. Tāpēc dzīvesstāstus nevar uzlūkot distancēti — tikai kā materiālu zinātniskam darbam.

Antropoloģe Barbara Meierhofs (*Barbara Meyerhoff*) raksta par cilvēkiem, kuri intuitīvi saprot, ka dzīves stāstīšana spēj mainīt ne tikai paša stāstnieka, bet arī pētnieka uzskatus. Lūk, kā viņas intervējamais cilvēks paskaidro, kāpēc gandrīz veselu gadu noraidījis lūgumu izstāstīt savu

dzīvesstāstu: „Ja es izstāstītu tev savu dzīvi un ja tu to patiešām uzklausītu, tas tevi pārmainītu, bet vai man ir kādas tiesības to darīt? No otras puses, ja es tev izstāstītu savu dzīvi un tu to patiešām uzklausītu un nemainītos, tad kāpēc lai es tērēju savu laiku?” Šajā gadījumā cilvēks saprata, ka dzīvesstāsts ir dialogs, ka tas ir notikums, nevis teksts vien un ka tajā piedalās abi — gan stāstītājs, gan klausītājs. Amerikas antropologu vidū šis viedoklis ir ļoti populārs.

Iepriekš aplūkojām pieeju un metodes, ar kurām tuvoties sarunbiedram kvalitatīvajā intervijā. Turpinājumā par to, kā zinātniskajos darbos raksturot, reprezentēt iegūto pieredzi; kā pasniegt dialogu ar otru cilvēku tā, lai netiktu pārstāvēta tikai un vienīgi zinātniskā pieeja.

Antropologi un folkloristi rada savus zinātniskos avotus, lietojot dalībnieku novērojumu (*participant-observation*) un interviju metodiku. Viņi atrod pamatojumu savai autoritātei pieredzē un interpretācijā: es tur biju, tāpēc man var ticēt (pieredzes pamatotais „es” vai empīriskais „es” — *experiential I*). Zinātniskos rakstos „es”, respektīvi, izklāsts pirmajā personā, pazūd. Pētnieks raksta ciešamajā kārtā un lieto trešās personas gramatiskās formas. Pirmā persona pazūd tieši tādēļ, lai nodrošinātu „zinātnisko autoritāti”. Bet vai mēs sevi drīkstam neņemt vērā? Vai tā nav izvairīšanās no atbildības — no tā, ka es tur biju un es to ietekmēju?

Agrāk antropologi dialogisko noklusēja. Šodien viņi to uzskata par izpratnes atslēgu. Vadoties pēc agrāk pieņemtās konvencijas, zinātnieki iedomājās, ka tikai viņi ar savu objektīvo zinātnisko pieeju spēj saskatīt materiālā paslēpto nozīmi, kas pašiem stāstītājiem, kuri dzīvo it kā samērā ierobežotā, šaurā pasaulē, paliek nesaskatīta. Zinātnieki neizjuta ne vajadzību, ne jēgu iesaistīt savus „subjektus” interpretācijas procesā. Viņi neiedomājās, ka stāstniekiem varētu būt interesanti lasīt par viņiem sarakstītos darbus. Tā rakstos palika tikai viena no divām balsīm, kas šo „dzīvi” bija radījušas. Pētnieks palika viens.

Dialogs kā jauna paradigma

Vācu zinātnieki jēdzienu informants bieži aizvieto ar vārdiem sarunas līdzdalībnieks. Tomēr ir atzīts, ka starp pētnieku un subjektu pastāv „varas attiecības” (*relation of power*), kas ietekmē avotu radīšanu un analīzi. Tiek apšaubīts agrākais modelis, kurā zinātnieks viens pats noteica interpretāciju. Šodien pētnieki grib pilnvarot arī stāstītāju. Tāpēc par noteicošo kļuvis jautājums: kā pasniegt zinātni, lai tā stāstītāja paš-interpretācijai piešķirtu pelnīto vietu un respektu? Bet vienlaikus zinātne nedrīkst zaudēt savu līmeni — savas tiesības uz interpretāciju, kas saistītas ar zinātnes vēsturi un prasībām.

Jaunā pieeja vērtēšanas un analīzes procesam cenšas iesaistīt tajā arī lasītāju, neatstājot to vienīgi pasīva informācijas uztvērēja lomā. Lasītājam tiek sniegts priekšstats par izzināšanas procesu, lai arī viņš varētu novērtēt neapstrādāto materiālu un piedalīties aktīvā analīzē.

Eliots Orings (*Elliott Oring*) savā rakstā „Radīt dzīves” (1987) min piemēru atklātas izzināšanas procesam. Šajā darbā viņš analizē savas 1966. gadā ierakstītās intervijas. Laiks, kas pagājis kopš interviju ierakstīšanas brīža, ļauj viņam vērtēt sevi kā kritiķim, bez īpašām emocijām. Orings secina, ka viņa intervētais cilvēks daudz ātrāk sapratis izzināšanas procesu nekā viņš pats. Orings dod iespēju lasītājam pašam atklāt, kā stāstītājs (šajā gadījumā Igors) dzīvesstāsta radīšanas procesā uztver, ka viņš var zaudēt kontroli pār saviem dzīves notikumiem un piedzīvojumiem.

O.: Vai tev ir jaunākās māsas?

I.: Man ir divas jaunākās māsas.

O.: Divas jaunākās māsas un viena vecākā māsa. Un tu biji vienīgais

zēns?

I.: Jā. Vai tu no tā kaut ko secini?

O.: Es neizdaru secinājumus. Es tikai jautāju.

I.: Labi, bet kāpēc tu pasmejies?

Igors, apsteidzot jautātāju, sāka interpretēt savu atbildi nozīmes un vienkāršajam faktam „trīs māsas” pats piedēvēja zīmes (*sign*) jēgu. Orings skaidro, ka ar jautājumu „Vai tu biji vienīgais dēls?” vienkārši centies pārbaudīt biogrāfijas datus, bet Igors atbildot uztvēris citu interpretācijas programmu, un, kā raksta Orings: „Mans izpalīdzīgais draugs un informators pēkšņi apzinājās savas dzīves kā objekta potenciālo nozīmi. Kā viņš varēja zināt, ko es ar viņa atmiņām un dzīves faktiem izdarīšu? Varbūt es ar kādas komplicētas teorijas palīdzību piešķiršu viņa dzīves notikumiem jaunu nozīmi? Varbūt, pievēršot manu uzmanību psiholoģiskai interpretācijai —

interpretācijas psiholoģijai —, Igors centās aizstāvēt tiesības uz savu dzīvi. Vai gan es spētu saredzēt to, ko nesaredz viņš pats? Mana izpratne droši vien nebūtu vairāk zinoša un pārliecinoša par viņējo.“ Tātad Igors kooptēja zinātnieka privilēģiju/autoritāti un centās nostādīt sevi līdzdalībnieka pozīcijā.

Kāpēc jautājums, ko subjektam nozīmē viņa paša dzīves interpretācija, šobrīd kļuvis tik būtisks? Kāpēc pētniekus interesē kategorijas, metaforas, retorika, ar kuras palīdzību cilvēks parasti izsaka sevi un stāsta par savu kultūru? Šāda attieksme raksturīga laikam, kad pasaule kļūst aizvien viendabīgāka. Tātad modernisms piesaka interesi par cilvēku dažādību, individualitāti. Indiānas universitātes Folkloras institūtā ierodas arvien vairāk studentu no Sudānas, Tibetas, Dienvidāfrikas, Korejas, Kolumbijas — vietām, kuras agrāk pētīja tikai rietumu pētnieki. Šie studenti, kas kļūst par zinātniekiem, apšaubā daudz ko no tā, kas par viņiem (t. i., par viņu tautu) rakstīts.

Viņi pierāda, ka daudz ko „no iekšpuses“ izprot citādāk. Šajā ziņā īpaši nozīmīga bija palestīnieša Edvarda Saidā (*Edward Said*) grāmata „*Orientalism*“ (1978), kurā viņš apraksta rietumu pētnieku izdomājumus par austrumniekiem.

Jaunajai pieejai ir arī daudz kritiķu, kuri uzskata, ka: 1) pētnieka tekstam dialogā tik un tā trūkst garantēta patiesīguma, jo sarunu vēro un modificē (*monitor and modify*) abi dalībnieki, bet grāmatu raksta tikai viens; 2) šādi refleksiīvi teksti ir tikai paša pētnieka atzišanās savās izjūtās, nevis citu cilvēku dzīves izprašana; 3) teksts apmulsina lasītāju ar daudzām un dažādām perspektīvām; 4) dialogs uzsver pieredzi, bet tajā trūkst informācijas par sociālo struktūru, politiku, ekonomiku.

Nākotnes pētījumu uzdevums ir parādīt paša cilvēka pieredzi pastāvošās sabiedrības kontekstā.

Trešās balss koncepcija

Ceļš līdz šodienas izpratnei, kas aizraujas ar reprezentāciju — kultūras rakstīšanu —, bijis garš. Tā sākumu var saskatīt antropoloģes Barbaras Meierhofas darbos.

Barbara Meierhofs (1935—1985) uzauga Amerikas ebreju sabiedrībā, liberālā vidusslāņa ģimenē. Sešdesmitajos gados strādājusi par sociālo darbinieci. Kad viņa gribēja uzsākt pētījumu par novecošanas procesu meksikāņu vidū, tie viņai jautāja: „Bet kāpēc nepētāt pati savus cilvēkus?“ Lai gan antropologi tajā laikā nemēdza pētīt „savus“ cilvēkus, Meierhofs sāka to darīt. Viņa pierādīja, ka pašmāju cilvēku pētīšana rada citādas problēmas nekā antropologiem pierastais darbs ar eksotiskiem svešiniekiem tālās ārzemēs.

Strādājot ar savējiem, jāpadara interesants ikdienišķais. Bet tas nav tik vienkārši, jo savu kultūru mēs „neredzam“ — tā mums liekas pašsaprotama. Meierhofs pierādīja, ka zinātnē spēja norobežoties no citiem cilvēkiem, lai saglabātu objektivitāti, ir fikcija/viltība. Viņa vadījās no pieņēmuma, ka tie, par kuriem viņa rakstījusi, arī lasīs viņas grāmatas.

Meierhofas darbi antropologus stipri ietekmēja. 1992. gadā iznāca viņas kopotie raksti „*Remembering Lives. The Work of Ritual, Storytelling and Growing Older*“. Meierhofs atjaunoja antropoloģijas humanitāro ievirzi. Savu „teorētiski izziņojošo stāstu“ viņa rakstīja visiem saprotamā valodā, lai grāmatas būtu pieejamas un saprotamas „viņas“ cilvēkiem. Viņa ir pazīstama galvenokārt ar grāmatu „*Number Our Days*“ (1978), kurā aprakstīta pensionāru dzīve kādā Kalifornijas mazpilsētā. Meierhofs vēroja pensionāru ikdienas dzīvi, ierakstīja viņu dzīvesstāstus, aprakstīja nodarbības veco ļaužu klubā, kur parasti satikās ap 150 cilvēku. Šie cilvēki dzīvoja trūcīgi, tālu no saviem bērniem — ģeogrāfiski un emocionāli. Meierhofs ar viņiem sadarbojās 4 gadus. Pa šo laiku viņa sagatavoja apmēram 30 min. garu dokumentālu filmu, kas 1977. gadā izpelnījās „Oskaru“. 1978. gadā tika izdota pēc filmas motīviem veidota grāmata, kas vēlāk kalpoja par pamatu lugai.

No savāktajiem pensionāru mākslas darbiem Meierhofs izveidoja izstādi. Ar šādu pieeju Meierhofs centās sagraut zinātnes radīto barjeru starp sevi un otru cilvēku, starp galvu un sirdi, apzināto un neapzināto, vēsturi un autobiogrāfiju. Viņa bija viena no pirmajām antropoloģēm, kas dzīvesstāstu neuzskatīja par kaut ko „dabisku“, ko atrod jau „gatavu“. Viņa izprata, ka tas veidojas pētnieka un subjekta mijiedarbībā. 1982. gadā viņa raksta: „Kad ierakstām garu, labi pamatotu dzīvesstāstu, pētnieku un subjektu skar komplicētas izmaiņas. Dzīvesstāstos parādās izdomājumi un sagrozījumi. Neviens cilvēks nepaliek tāds, kāds viņš ir bijis. Vienu dzīvi apskatot no divām pusēm, tiek radīta it kā jauna būtne. Šim „radījumam“ piemīt savs veselums, tomēr to nedrīkst

sajaukt ar spontāno dzīvi, ko cilvēks dzīvojis, pirms sākās intervija. Šo jaunradīto būtni var saukt par etnoperšonu, t. i., trešo personu, kura dzimst pētnieka un subjekta sazināšanās iespaidā.

„Trešās balss” koncepcija padara stipri problemātisku dzīvesstāstu vākšanu un pasniegšanu. Tekstu vairs nevar uzskatīt par kaut ko caurspīdīgu, kas atspoguļo īstenību. Trešā balss neapzīmē pētnieka balsi, kā tas bija agrāk, kad antropologi citēja otru cilvēku, bet par autoriem uzdeva paši sevi. Tā nav arī stāstītāja balss vien. Trešā balss ir sadarbības balss. Tā rosina jaunu pieeju teicēja vārdiem un tādējādi rada arī jaunus reprezentācijas/priekšnesuma noteikumus.

Uzklāstīsim Meierhofas sarunu ar vienu no viņas informantiem — Šmuels ir viņas „atslēgas” informants, galvenais teicējs. Šajā fragmentā Šmuels dzimst kā etnoperšona. Meierhofa veido dialogu starp to, ko zina pati kā zinātniece, un to, ko stāsta un zina Šmuels. Sarunā ar Šmueltu šī abpusējā refrakcija/lūšana parādās pārsteidzoši bagātā un iespaidīgā veidā.

Pēc tam kad Šmuels ir izstāstījis Meierhofai kādu skumju stāstu, viņa jautā:

- Šmuels, vai tu kādam par to esi stāstījis?
- Nē, pat ne savam mīļajam tēvam, nedz arī sievai. Visus šos gadus es to nēsāju sevī.
- Tu saproti, ka es to ierakstīju?
- Kā tad, vai tad tu domā, ka esmu tik vecs, ka neredzu, ka mašina griežas?
- Vai tu gribi, lai es to izdzēšu?
- Nē, tas iederas ierakstā, varbūt tas ir pat vissvarīgākais. Bez tā tu mani nepazītu. Es tev teicu, ka šis darbs mani dūra kā ar adatām, kas to zina, cik ilgi!
- Tev nav man jāstāsta tas, kas tevi sāpina, ja tu to negribi. Tev pašam jāizšķiras, ko man stāstīt.
- Vai mūsu darbs ir nopietns, vai tas ir tikai tāds laika kavēklis? Ja tu ņem manu laiku, tu ņem manu dzīvi, un tev vismaz būtu jāprot darīt to pareizi. Nav jau svarīgi, ko tu domā par mani — stāstītāju. Svarīgi ir, ko tu no manis mācies. Ir tik daudz kā tāda, ko tu nezini; es knapi varu izlauzties cauri tavai nezināšanai. Es vispār nesaprotu — tu te visu pēcpusdienu sēdi, uzklāstīdama nepazīstama drēbnieka dzīvesstāstu. Tad jau drīzāk man vajadzētu tev uzstāt mēteļi, tā es sevi izteiktu labāk. Ar diegu un adatu es spēju daudz vairāk nekā ar vārdiem. Nevienš no šī darba neko neiegūs.
- Es nepiekrītu. Tavam stāstam par tavu attieksmi, kad tu šuj, par to, ko tu izjūti pret savu darbu, par rūpību, uzmanību, izdomu — tam ir plašāka nozīme.
- Uzmanies, tu atkal pārspīlē!
- Varbūt es arī pārspīlēju, bet ne pašlaik. Man liekas, ka tavs stāsts par savu pieeju darbam daudziem būs nozīmīgs. Tas sniedz vērtīgu mācību katram. Katru darbu var darīt tā, kā tu to apraksti. Pat kartupeļu mizošanai, vienai kādam pierastam darbam, tu atrodi vajadzīgo pieeju, lai tas nekļūtu monotons. Es tiešām ticu, ka daudzējādā ziņā tava dzīve ir bezgalīgi daudz reižu bagātāka nekā citiem cilvēkiem.
- Te tu atkal ej par tālu — „bezgalīgi” ir tik liels vārds, daudz lielāks par to, ko tu domā.
- Labi, tev nepatīk „bezgalīgi”. Man patīk. Tas ir mans runasveids. Man žēl, ja tas tevi traucē.
- Vai tu atstāsi ierakstā arī to, ka es tevi rāju, vai izdzēsīsi?
- Es vēlētos to atstāt, vai tu negribi? Tas būtu taisnīgi pret mums abiem.
- Varbūt esmu pret tevi par stingru. Tevi nevar vainot tavā nezināšanā. Taču tev jātiek pāri pārspīlējumam. Kad tu pārspīlē, tu attālinies, tu neseko uzmanīgi. Es tev to saku tāpēc, ka es tik tikko nenonācu tavās rokās. Ja esmu skarbs pret tevi, tad tāpēc, ka esmu nesis šo upuri, dodot tev varu pār sevi. Skolotājs nevar attālināties no sava skolnieka. Tev tas viss pareizi jāsaprot.

Meierhofas secinājumi sasaucas ar Bahtina izteikto domu, ka „vārds, saruna, valoda kļūst dialogs tad, kad tiek atzītas citas konkurējošas nozīmes vienai un tai pašai lietai. Valoda bez dialoga ir autoritatīva, absolūta”. Trešās balss koncepcija izraisa sekojošus jautājumus: pirmkārt, kā lai pētnieks redīgē izstāstīto dzīvi; otrkārt, kā lai reprezentē mijiedarbību, kuras rezultāts ir dzīvesstāsta teksts. Šie jautājumi ir cieši saistīti ar citiem, proti: kam pieder stāstītāja vārdi, ko lai dara ar pētnieka vārdiem, jautājumiem? Vai teksts ir jāpasniedz vārdu pa vārdam, lai tas atspoguļotu pētnieka un subjekta mijiedarbību?

Tie nav tikai tehniskas dabas jautājumi. Trešās balss koncepcija piedāvā dialoga principu, saskaņā ar kuru tiek redīgēta intervija un rakstīta grāmata. Stāstītāja vārdi netiek uzskatīti par neapstrādātiem datiem, kurus pētnieks var pēc savām vajadzībām un uzskatiem „sagraizīt”. Trešā balss neļauj to darīt — teicēja vārdi jāvērtē nemainīti. Stāstītāja teksts jāvērtē nemainīts arī tādēļ, lai tajā varētu iesaistīties visi ieinteresētie — arī lasītājs.

Tas ir iespējams, ja dialoga attiecības noskaidrošanas/uzzināšanas procesā tiek pasniegtas atklāti. Trešā balss ierobežo novirzīšanos no teksta. Tas nozīmē, ka pētniekam precīzi jāattēlo

intervija — nevar atnest intonācijas un zemtekstus, kuri izsaka tikpat daudz kā vārdi, nevar „aizmirst“ dažas neērtās sarunas.

Minēšu vēl vienu piemēru no Oringa raksta par Igoru. Dzīvesstāstā Igors raksturoja dažādus darbus, ar kuriem viņa tēvs, mācītājs, piepelnījās. Igors viņam palīdzēja. Vienu laiku viņi pārdeva mašīnu detaļas, citreiz audzināja zosis, citreiz šķirnes suņus un trušus. Kad Igors pieminēja trušus, Orings iesaucās: „Pastāsti man par trušiem!“ Vēlāk viņš papildina: „Es jautāju par trušiem ne jau tāpēc, ka es par tiem kaut ko īpašu gribēju uzzināt; tie man neinteresēja vairāk par zosīm un suņiem. Ar šo jautājumu es mazliet pajokoju, atceroties Steinbeka romānu „Par pelēm un cilvēkiem“, kurā Lenijs neliek mieru draugam, lūgdams, lai tas pastāsta par trušiem, kurus abi audzēs, kad viņiem būs pašiem sava saimniecība. Lenijs bija mulķītis, truši viņam patika tāpēc, ka tie bija mīksti un mīļi. Varbūt es tā pajokoju, jo pats jutos drusciņ mulķīgi, uzdodot savus neskaitāmos jautājumus. Varbūt es gribēju palepoties ar savām literārajām zināšanām. Taču Igors to neuztvēra un sāka man sīki stāstīt par trušiem — kā viņi ar tēvu tos audzēja, kā nokāva, novilkā ādu, kā pārdeva. Šis apraksts Igora dzīvesstāstā tagad ieņem ievērojamu vietu — nodarbības ar mašīnām, zosīm un suņiem tajā neparādās.“

Šis piemērs ilustrē principu, ka dzīvesstāstā katra notikuma nozīme sakņojas attiecībās starp to, ko stāstītājs spēj atcerēties, un to, ko intervētājs grib uzzināt. Tātad, ja dzīvesstāsts dzimst divu cilvēku sarunā, liktos, ka to vajadzētu pasniegt pilnībā — vārdu pa vārdam, kā atšifrētu dialogu. Jo vairāk mēs oriģinālo valodu saīsinām, pārkārtojam, kombinējam, jo vairāk attālināmies no stāstītāja subjektīvā pašportreta. Ja gribam nepastarpināti saskarties ar cilvēku, kurš sarunājoties rada tekstu, būtu jā saglabā oriģinālie vārdi, sintakse, jautājumi, atkātojumi, novirzīšanās, stāstītāja tonis, žesti. Trešās balss koncepcija apstiprina burtiski fiksēto vārdu svarīgumu. Tomēr Meierhofa atzīst arī pētnieka novirzīšanos no burtiskā teksta, pārvietojot stāstījuma fragmentus, veidojot kompozīciju, kas ļauj labāk izteikt stāstītāja domas.

Būtiskais ir domas virzība; runas valoda nav rakstu valoda, un zinātnieks tekstu parasti „izlīdzina“, lai lasītājs to labāk saprastu. Stāsta rediģēšana nekalpo tikai lasītājam, tā kalpo arī stāstītājam — pastiprinot vārdos izteikto domu, kāpinot tās efektu. Intervijas atšifrējums ne vienmēr spēj šos mērķus sasniegt. Tas dod mums datus, bet dzīvesstāstā mēs cenšamies saklausīt stāstītāju pašu, viņa balsi. Mēs cenšamies pasniegt sakarīgu tekstu, caur kuru cilvēks izsaka sevi.

Tomēr grāmatā „*Number Our Days*“ Meierhofa pati nelieto savu trešās balss koncepciju. Viņas stāstītāji neparādās kā līdztiesīgi dialoga partneri. Lai gan dzirdam Šmuelu un citus, beigu beigās viņi tomēr tikai apstiprina vai ilustrē Meierhofas un citu antropologu koncepcijas. Vienlaikus Meierhofa sarunās ar kolēģiem savus intervētos cilvēkus raksturoja ar dziļu respektu, viņa uzskatīja, ka stāstītāji nedrīkst dzirdēt zinātnieku pārspriedumus, tāpat nedrīkst justies pazemoti, iepazīstoties ar pētnieka un subjekta sarunas pierakstu.

Tas bija ievērojams sasniegums, salīdzinot ar antropologu un folkloristu agrāko attieksmi, jo pirms tam pētnieki neraizējās par to, ka viņu grāmatas varētu satraukt vai apvainot pētītos (lielākoties rakstīt un lasīt neprotošos) cilvēkus. Rakstot par dialoga pasniegšanu, Barbara Meierhofa gandrīz par 10 gadiem apsteidza citus zinātniekus, tomēr viņa nespēja saskatīt mijiedarbību starp formālismu teksta rakstīšanas procesā un sociālajām attiecībām izziņāšanas stadijā. Viņa vēl nemēģināja aktīvi iesaistīt lasītāju, kā arī neskāra tēmu par varu un zināšanām, ar ko nodarbojas Fuko u. c., ar kuru atziņām mēs šodien nevaram nerēķināties.

Vēres

- Abrahams R. D. Personal Power and Social Restraint in the Definition of Folklore. *Toward New Perspectives in Folklore* [eds. Americo and Richard Bauman]. Austin: The University of Texas Press, 1972.
- Alver B. Creating the Source Through Folkloristic Fieldwork. *FF Communications*. No. 246. Helsinki: Soumalainen Tiedeakatemia, 1990.
- Briggs C. L. *Learning How to Ask: A Sociolinguistic Appraisal of the Role of the Interview in Social Science Research*. Cambridge: University of California Press, 1986.
- Georges R. A., Michael O. J. [eds.] *People Studying People: The Human Element in Fieldwork*. Berkeley: University of California Press, 1980.
- Goffman E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday, 1959.
- Ives E. D. *The Tape-recorded Interview: A Manual for Field Workers and Oral History*. Knoxville: University of Tennessee Press, 1974.

Kirshenblatt-Gimblett B. Authoring Lives. *Journal of Folklore Research*. 1989. Vol. 26 (2). Pp. 123—150.

Lawless E. J. Woman's Life Stories and Reciprocal Ethnography as a Feminist and Emergent. *Journal of Folklore Research*. 1991. Vol. 28 (1). Pp. 35—60.

Meyerhoff B. *Number Our Days*. New York: Simon & Schuster, 1978.

Meyerhoff B. *Remembering Lives. The Work of Ritual, Storytelling and Growing Older*. 1992.

Oring E. Generation Lives: The Construction of an Autobiography. *Journal of Folklore Research*. 1987. Vol. 24. Pp. 241—262.

Said E. *Orientalism*. New York: Pantheon, 1978.

Spradley J. *The Ethnographic Interview*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1979.

Mutvārdu vēsture kā izziņas metode socioloģijā

Maruta Pranka

Pilnīga sabiedrības aina un tās izpratne iespējama, tikai izmantojot visas pieejamās pētījumu metodes, ieskaitot informāciju, kas iegūta no mutvārdu vēstures (MV) avotiem. MV dod informāciju par dzīves apstākļiem, paražām, sociālo struktūru, attieksmēm un sociālo apziņu, ko nevarētu iegūt no dokumentārajiem avotiem. Socioloģija no tās var smelties informāciju par sabiedrības stratifikāciju, integrāciju, institūciju un sabiedrības mijiedarbību, personības un kolektīvās identitātes problēmām.

MV ļauj izziņāt problēmas vai procesa individuālo interpretāciju, parādību subjektīvo izpratni — aspektus, kas nav pieejami, strādājot ar kvantitatīvām pētniecības metodēm. Izmantojot šo metodi, var padziļināt un bagātināt sabiedrisko procesu izpratni. Aplūkošu atsevišķus piemērus — divus pētījumus, kuros mutvārdu vēsture statistikas un kvantitatīvo pētījumu sniegtajā ainā ļauj ielūkoties dziļāk.

Mutvārdu vēsture kā pētījumu metode ir piemērota sociālo procesu un likumsakarību izpētei. Problēmas un procesus tā iztīrā ne tik daudz teorētiskā, cik praktiskā kontekstā. Metodes nosaukumā ietvertais vārds „vēsture” nozīmē ne tikai vēstures izziņu, bet arī problēmu, situāciju un likumsakarību izpēti to vēsturiskajā kontekstā un sakarībās, vadoties no konkrētas personas dzīves atstāstījuma un interpretācijas.

MV kā metode nosaka, ka intervētājs ar noteiktu motivāciju lūdz respondentam (informatoram, autoram) pastāstīt par savu dzīvi (izstāstīt dzīvesstāstu). Respondents sniedz informāciju par sevi un lūdz ar to apgaismo arī attiecīgā laikmeta ekonomisko, vēsturisko un sociālo situāciju. Neatkarīgi veidotais stāstījums ir daudzslāņains pētījumu avots.

MV dod iespēju kāda fakta, procesa vai problēmas subjektīvo izpratni un vērtējumu skatīt attīstībā — to veidošanās vēsturiskajā kontekstā. Šāda interpretācija nav šauri subjektīva, jo tajā var atrast atbilstību respondenta pārstāvētās sociālās grupas uzskatiem un viedokļiem, ko ietekmējuši noteikti vēsturiski notikumi.

Ar mutvārdu vēstures metodes palīdzību veikts Rīgas iedzīvotāju ikdienas dzīves pētījums „Māja”. Pētījums „Māja” tika gatavots kādas Rīgas mājas iedzīvotāju portreta iezīmēšanai, uzklusot viņu dzīvesstāstus, kā arī atmiņas par māju un dzīvi Rīgā noteiktā laika posmā. Šis pētījums apskata laika posmu no mājas celšanas 1936. gadā līdz mūsdienām, un to raksturo lielas sociālas, ekonomiskas un politiskas pārmaiņas. Tas ir laiks, kad māja piedzīvoja nacionalizāciju un denacionalizāciju, bet tās iedzīvotāji — okupāciju, deportāciju un rehabilitāciju. Mājai pāri vēlās migrācijas vilnis — radās komunālie dzīvokļi. Mājas izvēle dod pētījuma telpas relatīvu norobežojumu, kurā atsevišķu cilvēku un ģimeņu vēsture veido kolektīva jeb grupas naratīvu. Mājas iedzīvotāju dzīvesstāsti saistās, iet līdzās, krustojas un izšķiras — tie eksistē mainīgā laikā, paliekot relatīvi pastāvīgas telpas vienoti.

Māja atrodas Rīgas centrā, klusā ieliņā; no citām līdzīgām tā atšķiras ar tīrību kāpņu telpās un, visneparastākais, ar to, ka tā šeit ir bijis vienmēr, kaut mainījušies īpašnieki, sētnieki, iedzīvotāji. Tas iestrādājies mājas vēsturiskajā tēlā un zināmā mērā skaidrojams tādējādi, ka arī sētnieki šeit mainījušies reti. Pirmais sētnieks pēc mājas denacionalizācijas pārņēmis represēto mājas īpašnieku, viņam labi pazīstamu cilvēku, atbildību un rūpes par kārtību, ko vēlāk kā neatņemamu amata sastāvdaļu mantojušas abas viņa pēcteces.

Izmantojot bankas aizdevumu, māju cēluši divi jauni juristi. (Abu īpašnieku dzīves varmācīgi pārtrauca 1940. gadā ienākusi padomju okupācijas vara.) Pirmie iedzīvotāji, tajā skaitā arī īpašnieki ar ģimenēm, dzīvi tajā uzsāka 1936. gadā. Mājas īpašniece V. kundze atceras:

Manam tēvam kā atbrīvošanas cīņu dalībniekam... Viņš bija arī Lāčplēša kara ordeņa kavalieris, viņš bij dabūjis zemi kaut kur Saldus rajonā, liekas. Nu, viņš to zemi pārdeva, tā ka viņam neliels

kapitāliņš bija... Mēs ļoti taupīgi dzīvojām. Bērniņā mēs dzīvojām ļoti taupīgi. Nu neteiksim, ka nabadzīgi, mums viss bija, kur kas vajadzīgs, bet taupīt mēs mācējām. Un viņi jau cēla ar V. [otru ģimenes locekli] uz pusēm, uz ideālām daļām. Un manam tēvam bija arī parādi Hipotēku bankā. Viņš kā Lāčplēša ordeņa kavalieris varēja dabūt aizdevumus... Un es atceros, ka viņš stipri cīnījās, kamēr to māju dabūja zem jumta. Nu bet viņš cēla, lai viņa bērniem kādreiz būtu kur dzīvot.

Pētījums „Māja” devis pamatojumu vairāku sociālu problēmu izpratnei: kā vēsturiskās kolīzijas projicējas noteiktā dzīves telpā (šajā gadījumā — vienā Latvijas galvaspilsētas Rīgas dzīvojamajā mājā) un kā tās iespaidojušas neatkarīgās Latvijas vidusšķiras namīpašnieku dzīves virzību; kā padomju sistēma izmantoja manipulāciju ar dzīvojamo platību kā nozīmīgu sociālo vērtību sadales sviru; kur sakņojas daudzie sadzīviskie rūpesti, kas gulstas uz mājas iedzīvotājiem šodien.

Mājā ir 19 dzīvokļi, un tajos dzīvo kopskaitā 70 iedzīvotāji. 7 dzīvokļos mitinās tie paši iedzīvotāji (precīzāk — viņu bērni un mazbērni), kas 1936. gadā, to vidū arī abu represijās bojā gājušo mājas īpašnieku meitas, kam tagad jau pāri pusmūžam. Viena no viņām atgriezusies no deportācijas uz Sibīriju, otra — nejausības pēc visu mūžu nodzīvojusi tēva mājā. 1992. gadā nams tika denacionalizēts un pēc vairāk nekā 50 gadu ilga starplaika atkal kļuva par privātīpašumu. Tagad nama pārvaldniece ir viena no mantiniecēm, bet otra lielāko daļu no sava īpašuma ir pārdevusi. Mājas pārvaldniece turpina rēķinu kārtošānu, ko pirms mājas nacionalizācijas darīja viņas māte, kuras mūžs noslēdzās Sibīrijā.

Padomju laiks atstājis ietekmi ne tikai uz bijušo īpašnieku un iedzīvotāju likteņiem, bet arī uz pašu māju. Daudzi dzīvokļi pārvērsti par komunālajiem dzīvokļiem. Komunālais dzīvoklis ir savdabīgs uzspiests padomiskās kopdzīves modelis. Projektā „Māja” tas ir kopportreta elements. Pakāpeniski mainoties sabiedrības dzīvesveidam, komunālo dzīvokļu skaits samazinājies.

Uz mājas iedzīvotāju sastāvu pirmo jūtamo iespaidu atstāja baltvāciešu repatriācija 1939. gadā. Visbūtiskāk to ietekmēja represijas, kas sākās līdz ar padomju armijas okupāciju 1940. gadā. Ar deportācijām saistīts gan mājas īpašnieku, gan vairāku ģimeņu dzīves pārrāvums. Viens no mājas īpašniekiem miris izsūtījumā, vairāk morālo pārdzīvojumu salauzts nekā no fiziskajām ciešanām, jo, būdams jurists tiesiskā valstī — Latvijā —, nav varējis saprast un samierināties ar beztiesisko situāciju — izsūtījumu bez apsūdzības un sprieduma.

Otru mājas īpašnieku padomju okupācijas vara apcietināja tūlīt pēc ienākšanas un 1941. gadā, no Latvijas atkāpjoties, nošāva.

Viņu nošāva četrdesmit pirmā gada 22. jūnijā; tad, kad krievi bēga projām, jau kad sākās karš, tad lielāko tiesu tika apšauti visi tie, kas bija apcietinājumā. Baltezerā, tur ir tāda vasarnīca, Jēkabsones vasarnīca... Par to jau rakstīts presē. Tur bija tā vieta speciāli ierīkota nošaušanai.

(Mājas īpašnieces V. K. atmiņas par tēvu)

Līdz ar padomju okupāciju mājā ienāk iedzīvotāji ar vērtību orientāciju, kas veidojusies citā vidē un politiskajā sistēmā.

Mutvārdu vēstures metodes izmantošana šajā pētījumā dod iespēju pietuvoties cilvēkiem viņu dzīves vidē un to izprast. Sarunas ar iedzīvotājiem tiek uzsāktas, iepazīšanās nolūkos izmantojot formalizētas aptaujas lapas. Šajās lapās tiek atzīmēts respondentu un viņu ģimenes locekļu demogrāfiskais raksturojums, reliģiskā pārliecība, katra dzīvokļa iemītnieku skaits, to radniecības pakāpe, Rīgā un attiecīgajā mājā nodzīvotais laiks, dzīvokļa labiekārtošanas pakāpe, trīs maksas lielums, dzīvokļa subjektīvais novērtējums, domas par dzīvesvietas iespējamo maiņu, vērtējums, kas raksturo attiecības ar kaimiņiem, saimniekiem, kā arī daži citi fakti.

Formalizēta aptauja intervijas sākumā palīdz nodibināt pirmos kontaktus ar intravertākajiem respondentiem. Turpinājumā intervētājs vada sarunu ar vienu no ģimenes locekļiem, bet nereti intervijā iesaistās arī pārējie, cits cita stāstījumu papildinot. Seko brīva saruna par to, kas saistās ar dzīvi mājā, — dzīves apstākļiem, respondentu dzīvi pirms ienākšanas mājā, viņu ikdienu un svētkiem.

Intervijās parasti piedalās divi vai pat vairāki intervētāji, no kuriem viens vada sarunu, bet otrs ieraksta atbildes aptaujas lapās un nodrošina audioierakstu. Vairāku intervētāju klātbūtne ļauj vienam no pētniekiem pievērst pastiprinātu uzmanību gan apkārtni, gan respondenta atbilžu niansēm. Liela nozīme ir abu intervētāju pārrunām — par iegūto informāciju, iespaidiem, kā arī tad, ja noskaidrojas uztveres atšķirības pašu intervētāju vidū un nākas precizēt intervētāju slēdzienus. Intervija tiek ierakstīta kasetēs un tālāk apstrādāta pēc vienota parauga. Divu vai vairāku intervētāju klātbūtne nepieciešama arī tāpēc, ka intervijas laikā rodas iespēja iepazīties ar bagātu materiālu klāstu — dokumentiem, fotogrāfijām, apbalvojumiem, piemiņas lietām, respondentu rokdarbiem. Pat

istabas augi, kas aug kādā dzīvoklī kopš 1936. gada, ir savdabīga piemiņas lieta un uzskatāmi parāda iedzīvotāju attieksmi pret savu dzīves vidi. Lietas, fotogrāfijas, dokumenti nav tikai vēsturiskas liecības, šiem priekšmetiem piemīt arī spēja veicināt atmiņas, jo, pārdzīvojot savus īpašniekus, tie saglabā un palīdz izpausties dzīvo atmiņām par mirušajiem un laiku, kurā tie dzīvojuši. Pētījumā ir būtiskas vēsturisko un sociālo procesu sakarības.

Aptaujātie lielākoties ir ļoti atsaucīgi, ne tikai atbildot uz anketas jautājumiem, bet arī izstāstot savu dzīvesstāstu. Dažas intervijas ļauj iepazīties ar respondentu ciltskoku, ar viņa vecāku vai vecvecāku ienākšanu Rīgā gadsimtu mijā. Vēsturiskajā aspektā stāstījumos dominē deportāciju tēma gan kā pašu respondentu atmiņas, gan kā sāpes par represijās un izsūtījumā cietušajiem un zaudētajiem tuviniekiem. Karš un okupācijas, būdami krasa pavērsiena punkti cilvēku dzīvē, ir mainījuši viņu iepriekšējo identitāti, lomas, nākotnes izredzes, izvēles iespējas. Deportācija nozīmēja visu iepriekšējo sociālo saišu saraušanu un negatīvu sociālo mobilitāti. Tomēr cilvēki, kas paši pārdzīvojuši izsūtījumu, ir stipri, gaiši un optimistiski. Viņiem liekas, ka pašu ciešanas bijušas mazākas nekā tuviniekiem, lai gan viegls nav bijis arī periods pēc deportācijām. Grūtības ar darba atrašanu, izirušas ģimenes, pazuduši piederīgie, sabojāta veselība — tās ir tikai dažas no problēmām, kas pavada bijušos represētos visu mūžu. Lūk, kā to atceras V. K.:

Vīrs atbrauca pie manis [uz izsūtījuma vietu] pēc tam. Ļoti grūti bija ar darbiem, un viņš aizbrauca uz Krasnojarsku, lai varētu pēc tam mani izsaukt, un viņam to neatļāva. Viņam pateica: „Ja jūs vēlaties dzīvot tur, kur viņa izsūtīta, pie viņas, tad jā, bet uz Krasnojarsku viņa nevar braukt.“ Nu, līdz ar to mūs arī izšķīra, viņš nebija tik stiprs, lai mani atkal gaidītu un gaidītu, kamēr uzlabosies apstākļi. Es vairākas reizes rakstīju vēstules, lūgumus, lai man ar vīru ļauj dzīvot kopā, lai man atļauj aizbraukt uz Krasnojarsku. Man visu laiku atteica, kamēr beigu beigās pēc pusotriem gadiem es tādu atļauju dabūju. Bet bija jau par vēlu, viņš jau tur bija iepazinies ar vienu brīvo un pēc tam aizgāja, mēs ar dēlu palikām divi vien.

Smagas ir mājas īpašnieces L. atmiņas par mātes aizbēgšanu no Sibīrijas un nelegālo dzīvi pārmaiņus savā mājā un baznīcas draudzes aizgādībā. L. kundzes māte izbēgusi no izsūtījuma un nelegāli nokļuvusi Latvijā. Sākumā slēpusies savā dzīvoklī, pēc tam viņai palīdzējuši nokļūt līdz slēptuvei baznīcā. Šī slēpšanās ilgusi apmēram 10 gadus. L. kundzei vajadzējis māti uzdot par savu tanti, lai pasargātu no atkārtotām represijām. Viņa joprojām pārdzīvo, ka visus pēdējos gadus nav varējusi nosaukt savu māti īstajā vārdā. Māte mirusi apmēram 60 gadu vecumā no smagas sirds slimības, ko izraisījuši pārdzīvojumi un nepārtrauktās bailes, ka viņu varētu slēptuvē atrast. L. vēl tagad bieži mostas no sapņiem, kuros pārdzīvo savas tālo gadu bailes un dzird čēkas vīru zvanus pie durvīm.

Otra mājas īpašniece visus izsūtījuma gadus pavadījusi, dzīvojot ar vēlmi atgriezties mājā, kas atmiņās pastāvējusi gan kā pagātnes realitāte, gan kā simbolisks tēls, gan kā tāls, nerasniedzams mērķis.

Pēc atgriešanās ap šito māju [metu] lielu, lielu līkumu, jo te bija skaidrs, ka nekādas dzīvošanas nebija, un es zināju, ka man tikai sirdssāpes vien būs, vairāk nekas. Un tad, kad nomira mans vecākais brālis — jaunākais brālis jau bija miris —, tad es jaunākā brāļa meitu, vecākā brāļa dēlu un savu dēlu atvedu šeit un parādīju vectēva māju, un apvedu te riņķī apkārt. Skaidrs, ka nekādā dzīvoklī mēs neiegājām, un es parādīju, kur ir pagājusi mana bērnība, kur tēvs māju ir cēlis, lai mums visiem kādreiz būtu kur dzīvot, un kur nu mēs tagad iekšā netiekam. Un pēc tam es vairāk atkal uz teieni nenācu. .. Un tad mēs bijām pirmie, kuriem māju atgriezta atpakaļ — 1992. gada 21. aprīlī, taisni manai krustmātei Annai bija simtā dzimšanas diena. Mēs bijām kapos pie viņas un tā drusku atzīmējām to — mēs viņu par vecmammu saucām — vecmammass simtgadi. Un taisni tajā dienā bija mums atdota māja atpakaļ. Tā ka vecmamma mums palīdzēja to nokārtot.

Mājas iedzīvotāju kolektīvā atmiņa, kas veidojas no atsevišķu cilvēku atmiņām, dod iespēju apzināt vēstures un tagadnes notikumu ietekmi uz cilvēku dzīvi.

Daļa iedzīvotāju, kas mājā ienāca pēc kara, bija padomju armijas virsnieki vai armijas ierēdņi. Uzklusot viņu dzīvesstāstus, atklājas šai iedzīvotāju grupai raksturīgais, viņu problēmas. Tā ir lielas vientulības, izolētības, zaudējuma sajūta. Vientulība ir tēma, kas caurvij daudzas intervijas. Dzīve pilsētā dod lielākas kontaktēšanās un brīvā laika pavadīšanas iespējas nekā laukos. Bet šī saskarsme bieži šķiet virspusēja, cilvēka būtības dziļākās vēlnes apmierināt nespējīga. Lielākā daļa iedzīvotāju mājā dzīvo ilgi, bet viņu kontaktēšanās ir fragmentāra, atturīga, gandrīz tikai pragmatiska. Ir iedzīvotāji, kurus pārējie ciena vairāk nekā citus, bet tas arī viss. Mājā cits citam

līdzās dzīvo daudz cilvēku ar vairāk vai mazāk izteiktu vientulības sajūtu. Vai tā ir mūsdienu pilsētas iezīme? Katrā atsevišķā gadījumā šai vientulībai ir cits pamats, katrs tai meklē citu risinājumu — darbā, dzimtās lauku mājas atjaunošanā, reliģijā.

Būtisks pagrieziens punkts ne tikai valsts, bet arī katra cilvēka personīgajā dzīvē ir Latvijas neatkarības atjaunošana, kas idejiskā aspektā ir ar lielu pozitīvo nozīmību, tomēr vairumam mājas iedzīvotāju rada ekonomiskas, sociālas un psiholoģiskas problēmas, jo piemērošanās jaunajiem apstākļiem nav viegla.

Mājā, tāpat kā visā valstī, jāsastopas ar Latvijai jau vēsturiski raksturīgo nepilno ģimeņu un alkoholisma problēmu. Klāt nākušas arī jaunas — bezdarbs, nabadzība. Tā nav sociālā statistika, bet atsevišķi gadījumi, kurus var apskatīt Latvijas vēstures kontekstā un saistībā ar katra respondenta dzīves gājumu un pieredzi.

Viens no pētījuma uzdevumiem ir izziņāt dažādas attieksmes pilsētas iedzīvotāju vidē, pieņemot, ka cilvēka dzīvi nosaka viņa vērtību orientācija un kritēriji. Tomēr aptaujās iegūtā informācija atkārtoti pierāda, ka ārējie, uzspiestie apstākļi, kas mūsu tautas vēsturē (tāpat kā visu Baltijas valstu vēsturē) bieži vien izpaukušies kā klaja un nežēlīga vardarbība no citu, lielāku tautu puses, cilvēku dzīves ceļa izvēlē un izmaiņā izrādījušies nozīmīgāki nekā subjektīvās īpašības vai vēlmes. Dzīvesstāsts kā metode šajā pētījumā attaisno savu lietojumu, jo, pateicoties tam, pieklūstam tuvāk izpratnei par to, kā pagātne joprojām strukturē tagadni. Cilvēku dzīves, kas veidojušās nevis saskaņā ar viņu spējām, vērtību orientāciju vai no iepriekšējām paaudzēm mantoto materiālo, humāno, sociālo kapitālu, bet gan varas ietekmētas, — tāds ir individuālo dzīvesstāstu veidotais koptēls. Tas attiecas ne tikai uz svešās varas upuriem — deportētajiem, bijušajiem represētajiem —, bet arī uz tiem mājas iedzīvotājiem, kuri paši šo varu pagātnē pārstāvējuši un kuru acu priekšā ir sagrauta ne tikai bijusī politiskā, ekonomiskā, sociālā sistēma, bet arī vērtības, kam viņi visu mūžu ticējuši.

Katram mājas iedzīvotājam kara, okupācijas vai deportācijas dēļ vajadzējis veidot dzīvi no jauna, pārdzīvojot lūzumu ieplānotajā dzīves gaitas scenārijā, uzņemoties jaunas lomas, dibinot jaunas attiecības, mainot darbības lauku, vietu, mērķus un šo izmaiņu procesā pakļaujot izmaiņām savu identitāti.

Rīdzinieka identitātes meklējumi — tā šajā pētījumā var definēt to simbolisko struktūru, kas ļauj nodrošināt kontinuitāti un konsekveni mainīgajā vēsturē. Pētījumā iegūtie dzīvesstāsti tiek apskatīti nevis kā atsevišķu individuālu dzīvesstāstu kopa, bet gan kā strukturēti paštēli, kas tuvi identitātes jēdzienam, jo to izklāstā respondenti neaptver visus savas dzīves aspektus, bet gan tikai tos, kas ir būtiski viņu tagadnes vai nākotnes orientācijā.

Mājas kā Rīgas dzīves modeļa izpēte dod iespēju analizēt biogrāfijas 3 slāņos:

- 1) kā mājas biogrāfiju;
- 2) kā iedzīvotāju grupas jeb kolektīva biogrāfiju;
- 3) kā individuālas biogrāfijas.

Savukārt šiem slāņiem ir daudz apakšslāņu un aspektu. Pētījuma galvenais mērķis ir apskatīt Māju kā dzīvu organismu. Arī turpmāk periodiski pētot, iespējams sekot šā organisma mainības dinamikai, dodot ieguldījumu Rīgas vēstures, sabiedrisko procesu un iedzīvotāju izziņā.

Projekta realizācija ir mēģinājums fiksēt ne tikai individuālās, bet arī kolektīvās atmiņas informācijas elementus. Šajā pētījumā nenotiek grupas vai kolektīva (mājas iedzīvotāju) vienlaicīga intervēšana, šis „grupas foto” tiek veidots no atsevišķām detaļām.

Mutvārdu vēsture atsedz vēsturiskos notikumus individuālā interpretācijā, kas izriet no respondentu rakstura īpašībām, vērtībām, nostādnēm. No otras puses, tieši kvalitatīvās pētījumu metodes vispār un mutvārdu vēsture jeb biogrāfiskā metode konkrēti ātrāk nekā kvantitatīvie pētījumi konstatē jaunas iezīmes sabiedrības dzīvē, jo jaunu procesu un problēmu iezīmes sākotnēji parādās kā individuāli gadījumi, nevis kā masveidīgas parādības.

Vēres

Ķīlis R. *Atmiņa un vēsture: no antropoloģijas līdz psiholoģijai*. Rīga, 1998.

Gāle-Kārpentere I. Trimda kā dzīves attīstības modelis. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* [A]. 1994. 561. sēj. (4). 19.—24. lpp.

Kohli M. Biography: Account, Text, Method. In: *Biography and Society* [ed. Bertaux D.]. SAGE, 1981.

Mutvārdu teksti — lingvistiskās analīzes avots*

Nikola Nau

Kas ir valoda

Kad valodnieki raksta par valodas likumiem (gramatiku), viņu darbiem var būt dažādi mērķi un atšķirīgi rezultāti. Visu valodnieku kopīgais mērķis ir aprakstīt valodu, t. i., atklāt savu viedokli par kādas noteiktas valodas lietojumu. Izšķiroša ir atbilde uz jautājumu, kas ir valoda, kas tai piemīt un kas ne, citiem vārdiem sakot — kura valodas forma tiek aprakstīta, kādi avoti lietoti.

Pēcendzelīna perioda gramatikās un cita veida lingvistiskajā literatūrā atbilde uz šo jautājumu gandrīz vienmēr ir vienāda: tiek pētīta un aprakstīta literārā valoda, par galveno avotu izmantojot literatūru — atzītu autoru darbus, sākot no XIX gs. beigām.

Tāpēc vislabāk izpētīta ir rakstītā, rūpīgi pārdomātā latviešu valodas daļa. Protams, ka tas nav viss, runājot par latviešu valodu. Runātā valoda un mazāk pārdomātas rakstītās valodas formas (piemēram, privātās vēstules un dienasgrāmatas) reti kad vai pat nemaz nav tikušas sistemātiski analizētas un detalizēti aprakstītas. Tā tas ir galvenokārt tāpēc, ka literārās valodas rakstītā forma tika uzskatīta par pārāku attiecībā pret citām, un gramatika šo formu aprakstījusi kā valodas lietojuma vispārīgo modeli.

Cits, praktiskāks iemesls nevērībai pret runāto valodu ir sistemātiskai analīzei nepieciešamā materiāla trūkums.

Nacionālās mutvārdu vēstures kolekcija

Kad es sāku pētīt latviešu valodu, drīz vien apzinājos, ka pastāv atšķirības starp lingvistiskajā literatūrā aprakstīto un ikdienā runāto valodu. Tā kā mani vairāk interesēja tieši pēdējā, turpināju meklēt avotus, kuri atspoguļotu valodas faktisko lietojumu. Tā es nejauši iepazinos ar NMV kolekciju. Tajā apkopoti vecākās paaudzes latviešu dzīvesstāsti. Lielākā daļa stāstītāju ir 60—90 gadus veci. Viņi nāk no dažādiem Latvijas novadiem, un katram no viņiem ir atšķirīgs izglītības līmenis, profesija un, protams, personiskā pieredze. Okupācijas gados daudzi ir bijuši izsūtīti vai citādi apspiesti. Ir arī speciālas Norvēģijas, Zviedrijas, Anglijas, Kanādas un Amerikas latviešu dzīvesstāstu kolekcijas. Pirmie ieraksti veikti 80. gadu beigās, un arī šobrīd kolekciju turpina papildināt ieraksti, kas tiek vākti ekspedīcijās dažādos Latvijas novados.

Kolekcija atspoguļo gan latviešu šajā gadsimtā gūtās dzīves pieredzes daudzveidību, gan arī šajā laikā Latvijā runātās valodas daudzveidību. Šķiet acīmredzami, ka šī kolekcija ir ārkārtīgi vērtīga valodniekiem, kas ieinteresēti dzīvās valodas pētniecībā. Pētnieciskos nolūkos var izmantot ierakstu kopijas, bet daudzus ierakstus projekta darbinieki jau ir atšifrējuši, un tie pieejami kā teksta faili. Līdz ar to ir viegli izveidot pašam savu izlasi un izmantot to dažādiem valodas pētījumiem.

Daži materiāla lietojuma piemēri

Manu izlasi šobrīd veido 10 runātāju stāstu fragmenti, kopumā apmēram 15 ieraksta stundas vai apmēram 10 000 teikumu rakstītā formā. Es strādāju galvenokārt ar atšifrējumiem, bet ir svarīgi aplūkot tos reizē ar ierakstiem, jo pauzes un intonācijas maiņas atšifrējumos nav atzīmētas sistemātiski. Dažkārt tieši tās sekmē teksta saprašanu. Es tekstus speciāli nesagatavoju, kā tas nepieciešams atsevišķos lingvistiskās analīzes gadījumos, bet izvēlos diezgan vienkāršu formu. Par atskaites vienību uzlūkoju teikumu, kā to ir atzīmējis atšifrētājs, liekot punktu, jautājuma zīmi vai izsaukuma zīmi. Tekstā teikumi ir numurēti, atzīmēts intervētāja vai kādas citas personas teiktais. Tādējādi teksts izskatās apmēram šādi:

vk-001 Es visu to stāstu nebaidīdamās, man nav vairs no kā baidīties.

vk-002 Es divas reizes jau esmu Sibīrijā bijusi, tā ka man ir apgūta zeme.

vk-003i Nu, es domāju, ka jums ir ļoti tieši tāda attieksme...

vk-004 Nē, ziniet, man nav slikta attieksme, jo pēdējā laikā es Sibīrijā dzīvoju labāk, nekā atbraukusi te, Latvijā.

vk-005 Bet es tomēr biju ārkārtīgi laimīga, ka esmu nokļuvusi savā dzimtenē.

Teksta numurēšanā es izmantoju valodniecības programmu *SHOEBOX*. Paralēli teksta failiem, kas veidoti programmā *MS WORD*, es katru tekstu ievadīju *SHOEBOX* datu bāzē. Kad rakstīju īso latviešu valodas gramatiku [1] sērijai „*Languages of the World/Materials*“, es šo izlasi dažādos veidos izmantoju. Es tajā atradu piemērus gandrīz visiem analizējamajiem gramatikas gadījumiem. Tādu teikumu apkopošana un salīdzināšana, kuros atrodama kāda noteikta forma vai konstrukcija, lielā mērā palīdzēja analizēt un izprast tos gadījumus, kuros šī forma vai konstrukcija lietota. Lai arī es nerakstīju gramatiku, balstoties tikai uz šo izlasi, bet izmantoju visas savas valodas zināšanas un, protams, tādas autoritātes kā Endzelīns [2] un MLLVG [3], šo krājumu es lietoju, lai ilustrētu pieņemtos likumus, un dažkārt — lai paplašinātu izpratni par to lietojumu.

Mutvārdu vēsture valodniekiem

Mana priekšlasījuma mērķis ir iedrošināt arī citus valodniekus izmantot NMV kolekciju latviešu valodas pētniecībā. Tāpēc īsā kopsavilkumā atzīmēšu šī materiāla priekšrocības, kā arī iespējamās vājos punktus.

Pirmā un acīmredzamā NMV kolekcijas priekšrocība ir tā, ka tā jau pastāv un pētniekiem ir viegli pieejama. Runātās valodas krājuma izveidošanas pirmais solis ir ierakstīt intervijas, tās atšifrēt, izveidot arhīvu. Tas ir milzīgs darbs, kas prasa daudz laika, tāpēc varam uzskatīt sevi par ļoti laimīgiem, ka to kāds jau ir izdarījis!

Nākamā priekšrocība ir tā, ka intervētāji nav valodnieki un interviju mērķis nav bijis ierakstīt „lingvistiskus datus“. Latvijā ir plaši izplatītas bailes no valodniecības autoritātēm. Ja cilvēkus intervētu valodnieki, tad viņi sevi ļoti uzmanītu un censtos runāt „pareizi“, t. i., kontrolētu savu runu. Abi intervijas dalībnieki ir pievērsuši uzmanību runas saturam, nevis formai, tāpēc valoda patiešām ir brīva un iepriekš nesagatavota.

Jau pieminēju dažādību, ko veido runātāju reģionālās, profesionālās un izglītības atšķirības. Arī tā ir priekšrocība, jo latviešu valodu nevar aplūkot, izvēloties tikai kādu vienu gadījumu. Tā kā kolekcija ir liela, iespējams atlasīt runātājus pēc noteiktām prasībām, piemēram, runātājus no noteikta novada.

Tomēr atsevišķos aspektos materiāls ir drīzāk vienvērtīgs, proti — runājot par žanru un paaudzi.

Lielākā tekstu daļa ir naratīvi, stāstījums veidojies reālā un konkrētā situācijā. Dažos ierakstos ir ļoti maz intervētāja jautājumu un iestarpinājumu, intervētais cilvēks ilgu laiku runā viens pats; citos ierakstos intervijas dalībnieku attiecībām raksturīga dialoga forma.

Arī runājot par paaudzi, vienvērtību var uzlūkot kā vājo punktu, jo kolekcijā apkopoti tikai vecākās paaudzes stāsti. Tāpēc tajā var būt arhaismi un valodas lietojuma īpatnības, kādas nevarētu atrast jaunākās paaudzes latviešu runā. Lai par to pārliecinātos, būtu jālieto arī citi materiāli. Tomēr ir argumenti, kas runā par labu vecāku cilvēku stāstījumu izvēlei.

- Vecāku runātāju valoda ir stabilāka nekā jauno. Tā kā ne tikai bērni, bet arī pieaugušie nepārtraukti bagātina savu vārdu krājumu un gramatikas zināšanas, vecāku cilvēku runa bieži vien ir bagātāka — tā ir vairāk nobriedusi.
- Ir pamats ierakstīt un pētīt vispirms vecākās paaudzes valodu, jo šī paaudze pirmā aizies mūžībā.
- Rūpīga vecākās paaudzes cilvēku valodas lietojuma analīze var kalpot par atskaites punktu, pētot valodas attīstību.

Noslēgumā gribu atzīmēt, ka nozīmīgs iemesls darbam ar dzīvesstāstiem ir arī to saturs. Šie stāsti ir ārkārtīgi interesanti, un vienkārši ir vērts tos klausīties! Dažkārt tie ir aizkustinoši, dažkārt jocīgi, dažkārt bēdīgi, bet vienmēr — iespaidīgi. Klausoties šos runātājus, es daudz ko uzzināju par Latvijas vēsturi pašu latviešu skatījumā, iepazīnu latviešu sadzīves kultūru, mentalitāti un dzīvesveidu. Arī šīs zināšanas ir nozīmīgs pamats valodas analīzei. Jo, lai patiešām saprastu valodu, ir jāsaprot tās runātāji.

Vēres

1. Nau N. Latvian. *Languages of the World/Materials* 217. Newcastle: LINCOM Europe, 1998.
2. Endzelin J. *Lettische Grammatik*. Rīga: Gulbis, 1922.
3. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. Rīga: Zinātne, 1959—1962.

Zirnīte M. Nacionālā mutvārdu vēsture: modelis un interpretācija. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* [A]. 1996. 50. sēj. (4/5). 138.—142. lpp.

Izziņa: perspektīvas pēc
mutvārdu vēstures semināra Mazirbē

Mutvārdu vēstures seminārs Mazirbē varēja notikt, pateicoties valsts īpaši aizsargājamās lībiešu kultūrvēsturiskās teritorijas viesmīlībai, Ventspils pilsētas domes, Daugavas vanadžu Ņujorkas organizācijas un Heinriha Bella fonda (Vācija) atbalstam.

Heinriha Bella fonds pastāv vairāk nekā desmit gadu, tam ir daudz atbalstītāju Vācijā un ārzemēs. Sabiedriskās organizācijas mērķis — veicināt sabiedrības attīstību, sekojot ideāliem, kurus savos darbos paudis vācu rakstnieks Heinrihs Bells. Organizācija veicina kultūras attīstību un cilvēku māksliniecisko spēju izkopšanu, dažādu nacionālu, sociālu un ekonomisku grupu savstarpēju saprašanos un sadarbību.

Heinriha Bella fonds atbalsta demokrātijai un cilvēktiesībām, rasisma apkarošanai un ekoloģijai veltītus projektus. Tiek sekmēti sieviešu, alternatīvās domāšanas un dzīvesveida projekti.

Mazirbes seminārā piedalījās dažādu nozaru speciālisti, kuru referātiem bijusi nozīmīga loma NMV projekta attīstībā. Šajā nodaļā publicēto materiālu pamatā — iesniegtie referāti un audioierakstu atšifrējumi.

Kā lietot biogrāfiskos avotus — tendenciozi vai nopietni?

Rūta Kibelka-Leizeroviča

Mutvārdu intervija kā vēstures avots. Viena no mutvārdu vēstures (turpmāk MV) iezīmēm ir tā, ka svarīgi jautājumi un problēmas tiek aplūkoti ne tik daudz teorētiskā diskursā, cik praktiskā kontekstā. Gandrīz visa Vācijā pieejamā zinātniskā literatūra par MV apskata nevis teorijas, bet konkrētus pētnieciskus projektus.

Es apzinos, ka es kā vēsturniece esmu atnākusi pie sociologiem. Dažreiz šīs zinātnes atrodas ļoti tālu viena no otras, bet tās var būt arī cieši saistītas. Piemērs tam — sociālie vēsturnieki. Un sociālā vēsture, manuprāt, apvieno struktūru vēsturi un pieredzes vēsturi. Mums, vēsturniekiem, kā pierādījumu avoti ir nepieciešami gan mutiski, gan rakstiski argumenti. Vislabāk mums patīk dokumenti — likumi, lēmumi, direktīvas —, katrā ziņā pēc iespējas nepārprotamāki papīri. Savukārt MV piedāvā vēsturniekiem jaunas iespējas un pētījumu laukus. Arī mēs varam izmantot to vēstures daļu, kas pieejama vienīgi mutiskā veidā.

Līdz šim mutiskās intervijas ir lietotas dažādās jomās, piemēram, komunikāciju pētījumos. Tas nozīmē, ka tiek lietots speciāls nerakstītās informācijas līmenis.

Vai mutvārdu intervija ir pieņemams avots? Daudzi vēsturnieki ir skeptiski noskaņoti un pastāv uz to, ka šādai informācijai ir gadījuma raksturs un tā ir vienpusīga, subjektīva. Šie argumenti runā par labu parasto, rakstīto avotu lietošanai. Ar avotu kritiku (formālo, stilistisko, faktoloģisko, ideoloģisko utt.) mums — līdzīgi studentiem pirmajos semināros — ir jānodarbojas vienmēr. Manuprāt, atšķirība starp mutvārdu un rakstītajiem avotiem ir nenoziņīgāka, nekā pieņemts domāt.

Kāpēc historiogrāfija MV traktē kā nenopietnu. Galvenais iemesls ir avotu kvalitāte. Cilvēka atmiņa nedarbojas līdzīgi datoram. Tās galvenās struktūras balstās uz emocijām, tai ir aizsargājoša funkcija. Savukārt intervētājam nepieciešama arī kritiska pieeja, viņam jāņem vērā visa intervijas komunikatīvā situācija. Beigu beigās var izrādīties, ka intervētājs vedina savu intervējamo uz noteiktām atbildēm. Vai vēsture, kuru atceras, ir tikai „aktuāla rekonstrukcija“, kas pauž vienīgi skaidrojuma tagadnes modeli, tagadnes orientācijas un dzīves nostādnes? Vai atmiņā pastāv integrācijas sociālie fakti? Vai eksistē kolektīvā atmiņa?

Vācu vēsturnieks Kurts Bērens (*Kurt Baehrens*) sešdesmitajos gados ir izdevis dažas grāmatas, kas satur dokumentus par vāciešiem padomju nometnēs Otrā pasaules kara laikā un vēlāk. (Šis apjomīgais darbs parādījās pirms Solženicina „*Gulaga* arhipelāga“.) Minētie izdevumi balstās uz intervijām ar mājās pārnācējiem; tiek analizēta arī kļūdu iespējamība viņu sniegtajā informācijā. Bērens izdala kvantitatīvos un kvalitatīvos apgalvojumus, kas abi satur informācijas elementus par nometnē pavadīto laiku. Kvalitatīvie izteikumi atspoguļo izolētus, subjektīvus gadījumus. Apgalvojumi ar noteiktu kvantitatīvu informāciju dod iespēju veidot grupas fotogrāfiju. Vēsturnieks analizē individuālo informāciju, kas satur grupu parametrus, un šādā veidā pierāda, ka grupas intervēšana rada skaidru grupas foto, lai arī individuālajā informācijā var būt nopietnas kļūdas detaļu aprakstā.

Kā ierakstīt labu MV interviju. Viena atbilde varētu skanēt šādi: „Ja jūs mākat operēt ar diktofonu.“ Otra atbilde ir citādāka: „Ja jūs esat studējis socioloģiju, psiholoģiju un vēsturi.“ Pirmā atbilde ir tipiski amerikāniska, otrā — tipiski vāciska. Es varētu daudz pastāstīt par to, kā intervēt, kā darboties ar grupu, par asimetriskām attiecībām starp intervētāju un intervējamo, par metakomunikatīvajiem līmeņiem, par intervētāja personības nozīmi, taču šoreiz tuvāk pakavēšos pie savas pieredzes MV lietošanā.

Kur slēpjas MV lietošanas briesmas. Amerikāņu vēsturnieks K. Deiviss (*Cullom Davis*) tās nosauc šādā secībā: 1) pašreizējā vēsture, kas radusies tendenciozas publikas gaumes

iespaidā; 2) iedomības vēsture, kas ir tukšuma un sīkumu vēsture; 3) sensorā vēsture, kad vēsturi mēģina izsecināt tikai no pieredzes, bez jēlkādām nopietnām studijām.

L. Šteinbahs (*Lothar Steinbach*), vācu sociālais vēsturnieks, izvirza MV četrus zinātniskuma kritērijus: 1) metateorētiskās un metodoloģiskās pieejas skaidrība; 2) racionalitāte argumentācijā; 3) atvērtība kritikai; 4) konsekvence metodiskajā procedūrā un pārliecinoši apgalvojumi no formālās loģikas viedokļa.

Pat viskonvencionālākie politiskie vēsturnieki vienmēr ir izmantojuši rakstītās intervijas. Šī metode pati par sevi nav slikta, pamatojumu prasa tikai tās svarīgums un derīgums noteiktā projektā. Vai termina MV lietošana nozīmē, ka vēsturi var uzrakstīt, balstoties vienīgi uz mutvārdu avotiem? Nē, pilnīga vēsturiskā aina ir iegūstama, vienīgi savienojot mutiskos avotus ar citiem vēstures avotiem.

MV priekšrocības. Vienmēr pastāv atšķirības starp rakstīto biogrāfisko informāciju un mutisko dialogu, kas balstās uz spontanitāti un dažādām negaidītām situācijām sarunas laikā. Par šo tēmu vācu zinātniskajā literatūrā atradu mazu salīdzinošo pētījumu. Abas darbības — rakstīšana un stāstīšana — nozīmē atmiņas darbu. Bet, ja kāds raksta, viņam ir lielāka iespēja sevi kontrolēt un cenzēt. Pat vairāk — rakstītājs mēģina visu izfiltrēt, lietojot pastāvošās lingvistiskās un stilistiskās konvencijas. Ja kāds stāsta, tad iegūtie dati ir privātāki, emocionālāki, individuālāki un tajos atrodami spontāni veidojušies personiskie spriedumi. Ļoti bieži stāstījums ved pie veselu ainu uzplūdiem, kas rakstot neparādās. Sevišķi oriģināls dzīvīgums un krāsainība parādās tiešajās runās, kur iespējams atklāt pieredzētās vēstures „iekšskatu” caur reproducētajām sajūtām, gaisotni un uztveri. Stāstījuma veidošanas akts nav tikai sevis parādīšana, tas ir interesants arī kā vizualizācijas akts un pieredzes reprodukcijas jutekliska korekcija.

Mutvārdu avoti var nodrošināt sociālo vēsturnieku ar informāciju, ko viņš nevar iegūt no konvencionālajiem rakstītajiem avotiem. Mutvārdu avoti piedāvā informāciju par dzīves apstākļiem, paradumiem, tradīcijām, sociālo struktūru, attieksmēm un sociālo apziņu, ko nevar cerēt iegūt no dokumentārajiem avotiem.

MV avotu lietošana. Mutvārdu avoti var dot ļoti lielu detaļu bagātību un sniegt tādu izpratnes līmeni, ko vēsturnieks par attiecīgo periodu nevar iegūt no statistikas un citas dokumentārās informācijas.

Mēģinot konstruēt kāda perioda vēsturi, vēsturniekam jābūt ieinteresētam gan cilvēku glabātajās attieksmēs un vērtībās, gan viņu situācijas objektīvajā realitātē. Mutiskā liecība spēj spēlēt nozīmīgu lomu ne tikai dažādu attieksmju un uzskatu izpratnē, bet arī cilvēku izjūtu intensitātes un „toņa” novērtēšanā.

Pieminētajā vācu vēsturnieka izdevumā par *Gulagu*, manuprāt, interesantākais ir mēģinājums diferencēt atšķirības starp personiskās un kolektīvās atmiņas aspektiem iegūtajā informācijā. Mēģinot konstatēt sociālo situāciju diktatūras vai okupācijas apstākļos, jums sevišķi nepieciešami mutiskie avoti; tie ļauj aprakstīt visus kolektīvās atmiņas aspektus, kurus valdošā šķira nereprezentē. Tā iespējams „garīgi” demonstrēt vēsturiskās pārmaiņas, spēku samēru starp valdošajām un atstumtajām grupām, kā arī politiskās adaptācijas un nevardarbīgās civilās pretestības procesus.

Mutvārdu avotos atrodam personīgo hronoloģisko kārtību. MV šādā veidā spēj konstruēt attiecības starp personīgo vēsturi — „mazo pasauli” — un vispārējo, sabiedrisko vēsturi — „lielo pasauli”. Es esmu pret mākslīgu iedalījumu vēsturē no augšas un vēsturē no apakšas; es dodu priekšroku savienotiem vēsturiskiem līmeņiem.

Avotu publikācijas. Ir derīgi, ja lasītāju iepazīstina ar materiālu un sniedz arī dažus vērtīgus komentārus. Komentāri un ievads ir vajadzīgi. Bet, no otras puses, ir nepieciešams, lai galvenais mutvārdu pētījuma materiāls būtu lasāms oriģinālversijā. Svarīgi, lai publikācijā būtu vizuāli skaidri redzams, kurš ir oriģinālais skanējums.

Mūsdienu politiskās vēstures pētījumos esmu vākusi MV avotus galvenokārt par desmit gadu periodu (1945—1955), sevišķi Lietuvā un Kaļiņingradā. Šajā pētījumā MV avotiem ir augsta vērtība 1) kā pretstatam oficiālajiem avotiem un, 2) aizpildot t. s. „baltos plankumus”, par kuriem līdz šim nav bijis liecību. Avotu specifiskais raksturs prasa speciālas zināšanas, tos atšifrējot. Es runāju ar

cilvēkiem, kas pavadīja bērnību Austrumprūsijā un pēc kara kā bāreņi nokļuva Lietuvā. No šīs grupas, ko sauca par „vilku bērniem“, Lietuvā dzīvo ap 500. Es apzināju 120, bet intervēju 55. Izmantojot pētījumus Kaļiņingradas arhīvā un interviju rezultātus, uzrakstīju grāmatu, kurā ir arī komentāri. Tomēr esmu pret pilnīgām interpretācijām un analīzēm. Pastāv jautājums par proporcijām starp dokumentiem un interpretācijām. Ja es aprakstu kādu periodu, man patīk proporcija 50 : 50. Avotu publikācijās katrs vispirms vēlas ieraudzīt noteikta perioda, vietas vai sociālās grupas ilustrāciju un tikai tad — atrast interpretācijas un slēdzienus. Pēc teritoriālā principa veidota avotu publikācija vairāk kalpo reģionālām un etnoloģiskām interesēm, nevis vēsturisko faktu izpratnes paplašināšanai. Manuprāt, mutvārdu avotus ir noderīgi publicēt tūlīt pēc faktoloģiskās analīzes.

Vēres

Arbinger R. *Gedächtnis*. Darmstadt, 1984.

Botz G., Fleck C., Müller A., Thaller M. *Qualität und Quantität. Zur Praxis der Methoden der Historischen Sozialwissenschaft*. Frankfurt, New York, 1988.

Halbwachs M. *Das kollektive Gedächtnis*. Stuttgart, 1967.

Kibelka R. *Auch wir sind Europa. Zur jüngeren Geschichte und aktuellen Entwicklung des Baltikums*. Berlin, 1991.

Kibelka R. *Wolfskinder*. Berlin, 1996.

Kibelka R. *Schicksalsjahre in Ostpreußen 1944—1948*. Berlin, 2000.

Niethammer L. *Lebensführung und kollektive Gedächtnis. Die praxis der „Oral History“*. Frankfurt, 1985.

Stenbach L. Sozialgeschichte, Arbeitergeschichte, erinnerte Geschichte. Anmerkungen zu Erträgen neuerer Oral-History-Forschungen in der deutschsprachigen Historiographie. *Archiv für Sozialgeschichte*. 1988. No. 28. S. 541—600.

Ullrich V. Geschichte von unten. Die neue Bewegung zur Erforschung des Alltags. *Journal für Geschichte*. 1984. No. 2. S. 9—15.

Volander H. *Oral History. Mündlich erfragte Geschichte*. Göttingen, 1990.

Sociālās un kultūras antropoloģijas perspektīvas

Roberts Kīlis

Sociālā antropoloģija kā akadēmiska disciplīna

Sociālā antropoloģija ir akadēmiska disciplīna ar vairāk nekā 100 gadu ilgu vēsturi un stabilu vietu Rietumu zemju akadēmiskajā pasaulē. Ilgu laiku tā ir bijusi eksotisku, ārpus Eiropas dzīvojošu tautu pētniecība. Līdz pat 70. gadiem sociālās antropoloģijas definīcija bija ļoti vienkārša — sociālo dzīves formu dažādības pētniecība pasaulē. Taču 60. un 70. gados antropologi sāka pievērsties arī tā saucamajām kompleksajām sabiedrībām. Izrādījās, ka jau izstrādātie jēdzieni, metodes un teorijas labi der arī tām.

Šobrīd akadēmisko antropoloģiju veido četri pamatbloki:

- 1) radniecības pētniecība;
- 2) reliģijas un rituālu pētniecība;
- 3) politiskā antropoloģija;
- 4) ekonomiskā antropoloģija.

Kādā veidā antropoloģija var būt atbalsts mutvārdu vēstures pētniekiem

Sociālā antropoloģija var dot teorētisku pamatojumu mutvārdu vēstures polemikā ar ortodoksālo vēsturi, kas par ticamākiem uzskata faktus, ko sniedz dokumenti. Vesela virkne jauno vēstures skolu — sākot ar sieviešu vēsturi, mikrovēsturi un mutvārdu vēsturi — šo uzskatu apstrīd. Antropoloģija var būt labs teorētisks palīgs, aizstāvot mutvārdu vēsturi metodoloģiski, — parādot, ka nav tik svarīgi, vai kāds notikums patiešām ir bijis, svarīgāk ir tas, ka cilvēki tic, ka tāds ir bijis. Antropoloģija iesaka pievērsties tam, cik lielā mērā šī ticība ir saistīta ar cilvēku sociālo sakotību — piederību kādai grupai, laikam, paaudzei. Tas, ka cilvēks tic, ka kaut kas ir noticis, arī ir fakts.

Antropoloģija var palīdzēt mutvārdu vēsturei kļūt reflektīvākai. Mutvārdu vēstures dati — teksts — ir sarežģīta procesa galarezultāts, un šajā procesā ir iesaistīts arī intervētājs/intervētāja. Teksts nav intervijas kopija. Svarīgi ir izvērtēt pozīcijas, kuras ieņem pētnieks, materiālu vācot, — pagātnes izmantošana nav neitrāla. Pētnieka situācija sabiedrībā ir ārkārtīgi svarīgs pārdomu objekts. Antropologi, ilgi dzīvojot pētāmajās kopienās, ir izstrādājuši izsmalcinātas metodes, kā tikt galā ar daudzām problēmām materiāla vākšanā, apstrādē un pasniegšanā teksta formā.

Antropoloģija var palīdzēt ar interpretācijas tehniku: ko nozīmē interpretējamais teksts, kādas formulas tas ietver. Antropoloģijā ir izstrādātas jau gandrīz gatavas metodes, kuras var izmantot mutvārdu vēstures pētniecībā. Mutvārdu vēsture pārāk koncentrējas uz to, ko cilvēki pasaka. Ir svarīgi pievērst uzmanību kontekstam, kurā viņi dzīvo, kādā veidā viņi saglabā vai pārmanto pieredzi nemutiskās formās — rīcībā, iemaņās, telpas izkārtojumā, apģērbā. Pat krēslu un gultu novietojums istabā nav nejaušs, bet saistīts ar iedzīvotāju priekšstatiem par pasauli. Sevišķi labi to var novērot komunālajos dzīvokļos.

Sociālā antropoloģija mutvārdu vēstures pētniekiem var piedāvāt arī problēmas; piemēram, slimību un ciešanu, nabadzības vai citu sociālo problēmu vēstījumos var pievērst uzmanību tam, kādā veidā cilvēki runā par savām ciešanām un vai tajos neparādās sociāli sistemātiskas līdzības.

Dzīves vēstījumi antropoloģijas skatījumā

Mutvārdu datus var izmantot arī sociālās antropoloģijas pētījumos. Intervijas situāciju var analizēt no psiholoģijas viedokļa, socioloģija to aplūko saistībā ar intervējamā un intervētāja dzimumu, etnisko, profesionālo, reliģisko piederību, antropoloģija pēta, kā vēstījums strukturēts, sekojot normām, formulām un vērtībām, kas pastāv attiecīgajā sabiedrībā.

Antropoloģija interpretē dzīvesstāstu kā kultūras un sociālu produktu, mazāk kā individuālu vēstījumu. Dzīves vēstījumi tiek uzlūkoti kā performatīvi akti jeb rīcības, kam ir noteiktas sociālas funkcijas. Turklāt šie akti nav individuāla, bet sociāla rakstura. Dzīves vēstījumu strukturē noteiktas normas, vērtības un formulas, kas pastāv sabiedrībā. Sociālā antropoloģija koncentrējas uz dzīves vēstījuma nozīmi tagadnē. Dzīves vēstījums ir cilvēka tagadnes „es“, caur vēstījumu projicēts pagātnē. Dzīves vēstījuma nozīme ir balstīta uz morālu saikni ar cilvēka pagātni. Jebkura versija par pagātni ir situēta un zināmā mērā relatīva — notiek izvēle par labu vienai vai otrai versijai. Morālā saikne tiek aktualizēta sociālās mijiedarbības mērķa sasniegšanai tagadnē. Dzīves vēstījums ir situēts dažādu citu vēstījumu kontekstā.

Dzīves vēstījumu struktūras analīzei var pieiet: 1) no teksta uzbūves vai gramatikas viedokļa; 2) no funkcijas viedokļa; 3) no repertuāra viedokļa, kas piederīgs attiecīgai sociālai grupai vai kultūrai. Piemēram, sievietes modeļi, ar kuru palīdzību viņa konstruē savu dzīves vēstījumu, atšķiras no vīrieša vai bērna modeļiem. Dzīves vēstījums var būt arī kā grupas portreta variants (grupa — to cilvēku kopa, pie kuras cilvēks sevi pieskaita). Grupas piemērs — visi deportētie. Dzīvesstāsts, ko intervētājs saņem intervijā, ir gabals no veselas pagātnes vēstījumu virknes. Svarīgi atcerēties, ka dzīves vēstījums tiek situēts dažādu citu vēstījumu kontekstā, un redzēt, kas tajos līdzīgs un kas atšķirīgs.

Par sociālās atmiņas jēdziena izpēti

Šis jēdziens pazīstams jau sen, ar nosaukumu „kolektīvā atmiņa“. Lai gan atmiņas process ir individuāls, tomēr viss, ko cilvēks atceras, pat intīmākās detaļas, ir kolektīva rakstura un atspoguļo cilvēka līdzdalību dažādās sociālās grupās un šo grupu mijiedarbību. Ar sociālās atmiņas jēdzienu tiek pieteikta grupas atmiņa. Pie tam pēdas, kas vedina atcerēties, nav kāda cilvēka galvā, bet grupas dzīvē, telpā, telpas izkārtojumā utt. Tādējādi sociālā atmiņa nav kādas vispārīgas informācijas saglabāšanas tips, drīzāk tas ir koncentrēts termins, kas apzīmē veselu virkni parādību, kuras saistītas ar pagātnes pārmantošanas un izmantošanas praksi, ko realizē nevis atsevišķi cilvēki, bet atsevišķas grupas. Jēdziens sociālā atmiņa neattiecas tikai uz mutvārdu avotiem vien, tas aptver arī vēsturi, politiku. Ir kāds vēstījums, to konstrukcijas veidošanas paņēmieni repertuārs, no kura cilvēki, lai padarītu sevi saprotamu citiem, aizņem izteiksmes līdzekļus. Tieši uz sociālo atmiņu attiecas tas, ka cilvēki, veidojot dzīvesstāstus, aizņem no kopīgā fonda formulas, tēlus, metaforas, žanra iezīmes, stilistiskos paņēmienus.

Uz ko var vērst uzmanību, ja grib izmantot sociālās atmiņas jēdzienu dzīves vēstījumu analīzē:

- cilvēkiem un grupām var būt dažādi priekšstati par notikumu svarīgumu viņu dzīvē;
- kāpēc dažādas sociālās grupas atceras vienu un neatceras ko citu no „kopīgās“ pagātnes;
- priekšstati par evidences svarīgumu pagātnē ir sociāli situēti;
- kas vēstījumā tiek izcelts, uzsvērts, kāda informācija (un tās detaļas) ir atspoguļota plašāk nekā oficiāli pieejamajos avotos;
- kur atmiņas ir iespaidojuši rakstītie avoti — vēsture, literārie darbi u. c.;
- kāda ir individuālo atmiņu kolektivizācijas prakse;
- kur parādās jebkuras neprecizitātes un maldi, kas nav individuāla rakstura;
- kuri periodi ir kompakti un kuri — retināti;
- kā vēstījumā ienāk „lielās“ vēstures notikumi (strukturēti caur ģimeni vai tieši);
- kuros gadījumos atstāstītie notikumi ir aktīvas rīcības rezultāts;
- kādas piemiņas/atcerēšanās formas tiek sankcionētas oficiālā līmenī;
- ja ir līdzīgi notikumi, vai kāds no tiem neaizēno pārējos, kāpēc;
- kas veido vēstījuma formālās un kas — neformālās struktūras, kā tās izpaužas sistemātiskā veidā;
- kad notiek oficiālo vēstures versiju konflikts, un kāda loma tad ir dzīvesstāstiem.

Esmu pētījis deportēto atmiņas — daļu materiāla esmu ieguvis intervijās, daļu ņēmis no publikācijām. Pamēģināšu ilustrēt tās metodoloģiskā aspektā.

Situācija ar deportācijas laika izvērtēšanu kaut kādā ziņā ir paradoksāla. No vienas puses, deportācijas ir fundamentāls vēsturisks skaidrojums nopietnām sociālām izmaiņām un pat kataklizmām, kas notikušas Latvijā: deportāciju dēļ latvieši sadarbojās ar vāciešiem; deportācijas aizrāva (vai vismaz viņi domā, ka tā notika) veselu virkni cilvēku prom no šejienes bēgļu gaitās; deportācijas lika zemniekiem ātri sastāties kolhozos, tā radikāli mainot lauku struktūru; deportācijas iztukšoja pilsētas, kurās tad ieplūda migranti, un vēlāk radās vesela virkne konfliktu... Deportācijas ir staļinisma un totalitārisma briesmu darbu klasiskākais piemērs. No otras puses, paradoksālā kārtā ir ļoti maz vēsturiski dokumentāras informācijas par šo laiku. Varbūt pēdējā laikā tāda ir parādījusies, bet 1994. gadā, kad es nodarbojos ar šiem pētījumiem, atklāju, ka no Latvijas izsūtīto skaits ir dots tikai tūkstošos. Tas nozīmē, ka cilvēki tiešām pārvēršas par skaitļiem. Par to, cik cilvēku īsti izsūtīts no katras vietas, kāds bijis izsūtīto sociālais sastāvs, — par to praktiski nav informācijas. Tādā gadījumā atmiņas kļūst par fantastisku vēsturisku liecību ar augstu morālo statusu, jo šie cilvēki ir tie, kas tur ir bijuši, viņi zina, kā ir bijis.

Aplūkojot vairākus atmiņu pierakstus, mēģināju skatīties, vai neatkārtojas kāds sižets. Ja tas atkārtotos, tas liecinātu par grupas pazīmēm — ja kādas sižeta līnijas vai stadijas, vai metaforas atkārtotos, tās nebūtu individuālas pieredzes radītas. Tā būtu individuālās pieredzes nosaukšana kolektīvi saprotamā veidā un formā. Un deportāciju atmiņās ir parādības, kas tiešām atkārtojas.

Vienu es nosaucu par identitātes maiņu, par identitātes stadijām, ko pārdzīvo deportētie cilvēki. Tā zināmā mērā ir mītiska struktūra, un es to demonstrēju.

Identitātes maiņa sastāv no vairākām stadijām. Pirmā stadija ir savas cilvēciskās patības zaudēšana. Brīdis, kad cilvēki tika nošķirti no savas normālās dzīves, tiek simbolizēts dažādi, piemēram, tiek rakstīts, ka cilvēki tika ielenkti, nošķirti no radniekiem, viņi vairs nevarēja sazināties ar citiem cilvēkiem, visur bija zaldāti, aizvedamajiem lika ātri sapaķot savas mantas, vajadzēja ģērbties un izģērbties, nebija nekādas cieņas pret viņu privāto dzīvi. Tad viņus veda ārā un ielika mašīnā, kurai apkārt stāvēja sargi, un citi cilvēki gāja garām, bet viņiem neļāva sarunāties un nodot mantas. Tātad viņi tika izolēti no savas normālās sociālās pozīcijas, kāda viņiem bija pirms tam.

Nākamā identitātes stadija ir tā saucamā vagona identitāte. Cilvēki no dažādām vietām tika novietoti šajos vagonos. Un ļoti svarīgs ir pats vārds — lopu vagoni. Tas atkārtojas gandrīz katrā stāstā. Tā, protams, ir vēsturiski diktēta vārda izvēle, bet, manuprāt, tam ir svarīgāks zemteksts — proti, šie cilvēki novērtē savu statusu un izmanto šo metaforu, lai to raksturotu, ļoti krasi norādot, kas viņi tādi tagad ir.

Tad seko vagona identitāte, kurā starp cilvēkiem attīstās īpatnēja solidaritāte, kas vēlāk, atmiņu pārstāstos, turpinās vēl ilgi. Pat pēc tam, kad viņi jau ir aizbraukuši līdz galam, ik pa brīdīm vēstījumos parādās norādes, ka kāds no viņu vagona kaut kur ir aizbraucis, atgriezies u. tml. Tas ir īpatnēji, jo vēlāk taču cilvēki ievērojami ilgāku laiku (salīdzinot ar tām trijām vai četrām nedēļām vagonā) dzīvo kopā ar pavisam citiem cilvēkiem. Viņi dzīvo kopā ilgāk, bet tajā pašā laikā vairāk atceras savus vagona līdzbiedrus.

Un šajā vagonā notiek interesantas lietas — viņi it kā iejūtas atpakaļ šajā situācijā. Man ir bijušas sarunas ar cilvēkiem laikā, kad biedrs un kungs vēl atradās duālās pozīcijās. Un tad, teiksim, vecāka gadagājuma sievietes, apzīmējot to vai citu no sava vagona biedriem, lietoja vārdu kungs, bet, stāstot tālāk, pamazām pārgāja uz biedru, — tad, kad viņi bija nonākuši Sibīrijā. Cilvēki notikušo it kā izdzīvo vēlreiz. Šie vārdi nozīmē arī identitātes maiņu: sākumā kungs, pēc tam — biedrs. Sākumā tiek atzīmēta, bet pēc tam aizmirsta vēl viena identitāte, proti, profesijas. Tikai intelektuālās profesijas tiek saglabātas — profesors paliek profesors arī Sibīrijā. Bet sākumā vagonā vēl ir virsnieks vai kurpnieks, vai policists, taču pēc tam profesiju nosaukumi pazūd. Cilvēki zaudē sociālo statusu, kas viņiem ir bijis pirms tam. Vagonā viņi iegūst, kā saka V. Tērnērs, *komunitas* stāvokli. Tas ir antropoloģijas termins, kas apzīmē situāciju, kad cilvēki ir starpstāvoklī starp vienu vai otru sociālo statusu. Sevišķi iniciācijās — viņi ir starp vecā statusa noņemšanu un jaunā piešķiršanu, viņi ir liminālajā stadijā, viņiem nav identitātes, viņi ir anonīmi, viņi ir zaudējuši savu personību. Un tas pats, manuprāt, ir arī šajā vagonā. Var redzēt, kā pamazām pazūd nošķirumi starp cilvēkiem un viņi visi kļūst vienādi, iegūstot kopīgu vagona identitāti.

Trešā interesantā identitātes stadija ir noteiktas kultūras identitātes pieņemšana attiecībā pret to vidi, kurā viņi tiek iesviesti. Pirmie iespaidi par Krieviju un Sibīriju ir vienkārši fantastiski. Deportētie

raksta, ka ir atgriezušies atpakaļ laikā pirms piecdesmit gadiem: ka lopi tur staigā pa ielām, ka cilvēki dzīvo kopā ar lopiem, ka cilvēki nav redzējuši pulksteņus, zīda zeķes, lietussargus. Viņi skrien klāt atvestajiem un apbrīno to visu. Šo kontrastu parādīšana ir savas sociālās piederības pasvīturošana — mēs neesam no šejienes, mēs esam citi, mēs esam citādāki. Pēc tam tas pazūd, šī identitāte izšķīst.

Nākamā stadija, kas tūlīt seko, ir identitātes stāvoklis, ko var apzīmēt ar zemcilvēka vai pat verga stāvokļa metaforu. Izvestie uzsver, ka viņi tobrīd vairs pat īsti nav cilvēki, jo kolhozu priekšsēdētāji nāk izvēlēties viņus kā darbaspēku (izvēlas vīriešus, bet ģimenes ar maziem bērniem labākiem amatiem neizvēlas). Bieži vien tika minēta vergu tirgus metafora. Ne visur, bet bieži. Tā ir kolektīva parādība, kas atkārtojas vairākos vēstījumos.

Rūpīgi izstrādāts ir aizvešanas posms. Arī tas ir ļoti svarīgi, kas naraīvē ir izstrādāts un kas nav. Par saņemšanu ciet, aizvešanu, pirmajiem brīžiem — par to visu stāstījums ir koncentrēts, bet tad nāk „retinātais“ posms, kurā notikumi kļūst automātiski, un par tiem daudz nerunā. Tur paiet dienas un nedēļas, un tās pat nepiemin, piemin tikai spilgtākos brīžus. Šo laiku esmu nosaucis par apburto izdzīvošanas loku, kad cilvēku fiziskie spēki un no mājām paņemtais potenciāls pamazām izsīkst. Tajā pašā laikā prasības pret viņiem pieaug — viņi nevar saņemt par darbu pietiekami daudz pārtikas. Tad viņi pārdod savas lietas vai mēģina mainīties un pamazām iztērē to, kas viņiem ir. Šie cilvēki nonāk vistumšākajā, viszemākajā kritiskajā stāvoklī, kad ir zaudējuši visu, un nu viņi cīnās par izdzīvošanu. Ļoti fundamentāli dzīves notikumi, ap kuriem normālā dzīvē, iespējams, vītos diezgan daudz stāstu, tiek izstāstīti pavirši: piemēram, ziņas par mātes vai tēva nāvi vai par kādu citu dramatisku notikumu atstāstītas lakoniski un vienkārši. Es atceros, kā V. Studāne („*Via dolorosa*“, 1990) pāris rindiņās, it kā garāmejot, pastāsta, ka viņa ir saņēmusi ziņu par vīra nāvi. Normālā dzīvē tas būtu izšķirošs notikums. Pirms tam viņa diezgan daudz stāsta, cik vīrs bijis labs un pašai dziedzīgs.

Tad nāk tāds kā kāpums, kurā cilvēki sāk kapitalizēt savu potenciālu, ko pirms tam nav mobilizējuši, proti, kultūru, izglītību, iemaņas. Parādās situācijas, kurās cilvēki sāk ieņemt labākus un augstākus posteņus — kļūst par ārstiem, medicīnas māsām, palīgiem veikalā vai ieņem kādu posteni skolā. Bieži vien, kontrastējot ar to, ka apkārtējie iedzīvotāji paliek uz vietas, deportētie virzās uz labāku stāvokli, viņu bērniem ir labas sekmes skolā. Atkal parādās kontrasts starp izsūtītajiem un vietējiem. It kā tiek uzsvērts: mēs esam atšķirīgi! Šajā brīdī parādās piezīmes par īpašiem svētkiem, ko latvieši tur ir svinējuši, piemēram, Jāņiem. Tāpat vietējie nav sapratuši, kāpēc latviešu vīrieši nesit savas sievietes, kā var nedzert tik daudz u. tml. Un vēl es esmu dzirdējis sievietes stāstām, ka tām, kas bijušas neprecētas vai atraitnes, ir piedāvāts precēties, bet viņas vietējos vīriešus ir atraidījušas kā neizglītotus vai neatbilstošus. Tas nozīmē, ka viņas no vietējiem sākušas sociāli distancēties.

Bet tad seko klasisks sociālās amnēzijas piemērs — praktiski nekas netiek rakstīts par to, kas notiek pēc tam, kad viņi ir atgriezušies Latvijā. Mutvārdu atmiņās tas parādās vairāk. Cilvēki stāsta par ļoti smagiem apstākļiem, kādi viņiem ir bijuši pēc atgriešanās. Es neesmu sastapies ar aprakstiem par to, cik tas ir bijis grūti, bet vairums cilvēku, ar kuriem esmu runājis, ir stāstījuši, ka tas tomēr ir bijis grūts laiks. Viņus ir apkaunojuši, ir bijis grūti saņemt medicīnisko palīdzību, iekārtot skolā bērnus, bet, ja viņi ir gājuši skolā, tad viņus saukuši par krieviem, vēlāk nav devuši labus darbus... Es pats atceros — man vēl 1984. gadā autobiogrāfijā vajadzēja rakstīt, ka mani vecāki ir bijuši izsūtīti. Mums literatūras stundās mācīja rakstīt autobiogrāfiju un speciāli piezīmēja, ka noteikti jāpiemin pārvietošana uz Sibīriju, ja tāda ir notikusi. Šī zīme pavadīja un iezīmēja. Cilvēki tāpēc netika uzņemti universitātē vai nevarēja strādāt savā specialitātē. Cilvēki tika diskriminēti dažādos veidos, taču tas neparādās publicētajās atmiņās, toties sistemātiski atkārtojas stāstījumos — tā ir sižetiska pazīme, kas ir kolektīva.

Tas ir piemērs, kā var skatīties uz vēstījumiem. Taču tas ir tikai pirmais solis; tālāk jāanalizē, kā cilvēki ar dzīves vēstījumu palīdzību veido savu pašportretu, konstruē savu tēlu jeb, kā angļi saka, *protoself*. Tās ir pazīmes, kas ir būtiskas un palikušas nemainīgas visu laiku. Dzīvesstāsts ir mēģinājums konstruēt savu proto-es, kas nav tikai proto-es tagad, bet kas ir arī proto-es pagātnē, un starp šo proto-es tagad un proto-es pagātnē ir saikne. Dzīves vēstījums mēģina šo saikni parādīt.

Pirmkārt, es mēģināju izvērtēt, vai arī konkrētie dzīves vēstījumi parāda šo saikni. Man šķiet, ka ne (tā ir psiholoģiska pazīme, kas raksturīga nevis atsevišķiem indivīdiem, bet visai grupai), jo, lai

radītu pozitīvu vai akceptējamu paštēlu, lielākajā dzīves vēstījuma daļā jāparādās aktīvam darītājam, kura devīze ir „es to veicu!”, nevis pasīvam līdzdalībniekam, kā tas lielākoties ir uz Sibīriju deportēto cilvēku dzīvesstāstu gadījumā. Pamatpavērsieni šajos stāstījumos neizriet no indivīda vēlēšanās vai aktivitātes — cilvēki ir ierauti kādu lielāku spēku darbībā, un viņiem ir grūti izveidot priekšstatu par sevi kā aktīvu subjektu. Arī pozitīvas pārmaiņas bieži vien tiek pieminētas kā laimīgs gadījums: cilvēkam laimējās vai pēkšņi radās tāda situācija u. tml. Tādējādi šie pozitīvie pagriezieni cilvēku dzīvē neizriet no viņiem pašiem, bet no kādas apstākļu sakritības vai laimīga gadījuma.

Otrkārt, ir grūti atbildēt uz vairākiem „kāpēc?” jeb savu dzīves vēstījumu racionalizēt. Racionalizēt nozīmē atrast kādu skaidrojumu, kas īstenotos arī citos piemēros, ar citiem cilvēkiem, kuriem arī būtu piemērots šis skaidrojums. Izsūtītie stāsta, ka šādu skaidrojumu atrast ir grūti. Aplūkosim jautājumu: kāpēc tas notika tieši ar mani? Nevar teikt, ka cilvēki tika izsūtīti savas politiskās pārliecības dēļ, jo ir vesela virkne piemēru, kas liecina par pretējo. Viens piemērs, par kuru man stāstīja sievas vecaistēvs, nāk no Gulbenes. Tas ir reāls notikums (vismaz es domāju, ka tas tāds ir), proti, aprakstīta situācija, kad izsūtītie jau bijuši ievietoti vagonos, bet skaits, salīdzinot ar sarakstā minēto, bijis pārāk mazs, un čekisti iebrūduši vagonos miličus. Kā šajā gadījumā var runāt par kādu racionālu pamatu atbildei uz jautājumu: kāpēc es tur esmu? Vēl viens piemērs: vecāki paši iet lūgties, lai viņus izsūta uz Sibīriju pie saviem bērniem, jo tajā brīdī, kad notikusi izvešana, viņi nav bijis mājās. Viņiem atbildēts, lai brauc paši, ja grib, jo tagad, lūk, viss ir beidzies... Pilnīgi iracionāli! Vai piemērs par karavīru, kurš nonāk nometnē un tiek izsaukts pie čekistiem. Čekists gatavo apsūdzības rakstu un saka: „Tev vajag man palīdzēt, citādi tu nevarēsi palikt nometnē.” Kā to var racionalizēt, kā pēc tam var atbildēt uz jautājumu: kāpēc es te esmu?

Tāpat izsūtītajiem ir grūti atbildēt uz jautājumu: kāpēc es izturēju? Tas ir īpatnējais koncentrācijas nometnes sindroms: „Es nezinu, kāpēc izdzīvoju.” Dzīvesstāsta stāstītājs zināmā mērā mēģina paskaidrot, kāpēc viņa dzīve tāda ir bijusi. Viņš vēlas būt saprasts. Kad deportēto dzīvesstāsti tematiski jāklasificē plašākas sabiedrības vajadzībām, tiek izmantoti dotās cilvēku grupas rīcībā esošie formulāri; dzīvesstāstos tiek meklētas tēmas, kas ir visiem saprotamas un pieņemamas. Nevis cilvēki individuāli stāsta par savām dzīvēm, bet caur viņiem runā kāda kolektivitāte. Tiek uzrādītas tēmas par dziesmu varu, par stoicismu, par darba tikumu, par izturību, analogijas starp sagrauto dzīvi un sagrauto Latviju — šīs tēmas ir tās, ar kurām mēģina šķēlt individuālās atmiņas, un šo procesu es saucu par personisko atmiņu kolektivizāciju. Es domāju, ka tas ir instruments, ar kura palīdzību personiskās dzīves tiek padarītas par grupas rīcībā esošā repertuāra daļu. Personiskās dzīves, protams, visā savā individualitātē un idiosinkrētismā nevar ietilpt šo tēmu robežās, tāpēc plašākam lietojumam tās tiek aplūkotas shematiski. Tas ir tas pats, kas noticis mutvārdu daiļradē, kad ir bijuši daudzi un dažādi varianti, individuālas versijas, no kurām pamazām izkristalizējušās mutvārdu tradīcijas, kuras šo grupu un kultūru raksturo. Citi varianti pēc tam tiek salīdzināti un inkorporēti tikai tik tālu, cik tie nesagrauj jau esošo tradīciju un formulārus.

Sociālie antropologi novēro, kā dotajā kultūrā no dažādiem variantiem, kas vēsta par cilvēka dzīvi, pamazām izkristalizējas formulāri. Arī tie dod būtisku liecību par grupas mentalitāti un priekšstatu kopumu. Lai savu pārdzīvojumu padarītu pieejamu citiem, formulārus var aizņemt no literatūras vai vēstures. Emocijām nevar tikt klāt, pirms tās nav izteiktas. Tās var izteikt, izmantojot formas vai metaforas, kas jau ir zināmas un citiem saprotamas. Personiskās emocijas it kā paliek ārpus vēstījuma, tās tiek publicētas, izsakot jau eksistējošās formās.

Dzīvesstāstu analizē iespējamās dažādas pieejas: dzīves vēstījumu un intervijas situāciju var analizēt no psiholoģijas viedokļa vai socioloģiskā skatījumā, var vērtēt saistībā ar intervējamā un intervētāja dzimumu, etnisko, profesionālo vai reliģisko piederību, var aplūkot, kā vēstījums strukturēts no antropoloģijas viedokļa — ar noteiktām normām, formulām un vērtībām, kas pastāv sabiedrības iekšienē un dara to citiem pieejamu. Jo vēstījumam vienmēr ir jābūt saprotamam.

Psihoanalītiskie un hermeneitiskie principi dzīvesstāstu analīzē

Sandra Sebre

Daži vārdi ievadam

Mana apzinātā interese par dzīvesstāstiem radās saistībā ar mana vectēva nāvi. Viņš mira 1971. gadā, kad biju jau sākusi studēt. Pāris dienu pēc bērēm izlasīju vectēva ar roku rakstīto dzīves stāstījumu. Viņš to nebija rakstījis publicēšanai, bet mums, ģimenei. Es iepriekš nemaz nezināju, ka viņš to raksta, tāpēc gan šis manuskripts, gan tā vērtība man bija milzīgs pārsteigums. Lasot šo stāstījumu, es emocionāli to ļoti pārdzīvoju un īpašu vērību pievērsu tam, cik lielā mērā šīs atmiņas palīdz man izprast Latvijas vēsturi. Šī acumirkļīgā atklāsme par Latvijas vēsturi bija asā kontrastā ar manu iepriekšējo pieredzi. Mēs, kas dzimām un uzaugām Amerikā, katru sestdienu gājām latviešu skolā un vasarās braucām uz latviešu nometnēm, kur mums mācīja Latvijas vēsturi. Tomēr, lasot vectēva atmiņas, jutu, ka pirmo reizi tā pa īstam kaut ko izprotu. Vectēvs bija dzimis 1883. gadā, un līdz ar to viņš rakstīja par piedzīvojumiem 1905. gada revolūcijas laikā, Pirmā pasaules kara laikā, par bēgšanu uz Krieviju, boļševiku laikiem, Otro pasaules karu un bēgļu gaitām. Vectēva manuskripta lasīšanu es pārdzīvoju kā vēsturiskas izpratnes atklāsmi.

Tagad saprotu, ka mana interese par dzīvesstāstiem neapzināti sākusies jau ap 1960. gadu, kad no Latvijas uz Ameriku atbrauca mana vecmāmiņa. Viņa 15 gadus bija pavadījusi Sibīrijā — no 1941. līdz 1956. gadam. No Sibīrijas atgriežoties Latvijā, viņa jau bija veca un slima, turklāt mans vectēvs jau dzīvoja ASV, tāpēc manai mātei ar ASV valstsvīru starpniecību izdevās izcīnīt iespēju vecmāmiņai izbraukt uz Ameriku. Man tas bija milzīgs ieguvums. Kaut gan es vairs nebiju tik maziņa, viņa vēl ilgu laiku „lika mani gulēt”. Vakaros viņa apsēdās manā guļamistabā un, ugunis nodzēsusi, man par kaut ko stāstīja. Bieži vien tas bija par Sibīriju. Man bija ļoti interesanti, it īpaši tāpēc, ka lejas stāvā, pie kopējā ēdamgalda, par Sibīriju netika runāts. Tika uzskatīts, ka tas ir kaut kas šausmīgs un traģisks un ka par to nevar vaicāt, jo vecmāmiņa uztrauksies, viņai ir ļoti augsts asinsspiediens utt. Taču manas guļamistabas pustumsā viņa pati izvēlējās runāt par savām atmiņām. Vecmāmiņa nestāstīja par šausmām un traģisko — par to dzirdēju vēlāk, 1979. gadā, kad intervēju viņu saistībā ar manis vadīto mutvārdu vēstures projektu. Kad es vēl biju bērns, vecmāmiņa man stāstīja par to, cik Sibīrijā bijis skaisti, cik tur bijusi skaista daba, ka tur bijuši brieži, lāči, ka lāči pa ziemu gulējuši un tāpēc ne no kā nebijis jābaidās, ka tur bijuši evenki, ļoti draudzīgi un izpalīdzīgi cilvēki. Es vecmāmiņas stāstījumos atceros nevis traģisko, bet to, ka viņa tur saskatīja skaisto.

Būdama bērns, es neko neanalizēju, bet tagad saprotu, ka vecmāmiņa savu stāstījumu neapzināti veidoja tā, lai varētu nenoliegt šo savu dzīves posmu, lai varētu ietilpināt to savas dzīves kopējā plūsmā, tādējādi uzturot pozitīvu noskaņojumu un līdz ar to esot mierā ar savu dzīvi un sevi pašu. Tagad es arī saprotu, ka ne tikai vecmāmiņa palīdzēja man — es varēju iztēlē veidot Sibīrijas mežu ainavas un līdz ar to labāk aizmigt —, bet arī es palīdzēju vecmāmiņai, jo klausījos un ļāvu viņai stāstīt. Es neapzināti devu iespēju īstenoties autobiogrāfiskā stāstījuma uzdevumiem: radīt dzīves pieredzes viengabalainības izjūtu, veicināt sevis apzināšanos, piešķirt nozīmīgumu savam dzīves gājumam, sniegt mierinājumu.

1979. gadā nolēmu no Latviešu fonda pieprasīt naudu, lai realizētu mutvārdu vēstures projektu — intervētu Amerikā dzīvojošos vecākās paaudzes latviešus. Tajā laikā par dzīves stāstījumu domāju vairāk kā par vēstures avotu, nevis kā par „mākslas darbu”, kā to vērtēja tagad. Tolaik vēl nedomāju par to, kā cilvēks savu piedzīvojumu virkni pārveido par stāstījumu (procesu). Uzsvēru vecākās paaudzes dzīves stāstījumu nozīmīgumu, lai palīdzētu mums, jaunākajai Amerikā dzimušajai paaudzei, izprast Latvijas vēsturi, lai palīdzētu mums savā iztēlē par šiem vēstures posmiem radīt kaut ko līdzīgu dokumentālai filmai.

Vairākus gadus vēlāk, uzsākot zinātnisko darbu psiholoģijas doktorantūrā, izlēmu vēlreiz pievērsties dzīves stāstījumiem, taču šoreiz no pilnīgi citās perspektīvas. Man bija radusies interese

nevis par to, kādā veidā dzīves stāstījums atspoguļo kādu „objektīvu” aprakstītu vēstures notikumu, bet gan par to, kā cilvēks, stāstījumu veidojot, piešķir jaunas interpretācijas un reinterpretācijas savam personīgajam pārdzīvojumam.

Savam disertācijas darbam intervēju māsas un brāļus, kuri 1944. gadā, būdami bērni, kopā ar savu ģimeni atstāja Latviju. Īsumā pieminēšu spilgtākās atšķirības viņu stāstījumos. Vizbulītei toreiz bija 4 gadi, bet viņas brālim Miķelim 8 gadi. Vizbulīte stāstīja, ka, atstājot mājas, viņi esot nostāigājuši 50 kilometru un ka tas esot bijis ļoti grūti. Mazākā māsiņa esot bijusi piesieta pie riteņa, uz riteņa vēl bijuši uzieti koferi, bet viņai pašai bijis jānes savs smagais mētelis. Otrā intervijā Vizbulīte stāstīja, ka viņai bijusi jānes sava lelle un cik tas viss bijis smagi, cik tas bijis grūti; neviens viņu nav žēlojis, visi tikai gājuši uz priekšu, un viņa raudājusi un kliegusi — visu to ceļu, visus tos 50 kilometrus.

Tad es intervēju viņas brāli Miķeli. Un Miķelis stāstīja, ka viņi esot piebraukuši zirgu, sakrāvuši mantas vezumā, viņš uzsēdies virs mantām, pašā vezuma augšā, un viņi atstājuši Latviju kā varoņi. Tātad divi diametrāli atšķirīgi stāstījumi par vienu un to pašu notikumu. Intervēju arī abu māti, kura, līdzīgi Miķelim, stāstīja, ka viņi esot atstājuši Latviju pajūgā — aizbraukuši uz Liepāju, iekāpuši vilcienā un tad devušies ar vilcienu uz Vāciju. Viņu māte stāstīja, ka iešana ar kājām esot notikusi pašās kara beigās — 1945. gada aprīlī, kad viņi no kādas Vācijas zonas gribējuši nokļūt tālāk uz rietumiem, tālāk prom no padomju karaspēka. Tad, lai nokļūtu līdz vilcienam, viņiem bijis kājām jānoiet 12 kilometru. Šo epizodi, ko māte atstāsta kā daļu no kara beigu posma, Vizbulīte iekļauj sava Latvijas atstāšanas stāstījuma pašā sākumā. Analizējot šo stāstījuma fragmentu kopā ar visu pārējo, ko Vizbulīte man stāstījusi par savu bērnību un attiecībām ar ģimeni, kļūst skaidrs, ka šī spilgtā epizode ir kā simbols, kas norāda uz vispārēju pamestības sajūtu, ko Vizbulīte izjutusi savā dzīvē.

Dzīves stāstījumu analīze

Katram dzīves stāstījumu pētniekam ir sava personīgā pieeja, jo kvalitatīvai analīzei nav striktu priekšrakstu. Kvalitatīvā pētniecība balstās uz vadlīnijām, nevis noteikumiem. Katra kvalitatīvā analīze ir atšķirīga, jo tā izriet no ievāktā, iegūtā materiāla, respektīvi, no iegūto stāstījumu specifikas, turklāt svarīgs ne tikai pats stāstījums, bet arī visa pārējā iegūtā informācija, kas nāk no dzīvās saskarsmes, no dzīvās pieredzes, no paša dialoga ar intervējamo. Šī analīze balstīta principā, ka mēs meklējam un atrodam likumsakarības specifiski vāktajā materiālā. Tas, protams, ir radošs process.

Kvalitatīvā pētniecība prasa, lai pētnieks apzinātos un pārdomātu savus personīgos priekšstatus un personīgo viedokli attiecībā uz pētāmo tēmu, lai šo savu personīgo viedokli, cik vien iespējams, varētu atdalīt un atšķirt no viedokļiem, kas parādās analizējamā materiālā.

Respektīvi, kvalitatīvā analīze prasa no pētnieka arī sava veida introspekciju. Cilvēka priekšstats pašam par sevi nekad nav pilnīgs, taču mēs varam censties apzināties savu subjektivitāti, arī savus aizspriedumus, lai analīzes gaitā mēģinātu tos norobežot.

Kvalitatīvā analīze balstīta hermeneitiskā apļa principā, kas nosaka saistību starp veselumu un tā daļām. Tas nozīmē, ka stāstījuma atsevišķie aspekti jāaplūko kopsakarā ar visu stāstījumu, bet šo veselumu savukārt var aptvert, vienīgi izprotot atsevišķos stāstījuma aspektus. Šo principu var uzskatīt arī par sava veida mijiedarbību starp analīzi un sintēzi. Līdz ar to iegūstam spirāli, kam nav galapunkta, jo, ja spējam saprast veselo, vienīgi izprotot tā daļas, un šīs daļas mēs saprotam, vienīgi aptverot veselumu, tad šīs spirālveida process faktiski turpinās līdz bezgalībai. Es pati to esmu izjutusi gan mutvārdu vēstures, gan savas disertācijas interviju analīzē — vienmēr atrodas kaut kas jauns, ko iepriekš nebiju uztvērusi, nebiju izpratusi. Tomēr zināmā brīdī analīze kļūst viengabalaināka un pārmaiņas katrā nākamajā spirāles lokā vairs nav tik krasas. Zināmā brīdī es jūtu, ka interpretācija ir kļuvusi pieņemama un atbilstoša, kaut gan vienmēr paliek nianses, ko varam turpināt attīstīt un veidot tālāk.

Kvalitatīvajai analīzei piemērojami četri pamatprincipi.

Pirmais ir saskaņotība, viengabalainība, integrētība. Tas nozīmē, ka interpretācijā nav pretrunu, ka atsevišķie interpretācijas aspekti ir likumsakarīgi saistīti. Ja pašā stāstījumā ir pretrunas, tad interpretācija šīs pretrunas skaidro, izvērtē.

Otrais princips ir interpretācijas visaptverošais raksturs. Interpretācijas gaitā mēs ņemam vērā visu ievāktu informāciju: gan stāstījuma tekstu, gan stāstītāja intonāciju, gan citus intervijas procesa neverbālos aspektus.

Trešais princips ir vērtēšana kontekstā. Interpretācijas gaitā mēs ņemam vērā papildu informāciju par stāstītāja plašāko un šaurāko vidi, piemēram, par viņa pašreizējo ģimenes situāciju un sociālo un kultūras kontekstu. Piemēram, savas disertācijas pētījumu analīzē man bija svarīgi ņemt vērā, ka šīs intervijas notikušas 1990. un 1991. gadā, laika posmā, kad Latvijas vārds neparasti bieži parādījās ASV presē un pat televīzijas raidījumos. Respektīvi, vēsturiski izšķirīgie notikumi, kas tajā laikā risinājās Latvijā, iespaidoja manu stāstītāju domas un jūtas, runājot par savu dzimteni.

Ceturtais princips ir iedziļināšanās. Tas nozīmē, ka mēs neskatāmies vienīgi uz to, kas ir virsējā līmenī, kas atklājas pirmajā skatienā, bet meklējam padziļinātu ieskatu, padziļinātu izpratni. Latvijā šis princips ir labi pazīstams — padomju laikā izprast zemtekstu bija ļoti svarīgi. Tas pats attiecas uz psiholoģisko un kvalitatīvo analīzi. Mēs meklējam ne tikai to, kas ir pateikts tieši, bet arī to, kas pateikts netieši, pastarpināti, netīšām, daļēji, ar pauzēm. Piemēram, varbūt, atbildot uz jautājumu par savām attiecībām ar māti bērnībā, stāstītāja stāsta, ka šīs attiecības ir bijušas brīnišķīgas, bet tad — nejauši, stāstījuma gaitā — viņa sāk stāstīt par atmiņām, kas norāda uz pilnīgi pretējo. Psiholoģiski to varētu skaidrot tādējādi, ka apziņas līmenī stāstītāja savu māti un attiecības ar viņu idealizē, bet neapzināti tomēr izsaka arī pretējas izjūtas.

Par piemēru šā principa ievērošanai var kalpot iepriekš minētā Vizbulītes stāstījuma fragments. Ja mēs skatāmies uz Vizbulītes stāstījumu kopumā un ievērojam arī citas epizodes, kurās viņa pārdzīvojusi pamestības izjūtu, ja ņemam vērā, ka pat tagad Vizbulīte sakās neizjūtam pietiekami daudz uzmanības no pārējo ģimenes locekļu puses, ja ievērojam visus momentus, kad Vizbulīte netieši izsaka savu nedrošību, tad varam interpretēt, ka nav nejaušība, ka 12 kilometru gājienu viņa atceras kā spilgtas 50 kilometru garas mokas, kad katrā solī izjutusi šo nedrošību, šo pamestību, šo trauksmi.

Šajā sakarā nozīmīgi ir psihoanalītiskie uzskati par simboliem sapņos. Sapņos tēli var simbolizēt ko citu nekā ikdienā; sapņos tēli ir kā dzeja, kā metaforas. Un šo simbolu nozīme katram indivīdam var būt pilnīgi atšķirīga. Pēterim putns sapnī var nozīmēt pavisam ko citu nekā Jānim. Simbolizēšanas procesi atspoguļo mūsu prāta emocionālo dinamiku. Arī dzīves stāstījumos neapzināti notiek šis simbolizēšanas process. Vizbulītes stāstījuma fragments par 50 moku kilometriem ieņem centrālo vietu viņas stāstījumā, jo simbolizē to, kā viņa jutās savā bērnībā, un pat to, kā viņa jūtas tagad.

Vēl par kvalitatīvās analīzes metodoloģiju. Kvalitatīvās analīzes pētnieki iesaka meklēt likumsakarības un tēmas, kas top par pamatu ievāktu materiālu sagrupējumiem un salīdzinājumiem. Ieteicams analizējamo materiālu apkopot un tad attēlot shematiski — vizuāli pārskatāmās diagrammās. Piemēram, savā disertācijas darbā es vispirms „saskaldīju” katras intervētās personas stāstījumu atsevišķās epizodēs (viena epizode — atutošana, iebraucot Vācijā, nākamā — uzlidojums vilcienam, braucot uz Vācijas dienvidiem, utt.). Tad no katra stāstījuma epizožu virknes izveidoju vizuāli pārskatāmu diagrammu. Šāda stāstījuma plūsmas saskaldīšana deva iespēju vizuāli attēlot stāstījuma iekšējo secību un loģiku. Man bija svarīgi salikt blakus šīs stāstījuma epizožu virknes un salīdzināt māsu un brāļu (vai bērnu un vecāku) stāstījuma shēmas. Tā, piemēram, atklājās, ka Vizbulītes stāstījuma fragments par 50 kilometriem, kas noieti, atstājot mājas Latvijā, viņas mātes stāstījumā parādās daudz vēlāk — Vācijā piedzīvoto bēgļu gaitu pēdējā posmā.

Līdzīgi esmu mēģinājusi vizuāli parādīt informāciju, kas gūta no intervijām šeit, Latvijā. Šajos pētījumos mani interesēja dažādu paaudžu ģimenes locekļu identitātes un ideoloģijas izpausmju salīdzinājums. Par katru interviju uz vienas lapas izveidoju vizuāli pārskatāmu konspektu, kurā parādījās uzdoto jautājumu un atbilžu būtība. Šāds konspektīvs vizuālais pārskats dod iespēju salīdzināt dažādu ģimenes locekļu izteiktos viedokļus, kā arī palīdz saskatīt likumsakarības vai pretrunas kāda noteikta stāstītāja stāstījumā. Piemēram, ar šīs vizuālās diagrammas palīdzību spēju ievērot sekojošu pretrunu: kad lūdzu atbildi uz jautājumu „kas es esmu?”, intervētā persona spontāni, droši atbildēja: „Latviete.” Un vēl piebilda: „Sieviete.” Pretstatā tam vēlāk, kad intervijas gaitā vaicāju, cik svarīga viņai ir latvietība, saņēmu atbildi: „Tas jautājums pēdējā laikā šausmīgi daudz ir cilāts, un tas man nav nozīmīgi.” Salīdzinot šīs divas atbildes, mēs redzam, ka viņai varētu

būt ambivalentas jūtas pret savu latvisko piederību — no vienas puses, tā ir būtiska viņas esamības daļa, no otras puses, jēdziens viņai liekas nodriskāts, viņa it kā grib no tā attālināties.

Debates

— Vai psihoanalīze un hermeneitika nekonfrontē viena otru, vai var uzskatīt, ka tās ir saskanīgas mācības?

— Man liekas, ka psihoanalīzes un hermeneitikas teorija viena otru papildina. Filozofs P. Rikērs (*P. Ricoeur*) pievēršas gan vienam, gan otram viedoklim. Viņš uzskata, ka Freida pieeja ir „uz aizdomīgumu vērsta“, jo simbols tiek aplūkots it kā ar negatīvu funkciju — lai kaut ko apslēptu. Pretstatā tam, hermeneitiskā pieeja uzsver, ka simbols ir ar pozitīvu spēku un potenci apskaidrot un atklāt mums kaut ko jaunu par dzīves esamību. Piemērs šīm pretējām, tomēr savstarpēji papildinošajām pieejām ir saistīts ar Freida analīzi par Leonardo da Vinči vienīgo bērnības atmiņu fragmentu, kas atrasts viņa zinātnisko pierakstu burtnīcās. Šajā stāstījuma fragmentā da Vinči atceras, ka, viņam guļot silītē, blakus nolaidusies vārna un iesitusi pa muti ar savu asti. Freids analizē, ka šis atmiņu fragments simbolizē da Vinči vēlēšanos zīst savas mātes krūti, jo senēģiptiešu mitoloģijā vārna un māte kā tēli ir saistīti, respektīvi, šeit domāta dieviete ar vārnas galvu. Turklāt Freids pieļauj, ka da Vinči māte pati ir seksuāli stimulējusi savu dēlu, jo viņa ir bijusi bez vīra un tāpēc bez remdinājuma savām seksuālajām izjūtām. Savukārt mazais Leonardo bijis spiests represēt savas mātes izraisītās seksuālās jūtas un eventuāli šīs jūtas sublimējis (t. i., pārvietojis savu enerģiju citā, lietderīgā darbības laukā), izpaužot tās savā mākslinieciskajā, radošajā darbā. Jāmin tomēr, ka Freidam nebija pieejama nekāda biogrāfiska informācija par da Vinči māti un par to, vai viņai bija vai nebija iespējams remdināt savas seksuālās alkas. Varētu pat spekulēt, ka šī Freida analīze norāda ne tik daudz uz da Vinči vēlmēm, kā uz viņa paša fantāzijām attiecībā uz savu māti (tāpēc mums ir svarīgi apzināties mūsu pašu priekšstatus un ieceres, lai tās neiejaucas analīzes procesā). Šāda spekulācija šķiet it īpaši pieļaujama tāpēc, ka hermeneitiķis Gregs Ulmers un citi ir aizrādījuši, ka da Vinči šajā atmiņu fragmentā lieto vārdu *nibio*, ko var tulkot arī kā ‘pūkis’. Tādējādi šis atmiņu fragments drīzāk varētu būt simboliski saistīts ar da Vinči neatlaidīgo interesi par objektiem, kas lido. Tomēr ikvienā gadījumā — runājot tiklab par psihoanalīzi, kā par hermeneitiku, — mēs meklējam kaut ko vairāk par to, kas saskatāms sākotnējā, virsējā līmenī.

— Bērnības atmiņu pētīšana šādā veidā man liekas diezgan slidens temats, jo attieksme pret māti, tāpat kā ikvienas attiecības dzīves laikā, mainās: piemēram, puiši pēc armijas teic, ka tikai armijā viņi ir sapratuši, ko viņiem māte vispār nozīmē.

— Jā, bet svarīgākais ir apzināties. Jā, varbūt bērnībā māte mani pēra un man sāpēja, un es raudāju, bet tagad es saprotu, ka viņa mani mīlēja un nezināja neko labāku. Es to saprotu, piedodu, un tagad man ir pavisam cita attieksme. Pilnīgi citādi ir tad, ja cilvēks savu māti ienīst un neizprot vai arī viņu idealizē un neko sliktu negrib atzīt. Viss ir atkarīgs no apziņas līmeņa, taču ļoti svarīga ir arī artikulācija: emociju izteikšana vārdos. Emociju un izjūtu apzināšanās ļoti bieži notiek dialoga procesā. Dažreiz tas notiek dialogā pašam ar sevi, bet parasti — dialogā ar kādu citu.

— Kā var atšķirt, vai tā ir apziņas vai zemapziņas sfēra?

— Var runāt par to, ko cilvēks izsaka tieši un ko viņš izsaka netieši, zemapziņu nemaz nepieminot. Ja cilvēks runā par to, ka viņš mīl savu māti, taču stāstījumā ir norādes uz to, ka attiecības nemaz nav tik nepārprotamas, tad varētu būt, ka apzināti viņš savu māti mīl, bet neapzināti izjūt ambivalenci, dalītas jūtas. Varam analizēt to, kas pateikts netieši, varam ievērot, kur rodas pauzes, kur stostīšanās. Freids šādi interpretē pārteikšanos: cilvēks it kā grib pateikt vienu, bet neapzināti izsprūk kas cits, kas nāk it kā no kādiem dziļākiem, neapzinātiem līmeņiem.

Kā dzīves stāstījumos sastaptu piemēru attiecībām starp apzināto un neapzināto gribu pieminēt stāstītāju atbildes uz jautājumu par bērnības pārdzīvojumu sekām. Uzstādīju šādu jautājumu: „Kādu iespaidu šie pārdzīvojumi — Latvijas atstāšana un bēgļu gaitas — ir atstājuši uz jūsu dzīvi?“ Tiešās atbildes uz šo jautājumu bija pārsvarā pozitīvas. 14 no 20 intervētajām personām atbildēja, ka šie bērnības pārdzīvojumi ir attīstījuši viņos vispārīgas pozitīvas īpašības — rūdījumu, pievēršanos nemateriālām vērtībām, pieredzes bagātību un izteiktu latviskās piederības izjūtu. Piemēram, kāds

stāstītājs atbildēja: „Es domāju, ka tas man vienkārši lika ātrāk pieaugt, būt patstāvīgākam, jo bija jābūt stipram un bija jāvar. Nevarēja apsēsties un sākt raudāt.“ Cits atkal piebilda: „Zināmā mērā tādu norūdījumu tas deva. Pirms tam es laikam biju diezgan liels pienapuika.“ Šīs pozitīvi noskaņotās atbildes norāda uz spēju meklēt un atrast dzīvē pozitīvo, bet reizēm tās arī var pārklāt vai minimalizēt Latvijas atstāšanas emocionālā pārdzīvojuma smagumu.

Zīmīgi, ka intervēšanas gaitā vairāki pētījuma dalībnieki minēja, ka viņiem vēl arvien ir īpaša tendence emocionāli norobežoties no nepatīkamā un sāpīgā, jo varētu būt grūtības ar šo smago emociju izpausmēm. Vairāki pētījuma dalībnieki emocionālītātes noliegšanu vai minimalizēšanu atzina interviju gaitā. Piemēram, Mirdza, stāstot par Latvijas atstāšanas brīdi, izteicās, ka „brauciens bija galīgi nenožīmīgs, bērniem bija vienalga“. Bet vēlāk tās pašas intervijas gaitā, kad vaicāju Mirdzai par t. s. *dīpīšu* nometņu laiku, viņa piebilda: „Es domāju, ka manas jūtas jau tad bija tik dziļas un smagas, ka es nevarēju par to domāt, jo nāk raudiens, vai ne. Un, kad es sāku raudāt, es palieku histēriska. Es neraudu tā skaisti, es palieku histēriska tūlīt. Vienkārši nevarēju atļauties ieiet tajās izjūtās.“

Intervijas gaitā Mirdza atkārtoti uzsvēra, ka viņai „nekad, nekur nav bijis bail“. Bet, par spīti šīm apzinātajām jūtām, Mirdza piemin, ka sapņos viss izskatījies mazliet citādāk: „Arī sapņos dzirdu sirēnas. Iztraucos no miega, un liekas, ka kaut kur jāskrien. Vēlāk tie sapņi pārvērtās par kaut ko regulāru — it kā kaut kur būtu jātiek, bet tikt nevar. Tāda cīņa ar miglām. Kaut kas tāds murgains.“ Šajā intervijā redzam perfektu piemēru attiecībām starp apzināto un neapzināto. Apzinātā līmenī Mirdzai nav bijis bail, bet neapzinātajā līmenī, kas šajā gadījumā atklājas Mirdzas sapņos, parādās cita aina: redzams, ka Mirdza patiešām ir izjutusi bailes, taču viņa šīs bailes ir apspiedusi, noliegusi. Kā Mirdza pati saka, viņa negrib domāt par tām jūtām, kas ir dziļas un smagas, lai nebūtu jāraud.

Zentas interviju gaitā parādījās līdzīga jūtu noliegšana. Zenta par Latvijas atstāšanas brīdi stāstīja sekojošo: „Kad mēs beidzot tikām tanī ostā un iekāpām tanī kuģī, atceros, ka es stāvu pie kuģa malas un skatos, un saku: „Es to nekad neaizmirsīšu.“ Jo es kaut kur biju lasījusi: ja tu brauc projām, tad tev tā ir jādomā un tā ir jāsaka. Bet pašai man bija diezgan vienalga.“ Kad bija runa par *dīpīšu* nometņu laiku, Zenta ļoti ironiski izteicās par pieaugušo solījumiem, ka visi drīz atgriezīsoties „atbrīvotajā Latvijā“. Respektīvi, Zenta savos stāstījumos izpauca emocionālu distancēšanos ar savu šķietamo vienaldzību un ironiju. Tomēr vēlāk, kopīgā intervijā ar viņas jaunāko brāli Ludi, noskaidrojas, ka viņš neatceras, ka Zenta Latvijas atstāšanas brīdī būtu stoiski citējusi kādu grāmatu. Viņš saka: „Man kaut kā ir prātā, ka tu milzīgi raudāji.“ Brāļa teiktais mudināja Zentu vēlreiz pārdomāt, un tad viņa piebilda: „Var jau būt, ka es tanī reizē arī bimbāju, bet es neatceros.“ Jāmin vēl, ka Zentas skumjām varēja būt divi iemesli: gan dzimtenes atstāšana, gan tas, ka viņas tēvs vēl palika Latvijā. Jāpiebilst arī, ka šīs otrās, kopīgās intervijas laikā Zenta minēja, ka nesen bijusi radu salidojumā Kanādā, kur esot runājuši par bijušajām mājām Latvijā, un tad, kas ļoti būtiski, Zenta atzinās: „Es visu ceļu atpakaļ no Kanādas raudāju.“ Tātad patiešām ir iemesls domāt, ka tiem, kuri sākotnējā intervijā par Latvijas atstāšanas brīdi stāstīja ar minimālu emocionalitāti, šis dzimtenes atstāšanas brīdis tik nenožīmīgs nemaz nav bijis; iespējams, ka atturīgais stāstījums ir palīdzējis viņiem psiholoģiski aizsargāties no šīm smagajām izjūtām.

— Kā tas, ko smagi pārdzīvo, iespaido rīcību?

— Svarīgs ir arī jautājums par to, kas noticis pieredzes līmenī un kas notiek interpretācijas līmenī. Šeit ir tā saistība starp piedzīvoto un konstruēto vēsturi. No neiropsiholoģiskā viedokļa skatoties, emocionālais pārdzīvojums ir saistīts ar tīri neirofizioloģiskiem procesiem, kas atstāj pēdas mūsu smadzeņu darbībā. Emocionālo pārdzīvojumu mēs interpretējam, mēģinām to izprast un piešķirt tam nozīmīgumu. Man ļoti patīk Valtera Benjamina metafora par atmiņas stāstījuma salīdzināšanu ar aušanas procesu: pats emocionālais piedzīvojums līdzinās velkiem, bet naratīvais konstruējums — audiem. Vienīgi jāatceras, ka tas ir dinamisks process un pats stāstījums ir potenciāli orientēts uz pārmaiņām.

Jāatceras, ka stāstījums ir process, kas apvieno un kas pārdzīvojumam piešķir jēgu. Tādēļ pēc tam, kad šī jēga ir attīstīta, stāstījums tiek atkārtots relatīvi nemainīgā formā, kaut gan ne identiski. Piemēram, Vizbulīti intervēju vairākas reizes, ar vairāku mēnešu starplaiku. Katru reizi Vizbulītes stāstījums bija ļoti līdzīgs. Ir iemesls domāt, ka šie Latvijas atstāšanas naratīvi tika veidoti galvenokārt pēckara posmā, *dīpīšu* nometņu laikā, kad cilvēkiem bija daudz laika pārdomām. (Kā viena māte man stāstīja, pašā dzimtenes atstāšanas brīdī viņai nebija laika domāt par šī notikuma

nozīmīgumu, jo viņa bija pārņemta ar domām par to, kur ņemt ēdienu saviem bērniem.) Pēckara posmā par Latvijas atstāšanu daudz runāja, lai šo pārdzīvojumu labāk izprastu, kā arī — lai varētu Apvienoto Nāciju Organizācijas pārstāvjiem skaidrot savu nevēlēšanos atgriezties okupētajā Latvijā. Un tieši tāpēc, ka šie sākotnējie stāstījumi bija piesātināti ar jēgas meklējumiem, tie ieguva īpašu nozīmīgumu. Tomēr reizēm atkārtoto interviju gaitā stāstījuma būtībā radās izmaiņas.

Šajā sakarā it īpaši jūtama mijiedarbība ar pārmaiņām šodienas redzeslokā un šodienas emocionālajā stāvoklī. Šīs pārmaiņas tagadnes kontekstā rodas, gan darbojoties jauniem faktoriem ārpus intervijas ietvariem, gan pašu interviju iedarbības ietekmē. Vizbulītes pirmais stāstījums par dzimtenes atstāšanu bija visemocionālākais; kaut gan nākamajos divos stāstījumos saturs bija gluži līdzīgs, tomēr emocionālā tonalitāte bija mainījusies. To varētu izskaidrot tādējādi, ka laikā starp intervijām bija mazinājusies viņas pamestības izjūta. Turklāt Vizbulīte atzinās, ka izdevība emocionāli izlādēties pirmās intervijas laikā palīdzējusi viņai atgūt tagadējo emocionālo labsajūtu.

Arī Vizbulītes brālis maina savu stāstījumu intervijas gaitā. Kā jau minēts, sākot savu stāstījumu par Latvijas atstāšanu, Miķelis apraksta mantām piekrautos ratus, kuriem viņš „kā varonis” sēž pašā virsū. Šo „varoņa” tēlu Miķelis veido tālāk, stāstot, ka viņš pirmajā bēgļu novietnē Vācijā esot gulējis, spēlējis un darbojies četrstāvīgas gultas pašā augšā un no šiem augstumiem lidinājis papīra lidmašīnas. Viņa stāstījumā klausoties, man nāca prātā salīdzinājums ar kara laika bumbvedēju lidotājiem. Intervijas gaitā Miķelis gan pats sāk apšaubīt, vai tā bijusi četrstāvu vai trīsstāvu gulta. Taču galvenais šā „varoņa” tēla sakarā ir tas, ka savā pirmajā stāstījumā par bēgļu gaitām Miķelis ne reizi nepiemin slimošanu. Tikai tad, kad es pavaicāju, vai bēgļu gaitās ir piedzīvotas kādas slimības (par tām iepriekšējās intervijās bija minējušas viņa māsa un māte), viņš atzinās, ka esot bijis fiziski vārgs un slimīgs puika un reizēm pat nokļuvis slimnīcā. Zīmīgi arī tas, ka, reiz ietilpinājis slimošanu savā atmiņu stāstījumā, viņš turpmāk daudz atklātākā garā minēja dažādas epizodes par savu fizisko nevarību vai arī emocionālo nedrošību. Līdz ar šo atklātību viņa stāstījumā ieraugāmā „naratīvā identitāte” (*P. Ricoeur*) šķiet daudz spēcīgāka.

— Es saprotu, ka naratīvā konstrukcija nav viss, bet varbūt tā ir svarīgāka nekā paši piedzīvojumi?...

— Jā, te nu var debatēt, kas ir svarīgāks — piedzīvojums vai stāstījums. Šis jautājums saistīts ar vārda autobiogrāfija etimoloģisko izcelsmi, ar attieksmi starp *autos*, *bios* un *graphos*. Literatūras kritiķi Olnijs (*Olney*) un Gusdorfs (*Gusdorf*) uzsver, ka, lai gan agrāk autobiogrāfisko stāstījumu uzskatīja par objektīvu dzīves (*bios*) atspoguļojumu, tagad neviens šādam uzskatam vairs nepiekrīt. Šodien atmiņa drīzāk tiek uzskatīta par „lielo mākslinieci”, kas mudina katru cilvēku veidot savu dzīves stāstījumu kā mākslas darbu. Olnijs un Gusdorfs uzsver autobiogrāfisko stāstījumu nozīmīgumu saistībā ar *autos*, ar cilvēka „es” pārliecības veidošanos. Autobiogrāfiskajā stāstījumā autors pa pusei atklāj, pa pusei no jauna rada pats sevi.

Pretstatā uzskatam par *bios* vai *autos* nozīmīgumu autobiogrāfiskajā stāstījumā, postmodernisti uzsver, ka viss ir atkarīgs no *graphie*, no stāstīšanas vai rakstīšanas procesa. Rolāns Barts (*Barthes*) apgalvo, ka „teksta subjekts nav nekas cits kā valodas mistrojums”, un glorificē valodas visvarenību. Šim viedoklim savukārt pretojas literatūras kritiķes feministes, uzsverot, ka gan sievietē, gan viņas dzīves pieredze nav vienīgi teksta sastāvdaļa, bet eksistē arī ārpus šā teksta, ka sievietē (arī vīrietis) „patiešām eksistē šajā pasaulē”. Jautājums par *bios* būtību īpaši attiecas uz gadījumiem, kad sievietē vai vīrietis ir cietis no apspiestības vai vardarbības. Feministes uzsver, ka šie pārdzīvojumi ir autentiski un vardarbība ir autentiska, tajā pašā laikā nenoliedzot, ka atmiņu stāstījumu iespaido gan pats notikums, gan tā uztvere notikuma brīdī, gan indivīda dzīves dinamika noteiktā sociālā un kultūras vidē.

Literatūras kritiķes feministes uzsver autobiogrāfiskā stāstījuma nozīmīgumu sievietes vai vīrieša identitātes veidošanās procesā, bet iebilst pret Olnija un Gusdorfa viedokli, ka stāstījuma galarezultātā top *autos*, kas ir viengabalains, patstāvīgs un ar pilnveidotu apziņu par sevi un savu dzīvi. Feministes uzsver, ka autobiogrāfiskajos stāstījumos parādās identitātes daudzpusība, attiecību nozīmīgums un zemapziņas strāvājumi. Lioneta (*Lionette*) analizē autobiogrāfiskā stāstīšanas procesa līdzību ar sarunu starp „es” tagadnē un „viņš” vai „viņa” pagātnē. Stāstījuma process vienlaikus ir arī dialogs ar klausītāju, un šā dialoga gaitā pastāv iespējamība gan atklāt, gan noslēpt. Bet varbūt visbūtiskākais ir tas, ka autobiogrāfiskā stāstījuma gaitā paveras jaunas iespējas — iespējas radīt jaunu nozīmīgumu dzīvē pieredzētajam, atklāt un veidot jaunus aspektus

savai identitātei, radīt jaunu dzīves stāstījumu, kas nevarības vai mazvērtības sajūtas vietā piesaka varēšanu un pašcieņu. Man liekas, ka ir svarīgi apzināties *bios*, *autos* un *graphie* mijiedarbību un savstarpējo nozīmīgumu.

— Par subjektīvās attieksmes lomu. Tu minēji, ka, ja būtu rakstījusi par savām intervijām pirms 16 gadiem, kad šīs mutvārdu vēstures intervijas tika ierakstītas, tad būtu darījusi to pilnīgi citādāk nekā tagad. Vai to nosaka tava profesionālā izaugsme un pilnveidošanās vai tas, ka tevī personiski kaut kas ir mainījies un tāpēc tu uz šīm intervijām skaties citādāk?

— Mēs vienmēr maināmies — fiziski, fizioloģiski, visādos veidos —, tas ir neizbēgami. Un tas, kādā veidā šīs maiņas notiek, tas ietilpina sevī visu — ne tikai manus emocionālos pārdzīvojumus pēdējos 16 gados, bet arī visu pārējo, arī informāciju, ko esmu ieguvusi, visu, ko esmu lasījusi, visus dialogus, kas man ir bijuši, visu, ko esmu mēģinājusi pati sevī integrēt.

— Varbūt tev tagad ir objektīvāka, zinātniskāka izpratne, kas varbūt ir pilnvērtīgāka nekā emocionālā?

— O nē, es domāju, ka emocijas ir arī tagad, bet citādā veidā. Toreiz emocijas bija tiešākas sakarā ar manu līdzdalību pašā intervēšanas procesā. Bet emocionālais pārdzīvojums man ir svarīgs vēl arvien. Es esmu ļoti emocionāls cilvēks, emocionālais elements man vienmēr ir būtisks. Atšķirība ir tā, ka tagad es dzīves stāstījumu uztveru kā stāstījumu par pieredzi, nevis kā kailu pieredzes atspoguļojumu.

— Vai atšķiras sagatavošanās intervijām agrāk un tagad?

— Agrāk, kad realizēju 1979. gada mutvārdu vēstures projektu un intervēju Amerikā dzīvojošos vecākās paaudzes latviešus — daudzus ļoti izcilus māksliniekus, kā, piemēram, Augustu Annusu un Hertu Lūsi —, pirms intervijas mēģināju uzzināt un izlasīt visu man pieejamo informāciju par šiem cilvēkiem. Ja es tagad ietu uz interviju ar šāda līmeņa mākslinieku, lai ierakstītu viņa dzīvesstāstu, tad arī gribētu iepriekš uzzināt, kas par viņu līdz šim bijis rakstīts un kādā vidē viņš ir darbojies. Man arī tagad būtu svarīgi mēģināt jau iepriekš uzzināt kaut ko, piemēram, par Nacionālo Operu trīsdesmitajos gados, — pat neskatoties uz to, ka tagad es vairs nevērtēju šos stāstījumus kā vēstures liecības, bet gan kā personīgās pieredzes interpretācijas. Lielākā atšķirība starp manām agrākajām un tagadējām intervijām ir tā, ka mani pašreizējie pētījumi ir saistīti ar kādu specifisku jautājumu, piemēram, ar etniskās identitātes veidošanos. Līdz ar to man jau iepriekš ir izstrādāti konkrēti jautājumi, kurus uzdošu visiem intervējamajiem. Agrāk katram vaicāju to, kas man tajā brīdī šķita interesants un būtisks. Bez vienotas jautājumu struktūras iegūtais materiāls klāsts ir tik ļoti plašs, ka to vēlāk ir grūtāk analizēt un sasaistīt kopā. Tomēr man bija ļoti interesanti stundām, pat dienām ilgi klausīties, kā Augusts Annuss stāsta par savu piedzīvojumiem piesātināto dzīvi; sēdēju un vēroju gan Annusu, gan milzīgajos audeklos uzburtos zvejnieku tīklus un laivas, kas, šķiet, man līdz mūža beigām būs iegūlušas atmiņā.

— Vai intervējamajam jādod iespēja sagatavoties jautājumiem?

— Es vienmēr iepriekš izstāstu, apmēram par ko jautāšu. Piemēram, ka jautāšu par Latvijā pavadītās bērnības atmiņām vai par atmiņām kopš Latvijas atstāšanas brīža.

— Vai spontānam, iepriekš nesagatavotam stāstam nav savas priekšrocības?

— Jā, noteikti. Es parasti vispirms uzdošu kādu vispārīgu jautājumu, piemēram: „Kā jūs atceraties Latvijas atstāšanas posmu?” Un tad, kad stāstītājs ir spontāni atbildējis, es uzdošu papildu jautājumus, piemēram: „Kāda bija jūsu izpratne par šo notikumu tajā laikā?”

— Cik lielā mērā pieļaujama provokācijas izmantošana intervijās?

— Ilustrācijai minēju piemēru no grāmatas „Laimīgs piedzimis” (sk. nodaļu „Bērni no nacistu ģimenes”). Intervētājs ir ebrejs, kas bijis Anglijas armijā un 1947. gadā atgriezies Vācijā, kur visi viņa radnieki gājuši bojā, un nu viņš ar visu šo pārdzīvojumu bagāžu intervē bijušo nacistu bērnus. Mani pārsteidza viena telefona saruna un intervētāja ļoti aktīvā attieksme, kad notika nevis intervija, bet kolosāls strīds. Saruna risinājās apmēram tā: „Vai jūs esat gatavs runāt ar mani pa telefonu?” — „Vēl ne.” — „Kāpēc ne?” — „Es zinu, ko jūs gribat.” — „Mani interesē jūsu dzīve un jūsu vecāki.” — „Kāpēc?” — „Labs jautājums.” Tālāk notiek ass strīds, un nobeigumā: „Vai jūs mīlat savu tēvu, kurš

bijis nacists, kurš ir izdarījis noziegumu pret cilvēci, kurš ir iznīcinājis ebrejus?“ — „Nē, nemīlu.“ — „Kāpēc?“ — „Ja es viņu mīlētu, tad es viņu nīstu. Es viņu nenīstu, tāpēc esmu līdzvainīgs.“ Intervētājs saka: „Nē, nē, jūs neesat līdzvainīgs.“ Un tālāk nonāk pat tik tālu, ka intervējamais pārmet: „Jūs nodarbojaties ar ļaunu spēli, jūs atsvaidzināt naidu.“ Tad intervētājs atbild: „Es vēlu jums laimi!“ Un beigās jautā: „Vai mēs šķiramies kā naidnieki?“ — „Nē, es vēlu jums labu.“ Cik lielā mērā drīkst izprovocēt, lai atklātu jūtas, pārdzīvojumus?

Tas ir ļoti svarīgs ētikas jautājums. Es tīšām mēģinu neprovocēt. Agrāk, pirms manas profesionālās pieredzes psiholoģijas laukā, es varbūt netīšām izprovocēju, bet tagad apzināti mēģinu to nedarīt, jo uzskatu: ja esmu izprovocējusi kādas neapzinātas jūtas, kādu trauksmainību, kādu agresiju, kādas dziļas skumjas, tad man arī jābūt gatavai sniegt šim cilvēkam atbalstu un palīdzību.

— Kā var fiksēt emocionālo pārdzīvojumu stāstījuma laikā?

— Svarīgu informāciju sniedz sejas izteiksme, svarīga ir arī t. s. ķermeņa valoda, ķermeņa poza kopumā, — piemēram, vai stāstītāja ķermenis ir saspringts vai atbrīvots. Nozīmīga ir arī sevis pašā kontrole — vai es jūtos saspringts? Un, ja es tā jūtos, tad kāpēc? Piemēram, atceros, ka vienas intervijas laikā konstatēju, ka mans ķermenis ir tāds saspringts, nebrīvs, ka pati jūtos neērti. Vēlāk, analizējot šīs intervijas materiālu, konstatēju, ka tieši šai stāstītājai piemita ļoti spēcīgs psiholoģiskās aizsardzības mehānisms, viņa ļoti centās sevi aizsargāt no nepatīkamām, sāpīgām jūtām. Respektīvi, šī viņas aizsargreakcija radīja sasprindzinājumu, ko es acīmredzot pārnesu uz sevi un varēju fiziski sajust savā ķermenī. Svarīgi ir arī atzīmēt stāstītāja intonāciju un pauzes, taču to var darīt arī vēlāk, — klausoties magnetofona ierakstu.

— Vakar es apmeklēju drauga māti. Viņa kaplēja vagas, stāvēja un ēda līdzpaņemto pleksti. Un tad es atcerējos, ko runājām par pētnieka atbildību: pētnieki uzmācas ar savām intervijām, bet cilvēki savukārt dzīvo savu dzīvi. Kur ir robeža, ko pētnieks nedrīkst pārkāpt?

— Jā, gadījums ar lībiešiem ir kaut kas īpašs, jo viņu patiešām ir tik maz, bet interese par viņiem ir tik liela. Turpretī visa mana intervētājas pieredze gandrīz nenoliedzami ir bijusi pozitīva — cilvēki priecājas, ka kādam ir interese par viņu dzīvi, ka kāds to uzskata par vērtību, ka kāds grib klausīties viņu stāstījumā. Pēc tam cilvēki man ir teikuši, ka viņiem ir bijis interesanti, un arī man ir bijis ļoti interesanti. Tas mums ir bijis tāds kopīgs pozitīvs emocionāls pārdzīvojums.

Man patīk citēt franču rakstnieku Moruā, kurš teic, ka ik dzīves stāstījums ir kā mākslas darbs. Un tas patiešām ir radošs process — process, kas nenoliedzami atņem enerģiju, bet pēc tam šo enerģiju pārveidotā formā atdod atpakaļ.

Mutvārdu vēsture un muzejs*

Pēteris Dajevskis

Kā lai mutvārdu vēsturi padara par publisku informāciju? Kā ar šo milzu vērtību iepazīstināt pārējo pasauli? Ļoti svarīgs ir misijas jautājums un mērķis. Kas ir muzeja mērķis un funkcija? Kā mutvārdu vēstures informāciju ievietot muzeja struktūrā un iekļaut interpretācijas plānā?

Mums jāizdomā, kā mutvārdu funkciju pielāgot muzejam. Jo muzejā tipiski dominē objekts. Tomēr muzejs ir komunikāciju sistēma, nevis objektu noliktava. Mēs ieejam muzejā, un tur stāv objekti. Muzeja darbinieks, kurators, izstāžu veidotājs, izglītības speciālists un skolotājs ir informācijas nesēji, publika ir informācijas uztvērēja. Svarīga ir psiholoģiskā pieeja, veids, kā informācija tiek pārnesta, audiences attīstīšana. Ir svarīgi, lai audience nebūtu pasīva, lai muzejs būtu pārdzīvojums, nevis vieta, kur var pasīvi ieiet, paskatīties, iziet ārā un teikt: es biju muzejā, pavadīju tur stundu un kaut ko interesantu redzēju. Bet vai tas bija pārdzīvojums, kas ļāvis iegūt jaunu izpratni, — tas ir galvenais jautājums.

Kā informāciju pasniegt tā, lai to varētu interpretēt dažādos veidos? Muzejs var izvietot objektus un ievadīt, palīdzēt orientēties. Iedomājieties, ka esat aizbraukuši uz Āfriku un ieradušies Kenijā, kur jums īsā laikā jāiepazīstas ar svešu kultūru. Vai jūs varētu ieiet kādās Āfrikas cilts ciemā un uzreiz saprast, kas tur notiek? Es gribu teikt, ka jums jāiejūtas tā cilvēka lomā, kas pie jums ir atnācis. Varbūt pie jums atbrauc kāds ārābs, kurš nekad nav redzējis Baltijas jūru, un viņam nav ne mazākās skaidrības, kas vispār ir indoeiropieši. Un tagad jūsu uzdevums ir viņu iepazīstināt. Ja viņš ieies telpā, kur būs izlikti visi nepieciešamie objekti, vai viņš tiešām varēs saprast kaut ko par Mazirbes nozīmi vai līvu nozīmi?

Ir dažādi veidi, kā palīdzēt: mēs varam iesākt ar orientējošu ievadu. Milzīgu lomu var spēlēt mutvārdu vēsture. Orientācijai jāsniedz atbildes uz visiem svarīgākajiem jautājumiem. Kas, kāpēc, kad, kur? — tie ir galvenie jautājumi. Kāpēc mēs te esam, no kurienes esam nākuši, kāpēc mums tas ir jāzina. Ir arī cita metodika, kad muzejs iejūtas aktiera lomā. Piemēram, ja mēs skatāmies uz objektu, taču nezinām, kā to lietot, tad dažādu pie sienas esošu rīku lietojuma demonstrējumi parāda, kāda bijusi cilvēku adaptācija noteiktā laika periodā. Tas ir fascinējošs elements. Visa tehnoloģijas vēstures izpratne ir atkarīga no tā, kā apmeklētājiem šo vēsturi izskaidro.

Kāpēc cilvēki Amerikā iet uz muzeju? Vairāku iemeslu dēļ. Viņi iet „*searching for their cultural roots and a sense of belonging*” — meklēt savas kultūras saknes un piederības izjūtu. Cilvēks iet uz muzeju, jo citur šādas iespējas nebūs. Otrs ir kontinuitāte, saiknes ar pagātni. Trešā ir izklaide: šodien ir svētdienas rīts, skaista, gaiša diena, es ņemšu bērnus, un iesim kaut ko interesantu darīt. Pie jūras ir auksts, iesim kaut kur izklaidēties. Muzejs var piedāvāt izklaidi, kas funkcionāli ir saistīta ar izglītību.

Cilvēks iet uz muzeju arī tādēļ, lai uzzinātu kaut ko vairāk par citu cilvēku. Amerikas muzeju pētniecībā tas ir atzīts par svarīgāko muzeju apmeklēšanas iemeslu. Es runāju par dabas un vēstures, nevis mākslas muzejiem. Cilvēki grib uzzināt, kā dzīvo citi. Tā ir tāda kopība: tu esi cilvēks, es esmu cilvēks, bet mūsu pieredze ir atšķirīga. Tāpat daudzus interesē, kā cilvēki dzīvoja senos laikos, ar ko viņi atšķīrās no mums, ko ēda, ko vilka mugurā, kā strādāja, kā priecājās. Ja tu dzīvoji XIII gadsimtā Bauskā, kā tu izklaidējies? Tas taču ir ļoti interesants jautājums! Seko daudz grūtāks jautājums: kā seno cilvēku dzīves pieredze salīdzināma ar mūsdienu dzīves pieredzi? Ar ko viņu dzīve atšķīrās (bet varbūt neatšķīrās?) no mūsējās, un kā to interesantāk pasniegt?

Gatavojot izstādi, pirmais uzdevums ir izvēlēties galveno tēmu un skatpunktu. To sākumā grūti definēt. Viena no stratēģijām ir ģenerēt idejas radošā grupā un pēc tam tās realizēt telpā.

Interpretācijas jautājums. Noskaidrot muzeja interpretācijas motivāciju ir svarīgi dažādu iemeslu dēļ. Kāpēc ir vajadzīga interpretācija? Tās mērķis ir palīdzēt izprast un atrast kaut ko, kas ir svešs. Apmeklētājam jāizprot vieta, kurā viņš atrodas, cilvēku, notikumu nozīmi un tas, kā tie ir saistīti, tāpat — cilvēku dzīves stils, kultūras veids un pagātnes izjūta.

Lai ko arī mēs darītu, mūsu mērķis ir izpratne. Vai tā būtu izstāde vai filma, vai audiokasetes atskaņojums — tas viss palīdz mums saprast, kāpēc tas tur ir. Ne tikai kas tur ir, bet kāpēc tas tur ir un kāpēc tas ir svarīgs. Tad seko demonstrācijas — kā tas viss darbojas un tiek izmantots.

Interpretāciju var pasniegt ar publikācijām: ar grāmatām, žurnālu rakstiem. Var interpretēt arī ar mūziku, ar koncertiem. Taču ir nepieciešama informācija. Muzejam ir izglītojoša funkcija. Muzeja funkcija nav tikai mantu glabāšana (objekts pats mūs neuzrunās), muzejam ir jāizglīto cilvēki.

Par muzeja sekmēm. Ir vajadzīgs sagatavots, profesionāli trenēts cilvēks, kas administratīvi vada projektu un kam ir attiecīgie kontakti. Tāpat nepieciešami izglītības speciālisti, kas var attīstīt interpretācijas mērķus. Bez izglītības principiem vispār nav vērts sākt.

Grūtākais ir procentuāli sadalīt informācijas apjomu starp dažādām tēmām. Piemēram, mazā Amerikas pilsētīnā ļoti svarīgs jautājums ir imigrācija. Otrkārt — šīs pilsētiņas vēsture, treškārt — vecās un jaunās tradīcijas. Tad — smags darbs. Piektā tēma — saimes, kopības izjūta. Kā procentuāli sadalīt informāciju starp šīm piecām tēmām? Kā paraugs var noderēt šāds dalījums: imigrācija — 7%, vēsture — 10%, vecās un jaunās tradīcijas — 25%, darbs — 25%, saimes izjūta — 35%.

Nākamais jautājums: kā šo stāstu izstāstīt? Cik daudz objektu nepieciešams? Stāstot par darbu, jāstāsta par darbarīkiem. Cik kolekcijā ir darbarīku? Vai pietiek, varbūt jāaizņemas no citurienes? Kā var aprakstīt saimes izjūtu, ar kādiem dokumentiem? Varbūt jāmeklē dienasgrāmatas? Izstādē var būt ietvertas vairākas tēmas: no kurienes mēs nākam, kas bijuši mūsu senči, kādi bijuši pirmie cilvēki; varbūt gribam apskatīt kultūrģeogrāfisko vēsturi, varbūt gribam parādīt vizuāli dokumentēto informāciju par pirmo valdes sēdi...

Ļoti svarīgs muzeja darba jautājums ir tekstuālās informācijas pasniegšana ar uzrakstiem. Izstādē uzmanīgi jākontrolē tekstu daudzums un burtu lielums, lai caurmēra cilvēks varētu informāciju uztvert. Vienalga, ko muzejs dara, mērķis ir viens — izpratne.

Kādi ir muzeja profesionālie standarti? Vispirms profesionāli jāizvērtē, kāds ir izdevīgākais materiāla pasniegšanas veids (video vai magnetofona ieraksts, arheoloģisks objekts u. tml.), vai tas spēj izstāstīt stāstu. Mēs nevaram parādīt visu. Mēs nevaram likt pie sienām profesionālas disertācijas. Visā pasaulē kuratori grib to darīt, bet psihologi ir aprēķinājuši, ka cilvēks uz sienas izlasa apmēram 200 vārdu. Vairāk vārdu cilvēks neuztver, atskaitot, protams, gadījumu, kad tas ir etnogrāfs vai citādi profesionāli ieinteresēts apmeklētājs.

Svarīgs ir arī informācijas sakārtojums — burtu forma un teksta salikums. Nākamais princips: dokumentam, arhīva materiālam ir jābūt visiem pieejamam, ar to jādalās, citādi to var uzskatīt par pazaudētu. Varbūt jautājums, ko šeit esat atrisinājuši, citur ir problēma — varbūt Rēzeknē kāds mokās ar to pašu jautājumu un lieki tērē savu laiku. Viņam būtu jābalstās uz tā, ko jūs jau zināt. Tas ir akadēmisks jautājums.

Jādefinē, kas ir publiska informācija: atradumi, kas tagad atrodas arhīvā, ir publiska informācija, jo sagādāti par publisku naudu. Tomēr valdības nostājā uzsvērtā pētījumu lietderība. Ir daudz tādu pētījumu lauku, ko privātfirma nevar atļauties. Tātad valdības uzdevums ir sekmēt informācijas apriti, ko pēc tam katrs savā veidā var attīstīt tālāk. Ja vari ar to pelnīt, apsveicami! Bet katram ir tiesības informāciju dabūt. Amerikā, piemēram, visas pagātnes liecības, visi dokumenti un mutvārdu vēstures vērtības atrodas nacionālajos arhīvos, folkloras institūtā. Katram Amerikas pilsonim un visiem ciemiņiem ir iespējams ar tiem iepazīties un tos kopēt. Tie ir publiski dokumenti. Ja gribat interpretēt kādu filmu, jums ir tādas tiesības. Un, ja kāds grib izmantot šo materiālu biznesa vai tūrisma filmai, lai viņš to dara!

Attiecības starp muzeju un publiku. Vai Rīgas lidostas tūrisma informācijas birojā var atrast uzaicinājumu uz šo muzeju? Tādai informācijai ir jābūt!

Arī tad, kad cilvēks ienāk muzejā, viņš attiecīgi jāorientē. Protams, var iznākt direktors un iepazīties, izvadāt pa galeriju un visu izskaidrot; tas ir ļoti personīgs, pat burvīgs orientācijas veids. Bet katrs tūrists jau nedabūs kā ekskursijas vadītāju muzeja direktoru, tas nav iespējams. Tāpēc mums jādomā, kā cilvēku orientēt. Viņam vajag vietu, kur apsēsties, iepazīties. Nav jau obligāti jārunā. Varbūt viņš ir arābs un nesaprot ne vārda. Tad kā viņš sapratīs, kas te ir?

Noderēs tā sauktais *outreach* princips: pasniegt viesim palīdzīgu roku. Jūsu pienākums ir pozitīvi pasniegt viesim roku, un tā ir tā pati viesmīlība, ko jūs sniežat savās mājās.

Tad — cilvēki, personāls: ko viņi prot, ko viņi dara. Visiem muzeja darbiniekiem ir publiska funkcija. Ja cilvēks ienāks lielākā muzejā, tad pirmais, ko viņš satiks, būs sargs. Sargs ir viena no

vispubliskākajām personām visā muzejā. Tā ir visā pasaulē — kad kāds ienāk muzejā, pirmais, ko viņš instinktīvi prasa, ir: kā lai es tieku uz tādu un tādu zāli? Varbūt viņš nesaprot uzzīmēto karti. Un viņš redz, ka tur stāv kāds cilvēks; viņš, protams, iet tam klāt un prasa. Un ja nu tas atbild, ka tā nav viņa darīšana? Es nedomāju, ka šis cilvēks jutīsies sevišķi gaidīts, vai ne? Visam personālam jābūt atsaucīgam, pretimnākošam. Un vesels virziens, par ko mēs varam runāt, ir tā saucamais *front line management*. Šis jēdziens cēlies no militārās terminoloģijas: runa ir par pirmo, ko tu satiec savā ceļā.

Muzeja tēls — *the image of the museum*. Iejūties viesā ādā, apdomā, kā tu redzi šo vietu — kā tevi uzņēma, vai tas bija patīkams piedzīvojums, vai arī tas bija vienkārši tā: aiziet uz autobusu staciju, aizbraukt, atbraukt un visu aizmirst. Iespaidu veido trīs elementi: *perception*, *attitudes* un *experience*. *Perception* nāk no psiholoģijas — kā kaut kas tiek uztverts: pozitīvi vai negatīvi. *Attitudes* raksturo pieeju — kāda ir tava pieeja. Trešais komponents norāda uz notikumu — ja tas bija notikums tavā dzīvē, tu nevis vienkārši gāji uz muzeju, bet guvi jaunu pieredzi.

Diezgan plaši pētīts jautājums, kā publicēt materiālus par muzeju, lai cilvēkus iekārdinātu tos pirt. Laika gaitā tehnoloģija ir ļoti mainījusies. Tagad par nelielu naudu var iegūt ļoti skaistas publikācijas. Kā muzejs pats sevi pasniedz? Publikācijām jābūt pievilcīgām. Līdztekus, protams, jāņem vērā pētnieciskais moments, bet visupirms publikācijām jābūt pievilcīgām.

Amerikā lielākā daļa muzeju funkcionē tāpēc, ka puse no to budžeta līdzekļiem nāk no kafejnīcām. Tūristu biroja vadītāja, kas brauc uz Polinēzijas salām, man stāstīja: tikko tu esi izkāpis no lidmašīnas, tev sāk likt apkārt puķes, nes klāt visādus ēdienus, un tu tai brīdī pārvērties, tu jūties kā Polinēzijā. Tai brīdī notiek tā maģija, tas, ko sauc par *entertainment*. Un mūsu, latviešu, tradīcijās taču arī tik svarīgu vietu ieņem puķes, tāpat pīrāgi! Kad ierodas viesis, viņam piedāvā pīrāgu, — vienkārša viesmīlība! Tas ir viens mazs piemērs, taču kafejnīca var izmantot visus vietējos resursus, lai radītu ienākumus.

Ja mēs pēc šādiem principiem veidosim muzeju, tas strādās kā magnēts un piesaistīs apmeklētājus. Tad rodas vairāki pozitīvi efekti. Kundze, kas cep pīrākus, noteikti kaut ko iegūs. Varbūt katru otro svētdienu ēdīsiet butes un tad runāsi ne tikai par butēm, bet arī par zvejniecību. Tad arī zvejnieki būs ieguvēji. Kamēr tu ēd butes, tu vari runāt par zvejniecību un interpretēt, kas tā tāda ir, un tur nāk klāt mutvārdu vēsture. Tāda ir loģiskā struktūra. Kā to praktiski realizēt, tas ir nākamais jautājums.

Ir vajadzīgs scenārijs, kā stāstījumu attīstīt, un teatrāla pieeja te lieti noder. Svarīgi ir mainīt gaisotni — kad tu ienāc, tu neesi ieradies muzejā, bet XIX gadsimta krogā. Tu uzreiz esi pārsteigts: tā ir jauna vieta, tas vairs nav muzejs! Mūsu motivācija liek mums domāt: kā izstāstīt vēsturi?

Atgriežoties pie jautājuma par mutvārdu vēstures materiāliem, — kā mēs tos varētu parādīt, likt lietā? Amerikā ir izplatīts jēdziens *daineris* — vieta, kur var lēti paēst; tur ir metāls un plastikāts, un tur neaizraujas ar skaistumu. Taču tur parādās vēl kāda funkcija. Amerikas *dainerī* tu vari atskaņot mūziku — tur ir tāda maza kastīte, tu nospied podziņu un vari dabūt visas populārākās tēmas. Tu vari atskaņot rokmūziku vai Frenku Sinatru, vai vienalga ko, kas tev pašam labāk patīk. *Daineri* biežāk sastopami nevis lielajās, bet Vidusamerikas mazajās pilsētās, un ir interesanti sēdēt un klausīties, kas katrā pilsētā vietējiem vairāk patīk. Bet *daineris* ir arī mutvārdu vēstures centrs, jo tur, sevišķi mazākās pilsētās, zemnieki sanāk kopā, lai stāstītu savus dienišķos notikumus — kas ir un kas nav noticis. Tā ir krogus ideja, kas tika izmantota izstādē Masačūsetsas štatā. Tas notika kurpnieka amata un industriālās revolūcijas vēstures muzejā. Taču šajā muzeja *dainerī* ēdienu vis nepiedāvāja, jo tas bija mutvārdu vēstures *daineris*. Tu apsēdies, piespied pogu, un uzreiz kāds vecs kurpnieks sāk stāstīt, kā toreiz bijis, kā viņš taisījis kurpes. Tāds bija tas „ēdiens“. Dzīvesstāsti stāstīja par dzīvi industriālās revolūcijas laikmetā. Tas uzreiz piedāvāja tādu ļoti pievilcīgu veidu, kā ievirzīt cilvēku, likt viņam gandrīz spontāni dzīvot līdzī, iejusties.

Otrs piemērs būs tradicionālāks. Ja tepat blakus atvērtu muzeju, tad tur varētu būt neliela telpa, augstākais, ar 20 sēdvietām. Tādā telpā varētu mierīgi apsēsties, tur būtu vēsi, patīkami, un tur atrastos 29 collu monitors. Tam jābūt lieliem un labiem. Un tajā jūs no putna lidojuma varētu apskatīt Kurzemi — kur atrodas Kolkas rags, kur citas vietas.

Folkloras un dzīvesstāstu pētniecība

Guntis Pakalns

Pēdējos gadu desmitos pasaulē ir pieaugusi interese par folkloras tekstu dažādiem kontekstiem un ļoti mainījusies izpratne par folkloristikas uzdevumiem. Tie ir romantisma laikmeta mīti, ka folkloras ir nemainīga „visas tautas manta” un ka mūsdienās tā „izmirst”. Folkloru nevar identificēt tikai ar pagātnes un zemnieku sabiedrības folkloru. Masu komunikācijas līdzekļu attīstība nevis kavē, bet gan īpaši veicina folkloras izplatīšanos. Pilnvērtīga folkloras var pastāvēt un rasties arī ļoti mazas grupas ietvaros — piemēram, biroja folkloras. Mūsdienās sava folkloras ir katrai sociālai vai profesionālai grupai (šoferiem, ārstiem, studentiem utt.). Varbūt mutvārdu vēstures pētniekiem arī ir sava folkloras (kā, piemēram, folkloristiem ir folkloras par saviem kolēģiem un savu zinātņi). Tāpat tiek pārvarēti mīti, ka folkloras pastāv tikai mutvārdu formā un ka obligāta folkloras pazīme ir tās poētiskums, skaistums.

Sociālisma laikā ar tautas kultūras izpēti saistītās zinātnes ir bijušas šauri norobežotas — folkloristi, etnogrāfi, sociologi, muzikologi utt.*, kuri katrs „apkopa savu lauciņu” un sargājās iziet ārpus savas kompetences robežām. Un tagad, pēdējos gados, mēs attopamies, ka esam cits citam vajadzīgi, ka patiesībā darām vienu un to pašu. Mūsu objekts ir „vienkāršā tauta”. Nevis „augstā” kultūra un māksla, bet tautas ikdienas kultūra, kas nereti izrādās stiprāka un spēcīgāka par to kultūru, ko rada un uztur, teiksim, profesionāli rakstnieki vai augstas klases mākslinieki. Tās ir virsotnes, bet kaut vai pēc ikvakara apsveikumu koncertiem radio mēs redzam, ka tautas masās funkcionē pavisam cita veida kultūra, cita „gaume”, kas ir it kā šķietami banālu albuma pantu līmenī.

Mutvārdu vēstures pētniekiem varētu iznākt sastapties ar folkloru un folkloristiku galvenokārt sekojošās situācijās: 1) atpazīstot folkloras tekstus savās intervijās (sk. tālāk piemērus par spoku stāstiem un mūsdienu teikām); 2) iepazīstoties ar tradicionālās folkloristikas metodēm, vērtībām un aizspriedumiem; 3) pētot Latviešu folkloras krātuves (LFK) folkloras arhīvu.

Viņus varētu pārsteigt tradicionālās folkloristikas šķietamais inertums, konservatīvisms, kuram tomēr ir dažādi aspekti. LFK kā Latvijā lielākais folkloras pētniecības centrs ir veidojies noteiktā laikā un noteiktos vēsturiskos apstākļos. Paaudžu gaitā uzkrātā pētnieku pieredze nosaka to, ka „viņus nevar strauji grozīt un šķobīt”. Piemēram, astoņdesmitajos gados sevi pieteica kārtējais mitoloģijas pētniecības (vienlaikus — radīšanas, interpretācijas) vilnis, kura pamatprincips — protams, nedaudz vienkāršojot, — nereti bija šāds: tendenciozi izvēloties atsevišķus faktus un ignorējot pārējos, var uzbūvēt vēl vienu skaistu, mūsdienu izpratnei ērti atbilstošu un tautas pašapziņai patīkamu teoriju par senlatviešu mītiem. Taču LFK zinātnieki skatījās uz to skeptiski, jo redzēja, ka kopējais faktu materiāls liecina par pavisam ko citu. Tas sakāms arī par aizraušanos ar t. s. trīsdaļīgo pasaules modeli — ja grib, to var „rekonstruēt” no visa kā, kaut vai no visparastākā puķu poda uz palodzes: tur ir augša — debesis, tur ir pats kaktuss, tur ir zemes virsma un pazeme ar tārpiniem. Tā ir pārāk universāla shēma, lai ar to pamatotu ko nacionāli savdabīgu.

Tāpat var nākties (kas būtu pat vēlams) saskarties ar LFK folkloras arhīvu, kura apjoms ir grūti aptverams. Tajā ir gandrīz trīs miljoni pierakstu, kas savākti galvenokārt XX gs. 20. un 30. gados (sevišķi daudz — ar skolēnu palīdzību) un pēckara laika zinātniskajās ekspedīcijās. Viena no problēmām, kuru nācās ievērot Vācijā un citur pasaulē un kura drīz varētu kļūt aktuāla Latvijā, ir šāda: laika gaitā mainās teorijas un pētnieku intereses, līdz ar to viņiem kļūst vajadzīgs pavisam cits un ar citām metodēm iegūts materiāls, bet iepriekšējo paaudžu rūpīgi vāktais, kārtotais un katalogizētais pēkšņi var likties pilnīgi lieks. Mutvārdu vēstures pētnieki veido sev jaunu datu bāzi. Tomēr viņi varētu atrast LFK arhīvā daudz ko sev noderīgu. Tur ir dokumentētas daudzu teicēju biogrāfijas, bet dzīvesstāsti tiešāk vai netiešāk atspoguļojas nostāstos, teikās, dziesmās utt.

Sākot ar 60. gadiem, stāstījumu pētniecībā ir noticis „pagrieziens uz mūsdienām”, iesaistoties mūsdienu ikdienas kultūras pētniecībā. Līdzās pasakām un teikām (kuras tagad nereti tiek lietotas pavisam citādāk nekā senatnē) tiek ievērota arī trešā lielā stāstījumu grupa — t. s. ikdienas stāstījumi jeb stāstīšana ikdienā (*alltägliche Erzählen*). Kas ir šie ikdienas stāstījumi? Mēs

katru dienu kaut ko stāstām cits citam. Kaut vai pārstāstām kādu avīzes rakstu vai filmu vai apmaināmies ar jaunākajām anekdotēm vai baumām, vai atceramies kādus notikumus pagātnē — tas viss var būt pētniecības objekts un sava laika cilvēku dzīves satura atspoguļojums. Jāpiebilst, ka šī stāstīšana notiek ne tikai divu cilvēku mutvārdu dialoga formā, bet arvien biežāk arī ar preses, TV, radio, interneta palīdzību.

Viens no šādu stāstījumu veidiem, ar ko var sastapties, pierakstot dzīvesstāstus, ir spoku stāsti. Deviņdesmito gadu sākumā bija vērojams liels „mānītības vilnis“. Cilvēki tiecās ātrāk atbrīvoties no padomju ideoloģijas žņaugiem un apgūt tādas pirms tam grūti pieejamas zināšanu un pieredzes sfēras, kas saistītas ar šausmu filmām, NLO, ekstraseseniem, pareģiem un dziedniekiem, ezoteriku, spokiem, vampīriem utt. Šādi izpaudās cilvēku neiznīdējamā vajadzība pēc iracionālā (lai saglabātu garīgo līdzsvaru mūsdienu pārāk racionālajā pasaulē), arī protests pret sociālisma laikmeta virspusīgo ideoloģiju un „juku laikiem“ raksturīgā tieksme meklēt glābiņu un atbalstu mistikas pasaulē. Folkloristam bija ļoti interesanti vērot, kā šis vilnis radās un kā norima.

Mūsdienās par spoku stāstiem tiek saukti divu veidu stāsti. Pirmkārt, stāsti par cilvēku sastapšanos ar būtnēm vai parādībām no aizsaules. Šā žanra kodolu, visticamāk, veido un uztur dzīvu aculiecinieku vai viņu tuvinieku stāsti. Otrkārt, briesmu un baidāmie stāsti, kas raksturīgi bērnu videi. (Īpaši iespaidīgi šie stāsti ir tad, ja tiek stāstīti, pieaugušajiem nezinot, slepus sapulcējoties nelielā bariņā tumšā vietā, kur tiek radīts atbilstošs noskaņojums. Tie palīdz bērniem iepazīt savas bailes un trenēties tās pārvarēt.)

Nedaudz tuvāk par aculiecinieku spoku stāstiem. Kaut gan tie tiek stāstīti ļoti nopietni, cenšoties neko nesagrozt, arī tajos ir neizbēgams interpretācijas moments. Cilvēks cenšas precīzi atstāstīt savu pārdzīvojumu, taču tik un tā viņš neapzināti to izskaidro (interpretē) kādas viņam zināmas tradīcijas un pieredzes robežās. Kaut vai valodas līmenī vien: paskaidrojumi, ka redzētais ir bijis spoks, gars, velis, velns vai „tas no NLO“, „no viņpasaules“, arī jau ir interpretācija.

Tālāk tiks dots ieskats dažos tipiskākajos motīvos un situācijās, ar kurām gadās sastapties aculiecinieku spoku stāstos. Lielākoties tie ir saistīti ar tuvu cilvēku nāvi.

Kad cilvēkam tuvojas mirstamais laiks, viņš var sākt redzēt vai sajust būtnes, kuras ir atnākušas viņam pakaļ. „Pienāca pie manis kaut kāda dīvaina sieva, pelēka, un apsēdās uz gultas malas. Kas tā tāda bij?“ — taču izrādās, ka durvis visu laiku ir bijušas aizslēgtas un neviens pie slimnieces nav varējis tikt.

Īsi pirms miršanas brīža var gadīties redzēt, ka mirēja istabā, mājā ieiet kāds nepazīstams vai it kā pazīstams cilvēks, suns u. tml., — ieiet iekšā un pazūd. Un izrādās, ka tajā brīdī cilvēks ir nomiris.

Mirstošais spēj padot ziņu tuviniekiem. Pie tam attālumam šeit nav nozīmes: var būt tā, ka zemeslodes otrā pusē cilvēks iet bojā vai ir nonācis klīniskās nāves stāvoklī un tuvinieki to redz vai kaut kā sajūt, nojauš.

Par spokošanos mājās pēc nāves: parasti tā notiek nākamajās nedēļās vai mēnešos. Cik tur ir baļu un atmiņu, cik kādu puslīdz pierādāmu gadījumu, par to grūti spriest.

Daudzi spoku stāsti ir par noteiktām, zināmām spoku vietām. Gadās arī tā: arheologi uzzina, ka noteiktā ciemā jābūt senām apbedījumu vietām, aizbrauc uz šo ciemu, izvaicā, par kurām vietām stāsta spoku stāstus, rok tur un atrod meklēto kapsētu.

Ne vienmēr sastapšanos ar spoku pavada bailes. Var gadīties, ka tikai vēlāk cilvēks saprot, ar ko viņam iznācis tikties. Tomēr visus gadījumus nevar izskaidrot tikai ar pārskatīšanos — piemēram, kad par spoku noturēti miglas vāli, kāds dīvains koks, pie krāsns pakārta mētelis u. tml.

Ir dzimtas, kur cilvēki var pastāstīt daudz šādu piedzīvojumu. Un ir dzimtas, kur nav neviena spoku stāsta. Patiesībā visus cilvēkus pēc viņu attieksmes pret spoku stāstiem — pa daļai nenopietni, protams, — var klasificēt četrās grupās. Vieni ir tādi, kuri spokus ir redzējuši un tic, ka piedzīvojuši saskarsmi ar viņsauli. Otra polaritāte ir tie, kas neko tādu nav redzējuši un netic. Interesantāko grupu veido tie, kas spokus ir redzējuši (es pēc stāstiem jau pazīstu šīs tipiskākās situācijas), taču tam netic un meklē redzētajam dažādus racionālus izskaidrojumus. Ceturtnie ir tie, kas spokus nav redzējuši un neko līdzīgu nav piedzīvojuši, tomēr, uz dzirdēto paļaujoties, tic, ka „kaut kas tāds varētu būt“.

Šobrīd interese par minētajām parādībām ir noplakusi. Ir izveidojušās noteiktas cilvēku grupas, kas par tām interesējas nopietnāk, pārējiem pietiek ar šai tēmai veltītu lappusīti avīzē.

Tālāk aplūkosim jautājumu, kas ir mūsdienu teikas. Teikas ir sava veida ticamie stāsti (pretstatā pasakām, kurās galvenais ir izdoma). Piemēram, pirms dažiem gadiem avīzēs parādījās raksts (stāsts), ka zinātnieki, izdarot dziļurbumu, ir uzurbušies ellei — dziļumā nolaistajos mikrofonos pat esot bijušas dzirdamas mocekļu balsis. Interesanti, ka pirmajā brīdī tam noticēja pat daudzi pieaugušie, ne tikai bērni. Tikai vēlāk izrādījās, ka tas bijis 1. aprīļa joks. Tāpat, iespējams, izskaidrojams „dinozauru vilnis“ Eiropā — cilvēki ļoti vēlas ticēt, ka tāda Nesija eksistē. Varētu sacīt, ka teika ir īss stāstiņš, kuru cilvēki uzskata par pārstāstīšanas vērtu un par kura ticamību diskutē. Tā atspoguļo sava laika mītus, cilvēku bailes un rūpes, kaut ko paskaidro, pamāca vai brīdina.

Tipiska mūsdienu teika ir gadījums, par kuru tika stāstīts arī TV raidījumā „Labvakar“, šķiet, 1991. gada sākumā. Pie benzīntanka stāv gara rinda. Viens dārgā mercedesā piebrauc uzpildīties bez rindas. Otrs, to redzot, ar zagtu žigulīti ietriecas lepnajam braucamajam sānos. Taču nevar sadzīt pēdas, kurā vietā tas noticis: Rīgā, Pārdaugavā vai Maskavā... Kas šeit kopīgs ar tradicionālo teiku? Šis stāsts atspoguļo cilvēku vēlmes — mēs skaidri apzināmies, kura pusē mēs esam. Saknes būtu meklējamas tajās pašās veco laiku teikās par kungiem — ja viņus nevarēja pieveikt realitātē, tad tas tika darīts vismaz iztēlē.

Ārzemnieki daudzas savas mūsdienu teikas jau ir savākuši un klasificējuši. Savukārt sociālisma un postsociālisma pasaulē ir daudz tādu stāstiņu, kas funkcionē kā teikas; mēs tikai nezinām, ka tās tādas ir. Līdz ar anekdotēm tās palīdz cilvēkiem saglabāt optimismu un veselīgu pašapziņu, palīdz izturēt oficiālās ideoloģijas spiedienu un grūto ikdienu. Tās parāda cilvēku attieksmi pret vērtībām. Un raksturo mūsu dzīves situācijas. Piemēram, teika par vecmāmiņas pelniem. Amerikā nomirst vecmāmiņa, un radi grib, lai viņu apglabā dzimtenē. Pelnus iejauc miltu paciņā un atsūta... Bet vēstule atnāk pāris mēnešu vēlāk, un tad jau vecmāmiņa ir apēsta. Liekas, kaut kas tāds var notikt tikai sociālistmā. Taču šā stāsta varianti bija populāri Rietumeiropā pēc Otrā pasaules kara, kad daudzi saņēma palīdzības sūtījumus no Amerikas. Folkloristam nav tik ļoti svarīgi, vai tas patiešām ir noticis (parasti to nevar pārbaudīt), viņu interesē tas, kā pēc cilvēki to stāsta, kā viņi stāsta, ko šie stāsti pasaka par savu laikmetu.

Cilvēki var iekļaut mūsdienu teikas savos dzīvesstāstos un atmiņu stāstos kā laikmetu raksturojošus vēstījumus vai pat kā savus netiešus piedzīvojumus, jo tipiska šo teiku ievadformula ir apgalvojums, ka to patiešām piedzīvojis kāds paziņa vai drauga draugs (kuru gan parasti neizdodas sameklēt), un, ja cilvēks pievieno šo stāstu savam bieži stāstāmo stāstu repertuāram, ar laiku viņš pats var sākt justies kā minēto notikumu aculiecinieks.

Folkloristika ir ļoti interesanta un arī mūsdienās nepieciešama zinātne. Tai raksturīga sava, no citām zinātnēm atšķirīga pieeja un pieredze šodienas aktuālo problēmu pētīšanā un izpratnē.

IV

Neuzrakstītās vēstures avoti:
intervijas, atmiņas, komentāri

Ko sieviete pastāsta, kad viņa stāsta par savu dzīvi

Dagmāras Beitneres saruna ar Agati Nesauli

Mūsu intervija sākās ar Valsts mākslas muzeja apmeklējumu, kura laikā daudz runājām par sievietēm amerikāņu un latviešu kultūrā. Agate Nesaule pievērsa uzmanību ekspozīcijā redzamajiem portretiem, kuros sievietes visbiežāk attēlotas sevī noslēgtas, klusējošas. Vērojums deva impulsu sarunai par to, kas notiek, kad sieviete runā, kad viņa stāsta savu dzīvi. Grāmatas „Sieviete dzintarā” priekšvārdā Agate Nesaule raksta: „Visas atmiņas, jo īpaši traumatiskās, ir bezvārdu, un to pārceļšana vārdos neizbēgami tās pārveido. Ne tikai atmiņas iegūst citādāku apveidu; atmiņas izmaina arī pašu stāstītāju.”

— Tava grāmata ir piemērs tam, ka ir iespējama smagu pārdzīvojumu un traumu dziedēšana. Tu teici, ka grāmata mainīja tavu dzīvi. Un ne tikai. Tavs dzīvesstāsts 50 gadus pēc Otrā pasaules kara pievērsa plašākas sabiedrības uzmanību traģēdijai, kas bija notikusi ar latviešiem. Karš, dzimtenes zaudēšana, adaptēšanās jaunā zemē un kultūrā, skatīta meitenes, vēlāk jaunas sievietes acīm, bija nozīmīgs atgādinājums laikā, kad risinājās militārs konflikts Dienvidslāvijā. „*The New York Times Book Review*” (January 14, 1996) recenzijās tavu grāmatu salīdzināja ar Annas Frankas dienasgrāmatu. Tavas grāmatas iznākšana kļuva par nozīmīgu notikumu latviešu vēsturē, jo, pateicoties tavām atmiņām, lasītāji ieraudzīja (vai bija spiesti atcerēties) daudzās mazās Austrumeiropas tautas, kuras XX gadsimta postošākajā karā cieta īpaši smagi.

Simboliski ir tas, ka sievietes atmiņas par traumējošiem pārdzīvojumiem spēja runāt par visas tautas sarežģīto likteni. Latviešu kultūrā tas ir turpinājums jau dainu aizsāktajai tradīcijai, saskaņā ar kuru sievietes ir tautas likteņa izteicējas.

Tava grāmata angļu valodā izpelnījās lielu atzinību ASV, tā saņēma divas ļoti respektablas balvas: *The American Book Award* un 1996. gada labākā akadēmiskā autora grāmatas nosaukumu. Daudzi grāmatā skartie jautājumi tiek risināti feminisma diskursā. Piemēram, mātes un meitas attiecības ir viena no šādu pētījumu tēmām, tāpēc būtu interesanti dzirdēt, kā tu nokļuvi līdz sieviešu studijām.

— Tas nopelns ir manai mammai. Vakar grāmatas tulkotāja I. Beķere runāja par to, ka pirmā doma pēc grāmatas izlasīšanas bijusi par to, ka tajā ir viena ļoti latviska tēma: kā sievietes tiecas pēc izglītības — ja ne sev, tad savām meitām. Un tas piemita manai mammai. Viņas tēvs bija apsollījis viņai izglītību, bet dzīvē iznāca tā, ka viņu ģimenei bija jāatstāj Krievija, un, kad viņi atbrauca uz Latviju, tēvs nomira. Izglītību ieguva viņas brāļi, un mamma ļoti nožēloja, ka nedabūja izglītību. Taču, neskatoties uz visiem likteņa pagriezieniem, mamma 70 gadu vecumā ieguva doktora grādu ASV, iesākumā strādādama vienkāršus darbus. Viņa mūs mudināja, un viņa sagaidīja, ka arī mums būs piecieki. Protams, tēvs arī mūs apsveica par mūsu sekmēm, bet mamma to uzskatīja kā pašu par sevi saprotamu.

— Lūdzu, pastāsti, par ko un kad viņa ieguva doktora grādu?

— Kā jau teicu, 70 gadu vecumā Indiānas universitātē viņa ieguva doktora grādu salīdzinošā pasaules literatūrā, trīs specialitātēs — krievu, franču, angļu un amerikāņu. Viņai visa tā angļu un amerikāņu literatūra bija jāiemācās. Viņa sāka 50 gadu vecumā: viens kurss, otrs; pirmais, otrais un trešais grāds. Es nezinu nevienu citu latviešu sievieti trimdā, kas tādā vecumā ieguva doktora grādu. Un es vienmēr zināju, ka man ir jāiet skolā un man jādabū labas atzīmes. Un jādabū ne tikai pirmais grāds, bet jāstudē tālāk. Tas pat nebija tā, ka par to varētu debatēt.

50. gados Amerikā tā „mitoloģija” bija pret sievietēm, ka viņas varētu studēt un strādāt. Kad es gāju saņemt pirmo grādu, tur bija daudz sievietes studentes, bet uz otro un trešo grādu, tur bija tikai

vīrieši. Man vienmēr jautāja: ko jūs ar to grādu darīsiet, kāpēc jūs nesēžat mājās, kāpēc jūs nestrādājat, lai atbalstītu sava vīra studijas? Un tad 1962. gadā iznāca Betijas Fridēnas (*Betty Friedan*) ārkārtīgi svarīgā (vismaz Amerikā) grāmata „*Feminine Mystique*“. Un es atceros, kā es to lasīju! Lai gan tagad es to grāmatu pārlasīju, pirms kādiem 2—3 gadiem, un redzu, ka tur ārkārtīgi daudz trūkst un ir nepareiza pieeja daudzām lietām. Bet tanī brīdī man bija tā, ka kāds atvērtu acis, un es uzreiz redzēju, ka tanī kultūrā, kurā es dzīvoju, viņiem nav pareizais veids, kā viņi pieiet sievietēm. B. Fridēna runāja tikai par spējīgām, profesionālām sievietēm, par sievietēm, kas var profesionālus darbus strādāt; tā kļūda bija, ka viņa teica, ka runā par visām sievietēm. Toreiz bija tā, ka man it kā migla tika noņemta no acīm, man sāka zust milzīgā vainas apziņa, ka es strādāju un tiecos pēc izglītības. Tad 1971. gadā Amerikā bija pirmā konference, kura saucās „Sievietes un izglītība“, un man pienāca ielūgums piedalīties. Es biju sagatavojusi kursu, kas saucās „Sieviete Amerikas kultūrā“. Mani kolēģi kratīja galvu, strīdējās un teica, ka nevar runāt par sievietēm atsevišķi un ka kultūra ir vīriešu lieta. Tad nu es tur viena pati darbojos. Tur nebija nekāda materiāla. Un tad bija 1971. gada ielūgums uz Pitsburgas konferenci, kas kļuva par pirmo sieviešu studiju (*women's studies*) konferenci Amerikā. Tur mēs debatējām, kā to jauno disciplīnu saukt, — vai par *female studies* vai *women's studies*. Angļu valodā govis un zosis arī ir *female*. Tur bija strīdēšanās par politiku, sociālisti pret konservatīviem, un tur visos disputos bija tāds svars un spēks iekšā. Par to daudz rakstīja sievietes feministes Amerikas presē.

Kad es atbraucu atpakaļ savā Viskonsinas universitātē, es sāku ar lielu sparū skatīties apkārt, kur ir vēl kāda cita, kam interesē tādi paši jautājumi. Un atradās citas profesores un studentes. Un, skatoties atpakaļ, man jāsaka, mēs visas bijām jaunas un trakas, mūs varēja visas atlaist no darba. Mums nebija nodrošināti ieņemamie amati, mēs nebijām vēl profesores, bet tā ideja mūs visas aizrāva.

— Sufražisms kā kustība panāca sieviešu tiesības balsot, šodien mēs pat nevaram iedomāties, ka varētu būt citādi. Kas bija mainījies sabiedrības apziņā, kāpēc sievietēs sāka ieklausīties?

— Pēc manām domām, Amerikas sabiedrībā ļoti būtiskas izmaiņas radīja Vjetnamas karš. Sievietes daudz piedalījās protesta kustībās pret karu, lai pārliecinātu cilvēkus, ka miers ir labāks kā karš. Šādās aktivitātēs sievietes guva pašapziņu un iemācījās, kā darboties politiski aktīvi, kā izteikt citiem savus uzskatus un domas. Tai laikā sievietes daudz uzdrīkstējās un riskēja. Bet vienā laidā viņas sastapās ar to, ka vīrieši teica — jums jāiet uz virtuvi taisīt kafiju. Bija tāds slavens Stouklīja Kārmaikla (*Stokely Carmichael*) teiciens. Viņš, atbildot uz jautājumu, kur sievietēm vajadzētu būt šinī kustībā, atbildēja, rādot, ka viņām jāguļ atmuguriski — tā, ar kājām vaļā. Varētu teikt, ka tai laikā politiski aktīvās sievietes saprata, ka viņām nav vienādas politiskās tiesības. Viņas sāka skatīties uz sevi un uz melnādainiem kā uz cilvēkiem, kam, tāpat kā sievietēm, šai sabiedrībā nav politisko tiesību.

— Sieviešu pašapziņas veidošanās katrā kultūrā iet savu ceļu. Latvijā sievietes, šķiet, labprātīgi ieņem otro nišu, iespējams, tādējādi noturot šo „dzīves ēku“ — it kā mīlā miera labad, it kā pārējo labā (grūti iedomāties, kam būtu jānotiek, lai situācija mainītos). Viņas pašas nolaiž zemāk prasību „latiņu“ vīriešiem. Tādējādi prasības, ko izvirza sievietēm, vienmēr ir augstākas.

Sieviešu studiju pieredze rāda, ka interese par sava dzimuma problēmām tiek aktivizēta arī pētnieku vīriešu vidū.

— Jā, arī vīriešiem ir interesanti skatīt jautājumus par to, vai ar viņiem kaut kas notiek kā ar vīriešiem vai kā ar cilvēkiem. Arī viņu skats uz savu dzimumu var zinātni un tās nākotni bagātināt.

— Cilvēks ir abstrakts vārds, kas ietver sevī divus dzimumus — vīrieti un sievieti. Vēsturē cilvēks parasti nozīmēja tikai vienu — vīrieti. Tāpēc pētnieces sievietes, kuras meklē šo divu dzimumu attiecību un lomu novērtējuma cēloņus, bieži paliek nesaprastas. Latvijā šie pētījumi ir svarīgi, jo tradicionāli esam sieviešu sabiedrība. Var teikt, ka vīrietības kultūra šeit nav izkopta, kā arī nav pilnībā apzināti sociālpsiholoģiskie apstākļi, kas šādu situāciju ir radījuši. Atskatoties uz dainām, mēs redzam, ka tās ir galvenokārt sieviešu teiktas. Vīriešu teikto dainu ir saglabājis samērā maz. Latviešu literatūra saglabājusi situāciju, ko etnoloģijā apskata kā sievietības principa kultūru. Visi mūsu dzejnieki, arī rakstnieki tekstuālajā kultūrā reprezentē principus, ko jūtīgi izteicis I. Ziedonis, norādot, ka „mūsu literatūru raksturo zināma intimitāte un maigums“.

Mums nav autentiska varoņeposa, jo „Lāčplēsis“ radās, noteiktu nacionālu un politisku motīvu vadīts. Ja paraugāmies uz Lāčplēša tēlu, redzam, ka autors to tēlojis apveltītu ar neartikulētu, pirmatnīgu, vīrišķīgu spēku, bet bez inteliģences. Viņš dodas, viņš vēl ir ceļā pēc garamantām, kad

satiek savā ceļā sievietes; viņu fascinē Laimdota, bet vēl vairāk — Spīdola. No šodienas skatpunkta raugoties, tas izskatās kā moderns mīlas trīsstūris. A. Pumpura tēlojumā Lāčplēsim nav savu domu, viņu var viegli iespaidot, ar viņu var manipulēt.

Latviešu kultūrā šo vīrietības tēlu simboliski dziļāk izsaka Sprīdītis, mazais zēns, kas dodas pasaulē, lai pats visu atklātu un izprastu. A. Brigadere ar savu sievietes izjūtu to smalki aprakstījusi. Šādi gribu vēlreiz parādīt, cik dziļi mūsu kultūrā iesniedzas sieviešu klātbūtne, viņu izjūtas un dziļākās zināšanas. Tomēr te slēpjas kāda pretruna, jo, no vienas puses, mūsu kultūrā sieviešu klātbūtne ir spilgta un jūtama, bet, no otras puses, sievietes Latvijā ir maz pārstāvētas politikā un maz spēj ietekmēt likumdošanu. To saista ar nepietiekamu pašapziņu. Kādas ir tavas domas?

— No ārpuses skatoties, šai ciemošanās reizē sastapu ļoti daudzus cilvēkus, vīriešus un sievietes, kuri radoši darbojas daudzās jomās — grāmatizdevniecībā, teātrī, kino. Man jāsaka, ka te ir daudz enerģisku un respektētu sieviešu. Dziļāk par to runāt gan ir grūti.

— Kā, tavuprāt, veidojusies vīriešu pašapziņa un kā ir ar sievietēm?

— Vēsturē vairāk ir izceltas svarīgas vīriešu draudzības ar vīriešiem, jo vīrieši vairāk protot novērtēt draudzību. Dominēja uzskats, ka vīrieši ir interesantāki. Viņu intereses ir bijušas svarīgākas, viņi ir nozīmīgāki. Es domāju, ka, ja sieviete saka, ka viņai draugi ir tikai vīrieši un ka vīrieši ir svarīgāki un interesantāki, viņai nav laba pašapziņa. Tas liecina, ka viņai ir mazvērtības sajūta, jo viņa nespēj citas sievietes īsti novērtēt.

— Tēma par otras sievietes novērtēšanu skar jautājumu par agresivitāti sieviešu sociumā. Ir daudz dzirdēts par sieviešu nežēlīgo pasauli, kur sievietes cita citu apkaro. Sieviete ir dotas spējas ne tikai just līdzī, saprast otru, viņas dabā ir arī destruktīvi līmeņi.

— Es teiktu, kad 60.—70. gados ASV atdzima feminisms, bija tāda diezgan sentimentāla ideja par sieviešu savstarpējo draudzību, to sauca par *sisterhood*, māsību. Domāja, ka visas sievietes ir māsas un ka visām mīļi jādzīvo — „tā dzīvot meitiņām, kā mīlām māsiņām” —, un ignorēja to tumšāko pusi. Ja arī starp māsām ir skaidra mīlestība, tur tomēr var būt arī sacensība, greizsirdība un skaudība. Tas koncepts ignorēja to, ka tikai tās jutās viena otrai kā māsas, kas bija labi izglītotas, profesionālas vai kas bija ar tādu pašu ādas krāsu. Melnādainās sievietes teica: jūs, baltādainās, mūs saucat par māsām, bet ko jūs par mums zināt? Viņas teica, ka nejūtoties pieņemtas kā māsas. Pēc manām domām, vissvarīgākā rakstniece, kas par to sieviešu attiecību asāko un tumšāko daļu precīzi ir rakstījusi, ir kanādiešu rakstniece un dzejniece Margarete Etvuda (*Margaret Atwood*). Viņa rakstīja, kā meitenes var viena otru mocīt un apspiest, novest pat līdz pašnāvībai. Viņa runā par to, ka sievietes ir arī cilvēki, ka arī viņām ir tumšā puse, kas var izpausties sieviešu savstarpējās attiecībās. Es domāju, nekas nav bīstams, ja mēs atzīstam, ka tas eksistē, ka ir tā tumšā daļa un ka tā var parādīties sieviešu savstarpējās attiecībās. Tad arī mēs varam ar to labāk tikt galā vai arī to pieņemt. Sievietēm vienai otru atbalstīt ir tik daudz iemeslu. Kāpēc tas būtu labi? Mēs varētu akceptēt to pozitīvo bez sentimentalitātes, atzīt, ka mēs neesam eņģeļi, ka mēs esam cilvēki.

— Apzinoties to otru pusi, mēs it kā jau esam risinājuma priekšā. Varētu teikt, ka pat vispozitīvākajām attiecībām ir sava ēnas puse, un ir svarīgi redzēt, kā mēs ar to tiekam galā.

— Attiecībās ir tik daudz vietas, jā, arī tai negatīvai daļai. Ja mēs to apzināmies, ja to neslēpjam, ir labi, bet, ja nogrūžam dziļāk, tad kaut kad tā var eksplodēt.

— Par latviešiem mēdz teikt, ka viņi nav atvērti savās jūtās. No tradicionālās dainu kultūras nāk šis „akmeņa” motīvs, saskaņā ar kuru bēda tiek palikta zem akmens, bet pats teicējs aiziet pāri dziedādams. Mēs neļaujamies negatīvām emocijām un jūtām, bet tāpēc jau tās nepazūd. Apslāpēta jūtu dzīve iegūst citu virzienu, tā var samesties un iegūt pavisam negaidītu virzienu.

— Latviešu glezniecībā, kā mēs šodien to muzejā redzējām, maz varējām lasīt portretējamo cilvēku acīs dvēseli un dziļāko psiholoģiju. Portretu gleznotāji maz interesējušies par jūtu dzīvi, bet tai pašā laikā var teikt, ka mūsu priekšā ir izcili mākslas darbi. Tas man palīdz saprast latviešu sabiedrības Amerikā reakciju uz grāmatu „Sieviete dzintarā”. Priekš dažiem latviešiem tā grāmata ir bijusi pārāk atklāta tādēļ, ka esmu parādījusi jūtas, jūtu pasauli un personisko.

— Atvērtība un gatavība runāt par privātām un personiskām lietām ir saistīta ar sabiedrības spēju un vēlēšanos šo atklātību pieņemt. Latvijā diskutēja arī par grāmatu, kurā meita iedrošinājās ļoti kritiski runāt par savu māti, es domāju Dagmāras Ķimeles „Asju”. Recenzijās par šo grāmatu tika pieminētas Marijas Rivesas atmiņas par savu māti — Marlēnu Dītrihi. Meitas ir redzējušas savas mātes tādās dzīves situācijās, kas plašākai sabiedrībai nekad nav bijušas redzamas. Tā ir drosme

ne tikai pieskarties privātām atmiņām, bet arī atgādināt visiem — neveidot elkus no sabiedrībā redzamām un atzītām sievietēm. Tas ir arī atgādinājums, ka bērni mūs redz un vēro vienmēr. Tava grāmata mudinās domāt par to, ka vecāku un bērnu attiecībās ir jāiemācās redzēt arī šo attiecību pretrunas. Didaktiskajās dainās mēs atrodam daudz skaistu tēlojumu par vecāku un bērnu, brāļu un māsu attiecībām. Vērtību nozīmē latvieši orientējas uz dainām, tur Māte ir svēta un neaizskarama, to aizstāv tradicionālā sabiedrība, savukārt modernā vai postmodernā sabiedrība mēģina ielūkoties dziļāk — vai tiešām tā ir. Cik sāpīgi tev bija apzināties šo garīgo atšķirtību no mātes?

— Es savu mammu ļoti mīlēju, man bija tik sāpīgi, ka mēs viena otrai pagājām kaut kā... tā kā garām. Tuvuma brīži mums neizdevās. Literatūrā bieži atrodam sižetu, kur cilvēki pirms nāves atrod to īsto saprašanos. Pirms viņas nāves mums tas neizdevās. Bet man šķiet, ka man tas izdevās pēc viņas nāves. Gan rakstot grāmatu, gan tāpat, ikdienā, es par viņu bieži domāju. Es viņu saprotu, cik viņai bija grūta un sarežģīta dzīve. Visa vēsture, politika un karš — tas viss pārmainīja viņas dzīvi, un viņa varonīgi ar dzīvi cīnījās un tika galā. Es viņu mīlēju un respektēju. Tu minēji dainas, bet arī angļu un amerikāņu literatūrā nāk tās idejas no XIX gadsimta, kur sievietes bija mājas dvēsele. Vīrieši gāja ārpus mājas, lai iegūtu naudu iztikai un dzīvei. Sievietes uzdevums bija saglabāt mājas un ģimenes vērtības, visu skaisto, cēlo un mīlo. Vīriešiem bija vienmēr vieta, kur atgriezties, kur valdīja maigums un mīlestība, sirsnība. Tas arī deva vielu tam, ka māte nav kritizējama.

Bet kā jutās tā sieviete mājās? Viņai vienmēr bija jābūt cēlai, augstsirdīgai, vienmēr jāliek citi pirmā rindā, viņai bija jāatsakās no ēdiena, lai paēduši būtu citi; pašai neiet skolā, pašai nepirkt grāmatu, kas viņai patīk. Cilvēkam to grūti izpildīt, un sievietes ir cilvēki. Tieši tāpat, kā ne visām sievietēm ir iekšējās dāvanas būt mātēm vai visām nav dāvanas būt akadēmiskām profesoriem vai dzejniecēm, no visām sievietēm sagaidīt, ka viņas var būt kā dainu mātes vai kā sieviete no XIX gadsimta ideāla, — to ir nežēlīgi no viņām prasīt, jo ir tik liela atšķirība starp dažādām sievietēm, tāpat kā starp vīriešiem.

Rakstot grāmatu, es iemācījos skatīties uz manu māti kā uz cilvēku. Viņa bija mana māte, es viņu ļoti mīlēju, un es zinu, ka viņa ļoti mīlēja mani, lai gan, kā mēs to izteicām, tas nebija perfekti un tas mums neizdevās. Es iemācījos, grāmatu rakstot, ka viņa bija tik daudz dzīvē cietusi un tik daudz zaudējusi un ka viņa bija cilvēks, kas cīnījās ar ļoti grūtām problēmām, ļoti grūtiem uzdevumiem — pēc izglītības un pat pēc vienas drošas vietas, kur dzīvot. Viņa to ļoti sekmīgi izdarīja. Viņa mūs tik daudz reizes izglāba. Viņas atbildība bija tā, ka mēs ar māsu ieguvām izglītību. Protams, arī tēvs to veicināja. Bet viņai bija tik lielas cīņas, jo viņa pati gribēja izglītību.

— Sieviete kā mājas un ģimenes centrs, ap kuru rotē visa dzīve, reizēm veido pret sevi patērējošu attieksmi. Atbildība par bērnu tiek prasīta un gaidīta no mātes, bet ne no tēva; vīrietis tiek orientēts tikai uz mājas vērtību patērēšanu. Bet šodien jau abi dzimumi iet ārā no mājas pelnīt!

— Tur jau ir tas punkts, tāda ir vecā mitoloģija, ka tikai sieviete ir mājas dvēsele, ka tikai viņa ir visas tās vērtības: augstsirdība, mīlestība, maigums. Vīrietis var iet un vienmēr atgriezties. Viņš var izcīnīties pa dzīvi, un viņam ir mājas, kur atgriezties un iegūt enerģiju no sievietes. Bet tagad notiek tāda situācija, ka abi, gan vīrietis, gan sieviete, plecu pie pleca iet ārpus mājas iegūt naudu, jo algas nav lielas, tie ir izņēmumi, kad vīrietis var uzturēt sievu un bērnus. Nav neviena, kas mājās sagaidītu un samīļotu abus. Amerikā ir tik daudz par to debatēts, tik daudz bijuši strīdi un šķirtas laulības. Sociologi ir pētījuši, kas dara mājas darbus, un rezultāts ir tāds pats kā šeit. Sievietes iet darbā un arī veic mājas darbus. Katram cilvēkam ir vajadzīgas mājas, kāda mīļa vieta, kur atgriezties. Sievietēm pašām ir jābūt tik daudz prom no mājām, ka ir netaisnīgi no viņām prasīt neiespējamās lietas.

— Atgriežoties pie tēmas par mātes un meitas attiecībām — kāds ir šo attiecību atspoguļojums amerikāņu literatūrā?

— Tā ir smaga tēma. Ir grūti runāt par visām sievietēm, bet teorētiski sievietēm ir atļauts vairāk jūtu nekā vīrietim.

— Kāpēc teorētiski?

— Amerikā ir mitoloģija, ka vīrietis neraud, vienīgās jūtas, kas ir atļautas, ir dusmas. Viņi drīkst kliegt, durt, šaut, ātri braukt ar auto. Tas ir dusmu brīžu eksplozija. Maigas jūtas ir atstātas sievietēm. Sievietēm jūtu pasaule ir it kā atvērtāka. Bet tas noteikti nav vispārināms. Interesanta aina atklājas pētījumos par to, kā mātes runā ar bērniem. Mātes prasa meitām: nu, kā tu jūties, vai tu raudāji, vai tu biji bēdīga, kad tas notika? Ar zēniem runā citādāk. Sievietēm ir atļautas jūtas, mīlestība un ciešanas. Tas ir kā ieprogrammēts. Daudzreiz tas nenāk sievietēm par labu, ciešanas

ir šausmīgi smagas. Tu atgādināji par vīriešu mazo skaitu attiecībā pret sieviešu skaitu un arī vēl alkoholisma problēmu vīriešu vidū. Tas man liek domāt, ka situācija šeit, Latvijā, ir līdzīga kā ASV afroamerikāņu vidū. Statistika rāda, ka attiecība starp sievietēm un vīriešiem ir 5 pret 4.

Tādi rādītāji veidojas tāpēc, ka augsts procents no afroamerikāņu vīriešiem ir cietumā, viņu vidū daudz narkomānu un alkoholiķu. Ļoti bieži afroamerikāņu sievietes vienas audzina bērnus. Nereti vīrietis atrod citu, vai arī viņu nošauj vai apcietina. Viņas vienas audzina bērnus un ir atbildīgas par bērniem. Daudzas arī neko daudz nesagaida no vīriešiem. Ļoti interesanti ir tas, ka šodien amerikāņu literatūrā labākās rakstnieces ir no afroamerikāņu vidus. Lai viņas izturētu, viņām bija jābūt stiprām. Meitenes tiek audzinātas tā, ka viņas viena uz otru palaujas, ka meiteņu draudzība ir svarīga. Mātes māca, kā tikt galā ar dzīves grūtībām un ka vienīgi sieviešu — māsas, tantes un draudzenes — savstarpējā palīdzība ir spēks, uz kuru var paļauties. Par sieviešu un meiteņu savstarpējo draudzību raksta daudzas afroamerikāņu rakstnieces. Viņas ir attīstījušas citu mitoloģiju, ne tik romantisku. Viņas, piemēram, netic, ka var iemīlēties, apprecēties un tad viens vīrietis par viņu visu mūžu gādās un visu mūžu viņu mīlēs. Viņas ir vairāk gatavas tikt pašas ar visu galā un paļauties viena uz otru.

Viens ļoti interesants pētījums bija par to, kā melnādainās un baltādainās sievietes māca meitenēm, kā aizsargāties pret izvarošanu. Melnādainās mātes ļoti atklāti māca, kur lai iesper, iesit, kur lai kož, kā lai sevi aizsargā.

— Paralēle starp afroamerikāņu kultūru un demogrāfisko situāciju Latvijā ir raksturīga koloniālo režīmu pārcietušām tautām. Sieviešu sociuma vidū parādās aizsargājoši instinkti, kā redzam, mainās pat tradicionālās mitoloģijas.

— Jā, vīrieši tiek fiziski bojāti, iznīcināti un arī psiholoģiski pazemoti. No viņiem arī nevar sagaidīt, ka viņi būs ģimenes aizsargi.

— Kultūrā izzūd idejas par to, ka aizsardzību, mieru un enerģiju mājās var veidot arī viņi — vīrieši.

— Protams, ka tā ir tendence ģenerālā līnijā, izņēmumi ir vienmēr.

— Vēl par mīta konstrukcijām, kuras, kā tu minēji, nāk no anglosakšu XIX gadsimta literatūras un kurām līdzīgas mitoloģijas ir attīstījušās arī no dainām; respektīvi, es šeit domāju konstrukcijas, kas pārmantotas modernajā, postmodernajā sabiedrībā un veido kolektīvos priekšstatus par abu dzimumu lomu un uzdevumiem sabiedrībā. Dzimumu studijās eksistē viedoklis, ka daudzas šādas konstrukcijas izriet no dzimumu ģenētiskām programmām. Sievietes ķermenis ir atšķirīgs no vīrieša ķermeņa, arī tā funkcijas kaut kādā līmenī ir atšķirīgas. Mēs varam teikt, ka, piemēram, vīriešiem reliģiozitāte izpaužas citādāk nekā sievietēm. Un turpat varam apgalvot, ka abi ir cilvēki, abi izjūt badu, pazemojumu un vardarbību, tomēr reakcija uz to kultūrā izveidojusies atšķirīga. Sieviete nav jāpretojas, viņai jāpanes vardarbība, pazemojumi, bet vīrietim jācīnās, jāpakļauj sevi nāves briesmām. Daudzas sievietes ķermeņa funkcijas tomēr ir atšķirīgas; vai, tavuprāt, var runāt par to, ka vīrieša un sievietes ķermeņa dzīve iespaido dzimuma garīgo vērtību veidošanos?

— Es agrāk ļoti pretojos idejai, ka ķermeniskā pieredze mūs veido atšķirīgus. Tā ideja tik bieži tika izmantota sievietēm par sliktu. Viņas var neņemt darbā, jo viņai varētu būt bērns vai viņai jau ir bērni (un tie bieži slimo), vai arī mēs negribam izglītēt sievietes, jo viņām dzims bērni un viņas savu izglītību neizlietos. Es domāju, ir neapstrīdami, ka sieviešu intelektuālās, garīgās dāvanas, domu spējas ir tikpat labas kā vīriešiem. Un ka sievietēs ir arī gars iekšā, ka mums ir dvēsele, ka arī šajā ziņā mēs esam līdzīgi. Bet tas, ka mēs dzīvojam ķermeņos, kas atšķiras viens no otra, — kaut kādu iespaidu tas atstāj. Jo sieviete, kad mīl vīrieti, ieņem vīrieti savā ķermenī un tur viņu tajā kādu laiku. Un vīrietis mīlestībā iziet no sava ķermeņa. Domāju, ka tam jābūt ļoti iespaidīgam apstāklim.

— Tavš tēvs bija mācītājs Pēteris Nesaule. Vai jūs kādreiz runājat par to, vai sieviete var būt mācītāja? Kā varbūt esi dzirdējusi, Latvijas Evaņģēliski luteriskajā baznīcā sieviešu ordinācija mācītājas amatam ir apturēta. Esmu dzirdējusi arī viedokli, ka, lūk, kancelē raujas karjeristes...

— Vispirms, cilvēki, kuri ir karjeristi, neies par mācītāju luterāņu baznīcā, tie ies uz kādu citu darbu. Tas ir mulķīgs koncepts. Cilvēki, kas strādā akadēmiskos darbus, māca, ir skolotāji, mākslinieki, tiem karjeras intereses nav pirmā vietā. Par to, ka sievietes neordinē, man tiešām ir kas sakāms, jo arī ar tēvu par to esam runājuši. Vispirms es izteikšu, ko viņš teica. Pirmām kārtām, ordinēt sievietes ir latviešu baznīcas un latviešu tradīcija, ņemot vērā to, ka sievietes tika ordinētas Latvijas brīvvalsts laikā. Viņš teica, ka latviešu gars ir tāds, ka sieviete un vīrietis var stāvēt plecu pie pleca un ka sievietes ir tikpat ticīgas un garīgi spējīgas kā vīrieši. Ja padomājam, kas tad vairāk

māca bērnus? Tās ir sievietes, viņas zina, kā mācīt. Paps vienmēr teica, ka brīvā Latvijā un Latvijas evaņģēliski luteriskā tradīcijā sievietes ir bijušas mācītājas, arī teoloģiski tas ir pareizi, jo, kad Kristus dievišķīgā daba atklājās, kad viņš modās no mirušajiem, pirmajām šī ziņa tika dota sievietēm; ir teikts: „Ejiet un sludiniet to brīnumu!”

Es biju par viņa pieeju sajūsmināta. Mēs par šo jautājumu dziļi runājām gadu pirms papa nāves. Un esmu priecīga, ka varu nodot viņa domas tālāk. Manis pašas uzskats ir tāds, ka man ir kauns, ka Latvijā varētu būt tik neapgaismota pieeja šim jautājumam. Par to smejas Eiropā un ASV. Ja palūkojamies baznīcā un draudzē, tā siltākā un lielākā enerģija nāk no sievietēm. Kas sanes ziedus un nopulē kanceli, kas aiznes paciņas slimajiem, kas taisa paciņas bērniem? Protams, mācītājam draudzē ir svarīgas gan sievietes, gan vīrieši. Man gribētos teikt, ka ļoti labam mācītājam vīrietim iekšēji ir jābūt labai sievietei. Domāju, ka tas ir ļoti liels zaudējums — neļaut sievietēm izmantot viņu talantus. Tā ir vēsturiski nozīmīga kļūda, jo, ja grib, lai vēsturiski atdzimst ticība, tad ir jālaiž sieviete kancelē un visur citur arī.

— Noslēdzot mūsu sarunu, gribu jautāt par drosmi runāt savā grāmatā par daudzām personiskām un intīmām lietām. Domāju, ka latviešu sabiedrībai tas būs spilgts piemērs, kā savas problēmas risināt ar atklātības palīdzību. Tu minēji, ka arī Amerikas izdevējs jautājis par drosmi un pats atbildējis, ka tu nebaidies būt caurredzama.

— Jo cilvēks paliek vecāks, jo mazāk ir bail. Es domāju, ka mana vecuma sievietēm tas ir pienākums — teikt, kas ir patiesība. Dažbrīd jaunas sievietes to vēl neiedrošinās, jo to liedz bailes zaudēt darbu, ģimeni.

— Vai tā ir iekšējās brīvības izjūta?

— Jā, dzīves beigās ir tikpat svarīgs posms dzīvē kā jaunība. Mums nav jāvadās no tā, ko cilvēki par mums domā vai spriež. Mums ir svarīgi dzīvot autentiski un, vissvarīgākais, arī parādīt, ka tas ir iespējams katrai sievietei.

Mana tēva mājas

Ieva Marga Markausa

Gandrīz visi atmiņu un biogrāfiskie apraksti ietver sevī divas ļoti būtiskas parādības, kas veidojušas individuālo likteni. Šīs parādības ir izcelšanās (ģimene, sociālā vide) un izglītība.

Kas var būt vienkāršāk kā uzrakstīt par savām tēva mājām! — tā es līdz šim domāju, jo ļoti bieži iztēlē skatīju to māju, kurā kopā ar vecākiem un trim māsām nodzīvojām trīs pēckara gadus un kur es sāku apjaust sevi kā pasaules daļu. Nekā nebija! Izrādās, vārdu salikums tēva mājas aptver tik daudz, ka dzīves nepietiek, lai to izteiktu! Droši vien katrs šinī jēdzienā ieliek savu skatījumu, bērnības un šā laika izjūtas, pieredzi un vērtējumu. Tēva mājas, tēvu laipa, tēva padoms, tēva vieta galda galā. Tēvreize pirms gulētiešanas. Drošība un palāvība. No mātes — valoda. Kā tēva mājas dvēsele. Tēva māju uztur sievietē. Ar mūžīgu darbu. Tēva māju pieminēšana man liek domāt par lauku viensētu, īpašumu un stabilitāti. Un ko par to saka īres namos dzīvojošie? Un gājēji? Un vai daudziem mana tēva mājas ir tas pats, kas manas tēva mājas?

Trīs gadi Radžupītes ielokā manī laikam veidoja sentimentālu jūsmu par lauku idilli un vienlaikus — apziņu, ka lauki prasa jaunus, stiprus un saprātīgus vīrus. Es zināju, ka tēva māja ir tā mazā māla būdiņa Radžupītes krastā, ka kaut kur ir viņa jaunsaimniecība, kurā saimnieko vecākais dēls, bet mēs esam no pilsētas pārcēlušies uz dzīvi lielajā „Kalnadegšņu“ sētā, ko tēvam it kā novēlējis vecākais brālis Jānis, kuram nebija mantinieku. Un tomēr tā bija mana tēva māja! Pēc Pirmā pasaules kara vectēvs šo vietu norakstīja tēvam, bet viņš savukārt to atdeva no Krievijas pārbraukušajam brālim Jānim ar sievu, lai tik brālis nepaliktu tukšā. Tēvam piešķīra zemi jaunsaimniecībai. Jānis kritis manam tēvam ap kaklu un bijis ļoti pateicīgs. Vārdos. „Kaut arī, Marč, tu esi zociķis, tomēr labs cilvēks!“ Tēva labā sirds mūs, vēl neesošās, nolēma dzīvei bez īstām tēva mājām. Bet — varbūt pasargāja no 40. gadu „ceļojumiem“? Jo tad mums zemes vairs nebija.

Tēva mājas allaž redzu it kā no upītes puses, gar nomaļus stāvošā šķūņa stūri skats ietver dārzu, dzīvojamo māju un gar pagalmu izstiepušos vienlaidus sabūvētu ēku rindu, kurā ir vāgūzis, cūkkūtiņa, pūnīte, govju stallis ar šķūni un skaidiena. Pagalmu no plašās ielejas, kuras spilgtajā zaļumā lielu koku ielokos atrodas radu un kaimiņu sētas, it kā norobežo egle un daži jauni ozoli. Tēvam atgriešanās dzimtajā pusē bija tikai pēdējais solis uz radu kopīgajām mājām Tunķeļu kapos. Mums tas bija nabadzīgas dzīves sākums. Tēva māja — tā bija pusbada dzīve nemītīgi pieaugošo nodevu ēnā, tās bija bailes no varas pārstāvjiem un tiem, kas dzīvoja mežā. Mums laimējās — par nodokļu piedzinēju (mantas aprakstītāju) tuvošanos ziņoja kaimiņi, meža ļaudis rudens melnumā mēdza apciemot bagātākas saimniecības.

Šo sētu joprojām uzskatu par tēva māju, kaut arī tā mums nevienai nepieder. Man atmiņā tā atstājusi daudz jauku izjūtu. Aukstums, bads, plikums, radu nenovīdība — to uztvēru kā mūsu nenovēršamo likteni, bet tas viss nobāl krāsaino atmiņu priekšā. Atceros sauli, ābeļdārzu, plašas istabas, virtuvi ar ķieģeļu grīdu, lielas lādes graudiem un miltiem mājas „aukstajā galā“, grāmatas, „Atpūtas“. Sākumā darbojos baltās smiltiņās zem mājas — viens tās gals bija tādu gabaliņu virs zemes, un pamatiem izmantoto akmeņu krājumā bija man un vistām piemērotas spraugas. Vēlāk apzināju upītes līčus ar zilajiem tauriņiem, vardēm un peļu bērniem. Un vēži! Uzmanīgi pacel akmeni, un — caps! Rokā ir!

Es tur mazliet paaugos. Iemācījos lasīt. Nevienš neatcerējās mani lasīt mācījis. Kas ar tādu mazu krupi daudz ņemsies! Pat abrkasītis man ne katrā cepienā tika! Mamma uz lizes veidoja tik nepatīkami vienādus kukuļus un, nākamā reizē mīklu jaucot, atkal nepiešāva to vienu lieko miltu sauju! Vecais Kāravs neļāva tuvoties solam, uz kura mamma sarindoja no krāsns izņemtos kukuļus un, pārsegtus ar dvieli, atstāja uz pāris stundām, un tādējādi pasargāja no mūžam izsalkušajiem bērniem, pirms nolika atdzisušo cepienu pieliekamajā skapī. Tēva mājas — tās man ir visu protoša mamma. Man bija liels atklājums uzzināt, ka mamma ir rīdziniece. To gan biju ievērojusi, ka mūsu mājās nerunā tā, kā citās ģimenēs, un augšzemnieku īpatnējā izruna un savdabīgie vārdi mums reizēm deva iemeslu jokiem.

Neatceros tēvu redzējusi, lai gan Laima mums bija atvēlējusi kopā dzīvošanai sešus gadus. Viņam aizejot, manai atmiņai pārklājusies pelēka sagša. Lai kā pūlos, neatceros neko. Man palikusi piederības sajūta „Kalnadegšņiem“ un visai fragmentāri mammas stāstījumi par tēva labajiem darbiem. Tikai labiem! Tēva mājas — tās ir oglēs ceptas baravikas, spokošanās ar kvēlošām oglēm virtuves tumsā, tēva griķu lauks ar mežābeli. Un skats uz to pusi, kur ceļš. Un vēlēšanās mācīties.

Man vienmēr ir bijusi vēlēšanās uzzināt, ar ko jēdziens tēva mājas saistās manām māsām. Maija bija viņa mīļā meita, Mirdza un Milda — tās gudrās. Es — abrkasītis. Lūdzu māsām par to uzrakstīt īsi, pašu būtiskāko, bez ilgas domāšanas. Priekšā neko neteicu un savas domas paturēju pie sevis. Viņas manu lūgumu izpildīja vienlaicīgi, taču savstarpēji neatkarīgi, jo dzīvo dažādās Latvijas vietās, un es nevienai no viņām neteicu, ka šādā veidā esmu izjaukusi ierasto domu un darbu gaitu arī „otrām divām“. Pārdomu laiks bija tikai viena diena novembrī. Pēc Mārtiņiem. Jo mūsu tēvs bija Mārtiņš.

Maija, dārkope, biškope:

Vai gan par tēva mājām var saukt to zemes stūrīti, to vietīņu zem saules, kur no dzīves pavadīti tikai trīs gadi? Protams, tādi gadi, no kuriem atmiņā palikušas tikai spilgtākās epizodes, kas vēlākajā laikā ģimenes lokā pārrunātas vēl un vēl. Tēva mājas atceros kā jaukas vasaras Radžupītes līčos. Divas govīs un četras aitas — visa sabiedrība. Un tad vēl — mazliet jaunāka un mazliet vecāka māsa. Trijātā bija jautri, bet arī vienatnē negarlaikojos. Dzīvošana bija ap un gar upīti.

... Govīs sadzītas Saldajā līcī, pati bradājos pa ūdeni, ķeru grunduļus. Pēkšņi pretējā krasta krūmos skaļi brīkšķi, izdrāžas pulciņš aitu un man garām, pāri upītei, pieskrien pie mana mazā ganāmpulka, bet aītām nopakaļ no krūmiem izjož milzīgs, pelēks suns. Mūs, bērnus, brīdināja neaiztikt mājas veco Kāravu, jo tas bija uzaudzis viens pie sava saimnieka, nu jau mirušā Jāņonkuļa, un bērnus necieta. Bet par svešiem suņiem nekas netika teikts. Un te atskrien gudrs suns, kas viens pats gana aitas! Šajā brīdī es aši no upes ārā un lielajam pretī. Lielais pelēkais apstājas un gaida, es skrienu. Kādi 50 metri bija starp mums. Kā klāt, tā stiepju roku, lai noglaudītu. Kad mana rociņa jau augšā, virs purna, šis pietupstas, pasitas sānis, pagriež muguru un — prom ir! Saucu — sunīt, sunīt; es jau nezinu, kādos vārdos suņus sauc citās mājās. Saukdama vēl paskrienu gabaliņu skaistulim pakaļ. Bet tas — pāri kalniņam, un projām bija! Žēl, tik skaists! Nu ko, eju atpakaļ pie saviem pavalstniekiem. Pārbrienu upīti — no tiem ne vēsts. Jau sētā. Es nu skrienu mājās un stāstu mammai savu piedzīvojumu. Un dzirdam — pāri upītei, aiz kalniņa kliegz ļaudis, rej suņi. Vilks iedrāzies aplokā, paķēris aitu un ar visu — prom! Pašā dienas vidū! Mans pelēkais sunītis!

Otrs spilgtākais gadījums ir tāds, ko neesmu stāstījusi citiem. Astoni gadi jau ir krietns vecums, lai pārdzīvojums iegultos dziļi, dziļi, un bez mīluma asarām to nespēju atcerēties vēl šodien. Mums mazotnē ļoti skaidroja dažādus notikumus, kas skāra ģimeni. Sūri bija pēckara gadi. Ka tēvs ir Daugavpils cietumā, to zinājām, bet vairāk neko. Ja izmeklēšanas cietumā, tad varēja gadīties, ka būs arī vainīgs. Kara laikā tēvs bija Viesītē grāmatvedis patērētāju biedrībā. Ja tie, kas pastrādāja nelikumības, aizbrauca uz ārzemēm, tad vainīgais bija jāatrod uz vietas. Pēc gadu garas izmeklēšanas tēvu attaisnoja. Taču to visu es uzzināju un sapratu daudz vēlāk.

... Un tā es atkal esmu ganos, Dobajā līcī. Tas bija pēdējais visā garajā Radžupītes līču virtenē, kas piederēja mūsu ganībām. Kad līča vistālākajā stūrī pārbrida upīti, varēja atrast taku, kas uzveda uz Susējas ceļa. Atkal neierasts troksnis. Klausos, skatos — kā tāds meža ķēniņš no upes izkāpj un nāk uz manu pusi liels, garš vīrs. Kaut svešāds, tomēr uzreiz pazinu un skrēju pretī. Mans tēvs! Kā mēs abi raudājām! Lai nešķirtos, pametām govīs un abi gājām uz mājām. Cietums savu bija padarījis, pēc gada tēvs nomira. Mājas mantošanas lietas netika nokārtotas, Jāņonkulis bija izteicis tikai mutisku novēlējumu.

Tāpat — manas tēva mājas, kurās nodzīvoti trīs gadi. Tēva mājas — kapsēta, uz kuru aizbraucam retu reizi.

Mirdza, zootehniķe:

„Kalnadegšņi“. Tēva mājas? Vai tad tās mūsu tēvam piederēja? Ja nu vienīgi mazā māla mājiņa. Man vispār neviena vieta Latvijā nesaistās ar tēva mājām. Kur dzimusi? Rīgā. Ļoti bezpersoniski. Tie nedaudzie gadi, kurus nodzīvojam „Kalnadegšņos“, man saistās ar visdrūmākajām bērniības atmiņām. Tas drausmīgais bads, nabadzība. Dārzā nebija tādas nezāles, kuras netika izmēģinātas. Zinu, kā garšo virza, usnes, balandas, nātres. No tiem laikiem man ir aizspriedumi pret nezālēm kā vitamīnu avotu, kā tas tagad tiek reklamēts. Labi, ka mamma prata šūt un pāršūt. Gluži plikai uz skolu nebija jāiet. Tēvs uztaisīja koka tupelītes. Klasesbiedru izsmieklu izjutu sāpīgi. Klasē biju visnabadzīgākā.

Man tur nav tādas vietas, kuru tā ar īstu sirsnību atcerēties. Ja nu vienīgi virtuvē krāsnaugšu un Radžupīti. Pie lielā akmens bija mūsu iecienītā rotaļu vieta. Tur bija daudz grunduļu. Tos ķērām un barojām Miķeleni. Tā mums vienmēr nāca līdzī uz upīti. Mūsu daļā es Radžupīti esmu izbridusi visā tās garumā. Upītē bija vēži, bet trakoti bail bija tos saķert. Mūsu daļā bija skaisti līciņu nosaukumi — Garais, Saldais, Dobais, Mazais un Cūklīcītis. Mums jau tajos gados bija maz rotaļu biedru. Atceros, ka pa Dobā līča krastu jāju lejā ar aunu — Cimdiņu. Tad vēl izmantoju mūsu pienadevēju Kaiju: piesēju striķus pie ragiem un kučierēju kā zirgu. Tēvs bija iztaisījis slēpes. Mācījos slēpot, bet ziemā bija bail no vilkiem. Tajos gados to bija ļoti daudz. Es tos tiku redzējusi pa gabalu, bet Maija satikās vairākkārt. Ziemas vakarus īsinājām ar lasīšanu. Man mamma vai Otanta iemācīja arī veco druku, un es lasīju priekšā. Tēvs manu lasīšanu koriģēja, un no tā laika protu skaidri, labi un izteismīgi lasīt. Mums, bērniem, vienīgā siltā vieta aukstajā laikā bija krāsnaugša. Tā nu ir iznācis, ka nav nekā ievērtības cienīga, ko atcerēties. Varbūt arī tāpēc es nekad neesmu vēlējusies apmeklēt „Kalnadegšņus“, kad esmu bijusi Aknīstē. Es tās neizjūtu kā tēva mājas.

Milda, biškope, rakstniece:

Savā mūžā nekur neesmu varējusi īsti iedzīvoties. Varbūt tāpēc, ka agrā bērībā manas saknes tika izrautas no „Mežmaļu“ zemes? Zemes reformā pirmās Latvijas brīvvalsts laikā mans tēvs Mārtiņš dabūja zemi jaunsaimniecībai un no Rīgas atgriezās dzimtajā Aknīstes pagastā. Viņam piešķirtā zeme bija krūmiem un kokiem aizaugusi, pagasta nostūrī pie lielā valsts meža, un tāpēc savai topošai saimniecībai viņš deva vārdu „Mežmaļi“. Iesākumā apmetāmies tuvāko kaimiņu Trukšņu mājās. Tēvs nopirka govi, un mamma mācījās to kopt un slaukt. Pirmās atmiņas man saistās ar mājas celšanu. Tēsto baļķu dzīvojamās ēkas stāvs jau bija uzslīti, kad gaišā pavasara dienā stāvēju un skatījos, kā šņāc mašīna, kas plēsa jumta dēļšus. Pamanījusi mājas galā lielu kaudzi baltu, smaržīgu ēvelskaidu, ierakos tajā līdz degunam. Dēļšu plēsēji bija krievi, viņu sarunās bieži dzirdēju vārdu *durak*. Nesapratu tā nozīmi un par durakiem sāku saukt visu, kas man dūrās. „Duraki duras,“ es kliezdu, kad man kājā iedūrās skuju adata no egļu zariem, kas bija nolikti pie lieveņa kāju noslaucīšanai.

Kad māja tika gatava, no iekšpuses visas baļķu sienas spraugas tika rūpīgi aizbakstītas ar baltajām sūnām. Arī mani mazie pirkstiņi čakli palīdzēja šajā darbā. Mājas vieta bija izraudzīta nelielā klajumā, kur auga dažī veci bērzi. Vasarās tie pleta zaru vainagu pāri nedaudz zemē ieraktajam pagrabam, tāpēc tur vienmēr bija ēna un patīkami dzestr. Starp diviem bērziem tēvs bija iekāris šūpuļtīklu, vasaras tveicē es tur gulēju dienasvidus, putnu dziesmu ieaijāta. Bet ziemās no pagraba jumta bija jauka vizināšanās ar ragaviņām.

Smagi strādājot, vecākiem izdevās no kokiem un krūmiem atbrīvot nelielus lauciņus. „Mežmaļos“ turēja tikai pāris govju, cūkas un zirgu. Toties mums bija vistu dārzs, kādu citās mājās netiku redzējusi. Prāvam zemes gabalam kūts galā tēvs uztaisīja apkārt augstu kāršu žogu. Vistu bija daudz, sākumā brūnas, raibas, pelēkas, baltas. Bet vanagu arī netrūka. Kaut arī vistas slēpās kaimiņos, pelēkais laupītājs no gaisa bieži vien metās vistu dārzā. Tad mamma bija dabūjusi Minorkas šķirnes vistu olas, un mūsu klukstes izperēja pavisam melnus cāļšus. Tikai kājiņas un knābīši bija dzeltenī. Izauga skaistas, spīdīgi melnas vistas ar lielām, uz vienu pusi noliektām sekstēm. Šīs vistas dēja koši baltas olas, un katru otrdienu, kad miestā bija tirgus, tēvs veda pārdošanai vairākus grozus ar olām. Es ar vistām ļoti sadraudzējos. Ja neskraidīju ar sunīti, tad atrados vistu dārzā. Lai mani vieglāk varētu pamanīt apkārtnes zaļumā, mamma man matos arvien sēja platu, sarkanu lenti. Varbūt tā atbaidīja vanagus, varbūt tie no gaisa melnās vistas tiešām neredzēja, bet uzbrukumi mitējās.

Mājas ceļam abās pusēs bija sastādīti jāņogu krūmi; tie nebija domāti ogu iegūšanai un izskatījās pavisam neparasti. Tēvs sānu zarus bija izgriezis, vienu vidējo atstājot par stumbru, un jānogas auga kā mazi kociņi. Bet paprāvais ogu dārzs bija mājas otrā pusē. Tur auga arī upenes, zemenes un jaunas ābelītes. Ap dīķi, ko izraka ielejā, auga avenes. Dārzā bija arī bišu koki. Ne stropi, bet īsti veclaiku bluki, medu tēvs grieza laukā ar garu nazi. Mājas galā bija neliels puķu dārziņš.

Pusmāsa un abi pusbrāļi bija par mani krietni vecāki. Man nebija rotaļu biedru. Vienīgais draugs bija sunītis Fidžis. Dažu labu reizi mamma mani atrada suņa būdā, gadījās — pat aizmigušu. Lai es pierastu pie citu bērnu sabiedrības, vecāki no Aknīstes atveda daudz bērnu ģimenes meitenīti, kuru, tāpat kā mani, sauca par Mildu. Tas bija ziemā, kad vairs nevarēja augu dienu skraidīt pa lauku ar Fidžiti. Mums abām tolaik bija seši gadi, un mamma mūs mācīja lasīt. Un arī strādāt lika. Viņa plucināja vīstus spalvas, taisīja mūsu kuplajai ģimenei spilvenus. Un mums abām bija jāpalīdz, bet tas nu mums nepavisam nepatika. Mēs izlasījām lielās spārnu un astes spalvas un, kad mamma neredzēja, sabakstījām tās grīdas spraugās. Nu mums bija mežs. Protams, arī rājiens par grīdas bojāšanu. Tā bija baltu dēļu, spodri izberzta, noklāta ar mammas austiem lupatu grīdceliņiem.

Grūtā darbā mežam atkaroto zemi mežs atkal paņēma atpakaļ. Sen vairs nav „Mežmaļu” māju. Man vēl nebija pilni septiņi gadi, kad tēva vecākais dēls Ludvigs kļuva pilngadīgs un kategoriski pieprasīja, lai „Mežmaļus” noraksta viņam. Mamma teica: „Mani sviedri viņam svētību nenesīs.” Tā arī notika. Mēs aizbraucām atpakaļ uz Rīgu. „Mežmaļu” saimniecība drīz izputēja. Nekad vairs neesmu tur bijusi. „Mežmaļi” ir dzīvi manās pirmajās atmiņās.

lewa, ģeogrāfe:

Es nerakstīšu, cik lielā mērā manu māsu atmiņas atbilda manam priekšstatam par viņu atmiņām; daudz ko biju uzminējusi, bet bija arī atklājumi. Un tas ir jauki. Atklājumi iekrāso dzīvi. Nekļūdīgi biju paredzējusi viņu atsaucību manam lūgumam. Un apstiprinājās manas domas par to, cik lielā mērā mūsu dzīvi noteikuši seni notikumi. Paaudžu savstarpējā atkarība un saistība sniedzas tālu. Laikiem pāri. Es jutos piederīga tai vietai, ko bērnībā uzskatīju par tēva māju, kaut šī māja mūs nepieņēma. Tā mums nepieder, un mēs pēc tās netīkojam. Man paliek mūžam jaukas atmiņas, ko veidoja agrās bērnības iespaidi it kā nomaļajā, bet tomēr visiem pārmaiņu vējiem pakļautajā sētā.

Tēva dubļi sidraboti, bet mammai tautu laipa?... Es nezinu mammas atmiņas par mana tēva mājām. Bet mājas man vienmēr saistījušās ar vietu, kur dzīvo mamma. Arī tēva māja bez mammas nav nekas. Asaras uz tautu laipas tos tēva dubļus apsudraboja. Un iznāca atmiņas par tēva mājām — par to, kā nav un arī nebija. Tikai nepiepildāma ilgošanās.

Lejasbulāna Sibīrijā: latviešu kolonijas izveidošanās mutvārdu tradīcijā

Juris Zalāns

Senākās kolonijas, kurās nonāca arī latvieši, nodibināja, pateicoties luterāņu mācītāju iniciatīvai. Sibīrijā XVIII un XIX gs. mijā bija nonākuši no savām dzīvesvietām par dažādiem noziegumiem izsūtītie luterticīgie Krievijas impērijas iedzīvotāji. Viņi nedzīvoja vienkopus, līdz ar to garīgā aprūpe bija gandrīz neiespējama. Lai nezaudētu šos savas baznīcas locekļus, mācītāji centās panākt, lai luterticīgajiem atļautu apmesties uz dzīvi vienkopus kādā teritorijā, kur būtu iespējams nodarboties ar lauksaimniecību.

Toboļskas luterāņu mācītājam izdevās panākt, ka 1802. gadā tika nodibināta pirmā šāda tipa kolonija — Riškova (no vārda Rīga), kura atradās 80 km no Toboļskas. Kolonijā varēja pierakstīties jebkurš Rietumsibīrijā nometinātais luterānis. Tāad kolonija tika veidota, vadoties nevis pēc etniskās, bet gan pēc konfesionālās piederības. Tāpēc tajā nokļuva ne tikai latvieši, bet arī igauņi, vācieši un somi.

Arī 1858. gadā dibinātā Lejasbulāna veidojās pēc iepriekšminētā principa. Mācītājam izdevās panākt atļauju zemkopībai piemērotā vietā organizēt koloniju, lai pulcinātu tajā luterticīgos noziedzniekus. Lejasbulānā nonāca galvenokārt latvieši un vācieši, kaimiņos izveidojās igauņu Augšbulāna, bet nedaudz tālāk somu Augšsuetuka.

Jau 1868. gadā kolonijā ierodas arī pirmās brīvprātīgo ieceļotāju saimes no Vidzemes. Tie bija zemnieki, kuri bija uzzinājuši, ka Sibīrijā ir iespējams tikt pie zemes. Tāad kolonijas veidošanās procesā var izdalīt divas ieceļotāju plūsmas: 1) piespiedu kārtā Sibīrijā nometinātie likumpārkāpēji; 2) zemnieki, kuri pārceļoja brīvprātīgi.

Kāda ir koloniju izveides vēsture, ja par pamatu tai ņemam mutvārdu tradīciju? Lejasbulānas iedzīvotāji, runājot par saviem senčiem, zināja, ka pirmie kolonisti ir bijuši noziedznieki. Ciemā ir saglabājusies arī kāda veca un pamesta māja, kas tiek uzskatīta par vienu no pirmajām, kuru cēluši ienācēji. Cieminieku atmiņās ir vairāki stāsti par pārkāpumiem, kuru dēļ vainīgie izsūtīti uz Sibīriju.

Ceplīšu Līze esot bijusi kalpone kādam saimniekam. Saimnieks esot apdrošinājis savu šķūni un tad licis kalponei piesiet cūkai pakulas, aizdedzināt tās un ielaist cūku šķūnī. Kad šķūnis nodedzis, saimnieks dabūjis apdrošināšanas naudu, bet Līze notiesāta un izsūtīta uz Sibīriju. Šo gadījumu zināja vairāki ciema iedzīvotāji, lai gan detaļas viņu stāstos atšķīrās. Piemēram, Baubeļu Elena par savu vecomāti Ceplīšu Līzi stāstīja: „Viņa strādāja pie viena bagātnieka par cūkganu, par meitu, ganīja cūkas. Tas bagātnieks *sastrahavāja* to savu bagātību par naudu un samācījis to vecomāti par kleitu *vroģi, aha*, par kleitu. Samācījis vecomāti, lai aptinot cūkai pakulas un pielaiž uguni. Viņa laikam izdarīja, kleitu jau gribējās. Un tad tās vecāsmātes atsūtīja te, notiesāja.”

Cits Lejasbulānā izplatīts stāsts ir par Miglas Maijiņu, kura kolonijā bija nokļuvusi reizē ar Ceplīšu Līzi. Baubeļu Elena: „... tā bij par bērnu žņaugšanu. Tā bijuse par dienestmeiteni, nožņauguse bērnu. Savējo. Laikam ar ko nebūt, ar kādu puisī sadzīvojuse...”

Savukārt Elīza Timma, runājot par saviem priekštečiem, atcerējās kādu kalponi, kura bija aizņēmusies kleitu no saimnieces un nozagusi kleitas kabatā atstāto naudu.

Par notiesātajiem vīriešiem — cieminieku senčiem — tik konkrētas atmiņas nav saglabājušās, kaut arī bulānieši zināja parādīt ceļu, pa kuru izsūtītie, saslēgti *kandalās*, ienākuši Lejasbulānā.

Kolonijai veidojoties no izsūtītajiem, vīriešu īpatsvars bija neproporcionāli liels. 1860. gadā ciema iedzīvotāju sarakstā fiksēti 148 vīrieši, 29 sievietes un 21 bērns. Tāad vīriešu un sieviešu proporcijas bija apmēram 5 : 1. Latvieši krievietes par sievietēm neesot gribējuši ņemt, taču nodibināt ģimeni, lai varētu izveidot savu saimniecību, vēlējās daudzi. Līdz ar to katras sievietes ierašanās kolonijā bija ievērojams notikums. Iespējams, ka tieši tāpēc nostāstu par sievietēm ir saglabājis vairāk un tie ir precīzāki. Pēc apprecēšanās gandrīz visas sievietes palika kolonijā, toties vīrieši, bieži vien formāli skaitoties kolonijas locekļi, faktiski dzīvoja un strādāja ārpus tās.

Bulānieši atceras arī latviešu zemniekus, kuri brīvprātīgi devās uz Sibīriju zemes meklējumos, par labajām iespējām tikt pie zemes svešumā uzzinot no saviem izsūtītajiem radniekiem vai novadniekiem. Tie nometinātie, kuri patiešām vēlējušies strādāt, bieži vien Sibīrijā jutušies daudz brīvāki nekā dzimtenē un tāpēc aicinājuši arī savus draugus un radus pārcelties uz dzīvi kolonijā. Kalniņu Jūle zināja stāstīt par vairākām ģimenēm, kuras bija saaģitējis kāds bijušais nometinātais Vanags. Kalniņu Jūle: „Šite dzīvoja Vanags... Tas te bij atsūtīts uz trīsi gadi. Viņš tos trīsi gadus šiten atbija. Viņš varēja braukt atpakaļam. Viņš aizbrauca atpakaļam, un tad viņš saorganizēja septiņpadsmit saimes, viņi visi uzreiz brauca te, uz Sibīriju. Nu ta jau te bija viss brīvs... Pētersoni un Vendes bij, Putni. Te bij Olni vēl. Olni bij tēvam brālēni. Kalniņi bij vairākas saimes. Septiņpadsmit saimes viņi atbrauca. Viņi bij pa Jūrģiem izbraukuši, un akurāt uz Jāņiem viņi bij atbraukuši uz Bulanku. Kur bij braukuši ar vilcienu, kur pirkusi bij zirgus.“ Tā šajā braucienā Sibīrijā nokļuva 10 gadus vecais Kalniņu Jūles tēvs un gadu vecā māte. Šo gadījumu piemin arī V. Krasnais, rakstot, ka 1871. g. Bulankā iebrukušas 17 saimes no Dikļu un Umurgas draudzēm. Mutvārdu tradīcijā precīzi saglabāties atbraukušo ģimeņu skaits, taču neviens ciemā vairs nespēja nosaukt novadu, no kurienes tās ieradušās. Kalniņu Jūle atcerējās, ka viņas onkulis ir stāstījis arī par izbraukšanas motīviem. Uz jautājumu, vai vecāku ģimenēm Latvijā zeme nepiederēja, viņa atbildēja: „Nē, viņiem bij. Viņiem tur bij ar zeme, bet tā sestā diena, tā bijusi jāietot pie kunga strādāt. Aizbraucis tas Vanags, tas pateicis, ka te jau šitais nav, ka te var dzīvot brīvi. Cik ir, tas viss ir tavs.“

Latviešu emigrācija uz austrumiem

XIX gs. periodikā (līdz 1885. gadam)

Latviešu Laužu Draugs. 1834. — 34.

Latviešu Tautas Biedris. 1878. — 39; 1881. — 11.

Rīgas Lapa. 1879. — 124, 155, 159.

Latvietis. 1883. — 14; 1885. — 5.

Baltijas Zemkopis. 1878. — 1; 1879. — 49, 52; 1883. — 15, 16.

Baltijas Zemkopis. Pielikums. 1881. — 50, 51, 52; 1884. — 51.

Latviešu Avīzes. 1834. — 35; 1839. — 24; 1841. — 7; 1845. — 45; 1853. — 13; 1868. — 3, 30, 43, 44; 1876. — 5, 7, 8; 1877. — 24; 1879. — 31; 1882. — 9, 13; 1883. — 6, 49; 1884. — 24, 29; 1885. — 15, 16, 17, 24.

Latviešu Avīzes. Pielikums. Baznīcas un Skolas Ziņas. 1880. — 24; 1881. — 33; 1882. — 14; 1883. — 6.

Baltijas Vēstnesis. 1876. — 38; 1877. — 1; 1879. — 23, 50, 51; 1882. — 210, 211; 1883. — 55, 56; 1884. — 105, 126; 1885. — 22, 74, 103, 104.

Mājas Viesis. 1876. — 16, 17, 20, 31, 32; 1879. — 23; 1880. — 7, 12, 36, 46; 1881. — 8, 22, 27, 41, 50; 1882. — 27, 28, 34.

Balss. 1878. — 39; 1879. — 4; 1880. — 28, 33; 1881. — 42; 1883. — 5, 11, 13, 14, 17, 43; 1884. — 16, 19, 20, 22, 48, 50; 1885. — 4, 5, 17, 23, 33, 34, 38, 39.

Sibīrija. Latvija. Zviedrija

Aleksandra Eihe

Ja divi miljoni mīlētu,
Salā uzplauktu roze.
Ja divi miljoni ienīstu,
Vara sabruktu pīšļos.
Ja divi miljoni minētu,
Kāds uzminētu.

E. Grīns

Ir nodzīvots garš mūžs. Tas sedz turpat vai visu XX gadsimtu — ar diviem pasaules kariem un 75 gadiem komunisma. Otru reizi sagaidīta Latvijas dzimšana. Jūtu, ka ir palicis īss laiks, lai dalītos atmiņās par kādas latviešu dzimtas izdzīvošanu liktenīgajos notikumos.

Mans tēvs devās uz Sibīriju meklēt laimi. Pēc vecāsmātes Edas stāstiem, viņš bija dzimis pirtī. Trūcīgā ģimenē bija septiņi bērni: Jānis, Ļjabs, Pēteris, Augusts, Jēkabs, Eduards un Kristīne. Vēlāk, kad tēvs Sibīrijā kļuva bagāts, viņi visi pārcēlās uz dzīvi pie mums, tvaika dzirnavās, kur katrs atrada piemērotu darbu. Pēteris vadīja zemes darbus. Augusts mēdza mani pievakarē vadāt uz velosipēda pa plašo stepi. Pavasaros tā bija zaļa vai zila kā ezers no daudzām neaizmirstulēm un īrisiem. Agrā pavasarī stepē lielos daudzumos auga kazu ķiploki, kurus visi kāri ēda pēc garās ziemas bez saknēm un augļiem. Jūlijā stepe pārklājās ar pūkaino, zīdaino balto zāli *kavilu (ligu)*. Visa bezgalīgā stepe izskatījās kā gaišs, viļņojošs klajums.

Centrālā Sibīrijā, kur mēs dzīvojām, stacijai „Čani” cauri gāja gara Sibīrijas dzelzceļa līnija, Transsibīrijas maģistrāle (7500 km gara, sāкта būvēt 1891. gadā). Šeit auga tikai bērzu birzis, viss cits bija auglīga, bezgalīga stepe. Te sādžās nelielās, siltās mājās dzīvoja krievu zemnieki. Visiem logiem bija slēgi. Logi bija sava veida mākslas darbs. Tie bija rūpīgi izgreznoti ar dekoratīvām inkrustācijām un plāksnītēm. Daudzās mājās bija tikai viena liela istaba ar cepamo krāsnī, kur arī gatavoja ēdienu — podos, kurus bīdīja krāsnī un ņēma laukā ar podu dakšām. Vienā istabas pusē no krāsns līdz pretējai sienai stiepās guļamā lāva, kur uz ādām gulēja visa ģimene un bieži ar ādām arī sedzās. Uz lāvas vietas nebija daudz, un gulētāji bieži spiedās cits pie cita, guļot uz sāniem. Lielākās mājās bija viesu istaba ar pēļu gultu, skaistiem deķiem un daudziem spilveniem baltās spilvendrānās. Katrā istabā bija arī „sarkanais stūrītis” ar dievbildi un mazu, pie griestiem piekārtu trauku ar eļļu vai sveci, kur vienmēr dega uguns (*lampada*).

Tēvs jaunībā bija iecerējis kļūt par skolotāju. Tomēr viņa krievu valodas zināšanas nebija pietiekamas, un viņam neizdevās iegūt atestāciju. Tā kā Latvija toreiz bija krievu guberņa, viņš nolēma kļūt par piena produktu meistaru (piensaimnieku), beidza kursus un izšķīrās braukt uz Sibīriju. Tur viņam radās iespēja no piena ražot sviestu un sieru; tas bija lielākties sarkanais siers — Edāmers. Atceros, ka visa sēta bija pilna ar soliem, kur žāvējās sarkanas siera bumbas. Šos produktus sekmīgi eksportēja uz Dāniju. Tagad, kad padomju vara ir sabrukusi un Krievijā ir milzīgas ekonomiskas grūtības un pārtikas trūkums, šķiet neticami, ka cara Krievija šī gadu simta sākumā eksportēja labību un piena produktus uz Eiropu.

Pēc tam kad tēvs bija izšķīries turpināt dzīvi Sibīrijā, viņš nolēma dibināt ģimeni. Viņš negribēja precēties ar krievieti. Liktenis viņam bija lēmis iepazīties ar inženieri Timušku Omskā. Timuška tēvam rādīja jaunu meiteņu fotogrāfijas, paņemtas līdzī no Rīgas. Starp tām bija arī mana māte, Anna Teikmane, skaista jaunava ar aristokrātisku seju. Jēkabs Pogiņš iemīlēja Annu, skatoties viņas fotogrāfijā, un devās tālā ceļā uz Latviju viņu baidināt.

Mana māte Anna bija viena no Andreja Teikmaņa un Ievas Teikmanes, dz. Briezes, septiņām meitām. Tās sauca: Ieva, Marija, Katrīna, Anna, Natālija, Viktorija, Ida. Ģimenē auga arī trīs dēli — Vilhelms, Andrejs, Jēkabs. Vēl trīs bērni mira bērnībā.

Sāku atkal pierakstīt savu atmiņu drumslas. 1993. g. maija sākumā iestājās akūts sirds vājums, sāpes starp krūtīm, spiediens virs krūtīm ar grūtu elpas trūkumu un aizdusu pēc ikviena niecīga darba. Tomēr atbraucām ar Ventu uz Svinningi, kur redzēju vienīgo iespēju atgūt veselību. Jau vairāk kā mēnesi Zviedrijā ir neredzēti silts laiks: + 18—25 °C. Svinningē viss ir izplaucis. Zied Viļa stādītie plūmju koki un ābeles, dzeltenās tulpes un narcises. Ir aizkustinoši skaisti. Tikai vecums liek sevi just .. Pašreiz esam trīs slimas atraitnes Svinningē un darām to labāko, lai atlabtu.

Savā stāstījumā nonācu līdz Teikmaņu ģimenei ar desmit bērniem. Ar viņu pēctečiem esmu, braucot bieži uz Latviju, atdzīvinājusi attiecības trešā paaudzē. Trīs radnieces pat cita pēc citas nodzīvoja pie manis .. No sākuma atbrauca bērnu ārste Andra Viļuma, pēc tam zobārste Līga Kornete un beidzot Diana Eihe, Vitusa Eihes sieva ar dēlu Kasparu. Vēlāk izrādījās, ka Diana brauca šurp, jau gaidot otru dēliņu, Mārtiņu Eihi, kas piedzimstot izrādījās īsts dižvīrs — svēra 4,5 kg.

Turpināšu stāstu par manas mātes Annas Teikmanes uzņēmīgo braucienu no latviešu sētas uz tālo, nezināmo Sibīriju pie mana tēva Jēkaba Pogiņa, kurš, izlemjams precēt latvieti, lika sākumu piecu paaudžu latviešu dzimtai. Kā jau rakstīju, tēvs izšķīrās baidināt Annu pēc fotogrāfijas, ko viņam rādīja inženieris Timuška. No šīs fotogrāfijas uz viņu radzījās skaista sieviete ar cēliem pantiem. Viņas sejā bija kaut kas aristokrātisks. Vēlāk dzirdēju radus klusi minam, ka nevarot izslēgt, ka Teikmaņu asinīs varētu ritēt Bergu barona skotu un vācu asinis. Fotogrāfija bija balti melna. Satiekoties mans tēvs redzēja, ka Annas lielās acis ir zilas un mati brūni. Jau būdama 100 gadus veca (māte mira 103 gadu vecumā), mammucis, kā mēs, bērni, viņu saucām, man teica: „Tavs tēvs ir bijis mana vienīgā mīlestība visu garo mūžu, un vēl tagad es viņu, iespējams, mīlu vairāk par jums.“

Varu iedomāties, ka tēvam vajadzēja krietni saņemties, lai no iecienītā lauksaimnieka Andreja Teikmaņa pirmā vizītē lūgtu Annas roku aizvešanai uz nezināmu, tālu zemi.

Mana māte Anna Teikmane daudz un bieži stāstīja mums par savu braucienu uz Sibīriju, kur viņu gaidīja un apprecēja Jēkabs Pogiņš 1904. gadā.

Anna bija viena no septiņām māsām. Viņa, tāpat kā visi desmit bērni, strādāja Vecvilciņu mājās un dzīvoja arī Rīgā, kur gādāja par brāļiem un māsām, kas turpināja izglītību. Tā kā Anna bija pievilcīga un izdarīga jaunava, viņai netrūka pielūdzēju. Rīgā viņa mācījās dziedāt pie Pāvula Jurjana. Viņa dziedāja mums visiem par prieku vēl sirmā vecumā. Beidza grāmatvedības kursus, kas viņai deva iespēju palīdzēt tēvam Sibīrijā, iemācījās šūt. Kad atbraucām uz Zviedriju 1944. gadā, viņa šuva drēbes visai ģimenei un ar vislielāko prieku Inārai, kura vienmēr bija priekš mūsu šauriem apstākļiem, salīdzinot ar citiem bērniem, labi ģērbta. Solnā māte šuva uz vecas Zingera mašīnas, ko nopirku par dažām kronām lietotu lietu veikalā, kur ilgus gadus pirkto arī visu pārējo.

Varu iedomāties, cik satraukts bija tēvs, kad brauca uz Vecvilciņu mājām pie cienījamā saimnieka Andreja Teikmaņa, lai baidinātu Annu. Lieta nekļuva vieglāka ar to, ka viņai bija jāatstāj dzimtā sēta un jādodas tālā, nezināmā svešumā, pie cilvēka, kuru viņa pazina tikai dažas dienas. Tomēr viņi abi no pirmās tikšanās bija iemīļējuši viens otru un stingri izšķīrušies iet tālāko dzīvi kopā.

Vecvilciņu saimnieks, juzdams abu jauniešu nesatricināmo apņemšanos iesākt kopējo dzīvi, deva savu svētību. Pēc dažiem sarakstoties pavadītiem mēnešiem Anna ar baltu plīvuri un miršu stādu devās ceļā uz nezināmu nākotni. Pēc vairāku dienu brauciena pa dzelzceļu Anna nonāk Omskā, kur viņu pēc dažādiem sarežģījumiem — vēstules nebija pienākušas laikā — sagaida Jēkabs, un viņi apprecas 13. augustā. Kāzas nav bijušas lielas. Viens no lieciniekiem bija Kārlis Timuška, kas arī kļuva mans krusttēvs.

Sākumā vecāki dzīvoja kādā sādžā un vēlāk stacijā „Čani“. Manās atmiņās ir saglabājušies daži fragmentāri fakti. Sādža atradās starp diviem ezeriem, kur es, mātei par lieliem uztraukumiem, skrēju peldēties, lecot pa nedrošo krastu no cinīša uz cinīti. Vienu otru reizi iekritu ūdenī un dubļos. Starp cinīšiem bērni viegli varēja pazust melnā miklumā, bet man vienmēr izdevās izrāpties. Ezerā bija daudz dēļu, kas piesūcās peldētājiem. Ezers baroja arī neskaitāmas pīles un zosis, kuras zemnieki šāva un pārdeva mātei par nieka naudu (piecas kapeikas gabalā). Mums pusdienās bieži bija pīļu un zosu cepeši un pēc tam sviestā vārītas olu mīklas bumbiņas, kurām lēja virsū kausētu

medu. Kaloriju mums netrūka. Māte katru rītu cepa rupjo miltu karašas, arī ar daudz sviesta. Vasarās atveda no Krievijas arbūzus, ābolus. Bērzu birzīs auga daudz meža zemeņu. Ziemā turpretī bija pilnīgs vitamīnu trūkums. Vienīgi skābie kāposti vēl kaut kā uzturēja līdzsvaru. Mēs, bērni, ziemā bieži slimojām ar furunkuliem — strutu audzējiem, kuri olas lielumā izauga uz kakla vai zem zoda, kas ļoti traucēja un nepatika. Droši vien izskaidrojums meklējams vitamīnu trūkumā un traucētā vielmaiņā. Atceros arī vairākus kašķa gadus, kad viss ķermenis bija kašķa apsēsts. Visa miesa niezēja, un mēs, bērni, nevarējām lāgā gulēt. Ārstēšanās bija grūta un ilgu laiku nesekmīga. Mūs smērēja ar vistu mēsliem karstā pirtī. Lika mucās ar pelniem un karstu ūdeni. Neatceros, kura no metodēm mūs beidzot atbrīvoja no kašķa murga.

1907. gadā mātei piedzima dvīņi, brālītis Imants un māsiņa Venta. Brālītis mira dažu mēnešu vecumā no dizentērijas. Sādzā ārsta palīdzības nebija, un līdz Omskai bija vairāku stundu brauciens. Māte nekad neaizmirsā dēla zaudējumu. Stāstīja jo bieži, kā ietinusi brālīti savā līgavas plīvurī un gājusi bieži uz kapiņu. Es esot mēģinājusi brālīti atrakt un atsaukt atpakaļ. Bet dzīve ritēja tālāk. Vecāki atsauc uz Sibīriju pie sevis tēva brāļus, kas visi likās darbā: Pēteris lauksaimniecībā, Augusts pie mašīnām, Ījabs, vecākais un garākais, stāvēja veikalā, kur pārdeva zemniekiem visu, kas vien bija vajadzīgs. Mēs, bērni, tur bieži iegriezāmies un dabūjām saldumus un *žvačku* — košļājamo gumiju. Jaunākais tēva brālis, Eduards, atbrauca vēlāk un apprecēja mātes jaunāko māsu Viktoriju, kura bija žēlsirdīgā māsa. Bērnu viņu laulībā nebija.

Es biju nerātņa un draiska meitene ar daudzām idejām un pasākumiem. Man bija daudz draugu starp sādžas bērniem. Atceros, ka māte bija sacepusi maizi un karašas siena plāvējiem. Es pasteidzos sasaukt labu baru sādžas bērnu, un mēs pirmie ar lielu prieku un apetīti visu apēdām. Tad es dabūju no mātes kārtīgu sodu, kas, jāatzīstas, nebija pirmo un pēdējo reizi. Mātei bija savi, noteikti uzskati par bērnu audzināšanu, un, lai gan viņai tas bija ļoti grūti, mani pēc nedarbiem kārtīgi pēra ar bērza zariem. Es uztvēru šo sodu kā neizbēgamu un ļaunumu pret māti neizjutu. Vienreiz tomēr izlēmu pieaugušiem atriebties. Uzrāpos ļoti augstā bērzā un nosēdēju tur visu dienu līdz naktij, klausoties, kā mani sauc un meklē, un sola nesodīt, ja atradīšos. Tumsā man droši vien palika bail. Es atsaucos, un viss beidzās labi. Es nokāpu ar visām līdzī paņemtām drēbēm.

Tā kā Venta bija divus gadus jaunāka, es bieži pierunāju un uzmodināju viņu, klusu un skaistu bērnu, uz visādām izdarībām. Kādu dienu māte gaidīja svarīgus ciemiņus. Apģērba mūs kleitiņās ar volāniem un zaļu zīda jostu. Galvā mums bija salmu cepurītes ar bantēm. Mums lika sēdēt un gaidīt viesus. Es tomēr, nevarēdama mierīgi nosēdēt, pierunāju arī Vencīti iet uz ezeru un lēkt no cinīša uz cinīti. Gadījās iekrist melnā masā starp cinīšiem, un no mūsu skaistām kleitiņām palika tikai atmiņas. Mātei to dienu iznāca daudz darba, savedot visu kārtībā.

Māte daudz darīja, lai uzturētu mūsu latviešu valodu. Es jau piecu gadu vecumā pratu lasīt un rakstīt krieviski. Tad izrakstīja no Rīgas „Jaunības Tekas” — periodisku bērnu un jauniešu žurnālu. Nopirka gramofonu ar latviešu dziesmām un mūziku. Mēs dzīvojām lielā piecistabu mājā, kur bija arī jauka pirts no baltiem dēļiem. Vienā no istabām atradās skatuve ar aizkaru, kur vecāki ar radiem spēlēja teātri. Visvairāk Blaumaņa lugas. Klausītāji sēdēja krēslu rindās skatuves priekšā. Mēs, bērni, arī uzstājāmies gan dzīvās bildēs, gan īsākos skečos, dziedot, dancojot: „*Podalše graznyj trubočist, ty vidiš, kak ja bel i čist...*” (Ej tālāk, netīrais skursteņslauķi, tu redzi, cik tīrs es esmu...)

Mātei viņas uzskatu dēļ bija daudz kas kopīgs ar angļu sufražistēm. Viņa noliedza baznīcu, necieta mācītājus, bija ateiste. Necieta arī rokdarbus. Teica mums, meitenēm: „Ņemat grāmatu rokā, ne adatu. Rokdarbi laupa jums laiku.” Mūsu mājās, lai gan bijām ļoti pārtikuši un vēlāk pat ļoti bagāti, nekad nebija mīksto mēbeļu. Tās uzkrāja putekļus. Mēs ar Ventu gulējām uz cietiem dēļiem, kur virsū bija plāna kārta filca. No otras puses, māte visu savu laiku ziedoja saimniecībai un pašreizējai gādāja par lielo saimi ar vislielāko rūpību, sevi nežēlojot. Viņa arvien bija uz kājām, darbā, nekad sev nenovēlēja atpūsties pusdienā.

Tēvam patika vienu otru reizi uzdzīvot ar draugiem, spēlējot kārtis. Ja viņš nespēja uzcelties agri no rīta un saņemt pienu pienotavā, māte rezolūti stājās viņa vietā, un darbs tika veikts. Viņa nepārmeta tēvam, no rīta iedeva šņabīša glāzi un bieži teica — tāda ir vīrieša daba.

Kad 1921. gadā iebraucām Latvijā un mums nebija ar ko maksāt veikalā par ēdienu, ko bieži pirkām uz kredīta, mātei, lepnai un kārtīgai sievietei, vajadzēja būt ārkārtīgi grūti, bet pārmetumus vai žēlošanos nekad nedzirdēju.

Domājot par bērniību, atmiņā nāk, kā mēs, bērni, vizinājāmies ar ragaviņām no stāvā sniega kalna, kā bridām ar Vencīti, apģērbti *pimos* — filca zābakos — un kažociņos, pa vairākus metrus

augstām sniega kupenām gar dzelzceļa malu. Ja sniegs bija tikko nācis, pazudām dziļās sniega bedrēs. Brīnums, ka nenotika lielāka nelaime.

Mūsu vecāku pārticība auga ar katru gadu. Tēvs uzcēla pirmās tvaika dzirnavas, kur mala galvenokārt kviešus. Atceros, ka visa stepe atmirdzēja elektrības gaismā un baltais sniegs kļuva vēl baltāks. Mēs augām lielākas, un bija jādomā par izglītību. Līdz Omskai bija tālu, un māte izšķīrās par mācīšanos mājās ar mājskolotāju, ko toreiz sauca par guvernanti. Pirmā bija Antonija Petrovna, latviete. Viņa vēlāk izrādījās zvērināta komuniste. Lai gan māte viņu visādi lutināja, Antonija (viņas uzvārdu neatceros) bija sodāmo sarakstā kā pirmo uzrakstījusi tēva vārdu. Viņam kā „buržujam“ draudēja nāves sods. Tā kā tēvs bija visu dzirnavās strādājošo ļoti iemīļots, viņam izdevās paglābties, līdz apstākļi mainījās.

Īsi pirms Pirmā pasaules kara sākšanās Sibīrijā dega meži, vairākus mēnešus. Arī pie mums bieži gaiss bija pilns ar vēja atnestiem dūmiem. Tad sākās iesaukšana karā un visās mājās skanēja: „*Poslednij noņešnij džeņoček guļāju s vami ja družja...*“ (Šī ir beidzamā diena, ko pavadu priekā kopā ar jums, draugi...) Mūsu stacijai brauca garām vagoni ar jauniem puisiem, kurus sūtīja karā un nāvē.

Vairākus gadus pirms Pirmā pasaules kara mēs vasaras pavadījām kūrortā, kas atradās starp diviem ezeriem, kuros ūdens bij sāļš un diezgan sekls, ar kājām varēja sataustīt melnu dubļu masu. Dubļu vannas ar panākumiem ārstēja reimātiskus un cilvēkus ar kustību traucējumiem. Vasaras bija karstas, bieži līdz + 40 °C, un tāpēc mēs daudz peldējāmies un dzīvojām, tā sakot, ūdenī. Stepē puķes novīta ātri. Kūrortā gar krastu mēs, bērni, ķērām bīstamos tarantulus no dziļām alām, likām tos bundžās, kur tie nikni cīnījās viens ar otru.

Kūrorta perifērijā vasarā ieradās kirgīzi, kuri dzīvoja jurtās — apaļās teltīs no filca. Viņiem līdzī bija lieli zirgu bari. Vīrieši slauca ķēves, sēžot starp to pakalējām kājām. Raudzēja ķēvju pienu ādas maisos un dabūja kumisu, kas bija skābs un labi garšoja, saturēja 5% alkohola un skatījās labs un veselīgs padzēriens. To pārdeva turīgiem kūrorta viesiem, kas brauca pat no Maskavas un Pēterburgas, bieži atgriežoties gluži veseli, bez krukļiem. Dažas no kirgīzietēm bija ļoti skaistas savos īpatnējos tērpos — ar monētām bizēs un uz vestes, kas bija izšūta visādās krāsās. Apakšā bija baltas blūzes. Precētām sievietēm galva bija vienmēr apsegta ar lakatu, tikai seja bija atstāta brīva. Manā albumā ir fotogrāfijas, kur mēs, trīs meitenes, ar krustmāti Viktoriju sēžam jurtā un jūtamies omulīgi pēc kumisa dzeršanas. Mātei, protams, nebija zināms, ka mēs bijām brangi vien apreibušas.

Daudzus gadus māte vasarā īrēja māju kūrortā. Blakus mājā dzīvoja arī mātes brālis Andrejs Teikmanis ar ģimeni; viņš bija atstājis savu mežziņa darbu un kļuvis par dzirnavu līdzīpašnieku. Dzirnavu skaits jau bija pieaudzis, ja atceros pareizi, līdz četrām. Vēl tagad nevaru saprast, kāpēc visa viņu ģimene, pieci cilvēki (divi dēli, Oļģerts un Haralds, sieva Matilde, viņas māte un pats Andrejs), nāca pie mums ēst pusdienas un vakariņas. Tante Matilde bija vienmēr pēc tā laika moderni apģērbusies, ar šņorētiem zābakiem un garām kleitām vakaros. Vakaros, kad cēlāmies no galda pēc vakariņām, abiem puikām bija obligāti jāpieiet pie Matildes, jānoskūpst viņa uz vaiga, pasakot ar labu nakti. Vienu otru reizi zēnu sejās, kad viņi atgriezās savās vietās, varēja redzēt, kā viņi šo tradīciju novērtē. Onkuļa Andreja hobijs bija spēlēt vijoli. Viņu uz klavierēm samērā amatieriski pavadīja tante Matilde.

Kūrortā vakaros vasarnieki salasījās dārzā, kur uz skatuves ar apaļu kupolu spēlēja pūtēju orķestris un apkārt bija daudz puķu dobjū, kas reibinoši smaržoja, sevišķi pēc „tabakas“ puķēm. Vakaros, elektriskās gaismas apspīdēts, dārzs izskatījās teiksmains un vilinošs. Kādu vakaru šai dārzā bija izloze. Pirka biļetes, uz kurām bija daudz vārdu. Izlozēja lielu lelli, kas vēra acis vaļā un ciet. Lelles vārds bija garš un neparasts. Man arī onkuļi nopirka biļetes, un man laimējās uzrakstīt pareizo vārdu. Tad pēkšņi izsauca manu vārdu, mani pacēla uz skatuves, spēlēja tušu un iedeva man skaisto lelli. Ko izjutu toreiz — grūti izteikt vārdos. Tā bija viena no daudzām likteņa dāvanām.

Mūsu otra guvernante bija Margarita Pertel (dz. 16. 10. 1887. Pēterburgā, astoņu cilvēku ģimenē). Tumšiem matiem, lielām acīm, pievilcīga jauna sieviete no Maskavas. Viņa studēja Maskavas universitātes Augstākos kursus, jo sievietēm vēl nebija dotas tiesības studēt parastās fakultātēs. Viņa bija temperamentīga, dzīva, spēlēja ģitāru, un mēs vakaros bieži ar viņu dziedājām krievu romances („*Bielliejet parus odinokij...*“ — Ļermontova teksts). Vēl tagad šo dziesmu vārdi ir atmiņā un varētu dziedāt tos nakts vidū.

Pēc ziemas mācīšanās (matemātika, franču un krievu valoda, ģeogrāfija u. c.) braucām pavasaros uz Omsku likt eksternu eksāmenus turienes ģimnāzijā. Visus priekšmetus parasti nolikām labi, izņemot rokdarbus. Bija jāmācās šūt pogcaurumus un jāliek eksāmens atkārtoti. Omskā iepazināmies ar Putniņu ģimeni — Miku, Anku un Austru —, tur toreiz dzīvoja arī mūsu māsiņas, Jāņa Pogiņa meitas Marianna un Milda, arī Arvīds Vīksna. Vakarus pavadījām priecīgās rotaļās un dziesmās, netrūka arī pusaudžu romantikas — Miks bija mani izvēlējies par savu sapņu objektu, bet mani mīlestības dvesma skāra daudz vēlāk, kad atbraucām 1921. gadā Latvijā.

Vakaros ziemā vizinājāmies ragavās pa plašo stepi. Sniegs mirdzēja balts, un mūsu kučiers Panočeks sēdēja mums priekšā, mudinādams zirgus. Kādu dienu braucām ragavās uz pasta staciju „Čani“. Pēkšņi uznāca spēcīga sniega vētra. Sniegs krita tādos daudzumos, ka nevarēja redzēt izstiepto roku. Panočeks apstādināja zirgus un sacīja, ka neesot iespējams braukt tālāk. Atceros, ka es pacēlos kājās un situ viņam pa muguru ar abām rokām, sacīdama: brauc, brauc tālāk, mūs apklās sniegs, un neviens mūs neatradīs. Pēc kāda laika braukšanas laimīgā kārtā uzdūrāmies uz kādas mājas sētu, izkāpām no ragavām un aiztaustījāmies ar beidzamiem spēkiem līdz kādai mājai. Bijām glābti, sēžot siltā istabā un dzerot siltu tēju.

Dažus gadus dzīvojām pa eksāmenu laiku pie kāda pazīstama pārtikuša latvieša. Rītos pie skaisti klāta galda mums deva smaržīgu kakao augstās glāzēs, kas bija ieliktas metāla ietvaros. Galdā bija daudz bagātīgu ēdienu.

Kādu gadu, kad bijām kopā ar Putniņiem, dzīvojām vienu pavasari kādā šķūnī, ko bijām saviem spēkiem saveduši kārtībā. Tur stāvēja gultas rindās, bet mūs baidīja žurkas, kas kādreiz, man par lielām šausmām, iekārtojās mūsu gultās zem deķa.

Atceros labpatikas un pateicības sajūtu, kad kāda vecāka sieviete mani, lielu meiteni, ar *mačalku* (švammi) mazgāja lielā ballā. Tā bija neaizmirstama sajūta — tikt pie tīrības ar gādīgu roku palīdzību. Kad biju kārtīgi saziņpēta un nomazgāta, tad vēl uzlēja virsū kādu spaini tīra ūdens.

Atceros manas mātes stāstus, ka mūsu mājā Sibīrijā pēc 1906. gada atrada patvērumu daudzi latviešu revolucionāri, kurus tēvs nodrošināja ar nopirktām pasēm, drēbēm un darbu. Gadiem ilgi māte viņus apgādāja ar ēdienu un mājas vietu, un mums, bērniem, nekad nebija garlaicīgi. Arī profesors Plāķis bija starp tiem.

Lai gan māte bija ateiste, mūs tomēr kristīja, mūsu mājās notika laulības un grēku sūdzēšana, iešana pie dievgalda. Tādos gadījumos ataicināja no Omskas luterāņu garīdznieku — latvieti. Gadījās tā, ka mūsu kristību apliecības bija pazudušas, un tad, kad kristīja jaunāko māsu Ainu, vēl otru reizi pārkristīja mani ar Ventu. Mēs jau bijām krietni paaugušas meitenes. Šoreiz mācītājs bija igauņis. Kad visas reliģiskās izdarības bija beigušās, visi sēdās pie bagātīgi klātiem galdiem ar daudz ēdiena un arī dzēriena. Šoreiz mācītājs laikam cilāja glāzi pārāk bieži un, lai gan nebija vairs drošs uz kājām, sāka piegriezt pārāk intīmu uzmanību mātei. Viss nokārtojās, kad onkulis Vilhelms Teikmanis ņēma kārtošanu savās rokās. Vēl tagad atceros mātes sašutumu par šādu uzmanību. Bet vajadzīgais bija nokārtots, un papīrus māte saņēma laikā.

Tā, bez samērā liela iespaida uz mūsu dzīvi, gāja pirmie kara gadi. Sādzā to juta tādā veidā, ka jaunos krievu zemniekus iesauca frontē un viņu vietā drīz vien turpat vai katrā mājā novietoja čehu gūstekņus, kuriem bija jāpalīdz apstrādāt zemi, jo sievas vienas netika galā. Sekas tam bija tādas, ka jaunām zemniecēm radās viens otrs čehu bērniņš. Kad pēc kara beigām iesauktie krievu zemnieki atgriezās mājās, viņus sagaidīja sarežģīta situācija.

Pārtībā un lielā mātes gādībā pagāja Pirmā pasaules kara pirmie gadi. Mums nekā netrūka. Ziemassvētkus atceros kā spilgtus svētkus ar garu, spoži izgreznotu Ziemassvētku egli, kuru atveda no tālienes, jo Centrālā Sibīrijā auga bērzu birzis, kur vasarā lielos daudzumos bija atrodamas meža zemenes. Kādu reizi guvernante, Venta un es bijām pielastījušas pilnus kurvīšus, kad mūs ielenca vairāki kirgīzi un gribēja ogas atņemt. Es likos viņiem iestāstīt, ka tēvs viņiem nemals miltus, ja viņi tā rīkosies. Šķiet, ka man izdevās viņus pārliecināt, un mēs atgriezāmies mājās ar pilniem kurvjiem.

Stacijā „Čani“ pazinām tuvāk divas tirgotāju ģimenes. Viena bija krievu tautības, otra — ebreju. Manu krievu skolas biedru sauca Pjotrs, ebreju — Moisejs. Mēs kopīgi rakstījām kādu žurnālu, kur es biju redaktore. Ar Moiseja vārdu saistās kāda atmiņa, kas varēja arī nebūt. Biju aizbraukusi satikt Moiseju. Lai tiktu viņa mājā, bija jāiet cauri plašai sētai. Šoreiz tā bija pilna ar baltām vistām. Visas tās skraidīja apkārt ar pārgrieztām rīklēm, no kurām plūda asinis. Tas bija veids, kā iegūt *košer* gaļu. Vienā sētas stūrī stāvēja Moiseja māte garos vilnas svārkos un puskažociņā. Toreiz sievietes

nenēsāja apakšbikses, bet gan apakšsvārkus. Kad viņa panācās dot man roku, uz baltā sniega palika dzeltens plankums.

Atkal ir pagājis vairāk kā mēnesis, un tikai šodien piesēdos pie rakstāmmašīnas. Redzu, pārlasot uzrakstīto, ka esmu tikusi ar stāstu par Sibīriju līdz manai un Ventas otrai kristīšanai.

Tanī pašā reizē, cik atceros, salaulāja tēva brāli Pēteri Pogiņu ar Annu Dišleri, kura atbrauca uz Sibīriju tikai pēc sarakstīšanās un nekad savu nākošo vīru nebija dzīvē redzējusi. Viņiem pēc gada piedzima dēls Pēterītis — mūsu mājā kūrortā. Mana māte, kā aizvien, gādāja un palīdzēja visādā veidā.

Mana māsa Aina dzima Irkutskā, pie lielā Baikāla ezera, 1912. gadā. Māte, pareiza instinkta vadīta, aizbrauca dzemdēt uz Irkutsku, jo tur Pogiņiem bija veikals, kuru vadīja tēva jaunākais brālis Eduards. Viņš bija precējies ar mātes jaunāko māsu Viktoriju, kas bija medicīnas māsa un potēja mums regulāri bakas. Man bija septiņi gadi, un Ventai — pieci. Dzemdības bija garas un grūtas. Mēs abas ar Ventu sēdējām zem kāda liela galda, kas bija līdz zemei aplāts ar galdautu (mūs sūtīja prom, jo bērniem nepiestāvēja būt klāt pie dzemdībām). Mēs sekojām visam, kas notiek, ar lielu interesi. Bija liels uztraukums. Māte gandrīz noasiņoja. Beidzot atbrauca ārsts. Vēlāk māte stāstīja, ka Vikiņa viņu izglābusi, turot augšā gultu viena pati. Māte bija pareizi darījusi, jo Čanos nebija pat kārtīgas akušieres — bērnu saņēmējas. Atceros vēl, ka vienreiz pierunāju Vencīti iet uz veikalu, kas bija tālu no mājas. Kā par brīnumu, mēs to atradām. Uz māju onkulis Eduards mūs atsūtīja ar ormani. Mātei atkal bija uztraukumi manu ideju dēļ.

Toreiz man bija arī skolas draugi, kuri, tāpat kā es, mācījās mājās ar guvernantiem un brauca likt ģimnāzijas eksāmenus kā eksterni uz Omsku. Satikos ar viņiem viesībās, pie varenām svētku eglītēm. Tās vienmēr bija bagātīgi izpušķotas un lielas.

Karš turpinājās, un mūsu dzīvē Čanos lielas pārmaiņas nenotika. Tēvs ar saviem brāļiem un mūsu mātes brāļiem Vilhelmu, Andreju un Jēkabu turpināja būvēt tvaika dzirnavas un dzīvot pārticībā. Brāļi Pogiņi bieži spēlēja vakaros kārtis un ļoti strīdējās augstās balsīs, līdz vēlai naktij. Pie Vilhelma un Jēkaba bieži ciemojās skaistas krievu meitenes. Bet Krievijā ar katru gadu sabiezēja politiskā situācija. Nikolajs II atsacījās no troņa 1917. gada 15. martā, un Pagaidu valdība Kerenska vadībā sāka cīņu ar komunistiem. Vīrs Krievijas tomēr pacēlās karogs ar sirpi un āmuru, un iesākās 75 gadu verdzība un proletariāta diktatūra Ļeņina un vēlāk Staļina vadībā.

Petrogradā lielinieki pārņēma varu 1917. gada 9. novembrī. Visā Krievijā sākās nežēlīgais, asiņainais Pilsoņu karš. Baltie krievu ģenerāļi Denikins, Kolčaks vērta Antantes lielgabalus un tankus pret lieliniekiem, strādniekiem un pa daļai pret zemniekiem. .. Vēsture šoreiz bija revolūcijas pusē, jo tās nākotnes solījumi bija neticami pievilcīgi. Sibīrija ģenerāļa Kolčaka vadībā, baltās armijas vienības atbalstīja Japāna, Anglija, Amerika. Cīņas, ko kā pusaudze pieredzēju Krasnojarskā, bija brutālas. Uzvarēja Marksa idejas, prasot miljoniem cilvēku dzīvību.

Mūsu mierīgai dzīvei pārticībā, ģimenes siltumā un drošībā Čanos pienāca gals.

Kādu dienu dzirnavās iebruka sarkanarmieši. Meklēja ieročus, sita ar durkļiem grāmatu plauktos. Stikla durvis šķīda mazos gabalos, grāmatas gāzās uz grīdas. Neizdzēšamā atmiņā ir palikusi mātes brāļa Andreja Teikmaņa savaldīgā, varonīgā stāja sarunās un izdarībās ar iebrukušajiem karavīriem. Onkulis bija mani, pusaudzi, novietojis uz dīvēna, kur iekšā bija ieroči. Man bija jāizliekas slimai ar tīfu, un neviens neiedrošinājās man tuvoties. Es gulēju, apsegta ar palagiem un segām, uz nāvi slimā. Ja atklātu patiesību, mūs visus nonāvētu.

Mums bija jāatstāj dzirnavas, pirmās tvaika dzirnavas Sibīrijā. Kaut kādā veidā mēs nokļuvām Kamarčāgā, kur tēvam arī bija dzirnavas, un no turienes ar Troickas pulku no Omskas uz Krasnojarsku, kur nodzīvojām turpat trīs gadus.* 1921. gada rudenī ar Nacionālās padomes palīdzību sarkanos preču vāgos pēc vairāku mēnešu braukšanas, iztiekot ar sausīniem un ūdeni, ieradāmies Rīgā.

Sibīrijā un Urālos tajā laikā dzīvoja kādi 100 000 latviešu kolonistu un bēgļu. Latvieši sāka organizēties kontrrevolucionāru kontrolētajās Krievijas teritorijās. Attiecībā uz neatkarīgās Latvijas dibināšanu arī Antantes valstīs bija atšķirīgi uzskati. Tā, 1918. gada decembrī Francijas valdība paziņoja, ka nevēlas latviešu un igauņu separātismu, bet gan šo zemju autonomiju Krievijas Federācijā. 1918. gadā Vladivostokā nodibinājās Tālo Austrumu latvju kolonija un organizējās Centrālais birojs. Omskā nodibinājās Rietumsibīrijas un Urālu latviešu Pagaidu Nacionālā padome, kur aktīvi darbojās Voldemārs Salnais un Arveds Švābe. [1, 332]

1918. gada oktobrī tautas kara ministrs ģen. Galkins atļāva dibināt 1. Latvijas atbrīvošanas bataljonu (vēlāk pulku) Troickā, Orenburgas guberņā. Latviešu vienības apgādāja franči un čehi, pakļaujot tās franču virspavēlniekam Tālajos Austrumos ģen. Pjeram Žanenam (*Janin*). Latvieši cīnījās kopā ar Antantes spēkiem, bet viņu mērķis bija atgriezties Latvijā. Krievu ģen. Ļebedevs ierosināja nošaut visus Troickas bataljona latviešu karavīrus kā potenciālus dumpiniekus. Ļebedeva priekšlikumu neitralizēja ģen. Žanena satikšanās ar Gopperu Omskā. Žanens nodrošināja latviešu kara vienību atbalstīšanu un organizēšanu. [1, 497] Kapteinis Pēteris Dardzāns bija Troickas pulka priekšgalā. 1919. gada aprīlī Jaicakas korpasa komandieris pavēlēja latviešiem apspiest lielinieku nemierus Kustnajas stepēs. Uzdevumu veica, noejoj 800 verstu kājām. Jūnijā ģen. Ivanovs uzdeva kapteini Dardzāna vīriem ieņemt kaujas pozīcijas rietumos no Troickas. Noprotot krievu nodomu latviešus vienkārši iznīcināt, Dardzāns ar saviem vīriem devās pāri Kurgānas stepēm un tuksnešiem, noejoj 395 verstis kājām. Makosino dabūja vilcienu un 1919. gada augustā nokļuva Omskā. Žanens pavēlēja pulkam tagad sargāt 120 km platu joslu no Jeņisejas upes līdz Balajas stacijai, ar štābu Kamarčāgā.

Mans tēvs Jēkabs Pogiņš tika iesaukts krievu armijā. Lai izbēgtu no sūtīšanas uz fronti, viņš, būdams ļoti bagāts cilvēks, aizbrauca kā denščiķis uz Vladivostoku un dzīvoja ar savu ģenerāli vienā dzīvoklī ērti un bagāti, viņu uzturēdams, spēlēdams kārtis. Uz Vladivostoku pie tēva aizbrauca arī māte, atstādama mūs, bērnus, savas jaunākās māsas Viktorijas gādībā. Vladivostokā toreiz bija liels latviešu teātris un raita sabiedriski politiskā darbība. Māte vēlāk stāstīja, ka šie trīs mēneši Vladivostokā bijuši skaistākie viņas dzīvē, bez atbildības un darba, pavadīti latviešu saietos, dejās un dziesmās.

Revolūcijas un šķiru cīņu mutuļos veidojās mūsu ģimenes tālākās gaitas. Pogiņi un Teikmaņi zaudēja tiesības uz dzirnavām, mūs izdzina no mājām kā nicināmus buržujus. No bagātniekiem mēs kļuvām par vajātiem bezpajumtniekiem.

Kad Troickas pulks atradās Kamarčāgā, kur tēvam arī bija dzirnavas, mums radās iespēja braukt ar pulku līdz Krasnojarskai, lai nonāktu vietā, kur mūs neviens nepazina. Tas nebija brauciens ērtos pasažieru vāģos. Mēs gulējām uz lāvām t. s. sarkanos lopu vāģos, bez tualetes un ūdens. Ēdiens bija sausiņi, ko māte bija sagādājusi divos maisos. Strēlnieki plkv. Dardzāna vadībā dziedāja nerātnas dziesmas, kā „Ķemermiestiņā” un citas, kuras mēs ātri iemācījāmies un dziedājām līdzī. Braucām rudenī un, ja vilciens stāvēja ilgāk, pat plūcām ogas un lasījām sēnes. Mums, pusaudžiem, bija tīri interesanti braukt uz citu vietu. Gulēšana uz cietām lāvām, uz sāniem, ciešā tuvībā ar blakus guļošiem, nelikās traucējoša. Māte stāstīja, ka, iesākot šo braucieni, es ar Ventu esot bijušas slimas ar difteriju.

Krasnojarskā uz Jeņisejas upes mēs izkāpām laukā un sākām citādu dzīvi. Tas bija laiks, kad Pilsoņu karš nosacīja visu. Uz ielām gulēja zirgu atliekas, kuras daudzi ēda, jo bads neļāva izvēlēties galda karti. Mēs dabūjām katru dienu vienu bļodiņu putras uz cilvēku no lieliem katliem. Bieži tur bija arī peļu vai žurku atliekas. Priekš manis vislaunākais bija, ja putrā atradās kāds sērkokciņš, jo man no bērnības ir fobijs pret sērkokciņiem. Arī vēl tagad, vecumā, mazgāju rokas, kad esmu spiesta uz laukiem lietot sērkokciņus. Kādu brīdi pēkšņi atmiņā izpeldēja bērnībā dzirdētā krievu nerātnā dziesmiņa: „*Oj, mamenska, razboj, razboj, / Pogubil mina soldatik moladoj. / Polozyl mina na lavočku, / Votknul v mena syranocku, / A syrnocka ni lomitsa, / Ona kolikom stanovitsa.*” (Ak, māmiņ, māmiņ, kāda nelaime, / Mani iegrūda postā jaunais zaldātiņš. / Viņš nolika mani uz sola / Un iedūra manī sērkokciņu, / Bet sērkokciņš nelūst, / Tas kļūst par mietu.) Šis fobijs mani nekādā veidā nav traucējis vēlāk manā jūtu dzīvē.

Toreiz Krasnojarskā dzīvokļos nebija ūdens un netīro ūdeni vienkārši lēja laukā sētā. Ūdeni pirkām no lielām mucām un nesām ar nēšiem divos spaiņos uz pleciem.

Nonākot Krasnojarskā, dabūjām kādu istabu, kur visi gulējām uz grīdas. Atceros šausmas, ko pārdzīvojām, sevišķi vecāmāte leva, kad redzējām, ka mūsu istabā pāri slieksnim lien utis, it kā tek maza, balta strūkliņa. Pilsētā plosījās tīfs, ko dabūja no utu kodieniem. Blakusistabā bija novietoti karavīri, kas bija netīri, slimi un utu apsēsti.

Drīzi vien tēvs dabūja kādu vietu. Viņam bija jākārtu kaut kāda veida siena iepirkšana un sadalīšana. Mēs dzīvojām kādā apdzīvotā vietā apmēram 150 km no Krasnojarskas. Vēl būdami Krasnojarskā, iepazināmies ar kādu pievilcīgu jaunu pāri — Ēvaldu Jansonu un viņa ļoti jauno sieviņu. Viņai varēja būt ap 18, viņu sauca Oļeņka. Viņiem bija jau arī mazs puisītis, zīdaiņītis. Kādu dienu Oļeņka atnāca pie mums un lūdza mani, vai es nevarētu viņai kādas dienas palīdzēt, —

puisītis esot ļoti slimš, un viņa neesot gulējusi vairākas nakts. Vīrs esot aizbraucis darba darīšanās. Kad atnācu pie viņas vākt bērnu, izrādījās, ka bērnam ir bakas. Vēl tagad jūtu roku plaukstās bērna izsitumus, strutainus, kad mainīju viņam drēbītes. Mocījāmies ar Oļeņku vairākas dienas, līdz Dieviņš aizsauca slimo bērnu pie sevis. Jansoni, ar kuriem satikāmies vēlāk, Latvijā, spēlēja mūsu dzīvē izšķirošu lomu izglītības iegūšanā.

Kad mana māte dabūja zināt, ka es biju kopusi ar bakām slimu bērnu, viņa mūs, visas trīs meitenes, aizrāva tūdaļ pie ārsta. Neviena no mums nenaslima, jo bijām jau agrāk potētas. Neatceros stacijas nosaukumu, uz kurieni aizbraucām no Krasnojarskas. Lietoju vārdu „stacija“, jo lielāko tiesu apdzīvotās vietas atradās pie stacijām uz Transsibīrijas dzelzceļa maģistrāles. Kaut kādā veidā, laikam jau tēva un Ēvalda darba dēļ, atkal satikāmies ar Ēvaldu un Oļeņku jaunā dzīvesvietā. Tur arī bija novietoti čehu gūstekņi no Austrijas, virsnieki, kas nāca pie mums ciemos. Mielojāmies ar mātes ceptām „sviestmaizēm“, kuru mīkla nebija no miltiem vien, un sviesta vietā uz maizes šķēlēm bija uzlikta bieza kartupeļu biezputras kārtā.

Pagāja kāds pusgads, un mani pārņēma neciešamas ilgas pēc izglītības, mācīšanās. Ar mātes atļauju kādu sešu zirgu kamanu konvojā, kas veda kaut ko maisos uz Krasnojarsku, man bija atļauts iet kājām līdzī. Man varēja būt 14 gadi. Māte bija kaut kādā veidā caur pazīstamiem sarunājusi ar Kugrēnu ģimeni vienu stūra vietu istabā, kur jau mitinājās trīs cilvēki — Kugrēnu pāris un viņu dēls, kurš bija pāris gadu vecāks par mani.

Par Kugrēniem un Pogiņiem pulkvedis Dardzāns savā grāmatā „Atmiņas“ raksta: „Kad esmu sācis stāstīt par toreiz ievērojamiem latviešiem Rietumsibīrijā, tad nevaru paiet garām, nepieminējis Kugrēnus Čelabinskā un Pogiņus* Omskas apkārtnē... Otrā latviešu bagātnieku ģimene Rietumsibīrijā bija brāļi Pogiņi, ar kuriem man ne vien Sibīrijā, bet arī Latvijā iznāca sarakstīties... Kopīgā un saskaņotā darbā bija tikuši pie lielas turības, un ap 1918. gadu viņiem piederēja vairākas lielas tvaika dzirnavas...”

Pieminētajā stūrītī, kur drīkstēju apmesties, sākot skolas gaitas, bija lāviņa no dažiem dēļiem, ar kaut kādām tumšām segām. Kad mazgājos no rītiem kādā bļodā, lūdzu jauno Kugrēnu pagriezties ar muguru pret mani. Bieži paliku bez mazgātas mutes, jo zēns manu lūgumu ne vienmēr ievēroja.

Sāku iet ģimnāzijā, kur toreiz visu mācību gaitu un skolotāju darbu noteica skolnieku padomes katrā klasē. Manā klasē visi bija ļoti vīlušies, kad ierados, jo, pēc maniem papīriem, Saša Pogin varēja būt arī zēna vārds. Pamats bija tas, ka skolas kopšana un uzturēšana arī bija skolnieku rokās. Skolu apsildīja ar malku, ko ģimnāzisti paši zāģēja mežā un kaut kādā veidā atveda uz skolu. Mācībās varēju sekot tīri labi, izņemot algebru un ģeometriju. Man ieteica iet pie kāda bijušā skolotāja, profesora, un ņemt privātstundas. Ar ko es viņam varēju maksāt, pati neēdusi, bet katrā situācijā, šķiet, ir atrodams kāds atrisinājums. Man māte bija iedevusi līdzī visādus sīkumus, ko varēja mainīt vajadzības gadījumā. Mainīšana tanīs gados bija plašāk izplatīta nekā nauda. Starp citu, vēl Krasnojarskā dzīvojot, gultas drēbes aiz lielas tīrības sajūtas kratot, sētā pazuda kulīte ar naudu, gredzeniem un citām vērtslietām, ko izmisusī māte nevarēja atrast. Zaudējums bija katastrofāls. Mana māsa, Vencītis, klusi, bez lielas runāšanas, šo kulīti sniegā atrada. Tie bija neapprakstāmi prieki.

Lai dabūtu iespēju mācīties matemātiku, es skrēju pie zemniekiem, iemainīju pret savām lietiņām (bieži sērkokociņu kastītēm, kas bija mana fobija dēļ ietītas lupatos vai papīrā) pienu. Šo pienu „pārdevu“ uz perona pasažieriem, galvenokārt zaldātiem, kas izkāpa, kad vilciens pietāja un bieži ilgi stāvēja stacijā. Tā tad atlika kāda glāze arī sev. Šis piens man palīdzēja apgūt trūkstošās zināšanas matemātikā.

Kad ierados pie profesora un iegāju istabā, viņš no sākuma neko neteica. Biju apģērbusies drēbēs vēl no labajiem laikiem — uz galvas ausaine no labas ādas, labs kažoka mētelis, filca zābaki kājās. Nevaru iedomāties, kur es dabūju jaunus filca zābakus, kas bija absolūti nepieciešami aukstā ziemā (bieži – 30 °C un pat vairāk), jo tie, ar kuriem devos līdzī kamanu konvojam, pēc vairāku dienu staigāšanas (apmēram 150 km), bija bez zolēm, kad atnācām Krasnojarskā.

Kad noņēmu virsdrēbes, profesors, ieraudzījis, ka esmu meitene, sauca skaļā balsī: „Meitene! Es meitenes nemācu.“ Nesaprotu, kā man izdevās viņa prātu grozīt. Teicu: pamēģināsim, lūdzu, lūdzu! Es solīju par stundām pienu. Stundas sākās. Pēc dažām nedēļām biju uz klases līmeņa.

Pēc pāris mēnešiem man atnāca ziņa, ka mana māsa Venta arī gribot braukt pie manis un iet skolā. Viņu māte atsūtīja ar kādiem pazīstamiem ar vilcienu. Tā mēs saspiedāmies un gulējam abas savā stūrītī uz šauras gultiņas. Gadījās, ka Venta drīzi vien ļoti saslima. Izsauca ārstu (feldšeri), kas

konstatēja plaušu karsoni. Ventai bija tik liela temperatūra, ka viņa gulēja nesamaņā. Zāļu toreiz nebija. Ārsts teica, ka, ja viņu ielīktu karstā vannā, tad karstums varbūt pārietu. Dabūju no kaimiņiem metāla vannu, sanesu ar nēšiem ūdeni no Jeņisejas, pēc tam sildīju to lielā krāsnī podos un vilku laukā ar poda dakšām. Tad stiepu Vencīti uz šo vannu. Tā kā bija grūti gulēt šaurā gultā ar slimo, karsto māsiņu, gulēju uz maza paklājiņa pie gultiņas. Māsa beidzot laimīgi izveseļojās. Tad atbrauca arī māte, kurai bija nonākusi ziņa par slimību, — viņas meita esot uz nāvi slima. Ārstēšana ar slimnieku likšanu karstās vannās vai baļļās tanī laikā bija ļoti populāra. Arī tad, kad dzīvojam pārpilnībā pie Omskas, māte, kad mums sāpēja ausis vai kakls, lika mūs baļļās ar karstu ūdeni, kur apakšā bija sabērti pelni. Otra metode bija pie sasaldēšanās bērniem tīt visapkārt visam ķermenim biežus dvieļus, samērcētus aukstā ūdenī. Tiem virsū aptina vaskadrānu un tad vēl siltus lakatus. Tā bija jāgul, stundas trīs četras svīstot, pie kam pamazām šīs kompreses palika neciešami karstas.

Pēc Ventas grūtās slimības māte nolēma, ka visai ģimenei jābūt kopā, un tēvs sameklēja darbu Krasnojarskā. Toreiz zemniekus visā Sibīrijā kolektivizēja, lopus noņēma, iedzīvotās sētas bija jāatstāj. Daudz esmu lasījusi par Ukrainas kolektivizāciju, kur esot aizgājuši bojā ap 5 miljoniem zemnieku.

Tēvam bija uzglabājies zelta pulkstenis, un viņš, atkal caur pazīšanos, sarunāja ar kādu zemnieku, ka varēs iemainīt pret šo pulksteni govi. Šādas izdarības bija ar likumu stingri aizliegtas. Par to draudēja cietums vai pat dzīvības zaudēšana. Pacēlās jautājums — kas varētu šo govi atvest uz Krasnojarsku, kur mēs tagad pusbadā dzīvojam. Ģimene izlēma, ka tas būtu jādara Sašai, respektīvi, man. Kādu vakaru zemnieka meita atbrauca man pakaļ. Bija jābrauc kādus 15 km. Kad vēlāk, Rīgā, redzēju operu „Karmena“, kur darbība notika ielejā starp augstiem kalniem, nāca atmiņā šis romantiskais brauciens. Braucām starp stāviem kalniem. Jau braucot redzēju, cik apbrīnojami skaisti bija šie kalni agrā pavasarī. Vietām ar zāļu laukumiem un neredzēti skaistām lilijām un pojenēm, dažādiem ziemciešu krūmiem, ciedriem, lapeglēm, citiem skuju kokiem. Saulespuķu vietā šeit ēda ciedru riekstus, kurus varēja dabūt maisiem. Beidzot nobraucām no kalniem dziļā ielejā, kur stāvēja sargi ar šautenēm un prasīja paroli, kuru meitene zināja. Visapkārt bija *vodkas* dzīšanas iekārtas ar daudzām lielām mucām. Prāvs skaits iereibušu vīriešu ar šautenēm uz pleca cilāja glāzītes. Nodevu pulksteni. Govi man došot vest agri no rīta, līdz tam laikam man dažas stundas jāatpūšoties. Mani aizveda kādā tumšā istabā, kur uz grīdas divās rindās jau gulēja cilvēki. Mani novietoja starp diviem siltiem gulētājiem, un es drīz aizmiglu.

Pēc kādām stundām, agri no rīta, meitene mani modināja, velkot aiz kājām laukā no rindas. Zirgs bija iejūgts, un pie ratiem ar virvi piesieta grūsna govys. Bija norunāts — ja dzims bullītis, tad paliks mums, ja telīte, tad jāatdod atpakaļ. Sākām lēnām braukt. Pēc dažiem kilometriem meitene atsēja govi, iedeva virvi man rokās un sacīja, lai nu ejot ar govi uz pilsētu. Paliku viena. Redzēju skaidri, ka govij ļoti grūti iet, jo katru brīdi varēja gaidīt, ka teliņš nāks pasaulē. Ar lielu zaru, uz kura vēl bija lapas, dzinu govi uz priekšu. Tā pagāja kādus soļus un atkal apstājās. Tā lēkāju uz priekšu un atpakaļ vairāk kā stundu, līdz beidzot, sev par lielu brīnumu, nonācu sētā. Turpat pēc dažām minūtēm bullītis piedzima un sāka uzreiz stutēties augšā uz nedrošām kājiņām. Tā visa ģimene bija uz labu laiku pasargāta no bada.

Katram govys īpašniekam bija pāris reižu mēnesī agrā rītā jāiet līdz kalnos par govju ganu. Tā iznāca arī man dažas reizes vākt samērā lielo govju baru kalnu zaļās ielejās, kur govys ēda kuplo zāli. Dabas skaistumu, kurā atrados šais dienās, vēl tagad izjūtu kā lielu dāvanu. Jutos kā daļa no varenā meža un daudzajām ziedošajām puķēm. Gaiss bija kā nektārs.

Vasarās mūs, skolniekus, sūtīja uz bērnu koloniju „*Gremučij kļuč*“ (Skanošais avots). Tur būtu pasakaina dzīve, ja būtu ko ēst. Naktīs sapņos nāca tikai visvisādi ēdieni, bet dienās tukšais vēders neļāva īsti novērtēt vasaras un vietas skaistumu.

Ar laiku Pilsoņu karš beidzās ar komunistu uzvaru. Nacionālās padomes aicināti, posāmies atgriezties brīvā Latvijā, mūsu pašu zemē. Pienāca brīdis sēsties sarkanajos lopu vāgos, atkal ar mātes sausiņu maisu. Braucām pārpildītos vāgos, gulējām visi uz lāvām. Brauciens ilga vairākus mēnešus. Gar dzelzceļa malām redzējām kaudzēs saliktus liķus — kara un tīfa upurus. Palikušie nespēja tos apglabāt. Vislielākās bailes un šausmas bija palikt provizoriskās pieturas vietās, kur braucēji kārtoja savas vajadzības. Vilcienu saraksta nebija, un vilciens ne vienmēr pūta signālus, kad sāka braukt. Visgrūtāk bija vecaimātei levai Teikmanei un Andrieva Teikmaņa sievas mātei — ommai. Dabūjām viņas bieži vilkt un stumt vilcienā.

Iebraucot Latvijā, mums, bērniem, bija viena liela vēlēšanās — nogaršot baltmaizes šķēli ar sviestu, svaigu maizi. Pirmās divas dienas apmetāmies pie attālākām tēva radniecēm, kas pārtika no veļas mazgāšanas un pašas bija ļoti trūcīgas. Viņām bija arī pusaudzis dēls, ar kuru vēlāk satikāmies. Par nožēlošanu, neatceros viņu vārdus. Pēc dažām nedēļām māte bija dabūjusi kontaktu ar savu māsu Katrīnu Eihi, kas dzīvoja Jaunmuguru mājās. Tā bija maza saimniecība, kas pārtika no svaiga piena pārdošanas, vedot to divas reizes nedēļā uz Rīgu, apmēram 25 km.

Bija rudens, un labības lauki viļņojās briedumā. Muguros biju jau bijusi, kad man bija seši gadi. Tad māte ar mani un Ventu bija atbraukusi uz sava tēva Andreja Teikmaņa bērēm, kas mira samērā jauns, no pārliecīga darba. Muguros atbraucot, sastapu Vili, jauno studentu, pļaujam dzelteno labību, — baltā kreklā, ar drošām, stiprām, skaistām kustībām. Tanī brīdī izšķīrās mans dzīves gājums. Man bija 16 gadi. Es tiku iesvaidīta uz visu mūžu. „Sirds zariem plaukstošiem un puķēm pilna kļuva, un zvaniem dūcošiem, un saldām puķu dziesmām.“ (Fricis Bārda) 1928. gada 15. (28.) decembrī mēs pēc daudzu grūtību un šķēršļu pārvarēšanas apprecējāmies, un 63 gadus mums bija viena gaita un vieni soļi.

No tās sēklas, kas iekrita manā sirdī, ieraugot Vili pļaujam labību kādā skaistā rudens dienā, izauga ģimenes koks: trīs bērni — Ināra, Andrievs, Imants —, divi mazdēli — Jēkabs Grīns, Tots Grīns — un pieci mazmazbērni — Aigars, Maira, Jana, Miks Viesturs un Lauris Vilhelms.

Bērniem un mazbērniem apprecoties, mūsu saimei pievienojās vēl pieci ģimenes locekļi: Ervīns Grīns, Daina Dinvieta, Māra Runce, Anika Lasmane, Anna Talve.

Latviešu valodu izdevās uzturēt dzīvu piecās paaudzēs — visi mūsu ģimenē runā un domā latviski (izņemot Annu Talvi, kas ir igauņiete). Latvija ir brīva, un mēs visi atkal esam Latvijas pavalstnieki.

09. 02. 93.— 24. 11. 94.

Vēres

1. Andersons E. 1914—1920.

Sibīrija Aleksandras Eihes dzīvesstāstā

Juris Zalāns

Kopš XIX gs. sākuma liels skaits latviešu brīvprātīgi apmetās Krievijā. Neraugoties uz to, ka gadsimtu mijā ārpus Latvijas teritorijas dzīvoja vairāk nekā 100 000 latviešu, vēsturnieki šim jautājumam ir pievērsušies visai reti. Tādējādi lielas tautas daļas vēsture, vismaz līdz šim, ir pērtīta ļoti virspusēji. Aleksandra Eihe piedāvā intriģējošu stāstu par šo maz pazīstamo dzīvi. Tas ļauj ielūkoties ne tikai izceļotāju ikdienas dzīves norisēs, bet arī viņu vērtību sistēmā un rīcības motivācijā.

Dzīvesstāsts liecina par kādu sociāli un ekonomiski augšupejošu latviešu dzimtu. Šīm sekmēm ceļu pavēra iespējas, ko uzņēmīgam cilvēkam sniedza Sibīrija XX gadsimta sākumā. Jēkabs, lielas un trūcīgas ģimenes atvase, izšķīrās par izceļošanu uz Sibīriju. Šāda izvēle bija tipiska, un ir iespējams atrast daudzus līdzīgus piemērus. Parasti latviešu brīvprātīgais ceļš uz austrumiem gadsimtu mijā asociējās ar tieksmi iegūt zemi. Tomēr šoreiz kā galvenais stimuls izceļošanai netiek minēta zeme. Gluži vienkārši, „tēvs devās uz Sibīriju meklēt laimi“, nespēdams piepildīt savas ieceres Latvijā. Nonācis Sibīrijā, viņš pievērsās nevis zemkopībai, bet uzņēmējdarbībai, kas nemitīgi tika paplašināta un attīstīta. Savukārt latviešu zemnieki Sibīrijā, kuru tieši Omskas apkārtnē bija ne mazums, stāstā vispār netiek pieminēti.

Neapšaubāmi, peļņa un materiāli nodrošināta dzīve nav vienīgās un arī ne galvenās prioritātes, ko atklāj autore, runājot par saviem vecākiem. Mērķtiecīga izvēle bija vēlme saglabāt saikni ar tautu, kas visuzskatāmāk parādījās, dibinot ģimeni. Jēkabs bija gatavs veikt tālo ceļu uz Latviju un baidījās pilnīgi nepazīstamu sievieti tikai tāpēc, ka nevēlējās precēt cittautieti. Zīmīgi, ka līdzīgu ceļu gāja arī viņa brālis, kurš aicināja uz Sibīriju savu nākamo sievu, pirms tam viņu nemaz neredzējis. Citu vērtību starpā īpaša nozīme ir bijusi ģimenes un dzimtas saitēm un solidaritātei. Veiksmīgajam un uzņēmīgajam Jēkabam, kurš ātri guva panākumus jaunajā vidē, drīz sekoja visa viņa dzimta un arī vairāki viņa sievas radi. Acīmredzot ne bez Jēkaba palīdzības „katrs atrada piemērotu darbu“.

Viena no Sibīrijas latviešu identitātes sastāvdaļām bija luterānisms. Māte, kura „noliedza baznīcu, necieta mācītājus, bija ateiste“, bērnus tomēr vēlējās kristīt. Turklāt, kad kristību apliecības bija pazudušas, bērni tika kristīti otru reizi. Mājās notika arī laulības, grēku sūdzēšana un iešana pie dievgalda, un vienmēr šādās reizēs tika aicināts tieši luterāņu mācītājs. Luterānisms šeit parādījās drīzāk nevis kā reliģiskas pārliecības izpausme, bet kā piederība noteiktai kultūrai, kā norobežošanās no dominējošās pareizticīgās vides.

Salīdzinot ar pārējām Krievijas impērijas tautām gadsimtu mijā, latviešu izglītības līmenis bija samērā augsts. Pogiņu piemērs pilnīgi iekļaujas priekšstatos par to, ka latviešu vērtību sistēmā izglītība ir ieņēmusi nozīmīgu vietu. Protams, ģimene bija kļuvusi pietiekami turīga, lai bez grūtībām varētu atļauties dot bērniem iespējami labu izglītību, novārtā nepametot arī dzimto valodu. Arī sākoties Pilsoņu karam un ģimenei nonākot daudz smagākos apstākļos, bērni turpināja mācības.

Pogiņu dzimta nostiprinājās Sibīrijā ātri, bet tā tas, protams, nenotika ar visiem. Vairums izceļojušo latviešu savu dzīvi saistīja ar zemi un saimniecības iekopšanu. Tāpēc, neraugoties uz smago darbu, panākumi visbiežāk netika gūti tik strauji. Sibīrijas latvieši neveidoja viendabīgu sociālo slāni. A. Eihes atmiņas apliecina, ka blakus zemniekiem Sibīrijā bija izveidojies turīgu latviešu uzņēmēju slānis, kas skaitliski, protams, bija daudz mazāks un tāpēc vēstures literatūrā ir palicis gandrīz neievērots. Tas palielina šo atmiņu vērtību.

Noslēgumā jāatzīst, ka dzīvesstāsts ir unikāls arī tāpēc, ka Aleksandras Eihes dzīvē savienojas gadsimta sākuma Sibīrijas, 20.—30. gadu Latvijas un pēckara trimdas pieredze. Tai pašā laikā visai tautai kritiskie vēsturiskie notikumi bija liktenīgi arī autorei ģimenei. Tas bija Pilsoņu karš Krievijā un komunistu nākšana pie varas, kas dzimtas likteni mainīja līdz pašiem pamatiem. Sibīrijas periods Aleksandras Eihes dzīvē noslēdzās vilcienā — pārpildītos „lopu vāģos“ ceļā uz Latviju.

Krasnajs V. *Latviešu kolonijas*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1980.

Dzīvesstāsta turpinājums Stokholmā

Māras Zirnītes saruna ar Aleksandru Eihi

Aleksandru Eihi sastapu 1996. gada rudenī, kad ar programmas „Letonika” atbalstu varējām dokumentēt latviešu dzīvesstāstus Stokholmā. Saulainā rudens dienā devos pie viņas uz Solnu, ārpilsētas rajonu, kurā apmetušies uz dzīvi daudzi latvieši. Eihes kundzes atmiņas nacionālās mutvārdu vēstures pētnieki bija saņēmuši, pateicoties Aijas Janelsiņas-Priedītes starpniecībai. Mani dziļi iespaidoja Aleksandras Eihes atmiņu plašā hronoloģiskā un ģeogrāfiskā panorāma, kurā viņa dzīvoja savu iekšējo, latvisko dzīvi. Lai gan reāli viņai Latvijā bija lemts pavadīt tikai īsu mūža daļu.

Turpinājumā piedāvāju iedzīvoties Eihes kundzes stāstījumā, kuru ierakstīju magnetofona kasetē un kurā centos noskaidrot to, kas bija palicis ārpus rakstītajām atmiņām. Piebildīšu, ka manai sarunbiedrei ir 91 gads. Šo faktu spēju aptvert ar lielu piespiešanos, to grūti saistīt ar Eihes kundzes enerģiju un darbošanās vērienu.

— Šī ir ļoti skaista vieta. Vai tā ir ārpus Stokholmas?

— Jā, šeit skaitās strādnieku rajons.

— Aiz jūsu loga ir ļoti jauka ainava...

— Visi tā saka. No Amerikas saka: „Mēs šito skatu nevarētu samaksāt.” Es par šito skatu nemaksāju, bet tie dzīvokļi mums ir dārgi. Ja es nesaņemtu 40% vīra pensijas, tad te nevarētu dzīvot. Tas dzīvoklis maksā 4 tūkstošus mēnesī.

— Kopš kura laika esat šajā dzīvoklī?

— Šinī dzīvoklī es esmu jau 30 gadus.

— Parunāsim par šiem gadiem, jo par savu bērnību un jaunību, ko visiem prasām, jūs jau pati esat rakstījusi.

— Man jau ir 17 lapaspuses tālāk uzrakstīts, bet tagad netieku pie tā... Mani bijušie studenti, kas tagad ir villu īpašnieki un kuriem mazbērni un bērni, viņi man teica: „Mēs labprāt Latvijai palīdzētu. Vai mēs varam jums vest drēbes?” — „Jā, vedat drēbes.” Un es tagad (*smejas*)... nupat, vakar, aizsūtīju 5 maisus un pagājušo mēnesi atkal piecus. Es esmu aizsūtījusi jau 130 maisus ar mazu bērnu drēbēm. Un tik daudz saņemu atpakaļ visas tās vēstules, tā kā es esmu vienā šitādā darbā. Te man bija pagājušo nedēļu blūzītes, biksītes, te ir tas... Kamēr visu sapako maisos un uzraksti kam un kas, un 100 kronu ir jāmaksā par katru maisu. Bet es esmu 130 maisus pa 3 gadiem aizsūtījusi. Ar to es nodarbojos.

— Kādā veidā jūs tos sūtāt?

— Visu laiku bija Latviešu komiteja, bet tagad caur vienu zviedru firmu.

— Un par katru nosūtīto maisu ir jāmaksā?

— Jāmaksā 100 kronu par 10 kilogramiem.

— No personīgiem līdzekļiem?

— Man pietiek. Man ir pensija, un man nekas nav vajadzīgs... Man nav žēl priekš bērniem. Man ir sava pensija. Savu māju mēs izmaksājam, to es norakstīju bērniem, tā kā uzkrāts mums nekas nebija. Visiem bērniem esam iedevuši augstskolas izglītību. Viņiem nebija pašiem to 200—300 tūkstošu parāds, jo katrs šeit taisa parādus uz 200—300 tūkstošiem, kas beidz. Līdz mūža beigām viņi nevar to atmaksāt. Bet mūsu bērni ir dabūjuši visu augstskolas izglītību.

— Es gribētu jūs lūgt mazlietiņ pastāstīt par savu ģimeni.

— Par manu ģimeni pašreiz? Par to, kas ir bijis, tur jums zināms.

— Kā jūsu ģimene izveidojās?

— Mēs abi ar vīru bijām pretestības kustībā. Siliņš pat mūsu fotogrāfiju ir ielicis savā LCP* grāmatā. Un tad, kad Jelgavā 28. jūlijā 1944. gadā no Lietuvas nāca krievi, mums bija paredzēts, ka

mēs brauksim uz krastu un ar tām pretestības kustības laivām brauksim uz Zviedriju. Un man jau bija sarunāts smagais auto. Es jau biju salikusi daudzus saiņus un čemodānus, jo mēs brauksim uz krastu un brauksim uz Zviedriju. Septiņos no rīta vajadzēja būt tai smagai mašīnai. Pusčetros mans vīrs mani ceļ un saka, ka mums ir 15 minūtes laika — Jelgava deg, Jelgavā ir krievu tanki, un mēs nevaram šeit palikt. Es saku: „Vai tiešām mums ir 15 minūtes?“ — „Jā, mums ir 15 minūtes.“ Paņēmām savus trīs bērnus — vienam bija pieci gadi, vienam vienpadsmit, un Inārai trīspadsmit — un vecākus un tad devāmies basām kājām ar puskukuli rupjās maizes no Jelgavas uz Ventspili, caur visiem ceļiem.

— Kā, tiešām basām kājām?

— Mēs nepaspējām. Tas tilts bija tikai starp Lauksaimniecības akadēmiju un mums, kur mēs dzīvojām Kalnciema ielā. Mums bija 10 minūtes laiks. Un mans vīrs, Vilis Eihe, viņš sacīja: „Mums nav laika nevienai minūti. Mums jātiek pāri otram tiltam.“ Un tā mēs devāmies ceļā. Pirmo nakti kaut kādā šķūnī gulējām. Trīs nedēļās mēs nonācām līdz Zlēkām, kur bija viens bijušais students, Vaivars, es domāju, viņu sauca. Un viņš mūs uzņēma trīs nedēļas, kamēr mēs gaidījām laivu. Pa to laiku visi bērni slimoja ar 40 grādu karstumu.

— Cik jums toreiz bija gadu?

— Man bija 39 gadi, vīram 41, un mēs abi strādājām Lauksaimniecības akadēmijā. Es strādāju kā angļu valodas lektore, un viņš jau bija docents mežsaimniecībā. Un tā mēs pa tiem mežiem, meža celiņiem — viņš jau ļoti labi orientējās mežā —, mēs nonācām Zlēkās, apmēram kādi 15 kilometri no krasta. Un tur gulējām sienā. Un mūs ļoti laipni uzņēma tāda Jaunsonu ģimene, kur mēs apmetāmies, baroja un palīdzēja. Un tad mēs atkal kājām devāmies naktī uz tām laivām. Un tur mēs dabūjām nosēdēt trīs nedēļas. 18. septembrī mēs nonācām Zviedrijā. Un tas nebija tik vienkārši, jo, kā jau raksta Valentīna Lasmane, tās laivas jau tika pārķertas. Un mūsu laiva iepriekšējā naktī atgriezās atpakaļ, jo tur laikam traucēja krievi... Trijos mēs dzirdējām, ka — pukš-pukš — pukst motors, bet uz to laivu jau nevar tikt uzreiz, tur bija ar mazo laiviņu jābrauc. Un tā mēs tur tikām tanī laivā. Tur bija Aldona Tepfere un Venera sieva, un ļoti daudz tādu pazīstamu cilvēku — Ģinteru ģimene bija tur, un... Un tā mēs tur naktī trijos iesēdāmies laivā. Mūs ievilka. Man bija jābrien līdz pleciem ūdenī, kamēr tur tika, uz to laivu. Un mēs visi tur slapji sēdējām. Un tanī laivā bija 15 cilvēkiem vietas, un mēs tur bijām pāri trīsdesmit, tā ka mēs sēdējām viens pie otra saspiesti.

— Un jūsu bērni toreiz...?

— Bērni? Vienam bija pieci gadi, vienam — vienpadsmit, vienam — trīspadsmit. Un tad, no rīta, mēs atbraucām šeit. Un tas jau ir interesanti... To nebūtu varbūt nemaz jāstāsta — tā ir tā kā māņticība —, bet man savā laikā bija papriekš angļu valodas skolotāja un tad vēlāk kolēģe Kedrova, kura savu personīgo iemeslu dēļ palika ļoti reliģioza, zaudējot savu bērnu. Un tanī naktī, pirms mēs dzirdējām, kā pukst tās laivas motors, viņa man parādījās sapnī, paņēma pie rokas un sacīja... Viņa ieveda mani lielā, lielā zālē, ko es faktiski vēlāk redzēju šeit, pilsētas namā, kur visas sienas ir izliktas ar zelta mozaīku, un tur stāvēja Kristus tēls līdz sienai augšā, un viņa sacīja: „Viņš stāvēs jums klāt šonakt, un jūs atbrauksiet laimīgi.“ Un tad es pamodos no tā... Mēs atbraucām laimīgi. Un tad mūs pārķēra pie Gotlandes zviedru laiva, un pirmais vārds, ko šeit dzirdējām, bija: „*Völkomen!*“ Tas bija ļoti skaisti.

— Tā ka jums tas brauciens atšķirībā no citiem ir tāds diezgan gluds?

— Tanī naktī. Nākošā naktī Paulu Kalniņu, to laivu aizveda uz Vāciju. Vācijā jau Pauls Kalniņš ar ģimeni tika apcietināts. To apraksta visu sīki Valentīna Lasmane savā grāmatā „Pāri jūrai“*. Un iepriekšējā naktī tā [laiva] arī nevarēja atnākt kaut kādu iemeslu dēļ. Tā ka ar laivām braukt bija bīstami.

Mēs ieradāmies šeit, nezinot valodu, bez kapeikas naudas, bez drēbēm. Bet tad mūs novietoja nometnēs. Sprotams, mums bija jāiet pirtīs, un visu ko tur darīja, lai mēs paliktu tīri. Un tad mums iedeva drēbes un aizsūtīja uz Ludvīku, uz ziemeļiem, kur mēs varējām dzīvot nometnēs. Un tad tiem, kam bija augstskolas izglītības, tie varēja dabūt tā saucamo arhīva darbu. Tas nozīmēja ļoti mazu atalgojumu — 250 kronas mēnesī, bet varēja strādāt savā priekšmetā. Un tanī pašā laivā, kur mēs braucām, brauca arī mans mātes brālis profesors Teikmanis, kas bija dekāns Lauksaimniecības akadēmijā. Un tā tad viņš un mans vīrs, un es, mēs gājām meklēt darbu. Un Teikmanis sacīja: „Nu ko nu sievieši ies līdzī...“ Bet es gāju līdzī, un es dabūju pirmā no viņiem. Un man uzticēja arhīva darbu, kas skaitījās Upsalas universitātē pie profesora Gunnarsona. Man bija

trīs gados jāuzraksta krievu-zviedru vārdnīca ar sešdesmittūkstoš vārdiem. Zviedru rakstīja cits. Tas dabūja 1500 kronas mēnesī. Un es rakstīju krievu — 250 kronu mēnesī. Man tā vārdnīca ir vēl tagad. Tā ir ļoti liela vārdnīca, daudzas reizes izdota. Tas bija ļoti grūts darbs — no astoņiem līdz četriem. Mana mamma ar tēvu vāca bērnus.

— Un cik tad viņiem bija gadu toreiz?

— Nu cik viņiem varēja būt? Pāri 70. Viņi sēdēja ar to mazāko... brauca ar zirdziņu. Mēs, visi citi, gājām kājām. Nu, tagad Zviedrijā sākās tas arhīva darbs. Un vīram arī bija arhīva darbs, un viņu arī novietoja Mežsaimniecības augstskolā, kuru jau viņš bija kā docents apmeklējis trīsdesmit deviņajā gadā. Un tā mēs iesākām to darbu kā arhīva darbinieki savā priekšmetā — es valodās, un viņš savā priekšmetā.

— Var teikt, ka jums tiešām laimējās.

— Jā. Nu, visi, kam bija augstskolas izglītība, tie dabūja arhīva darbu.

— Jūsu atalgojums, salīdzinot ar citiem?

— Nu, ar tagad jau nevar salīdzināt...

— Bet salīdzinot ar līdzīgu darbu strādājošiem?

— 1500 saņēma tas, kurš rakstīja zviedru tekstu vārdnīcā. Starpība bija (*smejas*) ļoti liela.

— Jūs nepielīdzināja uzreiz zviedriem?

— Nē, nē, nē. Piemēram, vīram kā docentam, viņam tomēr ieskaitīja. Vēlāk jau viņš te iztaistīja savu doktora darbu, ko es patiesībā pārtulkoju viņam. Trīs gadus es to tulkoju, jo man bija papildnam darba vienmēr. Tas tiešām man bija grūtāk kā uzrakstīt savu doktora darbu, jo viņš rakstīja par meža ģenētiku, pamatojoties uz saviem pētījumiem, un man bija papriekš jāizlasa visa viņa literatūra un jāiztaisa kartotēka, un tikai tad es varēju ķerties pie tulkošanas.

— Jūs viņu zviedru valodā tulkojāt?

— Angļu. Zviedru valodā nevarēja doktora darbu rakstīt — tikai angļu vai vācu.

— Vai viņš pētījumus bija veicis jau Latvijā?

— Jā. Tādā veidā viņš visu laiku strādāja. Viņš savu doktora [darbu] tur ieraka zemē. Bet tas bija par skābaržiem. Šeit viņš pārgāja uz meža ģenētiku. Lielu darbu uzrakstīja. Viņa vārds ir ļoti pazīstams, arī starptautiski. Viņš nostrādāja beidzamos piecus gadus kā īsts profesors, ievēlēts profesors šeit.

— Tātad viņš sasniedza augstu līmeni?

— Augstāko, ko var sasniegt. Mani dēli to nevar sasniegt. Viens ir docents. Mazbērns, Jēkabs Grīns, ir arī docents ķīmijā. Un mans dēls Andreuss bija docents meža ģenētikā, un tagad viņš strādā lielākā zviedru medicīnas firmā kā vienas nodaļas vadītājs, kur pēta zāles.

— Un jūsu bērni? Kā viņiem sākumā te klājās?

— Ļoti grūti, ļoti grūti. Mazajam, tam piecgadīgajam, jau nebija jāiet skolā, bet tiem diviem bija jāiet skolā, un tad vajadzēja sēdēt skolā, kur nevienam vārdu nesaprot. Tas bija ļoti grūti. Viņi uzreiz sāka mācīties zviedru skolā.

— Kur jūs toreiz dzīvojāt?

— Mēs nodzīvojām papriekš nometnē. Kad mēs dabūjām to arhīva darbu, tad nākošā vasarā mēs dabūjām dzīvokli, kur mēs arī nodzīvojām kādus 15 vai 20 gadus. Bet mēs dzīvojām divās istabās astoņi cilvēki, tā ka gultas bija viena uz otras. Tas bija ļoti grūts laiks. Un tad izšķīros, ka es sāku strādāt, mācīt angļu valodu kursus. Bija tādi kursi, tie bija populāri vakara kursi, kur mācās pieauguši cilvēki, un bija tāds kurss, kur mācījās policisti, tad arī terapija slimnīcās — man bija psihiski traucētie, mentālie cilvēki, tad man bija, ar plaušām kas slimoja. Ar vienu vārdu sakot, 10 gadus es strādāju tādosursos. Trīs kursi dienā — izbraucu no mājām pusdesmitos un atbraucu pusdivpadsmitos katru dienu, arī sestdienās, lai varētu uzturēt to lielo ģimeni ar tām 250 kronām. Tas bija grūts darbs, bet ļoti interesants. Pie policistiem es centos nākt ātrāk un nosēsties, jo tad, kad es nācu vēlāk, tad viņi visi cēlās un skanēja viņu ieroči... (*Smejas*.)

— Droši vien roku dzelži?

— Jā, kad viņi cēlās un sveicināja mani... Un tad es redzēju, ka es ilgi to nevaru izturēt — pusdivpadsmitos nākt mājās un visu dienu būt projām —, un tad es sāku studēt. Papriekš es pat nevarēju izpildīt visus tos jautājumus, ko bija jāatbild, bet es tomēr sāku ar visiem pārējiem studentiem, un pēc 4 gadiem, četrdesmit astotajā gadā, es jau noliku filozofijas kandidāta eksāmenu. Bet ar to es vēl nekur netiku skolās, jo tur vajadzēja filozofijas maģistru, un tur bija jānoliek zviedru valoda. Un tad es izšķīros, ka tā zviedru valoda man prasīs ļoti daudz laika, lai

noliktu augstskolas līmenī, un tad es ar filozofijas kandidātu sāku studēt slāvu valodas. Un tur jau bija ļoti grūti. Tur vajadzēja mācīties lietuviešu, serbu, poļu un salīdzinošās gramatikas un visu ko. Un tas profesors bija Aroma, igaunis, ļoti pazīstams. Un tā es tur vakaros, cik es varēju, gāju uz tiem semināriem, un tad pēc pieciem gadiem es noliku zinātņu kandidātu. Un tad es ar laiku dabāju tur lektora vietu krievu valodā.

Nu, tad jau man bija kādi 48 varbūt. Mums bija jālieto tās krievu grāmatas, kur visi tie Staļina un Ļeņina vārdi bija. Un tad es izdomāju, ko es varu mācīt. Viens no priekšmetiem bija teikuma mācība — sintakse, un tad to es izvēlējos. To neviens negribēja ņemt. Un tad es uzrakstīju speciālu grāmatu, kas vēl tagad iet, uz ko es pelnu vēl 100 kronu gadā. Tā izdota maksimāli — 30 tūkstošu... Un tad man bija grāmata — galvenokārt krievu palīgtekumi, jo krievi ir ļoti no svara tie saikli *čto* un *čtobi* utt. Es tur nostrādāju 12 gadus tanī augstskolā.

— Kā sauc to augstskolu?

— Tā ir mūsu Stokholmas universitāte, slāvu nodaļa. Un tad, kad es tur aizgāju pensijā, tad mans dēls Andreuss sacīja: „Nu tev, māt, vienu reizi ir laiks izbeigt ar to krievu valodu. Tagad tu sāc latviski kaut ko uzrakstīt.“ Un tad es gāju pie Rūtas Draviņas piecus gadus studēt baltu nodaļā. Un tur visu Endzelīnu bija jāstudē ar visiem pārējiem. Un tad es noliku. Man tika ieskaitīti arī no zinātņu kandidāta daudz eksāmenu. Un tad es uzrakstīju... Tad es sāku domāt, kas nav rakstīts latviešu valodā. Jo Endzelīnu jau visi dievina un pat vairāk kā dievina. Bet Endzelīns ir strādājis morfoloģijā un salīdzināmā gramatikā, par sintaksi viņš ir dažas lapaspuses uzrakstījis tikai. Un, tā kā man bija tas lielais, plašais kapitāls par sintaksi krievu valodā, tad es nodomāju, ka es rakstīšu kaut ko par sintaksi. Un tad es rakstīju par latviešu divdabju sintaktiskām funkcijām.

— Ar to jūs sākat nodarboties tad, kad aizgājāt pensijā?

— Man bija 78 gadi, kad es aizstāvējos. Es jums parādīšu, kā tur... Tur bija 300 cilvēku. Un mans oponents bija *Matiesen* no Norvēģijas, profesors. Un mums bija jāaizstāvas angļu valodā, jo man angļu valodā ir uzrakstīts darbs. Tagad jau tā terminoloģija ir ļoti svarīga zinātniskos darbos, jaunākiem pētījumiem ir ļoti svarīga... Bet, kad mēs gājām iekšā — es jau toreiz gāju ar diviem kruķiem —, viņš man teica: „Mēs aizstāvēsimies zviedriski.“ Un es paliku stīva: zviedriski es nezinu tos terminus, es zinu angliski, kā es tos esmu pētījusi. Bet tad es ieraudzīju savu mazdēlu, Jēkaba Grīna dēlu — tagad viņam ir 22 gadi, viņš ir stalts, divi metri puisis, toreiz viņam bija pieci gadi. Es domāju: „Nē, viņš nevar aiziet no šejienes ar atmiņām, ka viņa vecvecmāmiņa ir izgāzusies.“ Un tad es saņēmos, un mēs divarpus stundas „bumbiņu mētājām“, atbildot uz viņu jautājumiem zviedriski.

— Kāpēc viņš bija tā izdomājis?

— Viņš nepārvaldīja angļu. (*Smejas.*)

— Kā jūs kā sieviete vērtējat savu likteni šajā zinātniskajā ceļā? Kad jūs jutāt, ka esat sieviete, kuros brīžos?

— Es jutu tādā ziņā, ka es vienmēr esmu... Mūsu paaudze jau stādīja vīra darbu pirmā vietā, un mana vīra darbs man arī bija pirmā vietā. Un tad, kad viņš bija doktorējies, tad man bija brīvas rokas un tad es varēju turpināt to, kas man patika. Bērni jau bija izauguši, visi beiguši augstskolas. Vecākais dēls kā ģenētiķis vispārējā ģenētikā, un jaunākais dēls ir skolotājs bioloģijā un matemātikā, ļoti iecienīts skolotājs, un Ināra, kas apprecējās ar Grīnu, viņa bija ļoti laba bibliotekāre vislielākā bibliotēkā šeit, nostrādāja 33 gadus.

— Bet kā pašā sākumā, kad bērni vēl tikko sāka iet skolā... nu, nevis sāka, bet turpināja pirmo skolu Zviedrijā un jums vajadzēja pelnīt, — kā jūs varējāt sadalīt sevi?

— Nebija ko sadalīt. Es vienkārši pazudu no pusdesmitiem līdz pusdivpadsmitiem, un tad tēvs un māte iepirkās un vārīja bērniem ēst. Tā bija tā priekšrocība, ka māte bija mājās. Māte un tēvs arī. Tēvs jau neiemācījās zviedriski, bet viņš latviski runāja tur veikalos: „Dod man to un dod man to...“ Un tā viņš visu varēja nopirkt.

— Es dzirdēju, ka sākumā bēgļiem bija liegts apmesties Stokholmā un citās lielākās pilsētās...

— O jā. Tagad ir galīgi cits stāvoklis attiecībā uz ieobraucējiem: vispirms viņus uztur, dod viņiem lielu naudu... Tāpēc arī Zviedrija tagad ir pret ieobraucējiem. Kad mēs atbraucām, mums nedeja it neko par velti: visas tās mēbeles, kas bija no veciem... no tādiem speciāliem veikalumiem, kas faktiski mums nebija gluži derīgas, mums bija viss jāatmaksā, absolūti viss.

— Un kā tajā nometnē? Jums bija kādi iztikas līdzekļi?

— Nometnē mums deva kādus vai 3 vai 5 latus nedēļā, ka varēja kaut kur izbraukt. Nu, izbraukt jau nu nevarēja no nometnes — tur vajadzēja speciālas atļaujas. Bet ēdiens tur bija, un drēbes bija,

ko sadeva kā lietotas drēbes, bet labas un tīras. Ēdiens bija, un labas istabas bija. Bet spieda iet mazgāt grīdas. Un to jau mēs darījām no sākuma, bet spieda arī vispārīgi, lai iet kā kalpones strādāt. Nu, to es atsacījos, jo man bija tiesības uz arhīva darbu.

— Ar ko jūs to pierādīt? Jums bija dokumenti?

— Man bija vienīgais dokuments, ko es jums varu parādīt, — ka es esmu pirmās šķiras lektore Lauksaimniecības akadēmijā, tāda kartiņa. Tas bija viss, kas bija uz galda, un to es biju paķērusi. Un tad bija profesors Vārsbergs, kas apliecināja, ka es esmu tur bijusi un tā tālāk, un profesors Teikmanis... To viņi apliecināja, kad es uzrakstīju, kāda man ir izglītība, ka tas saskan.

— Un vīram?

— Vīram arī nekas nebija. Bet vīru jau pazina — viņš trīsdesmit deviņā gadā bija kā docents Zviedrijā. Mūsu ģimene faktiski turpinās caur manu meitu, jo maniem dēliem nav bērnu. Meita apprecējās ar Ervīnu Grīnu, un viņiem bija divi dēli, Jēkabs Grīns un Tots Grīns. Un Jēkabs Grīns apprecējās ar Valentīnas Lasmanes meitu Aneku, un viņiem ir 3 bērni. Viņi šķirti gan. Un tam vecākam ir 22 gadi. Tas pašreiz ir apdāvināts, matemātikā studē, jau beidz te militārdienestu...

— Vai mazmazbērni pie jums nāk?

— Nu ļoti reti, ļoti reti. Viņi jau iet bērnudārzā, un es jau netieku: man jau ir jābrauc ar taksīti. Es jau vispārīgi eju ārā tikai ar braucamo krēslu. Šite es jau kaut kā orientējos, bet citādi man ar kājām nav labi. Paldies Dievam, ka vēl domāšana ir palikusi. (*Smejas.*) Tagad man ir jābeidz savas atmiņas, ko man spiež dēls Andreuss. Man ir jāuzraksta par Latviju, ko mēs tur darījām, un arī par šejieni — kā mēs esam izcīnījuši... Ļoti daudzi latvieši ir tālu tikuši ar savu izglītību. Caur izglītību — tas ir tas galvenais.

— Vai to kvalifikācijas līmeni, kas bija sasniegts Latvijā, daudziem izdevās te turpināt?

— To neieskaitīja šeit papīros, bet tas palīdzēja. Man jau tas palīdzēja, ka es pārvaldīju krievu pilnīgi — mums bija no Maskavas, kā jūs lasījāt tur, manās atmiņās, no Maskavas guvernantes, un mana izruna krievu valodā varbūt ir labāka kā latviešu. Un tas palīdzēja, ka es pārzināju divas lielās valodas — krievu un angļu. Protams, viss jau bija jāpiemācās, visas salīdzināmās gramatikas, un tas jau bija tūkstošiem lapaspuses, ko bija jāieliek galvā.

— Kā jūs domājat, kurā brīdī un kā puiši izvēlējās savu specialitāti?

— No sākuma mūsu vecākais dēls mums pārmeta, ka mēs viņu esam uz ģenētiku it kā iespaidojuši. Mēs nevienu neesam iespaidojuši, mēs tikai ieteicām, ka tas ir ļoti interesanti. Un tagad viņš ar to ir ļoti apmierināts. Viņam ir ļoti labs darbs. Viņa sieva Daina Eihe ir revīzijas firmā Latvijā. .. Dēls pārgāja uz pusi darba, un pusi laika viņš dzīvo Latvijā un pusi laika šeit.

— Un kāda ir bijusi viņa interese par Latviju?

— Ļoti liela. Visi mūsu bērni ir tīrie latvieši.

— Un kā jums tas tomēr izdevās?

— Es domāju, tāpēc ka mēs paši tik ļoti mīlējām Latviju. Mums nekas nebija tik svarīgs kā Latvija. Bet mums nebija izejas. Mēs abi bijām pretestības kustībā, un tad mūs saņemt uzreiz.

— Pastāstiet par to līdzdalību pretestības kustībā, jo tā ir tāda leģenda.

— Tas jau viss ir aprakstīts tanī Siliņa grāmatā. Katrā ziņā pie mums, Jelgavā, salasījās. Cielēns... Čakste pie mums neatbrauca, bet Cielēns... Mums ļoti bieži bija sanāksmes mūsu mājā. Un kā jau man viens znots rakstīja manā sešdesmitā gadā vienā dzejolī, ka uz mūsu mājas nekad nepacēlās ne vācu, ne krievu karogs, mums bija tikai latviešu karogs (*smejas*) abos okupācijas laikos.

— Jums nebija nepatīkšanas?

— Nē, augstskolai vēl neķērās krievi klāt. Viņiem mūs vajadzēja, kamēr dabon no Krievijas aizvietotājus. Lauksaimniecības akadēmijai vēl neķērās klāt, vēl mūs atstāja. Es atceros, vācu laikā, kad mums bija jāstāv un jādzied „*Deutschland, Deutschland...*“, tad mēs neviens nedziedājām, es jutu sava vīra plecu pie sava. Visi klusējām. Un tad uztaisīja vienu orķestri, kas spēlēja. Un tas pats notika krievu laikā. Krievu laikā mēs arī nedziedājām, arī stāvējām klusi, un tad atkal ielika to orķestrīti, kas spēlēja.

— Un tas iesākums? Kā jūs iesaistījāties?

— Vīrs iesaistījās pirmais, caur „Austrumu“.

— Viņš bija austrumietis?

— Jā, jā... Mans dēls ir austrumietis, un mazdēls ir austrumietis. Vēl, kad vīrs mira, tad es austrumiešus sasaucu. .. Es aizbraucu pēc vīra nāves. Un viņš bija domājis sasaukt viņus visus. Un tad es sasaucu, un mums bija skaists vakars.

— Cik ilgu mūžu nodzīvoja vīrs?

— 88 gadi. Viņš tomēr ilgi nodzīvoja, 91. gadā mira.

— Tad, ja viņi ir austrumieši, viņiem bija sava sazināšanās?

— Jā, jā, jā, viņiem bija sava... Un tur jau par trīs vairāk neviens neko nezināja, kā kuru sauca.

— Un jūs kaut ko zinājāt?

— Es daudz neko neprasīju. Es darīju to, ko man lika: tur — vajadzēja novilkt, tur — vajadzēja rakstīt un tur — vajadzēja uzņemt. Ar to pietika.

— Cik ilgi jūs tagad dzīvojat viena pati?

— Sen. Sen... Es jau dzīvoju viena pati tagad 5 gadus.

— Vai māsa dzīvoja kopā ar vecākiem?

— Viņa 103 gadi nodzīvoja, mana māte. Bet mēs viņu kopām 6 gadus. Tas bija ļoti grūti. Viņa bija jātēsā un jābaro. Mēs trīs viņu kopām: mans vīrs, mana māsa un... Naktīs es saku: „Vensīt, ir jāceļas. Es viņu nevaru viena...” Vecuma nespēks, muskuļu atrofija — cits nekas.

— Un galva skaidra?

— Absolūti. Tā bija tā lielā laime.

— Venta bija tā skaistā meita?

— Es varēju dabūt lielus kompleksus, jo mana māsa Venta bija absolūtā skaistule, kā filmu zvaigzne. Un, tā kā viņa bija tik skaista un es biju tāds normāls cilvēks, tad māte vienmēr teica: „Nu ko tā Saša? Viņai tikai grāmata rokā, ne viņai vajag dejot, neko...” Saša bija nesmuka. Un to es dzirdēju visu laiku. Bet tas man neatstāja iespaidu — es ņēmu savu grāmatu rokā un turpināju tālāk. (Smejas.) Un tad, kad mani vīrs baidināja, es nevarēju saprast: kāpēc mani? Un tad viņš sacīja: „Es zinu, ko es ņemu.” Tas bija tik skaisti.

— Vai jūs daudz tikāties ar latviešiem?

— Ļoti daudz. Vīrs bija Latviešu biedrības priekšnieks, tad mēs ļoti daudz satikāmies. Tāpat 14. jūniju mēs atzīmējām, tad visas baznīcas bija pilnas. Un papriekš mani dēli un tad mazdēli, un tad mazmazdēli gāja ar latviešu karogu tanī četrpadsmitajā pa baznīcu. Tas bija tik aizkustinoši — viņus redzēt. Tas bija jauki — visi kopā vienmēr bijām. Tots taču ļoti labs tenors ir, viņi dziedāja kvartetā visur baznīcās. Tagad nu viņam nav laika: viņš kopj savus bērnus. Viņa sieva igauniete strādā Tallinā un brauc tikai sestdienās un svētdienās. Un viņš kopj tos divus bērnus. Vai tas nav traki?

Viņi iet igaunu bērnudārzā. Igaunu jau ir 30 tūkstoši šeit, nevis kā mēs. Latvieši ir ap 2 tūkstoši visā Zviedrijā laikam, daži simti — šeit.

Latviešu skaitlisko mazākumu kompensē tikai personības lielums. Katram vienam ir jābūt desmitreiz vairāk, un Aleksandras Eiheres dzīvesstāsts apliecina, ka tas ir iespējams. Vienlīdz dziļi viņa iedzīvojusies kā Sibīrijā, tā Latvijā un Zviedrijā, saglabājot savu iekšējo neatkarību, visu mūžu sadarbojusies ar citām tautām.

Par autoriem

DAGMĀRA BEITNERE (Ventspils, 1955)

Izglītība: LVU Vēstures un filozofijas fakultāte (1980).

Pētnieciskās intereses: kultūras un reliģiju vēsture un socioloģija, feministiskā reliģiju pētniecība, sociālā ētika.

Darbs: LU Filozofijas un socioloģijas institūta zinātniskā līdzstrādniece.

Akadēmijas lauk. 1, Rīga LV 1940. Tāl. 7 227 920

E-pasts: daga@lza.lv

BAIBA BELA-KRŪMIŅA (Rīga, 1971)

Izglītība: LU Vēstures un filozofijas fakultāte, filozofijas maģistre (1997).

Pētnieciskās intereses: kvalitatīvās pētniecības metodes, mutvārdu vēsture, biogrāfiju pētniecība, sociālā un kultūras antropoloģija.

Darbs: NMV projekta zinātniskā līdzstrādniece LU FSI; LU doktorantūras studente socioloģijā ar specializāciju sociālajā antropoloģijā.

Akadēmijas lauk. 1, Rīga LV 1940. Fakss 7 210 806

E-pasts: baiba@lza.lv

DACE BORMANE (Latvija, 1957)

Izglītība: LVU Vēstures un filozofijas fakultāte (1980).

Pētnieciskās intereses: vides filozofiskie un kulturoloģiskie jautājumi, mutvārdu vēsture, dzīvesstāsts, sociālā filozofija, ētika.

Darbs: NMV projekta zinātniskā līdzstrādniece LU FSI.

Akadēmijas lauk. 1, Rīga LV 1940

Tāl. 7 227 920, fakss 7 210 806

PĒTERIS DAJEVSKIS (Vācija, 1948)

Izglītība: MA antropoloģijā un Ziemeļamerikas arheoloģijā (1972),

MSc pilsētu plānošanā (1975).

Pētnieciskās intereses: antropoloģija, mutvārdu vēsture.

Darbs: firmas „Interpretative Solutions“ prezidents; konsultants muzejiem ASV; Latvijas Nacionālās bibliotēkas celtniecības projekta direktors.

444 Bedford Road, Suite 201, Pleasantville, NY 10570, ASV

Tāl. 914 747 1230, fakss 914 747 5026

E-pasts: interprets@aol.com

GINTA ELKSNE (Ērgļi, 1971)

Izglītība: LU Vēstures un filozofijas fakultāte, filozofijas bakalaure (1997).

Pētnieciskās intereses: mutvārdu vēsture, dzīvesstāsts, stāstītāja un pētnieka dialogs.

Adrese: sabiedriskā organizācija „Dzīvesstāsts“.

Akadēmijas lauk. 1, Rīga LV 1940. Fakss 7 210 806

INTA GĀLE-KĀRPENTERE (Latvija, 1944)

Izglītība: PhD folklorā Indiānas universitātē.

Pētnieciskās intereses: dzīvesstāsti, identitātes un ideoloģijas mijiedarbība, metodoloģija, ekspedīciju organizēšana.

Darbs: asociētā pētniece Indiānas universitātes Folkloras un etnomūzikas fakultātē.

Indiana University, Bloomington, Indiana 47408, ASV

E-pasts: carpente@indiana.edu

MAIJA HINKLE (Latvija)

Izglītība: PhD fizioloģijā un biofizikā Ņujorkas universitātē (1969).

Pētnieciskās intereses: dzīvesstāsti, bērnu pieredze Sibīrijas izsūtījumā, identitāte, latviešu māju izjūta ārzemēs un Latvijā, garīgās vērtības dzīvesstāstos.

Darbs: grāmatu apgāds „Mežābele”; ALA mutvārdu vēstures projekta „Dzīvesstāsti trimdā” un ekspedīciju „Dzīvesstāsti Latvijā” līdzvadītāja; vada mutvārdu vēstures apmācības 3 x 3 nometnēs un dažādās ASV pilsētās.

117 Northview Road, Ithaca, NY 14850. Tāl. 605 273 1319 E
E-pasts: majahinkle@hotmail.com

RŪTA KIBELKA-LEIZEROVIČA

Izglītība: *PhD* vēsturē.

Pētnieciskās intereses: Baltijas un Austrumprūsijas XX gs. vēsture, mutvārdu vēsture.

Darbs: zinātniskā asistente Prūšu un rietumlietuviešu vēstures centrā Klaipēdas universitātē; padomniece Tomasa Manna kultūras centrā Nidā, Lietuvā.

Tāl. 030 445 3727, fakss 030 209 6228
E-pasts: ruth@leiserowitz.de

ROBERTS KĪLIS (Rīga, 1968)

Izglītība: *PhD* antropoloģijā Kembridžas universitātē (1999).

Pētnieciskās intereses: sociālā un ekonomiskā antropoloģija, sociālā vēsture, spēļu teorija.

Darbs: asociētais profesors Stokholmas Ekonomikas augstskolā Rīgā.

Strēlnieku iela 4a, Rīga LV 1010. Tāl. 7015814, fakss 7 830 249
E-pasts: RobertsK@SSERIGA.edu.lv

MĀRA LAZDA (ASV, 1970)

Izglītība: *MA* vēsturē Indiānas universitātē ASV.

Pētnieciskās intereses: Austrumeiropas sociālā un kultūras vēsture, vēsture dzimuma kontekstā, Otrā pasaules kara vēsture.

Studijas: *PhD* kandidāte Vēstures fakultātē Indiānas universitātē.

Indiana University, Department of History,
Ballantine Hall 742, Bloomington, IN 47401, ASV
E-pasts: mlazda@indiana.edu

PAULIS LAZDA (Latvija, 1938)

Izglītība: *PhD* vēsturē, Viskonsinas universitātē Medisonā, ASV.

Pētnieciskās intereses: latviešu tautas XIX gs. atmodas vēsture, Latvijas 50 gadu okupācijas vēsture, mutvārdu vēsture, totalitārisma mākslas vēsture.

Darbs: Vēstures fakultātes profesors Viskonsinas universitātē Oklērā.

University of Wisconsin-Eau Claire,
504 E Grant Ave, Eau Claire, WI 5471, ASV. Tāl. 715 834 1874
E-pasts: lazdapl@uwec.edu

IEVA MARGA MARKAUSA (Viesīte, 1942)

Izglītība: Dr. ģeogr. LU Ģeogrāfijas fakultātē (1998).

Pētnieciskās intereses: Latvijas iedzīvotāji, sabiedrība un vide, dzimtu vēsture.

Darbs: LZA Ekonomikas institūta pētniece.

Tāl. 7 227 474
E-pasts: spiceina@lza.lv

AUGUSTS MILTS (Līvānu pag., 1928)

Izglītība: Dr. h. filoz. (1993). Latvijas valsts Pedagoģiskā institūta Vēstures fakultāte, aspirantūra Ļeņingradas VU Filozofijas fakultātē.

Pētnieciskās intereses: personība, ētikas kategorijas un morālās vērtības, mutvārdu vēsture.

Darbs: Nacionālās mutvārdu vēstures projekta zinātniskais vadītājs LU FSI.

Akadēmijas lauk. 1, Rīga LV 1940. Tāl. 7 227 920

NIKOLA NAU (*Nicole Nau*; Vācija, 1962)

Izglītība: *PhD* vispārējā valodniecībā.

Pētnieciskās intereses: latviešu sarunvaloda.

Darbs: pasniedzēja Kristiāna Albrehta Kīles universitātē.

Olshausenstr. 40, D-24098 Kiel, Vācija
Tāl. (0431) 880 3316, fakss (0431) 880 7405
E-pasts: nnau@email.uni-kiel.de

GUNTIS PAKALNS (Talsi, 1959)

Izglītība: Dr. filol. LU Filoloģijas fakultātē (1992).

Pētnieciskās intereses: stāstījuma folklorā — spoku stāsti, mūsdienu teikas, padomju un studentu folklorā, atmiņas.

Darbs: Latviešu folkloras krātuve LU Literatūras, folkloras un mākslas institūtā.

*Akadēmijas lauk. 1, Rīga LV 1940. Tālr. 7 228 632, 9 125 869
E-pasts: guntisp@lanet.lv*

MARUTA PRANKA (Rīga, 1953)

Izglītība: LVU Vēstures un filozofijas fakultāte (1976).

Pētnieciskās intereses: sociālās problēmas, sociālā mijiedarbība, kvalitatīvās metodes.

Darbs: Nacionālās mutvārdu vēstures projekta zinātniskā līdzstrādniece.

*Akadēmijas lauk. 1, Rīga LV 1940
E-pasts: pranka@acad.lv*

ARTA SAVDONA (Rīga, 1968)

Izglītība: LU Filoloģijas fakultāte (1994).

Pētnieciskās intereses: mutvārdu vēsture, dzīvesstāsti.

Darbs: Projektu vadītāja Ziemeļu MP Informācijas birojā Rīgā.

E-pasts: arta@nmr.lv

SANDRA SEBRE (ASV, 1953)

Izglītība: *PhD* psiholoģijā Ņujorkas pilsētas universitātē.

Pētnieciskās intereses: atmiņu stāstījumi, identitātes un ideoloģijas mijiedarbība, vardarbības cēloņi un sekas.

Darbs: Asociētā profesore Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātē.

*Jūrmalas gatve 74/76, Rīga LV 1083. Tālr. 2 414 623
E-pasts: Sebre@acad.latnet.lv*

VIDEA SKULTĀNE (Latvija, 1944)

Izglītība: *PhD* medicīnas antropoloģijā Velsas universitātē.

Pētnieciskās intereses: medicīnas antropoloģija, naratīvs, dzīvesstāsti, sapņi, atmiņa.

Pētniecības areāls: Dienvidvelsa, Maharaštra, Nepāla, Latvija.

Darbs: Antropoloģijas lektore Bristoles universitātē Anglijā.

*University of Bristol, Department of Sociology
12 Woodland Road, Bristol, BS8 1UQ, Anglija
E-pasts: V.Skultans@bristol.ac.uk*

LĪVA EMMA TORSENA (*Liiv Emma Thorsen*; Oslo, 1946)

Izglītība: *PhD* etnoloģijā Oslo universitātē Norvēģijā (1990).

Pētnieciskās intereses: cilvēku un dzīvnieku attiecības, dzīves trajektorijas, materiālās kultūras pētījumi.

Darbs: Etnoloģijas profesore Oslo universitātē.

*Box 1010 Blindern, 0315 Oslo, Norvēģija. Tālr. 0047 2285 4913
E-pasts: l.e.thorsen@iks.uio.no*

ANDREJS URDZE (Vācija, 1947)

Izglītība: *PhD* socioloģijā.

Pētnieciskās intereses: sociālo struktūru maiņa Austrumeiropā, politiskie procesi.

Darbs: Baltiešu kristīgo studentu apvienība.

*Annaberger Str. 400, D-53175 Bonn, Vācija
Tālr. 0228 316 244, fakss 0228 312 464
E-pasts: a.urdze@iname.com*

JURIS ZALĀNS (Rīga, 1965)

Izglītība: LU Vēstures un filozofijas fakultāte, vēstures bakalaurs (1995).

Pētnieciskās intereses: Sibīrijas latviešu kolonijas, baptistu vēsture Latvijā, vēstures mācīšanas metodika skolās, sociālā atmiņa.

Darbs: Projektu vadītājs izdevniecībā N.I.M.S.

*Tālr. 7 311 622, 9 566 995
E-pasts: juris.zalans@latnet.lv*

MĀRA ZIRNĪTE (Rīga, 1943)

Izglītība: LVU Vēstures un filoloģijas fakultāte, latviešu valoda un literatūra (1966).

Pētnieciskās intereses: mutvārdu vēsture, dzīvesstāsts, kultūridentitāte.
Darbs: Nacionālās mutvārdu vēstures projekta koordinatore LU FSI.

Akadēmijas lauk. 1, Rīga LV 1940. Tālr. 7 227 920

E-pasts: maralza.lv; maradzivesstasts.lv

Latvijas mutvārdu vēsture

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts,
Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV 1940.
Iespiesta tipogrāfijā „Pērse”, SIA, Aizkraukles ielā 21, Rīgā, LV 1006.